Köbel Szilvia

A politikai szabadságjogok korszakai Magyarországon 1945-től napjainkig

Gondolat Kiadó –
Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára
Budapest, 2015

Kézirat lezárva: 2014. december

www.gondolatkiado.hu

A kiadásért felel Bácskai István
Olvasószerkesztő Gál Mihály
Tördelő Lipót Éva

ISBN 978 963 693 647 1

Tartalom

Bevezetés

Az emberi jogok új korszaka a második világháború után

A politikai szabadságjogok 1945 utáni magyarországi története még nagyon sok feltárnivalót tartogat a kutatók számára. A második világháborút követően az emberi jogok kodifikációjának új korszaka kezdődött el, és ez kihatással volt mindkét világrendszer jogi, társadalmi és politikai fejlődésére.[1] Az alapjogok nemzetközi garanciáinak fokozatos kiépülésével – az idő előrehaladtával – egyre inkább a szocialista országoknak is számolniuk kellett. Jelen kötet célja bepillantást nyújtani abba, hogy Magyarországon egyes alapjogok helyzete miként alakult a címben jelzett időszakban.

A téma megjelölése szándékosan nem átfogó jellegű. A dolgozat nem kíván teljes körű áttekintést adni az emberi jogok második világháború utáni magyarországi történetéről, hanem néhány, kivételes jelentőségű alapjog alakulását teszi elemzés tárgyává. A lelkiismereti és vallásszabadság joga, és hozzá kapcsolódóan az állam és az egyházak kapcsolata, a szólás- és véleményszabadság joga, a hátrányos megkülönböztetés tilalma, a szabad mozgás és a tartózkodási hely szabad megválasztásának joga, a békés gyülekezéshez és a szabad társuláshoz (egyesüléshez) való jog mind olyan jogosultságok, amelyek a polgári és a politikai szabadságjogok rendszerében központi helyet foglalnak el. Nem véletlen, hogy Franklin D. Roosevelt 1941-ben a híres „négy szabadság" beszédében a „négy alapvető emberi szabadságon alapuló világ" kívánalmát így összegezte: a „szólás- és véleménynyilvánítás szabadsága", „minden személy szabadsága, hogy Istent a saját módján tisztelje", „mentesség a nélkülözéstől" és „mentesség a félelemtől". Roosevelt víziója egy ilyen erkölcsi rendről vált a jelszavává azoknak az országoknak, amelyek a második világháborúban a tengelyha-

[1] Thomas Buergenthal, a nemzetközi jog neves professzora írja: „A modern nemzetközi emberi jog második világháború utáni jelenség. Fejlődése a hitleri korszakban elkövetett iszonyatos emberi jogi jogsértéseknek és annak a hitnek tulajdonítható, hogy ezek a jogsértések, s talán maga a háború is, megelőzhetők lettek volna, ha a Nemzetek Szövetsége idején létezett volna egy hatékony nemzetközi rendszer az emberi jogok védelmére." In Thomas Buergenthal: *Nemzetközi emberi jogok.* Budapest, Helikon Kiadó, 2001. 29. o.

talmak ellen harcoltak.[2] Jelentőségénél fogva azonban a fent említett jogok deklarációja és gyakorlati megvalósulása keresztmetszetét adja a vizsgált időszak politikai berendezkedése valódi természetének, függetlenül attól, hogy a második világháborúban az adott ország milyen szerepet töltött be.

A címben megjelölt időintervallumot az indokolja, hogy – amint fentebb is említettük – az emberi jogok értelmezésében és kodifikációjában vitathatatlanul új korszak köszöntött be a második világháborút követően. Magyarországnak az emberi jogokhoz való viszonyulása nem csupán a háború utáni koalíciós években és a pártállami évtizedekre eső időszakban érdekes számunkra, hanem a rendszerváltás és az azt követő demokratikus, jogállami berendezkedés évtizedeiben is. Ezért a kötet végén kitekintést teszünk, melyben a legfontosabb aktuális tendenciákat is felvázoljuk.

A dolgozat egyes fejezetei hangsúlyozottan két alapjog, a lelkiismereti és vallásszabadság, valamint a szólás- és véleményszabadság alapjoga köré épülnek fel. Látni fogjuk azonban, hogy az egyes tanulmányok ennél sokkal több emberi jogot érintenek. Mindkét említett alapjog szorosan összefügg a gyülekezési és az egyesülési joggal, így azok is hangsúlyozottan fognak megjelenni a kötetben. Nem lehet megkerülni továbbá a hátrányos megkülönböztetés tilalmának alapjogát, a szabad mozgás és tartózkodási hely, valamint a foglalkozás szabad megválasztásának jogát sem. Mindez mutatja, hogy az egyes emberi jogok külön-külön nem alkotnak zárt rendszert, hanem csakis egymást feltételezve elemezhetjük érvényesülésüket. A második világháború előtt például azok a vallási közösségek, amelyek sem bevett, sem törvényesen elismert státussal nem rendelkeztek, belügyminiszteri engedéllyel a gyülekezési jog alapján tarthattak összejöveteleket.[3] Ezeknek a felekezeteknek az összejöveteleit 1939-ben mint a honvédelem érdekeit veszélyeztető szektákat betiltották, és csak 1945 után – belügyminiszteri rendelet nyomán – volt lehetőségük ismét összejöveteleket tartani. Egyházi jogi státusa csak néhány felekezetnek rendeződött a pártállami évtizedek alatt, erről külön tanulmányban fogunk szólni a dolgozatban. Azt is látni fogjuk, hogy a szocializmus idején az egyesületi jogi forma sem jelentett alternatívát az el nem ismert felekezeteknek, mert ennek biztosítása nem állt érdekében a politikai rendszernek. Az egyesülési jog és a gyülekezési jog a szólás- és véleményszabadság összefüggésében is rendkívül fontos szerepet töltött be. A rendszerváltás előtti időszakban, a nyolcvanas évek végén jól nyomon követhető az a folyamat, amikor a szólásszabadsághoz kapcsolódó jogintézmények fokozatosan jogállamivá

[2] Idézi Thomas Buergenthal: *Nemzetközi emberi jogok.* Budapest, Helikon Kiadó, 2001. 30. o.

[3] A téma feldolgozását lásd Fazekas Csaba: *Kisegyházak és szektakérdés a Horthy-korszakban.* Budapest, TEDISZ–SZPA, 1996. http://mek.niif.hu/01100/01169/01169.htm (a letöltés dátuma: 2013. július 22.).

váltak, amit jelez az is, hogy az egyesülési jogról és a gyülekezési jogról szóló, jogállaminak mondható törvények már a közjogi rendszerváltás előtt megszülettek, és nélkülözhetetlen szerepet töltöttek be a demokráciába való békés átmenetben. Visszakanyarodva az időben, az ötvenes évek budapesti kitelepítései is több alapjogot érintenek. Természetesen nem kérhetjük számon az ötvenes évek diktatúráján az emberi jogok jogállami garanciáit, mégis megdöbbentő, hogy a második világháború borzalmai után a szocialista rendszerekben a kitelepítések, internálások mekkora méreteket öltöttek. A roosevelti, félelemtől és nélkülözéstől mentes élet víziója a szocialista rendszerekben nem valósult meg, sőt a félelem és a létbizonytalanság az ötvenes években köztudottan átszőtte a mindennapokat. Az önkényes jogfosztások mindennél jobban árulkodtak a rendszer valódi természetéről, így mindenképpen szót kell ejteni a kitelepítésekről az alapjogi témájú dolgozatban. Mivel a lelkiismereti és vallásszabadság, valamint az állam és az egyházak kapcsolatának elemzése fő gerincét alkotja a dolgozatnak, a kitelepítések esetén is kerestem egyházi szálakat. Az egyházakat a pártállam ellenségnek tekintette, így nagyon érdekes összefüggésekre bukkanunk, ha egyes kitelepítési eseteket is megvizsgálunk ilyen szempontból. A felekezetek törvény előtti egyenlőségével, valamint a hátrányos megkülönböztetés tilalmával függ össze a köztisztviselői eskü és a lelkiismereti szabadság kapcsolódási pontjainak vizsgálata az Alkotmánybíróság egy határozata kapcsán. Az AB döntésének elemzése történeti aspektusból érdekes igazán, mert csak így válik érthetővé a kérdés minden szegmense és valódi tétje, valamint a lehetséges következmények mérlegelése is. A dolgozatban kitérünk a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV. törvény jelentőségére. Érdemes nyomon követni, milyen kísérletek történtek a törvény módosítására 1990 és 2010 között. Így láthatjuk, hogy milyen előzményei voltak az Alaptörvénnyel egyidejűleg hatályba lépő új vallásügyi törvénynek.

A címben jelzett időintervallum két nagy politikai rendszert (pártállamot és jogállamot), ezen belül több belső korszakot ölel át. Történészek, jogtörténészek körében talán a legtöbbet vitatott kérdés a korszakolás problematikája, és ez elmondható Magyarország 1945 utáni történetére és magára a rendszerváltásra is. A dolgozat szempontjából az 1945–1989 közötti, „szovjet rendszernek" nevezett időszakot is két részre lehet osztani. 1945 és 1948 között koalíciós kormányzás volt, 1949-től 1989-ig beszélhetünk egypártrendszerről. 1989. október 23-án a köztársaság kikiáltásával és a jogállami alkotmány kihirdetésével a közjogi rendszerváltás megtörtént, ám csak 1990. május 2-án ült össze az első szabadon választott parlament.[4] Noha a dolgozatnak nem célja, hogy korszakok szerint mutassa be a poli-

[4] A korszakolás dilemmájáról lásd Köbel Szilvia: *„Oszd meg és uralkodj!" – A pártállam és az egyházak.* Rejtjel Kiadó, Budapest, 2005. 11–14. o.

tikai szabadságjogokat, az elemzéseknél nem hagyhatók figyelmen kívül a belső korszakhatárok sem. A második világháború utáni útkeresés és újjáépítés bizonyos értelemben átmeneti időszaknak számított, amikor egyszerre voltak jelen a polgári demokrácia és a diktatúra ismérvei is. A negyvenes évek végén fokozatosan halt el a koalíciós rendszer, úgyszintén a nyolcvanas évek második felétől fokozatosan épült ki a jogállam. E két ellentétes irányú folyamat közös jellemzője az átmenetiség, ami az alapjogok értelmezését és gyakorlati megvalósulását is meghatározta. Az ún. ötvenes éveket valamiféleképpen szintén meg kell különböztetni a hatvanas-hetvenes évek kádári politikájától.[5] A Rákosi Mátyás nevével fémjelzett korszak kemény diktatúrája komoly csapást mért az emberi jogokra. Könyörtelen volt mindazokkal szemben, akiket származásuk, világnézetük (vallásuk, vallásosságuk), politikai véleményük, a második világháború előtt és alatt betöltött pozíciójuk miatt válogatás nélkül a rendszer ellenségének bélyegeztek. Ebben az időszakban (1956 előtt) például nem került sor új vallásfelekezet törvényes elismerésére, az internálásokkal és kitelepítésekkel az elemi emberi jogokat, az emberi méltóságot semmibe vették, az ország lakosai bizonytalanságban és félelemben éltek. A kitelepítésekről szóló tanulmány ebbe a korszakba enged bepillantást. 1956 után engedett a szorításból a rendszer, ezt mutatja például a vallásfelekezetek elismeréséhez való viszonyulás is. A nyolcvanas évek második felében – a kormány gazdasági kibontakozási programja következtében – felgyorsultak az események, és az emberi jogok területén óriási változásoknak lehettünk tanúi. Annak ellenére, hogy de jure pártállam volt még, mégsem lehet egy napon említeni a Rákosi-korszakkal az emberi jogok helyzetét ebben az időben. A jogállamba történő békés átmenet meghatározó jelentőséggel bírt a kilencvenes években is, ugyanis az alapjogok jogi garanciáinak alapozása és fejlesztése erre az időszakra tehető.[6] Éppen emiatt érdekes például a lelkiismereti és vallásszabadságról szóló törvény módosítására irányuló, 1990 és 2010 közötti törekvések áttekintése. Nyomon követhetővé válik az egyes politikai erők eltérő felfogása az egyházak jogi státusával és finanszírozásával kapcsolatban, amely különbségek a pártállami rendszerrel való szembenállás során nem vetődtek fel élesen, ám a demokrácia keretei között már egymással vetélkedő, egymásnak gyökeresen ellentmondó álláspontokként jelentek meg. A szólásszabadság tekintetében a rendszerváltás idején végbement változásokat az állambiztonsági dokumentumok

[5] Lásd ehhez Gyarmati György: *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956.* Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – Rubicon, 2011.

[6] Példaként említhetjük a kárpótlási törvényeket, a volt egyházi ingatlanok tulajdoni helyzetének rendezéséről szóló törvényt (1991. évi XXXII. törvény), az adatvédelmi törvényt (1992. évi LXIII. törvény), az állampolgári jogok országgyűlési biztosáról szóló törvényt (1993. évi LIX. törvény).

segítségével tekintjük át. A III/III-as parancsnoki értekezletek jegyzőkönyvei megörökítették azt a folyamatot, ahogyan egyre inkább kiépült és szélesedett a nyilvánosság, és valósult meg a félelem nélküli élet, azaz a szólás után is szabad maradhatott az ember. Kirajzolódik előttünk, hogy a korábbi üldözött ellenségből megtűrt, majd védendő ellenzék, később alternatív csoport, sőt párt lett. Ez a része a dolgozatnak azért is rendkívül figyelemre méltó, mert kevésbé ismert a politikai rendőrségnek a nyolcvanas évek végén betöltött szerepe. Míg a korábbi évtizedekben, különösen az ötvenes években a politikai rendőrség rettegésben tartotta az embereket („csengőfrász"), a nyolcvanas évek végén – politikaszolgálati szerepéből adódóan – a jogállamba való békés átmenet felett őrködő intézménnyé vált. Mindvégig megőrizte azonban a belső elhárítási funkcióját, annak ellenére is, hogy a politikai és a jogi folyamatokkal összhangban változtak a hangsúlyok. Az 1986–1989 közötti parancsnoki értekezletek anyagának alapos feldolgozása nyomán válik ismertté e belső elnyomó intézmény tevékenysége a jogállamba való átmenet idején.

A dolgozat arra is kitér, hogy az emberi jogok nemzetközi helyzetében bekövetkezett változások milyen hatást fejtettek ki Magyarországon. Magyarország 1955 decemberében lett tagja az Egyesült Nemzetek Szervezetének,[7] majd az 1956. évi I. törvénnyel beiktatták az ENSZ 1945-ben, San Franciscóban megszövegezett Alapokmányát. Az Alapokmány lefektette az emberi jogoknak és az alapvető szabadságoknak a mindenki részére, megkülönböztetés nélkül történő általános tiszteletben tartását, ám nem határozta meg, hogy mit jelentenek az „emberi jogok és alapvető szabadságok". A katalógusra 1948-ig várni kellett, amikor az ENSZ Közgyűlése elfogadta az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát. Ez a dokumentum nem bírt még kötelező jogi erővel, hanem azt a „közös eszményt" testesítette meg, amire minden nemzetnek törekednie kellene. Tizennyolc év elteltével, 1966-ban fogadta el a közgyűlés a jogi erővel bíró két egyezségokmányt (Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya, valamint a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya) és az első fakultatív jegyzőkönyvet, amely dokumentumok 1976-ban léptek hatályba. A Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya preambuluma szerint – összhangban Roosevelt 1941-ben megálmodott „erkölcsi rendjével"[8] – a részes államok felismerték, hogy „félelemtől és a nélkülözéstől mentes szabad emberi lények eszménye csak

[7] 1955. december 14-én került sor a tagfelvételre, amelyet nyolcévi várakozás előzött meg. A tagfelvétel alkalmából a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa a következő nyilatkozatot bocsátotta ki: „Ünnepélyesen kötelezzük magunkat (...), hogy minden erőnkkel hozzájárulunk a nemzetközi béke és biztonság fenntartásához, hogy előmozdítjuk a társadalmi haladást, a népek felemelkedését." (*Országgyűlési Értesítő.* Az Országgyűlés 25. ülése, 1956. évi február 9.)

[8] Thomas Buergenthal, i. m., 30. o.

úgy valósítható meg, ha olyan feltételeket hoznak létre, amelyek révén mindenki élvezheti polgári és politikai, valamint gazdasági, szociális és kulturális jogait".[9] A fakultatív jegyzőkönyv jelentősége pedig abban állt, hogy lehetővé tette az egyezségokmányban biztosított jogaik megsértését kifogásoló magánszemélyeknek, hogy ún. egyéni bejelentéseket vagy panaszokat terjesszenek az ENSZ Emberi Jogi Bizottsága elé.[10]

A San Franciscó-i konferencián tehát nem fogalmazták meg az emberi jogok katalógusát, és nem hozták létre a jogoknak önálló védelmi rendszert sem. Ennek okát Thomas Buergenthal abban látja, hogy a második világháború utáni vezető győztes hatalmak mindegyike maga is „kellemetlen emberi jogi problémákkal küzdött". Konkrétan: a Szovjetunióban az internálótáborok („gulagok"), az Egyesült Államokban a „de jure faji megkülönböztetés", Franciaországnak és Nagy-Britanniának pedig a gyarmatbirodalmak okán volt megkérdőjelezhető az emberi jogokhoz való hozzáállása.[11] Úgy vélem, hogy ez magyarázza a szocialista országoknak az emberi jogokhoz való felemás viszonyulását is. Magyarországon a két világháború között, majd a második világháború alatt az egész lakosságot érintette az emberi jogok semmibevétele. Bán Tamás szerint az emberellenes hatások kumulálódása „nyilvánvalóan a társadalom emberi jogok iránti érzékenységének nagyfokú eltompulásával" járt együtt. Majd a koalíciós évek átmeneti fellendülése után az „alapvető polgári és politikai jogok hanyatlásának újabb korszaka" következett.[12] A hanyatlás nyilván már a koalíció évei alatt elkezdődött, amit bizonyít többek között a politikai ellenfelekkel való leszámolás, az egyházak kényszerpályára állítása, az egyesületek felszámolása, iskolák államosítása, a hatalmon levők belső ellenzékének számító személyekkel szembeni bírósági perek. Alapjogi tekintetben az 1946. évi I. törvényhez képest, amely a magyar jogrendszerben először iktatta törvénybe az ember természetes és elidegeníthetetlen jogainak katalógusát,[13] az 1949-ben elfogadott sztálini Alkotmány jelentős

[9] 1976. évi 8. számú törvényerejű rendelet.

[10] Thomas Buergenthal, i. m., 31–50. o.

[11] Thomas Buergenthal, i. m., 30. o.

[12] Bán Tamás: Magyarország és a nemzetközi emberi jogok. In Thomas Buergenthal, i. m., 268. o.

[13] 1946. évi I. törvény Magyarország államformájáról. „A törvény preambuluma tartalmazza a jogok felsorolását: A köztársaság polgárai részére biztosítja az ember természetes és elidegeníthetetlen jogait, a magyar nép számára a rendezett együttélést s a más népekkel való békés együttműködést. Az állampolgárok természetes és elidegeníthetetlen jogai különösen: a személyes szabadság, jog az elnyomatástól, félelemtől és nélkülözéstől mentes emberi élethez, a gondolat és vélemény szabad nyilvánítása, a vallás szabad gyakorlása, az egyesülési és gyülekezési jog, a tulajdonhoz, a személyi biztonsághoz, a munkához és méltó emberi megélhetéshez, a szabad művelődéshez való jog, s a részvétel joga az állam és önkormányzatok életének irányításában. Ezektől a jogoktól egyetlen állampolgár sem fosztható meg törvényes eljárás nélkül, és e jogo-

visszalépés volt. Az emberi jogok „állampolgári jogok és kötelességek" lettek, hiányoztak olyan elsőrendű fontosságú jogok, mint például az élethez, kínzástól mentes bánásmódhoz, tisztességes eljáráshoz való jog vagy az ártatlanság vélelme. A politikai szabadságjogokat (szólásszabadság, gyülekezési szabadság, sajtószabadság) a „dolgozók érdekeinek" megfelelően lehetett gyakorolni. 1949-től kiépült az egypártrendszerű, sztálini mintájú állami és politikai berendezkedés, ami az emberi jogoknak immár nyílt semmibevételét hozta magával. Bevezették a korábbi vagyoni és társadalmi helyzeten alapuló hátrányos megkülönböztetést a munkavállalás és a továbbtanulás során, kártalanítás nélküli államosítások történtek, internálások, kitelepítések során embereket és családokat fosztottak meg a normális élettől. A jog a politika eszköze lett, és a legtöbb intézkedés jogon kívüli eszközökkel történt, a politikai rendőrség pedig teljhatalommal rendelkezett.

Így tehát akár volt írott alkotmányban rögzített állampolgári jogok katalógusa, akár nem, ezekben az években a politikai és karhatalmi önkény döntött el mindent. Ezen alapvetően az ENSZ-hez 1955-ben történt csatlakozás sem változtatott, és az sem, hogy Magyarország szinte minden számottevő nemzetközi emberi jogi egyezményhez csatlakozott ezekben az évtizedekben. Ezek közül a legjelentősebb az 1976. évi 8. számú törvényerejű rendelettel kihirdetett, 1966-ban az ENSZ Közgyűlése által elfogadott Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya. Bán Tamás szerint a rendszer igyekezett ezáltal kifelé megőrizni a „szalonképességét", valamint 1975-től a biztonságpolitikai és gazdaságpolitikai megfontolások is indokolták a nemzetközi egyezményekhez való csatlakozást. Mindezek ellenére az egyéneknek nem voltak biztosítva az alapvető polgári és politikai jogaik (pl. lelkiismereti és vallásszabadság, szólásszabadság), mert az egyezségokmány ratifikálása nem rendezte a nemzetközi jog és a belső, hazai jog viszonyát. A hazai jog több szabálya nem volt összhangban a nemzetközi jog által megfogalmazott elvárásokkal,[14] a hatóságok és a bíróságok pedig a kedvezőtlenebb hazai jogot alkalmazták.[15] Magyarország csak 1988-ban csatlakozott az egyezségokmány fakultatív jegyzőkönyvéhez, és ekkor vált lehetővé az egyének számára, hogy panasszal forduljanak az ENSZ Emberi Jogi Bizottságához.[16]

Látható tehát, hogy milyen ellentmondás feszült a szocialista országoknak, így Magyarországnak is az emberi jogokhoz való viszonyulásá-

kat a magyar állam valamennyi polgárának minden irányú megkülönböztetés nélkül, a demokratikus államrend keretein belül, egyformán és egyenlő mértékben biztosítja."

[14] A dolgozat egyes fejezeteiben látni fogjuk, hogy pl. a vallásszabadság és a szólásszabadság területén ez az ellentét miben állt.

[15] Bán Tamás: Magyarország és a nemzetközi emberi jogok. In Thomas Buergenthal, i. m., 272–276. o.

[16] 1988. évi 24. számú törvényerejű rendelet.

ban. Mindazonáltal fékező erőként hatott a jogok nemzetközi védelmének erősödése, és Magyarországon is csak idő kérdése volt az elmozdulás a jogi garanciák felé. Az 1956-ot követő ENSZ-vizsgálat sem maradt hatás nélkül, bár nem tudta befolyásolni a nagyhatalmi politikát.[17] Az ún. ötös bizottság jelentése mégis sokat segített, mert a világ demokratikus közvéleményét hitelesen tájékoztatta az eseményekről, és megállapította, hogy a szovjet beavatkozás sértette az ENSZ Alapokmányában az államoknak biztosított szuverenitást és a nemzetközi jogot.[18] Komolyabb előrelépést az 1975-ben elkezdődött nemzetközi enyhülés eredményezett. 1977-ben például – egy évvel a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának kihirdetése után – annak reprezentálására ismerték el törvényesen a Krisztusban Hívő Nazarénusok felekezetét, hogy bizonyítsák, van vallásszabadság Magyarországon. A nyolcvanas évek második felében szintén nemzetközi hatásra, valamint a gazdasági krízis okozta kényszer következtében több felekezet kapott állami elismerést, és fokozatosan erősödött a nyilvánosság, tágult a véleménynyilvánítás szabadságának határa. Magyarország 1988-ban csatlakozott az említett egyezségokmányok első fakultatív jegyzőkönyvéhez, aminek következtében lehetővé vált egyéni panasszal fordulni az ENSZ Emberi Jogi Bizottságához. Egyértelműen mutatja a felemás viszonyulást az emberi jogokhoz ez, mert tizenkét évet kellett várni arra, hogy a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya valódi garanciát jelentsen az egyéneknek emberi jogi sérelmeik esetén. Kulcsár Kálmán az Országgyűlésben 1989. január 10-én az Alkotmány módosítása, valamint az egyesülési jogról és a gyülekezési jogról szóló törvényjavaslatok miniszteri expozéja kapcsán külön fel is hívta a figyelmet arra, hogy a fakultatív jegyzőkönyv ratifikálásával számítani lehet egyre több emberi jogi esetből eredő jogvitára.[19] Ekkor már valóban nem tűrt halasztást a valódi jogi garanciák bevezetése.

A dolgozat fejezeti felépítésében arra törekedtem, hogy amennyire lehetséges, kronológiai sorrendet tartsak. Ez alól a dolgozat első fejezete ké-

[17] Az ENSZ Biztonsági Tanácsa és a Közgyűlés napirendjén foglalkozott a magyarországi forradalomba történt szovjet katonai beavatkozással, és ennek kivizsgálására a Közgyűlés 1957. január 10-én különbizottságot hozott létre. A „magyar kérdés" folyamatosan napirenden szerepelt, majd a Kádár-rendszer konszolidációját követően 1962-ben a különbizottság befejezte működését. http://www.kulugyminiszterium.hu/kum/hu/bal/Kulpolitikank/ensz_bt/torteneti_attekintes.htm (a letöltés dátuma: 2013. július 31.).

[18] Lásd ehhez a *Dokumentumok az ENSZ 1956-os különbizottságának tevékenységéről* című írást az OSA Archívum honlapján: http://osaarchivum.org/index.php?option=com_content&view=article&id=1543&Itemid=1517&lang=hu (a letöltés dátuma: 2013. július 31.).

[19] Az Országgyűlés 37. ülése, 1989. január 10-én, kedden. *Országgyűlési Napló*, 1985, III. kötet. 1988. december 20.–1989. május 12. http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KN-1985_3&pg=0&l=hun (a letöltés dátuma: 2013. július 31.).

pez bizonyos értelemben kivételt, ahol a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az állam és az egyházak kapcsolatáról a pártállam szervezeti oldaláról kaphatunk összefoglaló képet. A szocializmusnak a vallásszabadsághoz és a világnézeti kérdésekhez való viszonyulását meghatározta a hatalom ideológiai elkötelezettsége. A marxizmus–leninizmus eszmerendszere mint hivatalos állami ideológia kiszolgálása és propagálása minden párt-, állami és társadalmi szervezetnek feladata volt. Ennélfogva az egyházak mint szervezetek és a vallás mint ideológia riválisok voltak, így a különböző szervezeteknek a maguk feladat- és hatáskörében részt kellett venniük az ellenséges egyházpolitika végrehajtásában. Kirajzolódik előttünk a teljes ideológiai lefedettség, ami segít megérteni az ellenséges elválasztási modell milyenségét. Az ezt követő fejezetben a lelkiismereti és vallásszabadság kollektív oldalának érvényesülését veszem górcső alá. Áttekintjük a vallásfelekezetek 1945 utáni jogi státusával, a törvényes elismerésekkel kapcsolatos kérdéseket, külön kiemelve a legfontosabb eseteket. Ebben a körben hangsúlyozottan mutatom be az 1988–89-ben történt elismeréseket, amelyek szintén az átmenetiség jegyeit mutatják. Ezután az egyes kitelepítési esetek egyházi vonatkozásairól szóló rész kap helyet a dolgozatban. Már utaltunk rá, hogy az ötvenes évek eleji budapesti kitelepítések bepillantást engednek a pártállami önkény legsötétebb korszakába, amikor az emberek rendkívül kiszolgáltatott helyzetben voltak, és a hatalom semmibe vette az emberi méltóságot. A szólás- és véleményszabadságról szóló résszel folytatódik a dolgozat, amely a nyolcvanas évek végén felgyorsult események segítségével mutatja be az alapjog értelmezésében végbement változásokat. A rendszerváltást követő időszakra fokuszálva áttekintjük, milyen kezdeményezések történtek a parlamentben az egyes ciklusokban a lelkiismereti és vallásszabadságról szóló 1990. évi IV. törvény módosítására, majd egy speciális kérdést tárgyalunk, nevezetesen a köztisztviselői eskü és a lelkiismereti szabadság összefüggéseit. Az elemzés alapját egy alkotmánybírósági határozat képezi, amelyből látszik, hogy még a jogállami garanciák mellett is nagyon alapos megfontolást igényel a vallási alapon történő hátrányos megkülönböztetés felismerése és a jogi megoldások megtalálása. A dolgozat végén áttekintjük az Alaptörvény és az új egyházi törvény 2012. január 1-jei hatálybalépésével kapcsolatos legfontosabb jogi változásokat, és rámutatunk az aktuális alkotmányossági dilemmákra. Ehhez a fejezethez a 2010 és 2014 között keletkezett, a lelkiismereti és vallásszabadságot, valamint az állam és az egyház kapcsolatát érintő parlamenti irományokat és az elfogadott jogszabályokat, továbbá a témához írt szakirodalmat dolgoztuk fel.

A kötetben kiemelt szerep jut a rendszerváltás előtt keletkezett levéltári dokumentumok feldolgozásának. Törekedtem arra, hogy elsősorban primer források alapján végezzem az elemzést, mert a pártállam valódi természete így ismerhető meg igazán. Az 1945 és 1989 közötti évtizedeket érintő

alapjogi tanulmányok részben épülnek a 2003-ban megvédett PhD-dolgozatomra, mely átfogó jelleggel mutatja be az állam és az egyházak pártállami politikai, jogi és igazgatási kapcsolatait. Ebben az időszakban nem volt átlátható a különböző párt-, állami és társadalmi szervek működési mechanizmusa, valódi jogszabályok helyett nem nyilvános, belső utasításokkal, direktívákkal szabályoztak, melyek csak a levéltári forrásokból ismerhetők meg. Elsősorban a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, valamint az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára anyagait használtam fel. Hangsúlyos az Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) és a politikai rendőrség iratainak elemzése, ez utóbbin belül is a működési iratok, valamint hálózati jelentések, objektumdossziék, korabeli állambiztonsági tanulmányok vizsgálata. Ezeken kívül helyet kapott a Magyar Dolgozók Pártja, a Magyar Szocialista Munkáspárt és a Hazafias Népfront anyagának feltárása is.

A levéltári dokumentumok mellett feldolgoztam az Országgyűlés plenáris és bizottsági üléseinek a rendszerváltás előtti és utáni jegyzőkönyveit, továbbá a *Magyar Közlöny* számait és más forrásközlő hivatalos lapokat is. Természetesen a szakirodalomra is támaszkodtam (lásd a fejezetek végén).

Meggyőződésem, hogy a politikai szabadságjogok 1945 utáni magyarországi története nagyon sok tanulsággal szolgál az emberi jogok nemzetközi összefüggéseinek megértéséhez is. Bízom abban, hogy az itt következő tanulmányok hozzájárulnak a vizsgált időszak emberi jogi vonatkozásainak mélyebb feltárásához, és ösztönzőként hatnak a további kutatómunkákhoz.

Források és irodalom

Bán Tamás: Magyarország és a nemzetközi emberi jogok. In Thomas Buergenthal: *Nemzetközi emberi jogok.* Budapest, Helikon Kiadó, 2001. 268, 272–276. o.

Buergenthal, Thomas: *Nemzetközi emberi jogok.* Bán Tamás előszavával. Budapest, Helikon Kiadó, 2001. 29–30, 31–50. o.

Dokumentumok az ENSZ 1956-os különbizottságának tevékenységéről. http://osaarchivum.org/index.php?option=com_content&view=article&id=1543&Itemid=1517&lang=hu (a letöltés dátuma: 2013. július 31.).

Fazekas Csaba: *Kisegyházak és szektakérdés a Horthy-korszakban.* Budapest, TEDISZ–SZPA, 1996. http://mek.niif.hu/01100/01169/01169.htm (a letöltés dátuma: 2013. július 22.).

Finszter Géza: A nemzetbiztonságról. *Rendészeti Szemle* (1991–1994), 1991. (29. évf.), 1. sz. 5–17. o.

Finszter Géza: Nemzetközi törvény az emberi jogokról. *Belügyi Szemle,* 1989/4. 73–78. o.

Gyarmati György: *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956.* Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – Rubicon, 2011.

Köbel Szilvia: *„Oszd meg és uralkodj!" – A pártállam és az egyházak.* Rejtjel Kiadó, Budapest, 2005. 11–14. o.

Kukorelli István: Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának jelentősége, mai üzenete. *Acta Humana,* 34. 1999. 4–10. o.

Kulcsár Kálmán 1989. január 10-én a parlamentben a jegyzőkönyv ratifikálásáról. http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KN-1985_3&pg=0&l=hun

Pajcsics József – Finszter Géza: Az állambiztonsági tevékenység alkotmányos szabályozása. *Magyar Jog,* 1990. (37. évf.), 1. sz. 31–41. o.

Országgyűlési Értesítő. Az Országgyűlés 25. ülése, 1956. évi február 9.

Országgyűlési Napló, 1985, III. kötet. 1988. december 20.–1989. május 12. http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KN-1985_3&pg=0&l=hun (a letöltés dátuma: 2013. július 31.).

http://www.kulugyminiszterium.hu/kum/hu/bal/Kulpolitikank/ensz_bt/torteneti_attekintes.htm (a letöltés dátuma: 2013. július 31.).

http://www.mtapti.hu/uploaded_files/6827_0_Alkotmanyozas_Magyarorszagon_III_1.pdf

1. FEJEZET

A pártállam strukturális eszköztára az egyházpolitika szolgálatában

Az egyházpolitika kidolgozásában és végrehajtásában részt vevő párt-, állami és társadalmi szervek bemutatása

Az alapjogok, és ezen belül a lelkiismereti és vallásszabadság joga második világháború utáni magyarországi történetének megismerését érdemes a pártállam szervezetrendszerének a megismerésével kezdeni. Az 1949-től kiépült sztálini mintájú adminisztráció mindennél jobban érzékelteti azt a totális stratégiát, amellyel a pártállam hadat üzent a vallásnak mint ideológiának, és az egyházaknak mint szervezeteknek. Sokkal több volt ez, mintsem gondolnánk: a szervezetrendszer minden eleme érintett volt, és ez gondoskodott arról, hogy a társadalom minden rétegéhez elérjen a hatalom üzenete. A pártállam időszakában minden legálisan létező szervezetnek volt valamilyen szinten egyházpolitikai feladata is. Közismert, hogy az Állami Egyházügyi Hivatal és a politikai rendőrség játszották a legfőbb szerepet ebben a folyamatban, ám ritkábban gondolunk arra, hogy az ideológiai program miként hullámzott végig az egész szervezetrendszeren. Márpedig nem szabad alábecsülni ennek jelentőségét, ugyanis a gépezetben minden láncszem fontos volt a cél eléréséhez. Minden szervezet – beleértve az egyesületeket (tömegszervezeteket) is (nem csak az úgynevezett politikai jellegűeket) – feladatává tették a marxizmus–leninizmus eszmerendszerének képviseletét, ami elválaszthatatlan volt a vallással mint ideológiával és az egyházakkal mint szervezetekkel szembeni küzdelemtől. A legálisan létező szervezetek közül egyedül az egyházak és néhány, egyházakhoz kapcsolódó egyesületi jellegű szervezet állhatott – „legálisan" – a marxizmus–leninizmustól eltérő nézetrendszer, nevezetesen a vallásos világnézet talaján.[20] Azonban még az egyházak sem vonhatták ki magukat a párt ál-

[20] A pártállami időkben is működött néhány egyházi jellegű szervezet Magyarországon, a legjelentősebb a Szabadegyházak Tanácsa és a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa volt. Státusuknak azonban nem az alkotmányos egyesülési jog volt az alapja. Működésüket a könnyebb ellenőrizhetőség miatt tűrték meg, sőt ennek érdekében szorgalmazták is a szervezetbe tömörülést, és e szervezetek az Állami Egyházügyi Hivatal (a továbbiakban: ÁEH) kinyújtott karjaként funkcionáltak. Az egyesületekről szóló 1981. évi 29. számú tvr. kibocsátását követően 1982-ben az ÁEH összefoglaló jelentést készített az egyházi jellegű egyesületek alapszabályainak felülvizsgálatához, és javaslatot tett a felügyeletük rendezéshez. Az említett két szervezeten kívül négy

tal meghatározott irány alól: a marxista–leninista ideológiával egybeforrt pártállam elvárása volt, hogy az egyházak – a szövetségi politika jegyében – a „szocializmus képére” formálódjanak. 1988–89 folyamán – az egyesületi törvény előkészítése és megszületése,[21] valamint a vallásügyi törvény tervezetének társadalmi vitája nyomán – vált lehetővé, hogy alulról jövő kezdeményezésű, valláshoz, egyházhoz kötődő egyesületek, különböző szervezetek jöjjenek létre, de egyelőre, a politikai rendőrség révén, természetesen állami „megfigyelés” alatt működhettek.[22]

egyesület tartozott az ÁEH – rendkívül szigorú – felügyelete alá: Szent István Társulat (jóváhagyott alapszabály 1981-ben), Actio Catholica, Országos Magyar Cecília Egyesület (jóváhagyott alapszabály 1967-ben), Chevra Kadisa. A jelentés említi még az elismert vallásfelekezetek önkormányzati körében működő rendszeres összejöveteleket (például hitbuzgalmi oltáregyesületek, énekkarok, bibliakörök), melyek nem rendelkeztek önálló jogi személyiséggel, tehát jogi értelemben nem minősültek egyesületeknek [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), XIX–A–21–a–31–1/1982. ÁEH iratanyaga].

[21] 1989. évi II. törvény az egyesülési jogról. Ennek a törvénynek köszönhetően ekkortól az egyházi vezetőkkel szembenálló vallásos csoportok legális módon szerveződhettek. (MNL OL M–KS–288–22/1989/2. ő. e. Jelentés a Politikai Bizottságnak az egyházpolitika helyzetéről és megújításának feladatairól. 1989. 216. o.) Lásd *Sipos Júlia* 1987-ben közölt interjúját *Halmai Gáborral*, mely közérthető összefoglaló az egyesületek rendezetlen jogi helyzetéről, a bürokratikus állami kontrollról. Halmai Gábor a következővel zárja a beszélgetést: „Úgy vélem, mindenekelőtt annak az elvnek kellene érvényesülnie, hogy az egyesülési jog az alkotmányban biztosított jog. Ebből eredően az új jogszabálynak olyan, az államhatalmat korlátozó szabályokat kell csak tartalmaznia, amelyek ennek a jognak az érvényesülését segítik.” (Sipos Júlia: Jog az egyesüléshez. Interjú Halmai Gáborral. *Staféta,* 1987/9. 16–17. o.) E sorok írója személyesen tapasztalta meg, hogy milyen nehézségekbe ütközött a nyolcvanas évek második felében az ELTE Jogi Karán a Magyar Joghallgatók Országos Egyesületét létrehozni, amely az EL§A nemzetközi szervezethez kívánt kapcsolódni. Természetesen az egyesület hivatalosan nem lehetett tagszervezete az EL§A-nak, de programokat (például Summer Schoolt Balatonföldváron) már tudtunk szervezni.

[22] Például a Márton Áron Társaság 1988 decemberében alakult, 1989. március 11-én ünnepi ülést tartott az ELTE jogi karának nagyaulájában, az előadók *Gyulay Endre* szeged–csanádi megyéspüspök és *Pozsgay Imre* államminiszter voltak. Pozsgay Imre a következőket mondta: „Új és új sereglések támadnak ma országunkban, versengés lesz, és néha megosztottság fog meggyötörni minket, de azok, akiknek zászlajára Márton Áron neve van írva, jó eséllyel vesznek részt ebben a versenyben... Márton Áron tanításával az a törekvésünk összhangban van, hogy ellenőrzött jogállamot építsünk, amelyben az állam nem sértheti meg önnön törvényeit. Emberséges hatalmi viszonyokat, tisztességes kapcsolatokat, közösségépítési programot, s ebben a közösségben szabadságot minden embernek, hogy meghatározhassa, kivel akar együtt haladni.” További megalakult vallási jellegű szervezetek: MIOK Kulturális Központ (1988. szeptember 1.), Magyar Zsidók Kulturális Egyesülete (1988. november 20.), Magyar Protestáns Közművelődési Egyesület (1989. február 25.), Keresztény Értelmiségiek Szövetsége (1989. január 30.), II. Rákóczi Ferenc Katolikus Népfőiskolai Szövetség (a KALOT szellemi öröksége), Ökumenikus Tanács Ifjúsági Bizottsága (önálló tagszervezetként részt vett a Magyar Ifjúsági Szervezetek Országos Tanácsa – MISZOT megalakításában), Magyarországi Evangélikus Ifjúsági Szövetség – MEVISZ (1988. december 17.), Református

Az alábbiakban a pártállami időszak szervezetrendszeréről kívánok – a teljesség igénye nélkül – áttekintést nyújtani, hogy láthatóvá váljon az az egyházpolitikai mechanizmus, amely a lelkiismereti és vallásszabadság, valamint az egyházak helyzetét meghatározta az elmúlt rendszerben Magyarországon. Nemcsak a szervezetek sokrétűsége és nagy száma, hanem az egyes időszakok szerint „hullámzó” és különösen az átmenet éveiben átformálódó egyházpolitika is megnehezíti a teljes körű szervezeti prezentációt. Célom inkább az, hogy képet kapjunk arról a strukturális eszköztárról, amely a pártállam egyházpolitikáját érvényre juttatta, és a rendszerváltást megelőző átmenet időszakában is fontos szerepet játszott.[23]

Az egyházpolitikai döntések bölcsője – a párt

A társadalom politikai szervezetrendszerének csúcsán a párt (Magyar Dolgozók Pártja 1948–1956, Magyar Szocialista Munkáspárt 1956–1989) állt, mint a társadalmi és állami élet irányító ereje. Ez a párt világnézeti alapon elkötelezett állampárt volt, amely egyetlenként testesítette meg a központi hatalmat: minden közügyet érintő kérdést – így az egyházpolitikát is – a pártvezetés döntött el. A párt vezető hatalma a jogban 1972-ben, az alkotmány módosításakor jelent meg konkrétan, amikor lényegében kodifikálták a már több mint két évtizede fennálló helyzetet: „A munkásosztály marxista–leninista pártja a munkásosztály vezető ereje.”[24] Mivel a párt nem hatósági jelleggel működött, határozatainak nem volt közvetlenül jogilag kötelező erejük az egyes állampolgárokra nézve. Határozatai az állami és társadalmi szervekre voltak kötelezőek, azok feleltek a végrehajtásért, és így jutott el a párt döntése végső soron minden állampolgárhoz.

A marxista–leninista eszmerendszer talaján álló párt fő célkitűzése „az egész nép szocialista átnevelése”, a materialista világnézet terjesztése, és ezzel párhuzamosan a vallás mint rivális ideológia elleni küzdelem volt. A párt egyházpolitikai határozatainak fő vonulatát is ez határozta meg egészen 1989-ig, jóllehet a tartalom változott és szelídült az ötvenes évekhez

Fiatalok Szövetsége – REFISZ (1989. március 18.) (MNL OL M–KS–288–21/1989/3. ő. e. ÁEH Tájékoztató. 1989/1., 1989. március. 566–569. o.) Az ellenőrzéssel kapcsolatban lásd: ÁBTL (Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára) 1. 11. 1. BM III/III. Jelentések, 1986–1989. 30. d.; ÁBTL 1. 1. 1. 6. BM III/III–1. Csoportfőnökség iratai. 35. d. Az 1989 őszén keletkezett iktatókönyvben például a Református Lelkészegyesületről, a MZSKE-ről, a Tolnai Független Lelkészegyesületről találunk adatokat. Lásd még a megfigyeléshez: Vörös Géza: Hálózatok, hálózatépítés az egyházakon belül a Kádár-korszakban. In Soós Viktor Attila – Szabó Csaba – Szigeti László (szerk.): *Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban.* Budapest, 2010.

[23] Lásd e fejezet mellékletében a táblázatot a könnyebb átláthatóság érdekében.

[24] 1972. évi I. törvény 3. §. *Magyar Közlöny,* 1972/32.

képest.[25] Nem beszélhetünk az MSZMP-től különálló állami egyházpolitikáról, hiszen a rendszerváltozásig a politikai mechanizmus ezt nem tette lehetővé.

A pártan belül a világnézeti kérdésekben és így az egyházpolitikában is az agitációs és propagandaosztály (mint a párt egyik országos szintű vezető szervének) feladata volt az előkészítő, alapozó munka. Az így előkészített határozatokat aztán a párt központi vezető szervei (MDP Központi Vezetőség, Titkárság; MSZMP Központi Bizottság és Politikai Bizottság) vitatták meg, és döntöttek az elfogadásukról. E határozatok témái lehettek az egyházak működését érintő konkrét gyakorlati kérdések, mint például egyházi vezetők kinevezése és ennek kommunikációja,[26] az egyházak anyagi

[25] „A Magyar Szocialista Munkáspárt három évtizedes egyházpolitikája történelmi mércével mérve s a nemzetközi összehasonlítás tükrében egyaránt sikeresnek bizonyult." Ezzel a mondattal kezdődött „Az MSZMP viszonyáról az egyházakhoz és a valláshoz" című állásfoglalás-tervezet, melyet az MSZMP KB társadalompolitikai osztálya terjesztett elő 1989. május 9-én (MNL OL M–KS–288–22/1989./1. ő. e.). A PB is megvitatta az anyagot. *Szűrös Mátyás* ekkor megjegyezte, hogy „az értékelés túl szép képet mutat", szerinte hozzá kellett volna tenni, hogy „a szocialista világban" mondható sikeresnek az MSZMP egyházpolitikája, mert „a polgári demokráciák ezen már túl vannak" (MNL OL M–KS–288–5/1065. ő. e., Az MSZMP PB ülésének jegyzőkönyve. 1989. május 16. 112. o.).

[26] Például „A Politikai Bizottság helyesli, hogy az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke megtegye a szükséges intézkedéseket annak érdekében, hogy dr. Lékai László püspök, esztergomi érsek kinevezése 1976 januárjában megtörténjen. (…) Az esztergomi érsek kinevezésének nyilvánosságra hozatala előtt a Külügyminisztérium tájékoztassa külképviseleteink vezetőit, az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke tájékoztassa a szocialista országok egyházügyi hivatalainak vezetőit" (MNL OL XIX–A–21–e–0022–7/g–1975. ÁEH iratanyaga. Párthatározatok. 1975. december 16. 114. o.). „A Politikai Bizottság egyetért azzal, hogy dr. Lékai László esztergomi érsek kinevezésének nyilvánosságra hozatalára 1976. február 12-én kerül sor: a Magyar Rádióban déli 12 órai hírekben, a napilapok február 13-án közlik az MTI által kiadandó szöveget; a televízió híradója február 12-én a hír ismertetésénél állóképeket közöl az érsekről; az esztergomi érsek 1976. február 16–21. közötti héten tesz esküt a Magyar Népköztársaság alkotmányára az Elnöki Tanács elnöke előtt, amelyről az MTI kommünikét ad ki; az eskütételen Aczél György és Miklós Imre elvtársak, valamint dr. Ijjas József kalocsai érsek vegyen részt: az eskütételről a televízió híradója közöljön mozgóképeket; az érsek nyilatkozatát az MTI az eskütétel után adja ki; a nyilatkozatot a *Magyar Hírlap* teljes terjedelemben, a többi lap pedig értelemszerűen rövidítve közölje. Tudomásul veszi, hogy az esztergomi érsek ünnepélyes egyházi beiktatása 1976. február 24-én lesz az esztergomi bazilikában. Az ünnepségen Miklós Imre elvtárs vegyen részt, és köszöntse az érseket; vegyen részt továbbá a megyei tanács elnöke és a megyei népfront bizottság elnöke. A beiktatásról a televízió ne közöljön képet; a beiktatásról az MTI adjon ki kommünikét. Tudomásul veszi továbbá, hogy dr. Lékai Lászlót a pápa előreláthatólag április-május hónapban bíborossá nevezi ki; ebből az alkalomból fogadja őt Lázár György elvtárs" (uo., 115. o.).

ügyei,[27] a hitoktatás,[28] a felekezet törvényes elismerése[29] stb., vagy pedig átfogó jellegű, hosszú időre szóló egyházpolitikai iránymutatások.[30]

A párt központi vezetése határozta meg az ÁEH státusával (felállításával, átszervezésével, megszűnésével), működésével kapcsolatos kérdéseket is.[31] Döntött az államtitkárok, így az Állami Egyházügyi Hivatal elnökének és elnökhelyettesének kinevezéséről, valamint felmentéséről,[32] továbbá az ÁEH kormányfelügyeletéről is.[33]

[27] Például „A Politikai Bizottság hozzájárul, hogy a Minisztertanács az egyházak részére a korábbi évekkel azonos mértékű állami segélyt 1984. december 31-ig folyósítsa. Tudomásul veszi, hogy ennek összege a nyugdíjemeléssel és a jövedelempótlékkal együtt 71,4 millió forint" (MNL OL XIX–A–21–e–0022–7/g–1975. ÁEH iratanyaga. Párthatározatok. 1975. december 16. 127. o.).

[28] Például „A Politikai Bizottság (…) hozzájárul ahhoz, hogy (…) a templomi hitoktatás ellenőrzésének jogát a területileg illetékes helyi tanácsok a jog érintetlenül hagyása mellett, újabb intézkedésig ne gyakorolják. Az ellenőrzést bizalmi alapon ruházzák a püspöki karra. Amennyiben indokolt, az Állami Egyházügyi Hivatal intézkedésére a tanácsi szervek magától értetődően éljenek az ellenőrzés jogával. A püspöki kar biztosítsa, hogy a papok az 1/1974. (XII. 6.) ÁEH. sz. rendelkezéssel kiadott szabályzatban foglaltakat betartsák" (MNL OL M–KS–288–5/723. ő. e. Az MSZMP Politikai Bizottsága ülésének jegyzőkönyve. 1977. július 28. 9. o.). *Kádár János* az ülésen hangsúlyozta: „Ami a hitoktatás ellenőrzését illeti, amikor az egyháziakkal erről beszélnek, világosan meg kell mondani, hogy az állam ellenőrzési joga az érintetlen, azonban bizalmi alapon most a püspöki karra ruházza ezt a jogot. Rögtön meg kell nekik mondani azt is, hogy természetesen ha a tapasztalatok rosszak, újra hatályba lép az állami ellenőrzés" (uo., 116. o.).

[29] Például: MSZMP KB agitációs és propagandaosztály javaslata a PB-nek 1988. május 18-án: „Javasoljuk, hogy az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke kapjon felhatalmazást a mormon egyház törvényesen elismert vallásfelekezetté nyilvánítására" (MNL OL M–KS–288–22/30. ő. e.).

[30] Például: A PB 1973. december 4-i határozata az egyházpolitikai helyzetről, a vallásos ideológia befolyásáról és a további feladatokról (MNL OL M–KS–288–5/625. ő. e. Az MSZMP PB ülésének jegyzőkönyve. 1973. december 4. 81–84. o.).

[31] Köbel Szilvia: Az Állami Egyházügyi Hivatal működése az 50-es években. 1951–1959. *Magyar Közigazgatás,* 2000/8., 504–512. o.

[32] Például: MNL OL M–KS–288–5/1068. ő. e. Az MSZMP PB üléseinek jegyzőkönyve. Sarkadi Nagy Barna és Bugár Péter elnökhelyettesek felmentése. 1989. június 13. 9. o.

[33] Például: MNL OL M–KS–288–5/625. ő. e. Az MSZMP PB ülésének jegyzőkönyve. 1973. december 4. 3. o. „A Politikai Bizottság egyetért azzal, hogy az Állami Egyházügyi Hivatal kormányfelügyeletét a jövőben a területért felelős miniszterelnök-helyettes lássa el." Kádár János a határozati javaslat vitája során így érvelt: „Egyébként tradicionális okokból maradt a minisztériumnál a felügyelet. Hajdanában ugyanis úgy hívták, hogy Vallás- és Közoktatás[ügy]i Minisztérium. Minden fordulónál azt mondtuk, ne változtassunk rajta, de most már ez fikció. Azt hiszem, a közoktatási, illetve művelődésügyi minisztérium annyiban foglalkozik ezzel, hogy az évi hittanbeíratásoknál instrukciós feladatai vannak a pedagógusokhoz; a világon semmit sem csinál vele. (…) Ezt a régi tradicionális dolgot a magam részéről megszüntetném. Valamikor ennek volt létjogosultsága" (uo., 139–140. o.).

A párt központi szervein kívül a megyei, helyi pártbizottságok ideológiai titkárainak volt fontos szerepük az egyházpolitikai határozatok érvényre juttatásában. Ők helyi szinten képviselték a központi döntéseket, szorosan együttműködve a megyei tanácsoknál dolgozó egyházügyi titkárokkal, valamint a többi helyi állami és társadalmi szervvel.[34]

A párttagsággal szemben szigorú követelmények voltak. A vallás a párt tagjai számára nem lehetett magánügy, pártfunkciót nem tölthetett be vallásos ember, sőt egyházi-vallásos szertatáson is csak meghívottként vehetett részt.[35]

1989 tavaszán felgyorsult a párt és az állam összefonódásának lebontása.[36] Ennek megfelelően a „hivatalos", „kizárólagos" egyházpolitika is lassan levált a pártról, és „az állam egyházpolitikai tevékenységének" – a többpártrendszer irányába igazodó – „tartalmi és szervezeti reformja" indult el.[37] Az állami és a társadalmi szervek feladat- és hatásköre is e folyamat következtében lépésenként átalakult (átrendeződött), ezért az átmenet időszakában már találkozhatunk jogállami elemekkel is az egyházpolitikai döntésekben és az egyházügyi igazgatásban. Erre a legjobb példa az Állami Egyházügyi Hivatal megszűnése volt 1989 nyarán. Ezzel lényegében megszűnt az egyházak működésébe való közvetlen állami beavatkozás.[38]

[34] Például: MNL OL M–KS–288–22/37. ő. e. Jelentés a Politikai Bizottság 1958. évi, a vallásos világnézet elleni harcra vonatkozó határozata végrehajtásáról a kisvárdai járásban. 1973. július 3. 1–14. o.

[35] MNL OL M–KS–288–5/87. ő. e. Az MSZMP PB üléseinek jegyzőkönyve. 1958. július 22. 80–81. o.

[36] „Az államszervezet önállóan, jobb hatásfokkal működjön, tisztázott legyen feladatköre és felelőssége. Korszerűsíteni szükséges a párt és a kormány munkamegosztását, a pártnak az államéletre gyakorolt befolyása elveit, eszközeit és módszereit" (MNL OL M–KS–288–3/133. ő. e. Az MSZMP országos értekezletének állásfoglalása a párt feladatairól, a politikai intézményrendszer fejlesztéséről. 1988. május 20–22. 32. o.).

[37] „Az MSZMP-nek új tartalmú együttműködést kell kialakítani az önálló és független egyházakkal. Ennek keretében először is szükségesnek tartjuk, hogy az új politikai viszonyoknak megfelelően a párt és az állam egyházakhoz való viszonyát határozottan szétválasszuk egymástól. Egy jogállamnak semlegesnek kell lennie az állampolgárok vallásos meggyőződését illető kérdésekben. Csak ezzel fejeződik be valóban az állam és az egyház szétválasztása, amelyet hazánkban a szocializmusnak kellett véghezvinnie. Tudomásul kell venni továbbá azt is, hogy egy parlamenti többpártrendszer keretében az MSZMP-nek nem lehet kizárólagos joga az állami egyházpolitika tartalmának meghatározására. Ezért kezdeményezzük az állam egyházpolitikai tevékenységének tartalmi és szervezeti reformját, e tevékenység nyilvános társadalmi ellenőrzésének megteremtését, demokratikus érdekegyeztető fórumainak létrehozását." Állásfoglalás-tervezet az MSZMP viszonyáról az egyházakhoz és a valláshoz, melyet az MSZMP KB társadalompolitikai osztálya terjesztett elő (MNL OL M–KS–288–22/1989./1. ő. e. 1989. május 9. 151. o.).

[38] 1989. évi 14. számú tvr. az egyes egyházi állások betöltéséhez szükséges állami hozzájárulásról, valamint az ÁEH megszüntetéséről. Az ÁEH megszűnésével azonban nem szűnt meg az egyházak politikai rendőrség általi ellenőrzése, a folyamatok figyelemmel kísérése. Egy 1990. január 9-én keletkezett jelentés szerint az egyházak működésének szabadságát a Vatikán is megelégedéssel nyugtázta: „Moricz 01.18-án Rozgonyinak elmondta: Völlner szerint Vatikán igen elégedett a magyar egyház törvényes mozgásszabadságával. Sikeresek az államközi kapcsolatok helyreállítására irányuló megbeszélések. Magyarországon az egyház szabadon dönthet intézményei felől. Minden a magyar püspöki kar dinamizmusától függ, állami oldalról minden bürokratikus akadály megszűnt. Megjegyzés: az információ megerősíti a Vatikán már ismert helyzet megítélését" (ÁBTL 1. 11. 4–2610/90. 19. BM III/III–1. Csoportfőnökség iratai).

1988-ban az MSZMP országos értekezlete megerősítette, hogy az 1986–87-ben elindult „fordulat" és „reform" „folytatásának kiindulópontja a párt működésének megújítása" kell, hogy legyen.[39] 1989-re nyilvánvalóvá vált, hogy a párt saját „ideológiájának hivatalos monopóliumára nem tarthat többé igényt", ezért az „ideológiai apparátus" átszervezése is szükségessé vált. Az agitációs és propagandaosztály nevét a nyolcvanas évek végén társadalompolitikai osztályra változtatták, amely jelzi az „ideológiai" munkában a párt új irányvonalát,[40] nevezetesen azt, hogy „világnézeti pártból programpárttá kell átalakulnia". A párttagsággal szembeni követelmények is megváltoztak 1989 tavaszán: a világnézeti meggyőződés a tagok magánügyévé vált, a párttagság saját lelkiismereti ügye lett, hogy „milyen világnézeti indítékból követ szocialista célokat".[41]

Az egyházpolitikai döntések hatósági végrehajtása – állami szervek

A hatósági jogkört igénylő kérdésekben a párt egyházpolitikai döntéseit az állami (elsősorban az államigazgatási) szervek hajtották végre, az illetékesek hivatalból kézhez is kapták a párt határozatait. Elsősorban „az állam és a vallásfelekezetek közötti ügyek intézésére" felállított Állami Egyházügyi Hivatal, valamint a megyei egyházügyi titkárok feleltek a párthatározatok végrehajtásáért, ezen túlmenően azonban minden más állami szervnek[42] volt valamilyen szinten feladata az egyházügyekben is. Az állami szervek

[39] A KB 1986. novemberi határozatában kimondta, hogy „fordulatra van szükség", 1987 júliusában kidolgozta a gazdasági-társadalmi kibontakozás programját. Ennek végrehajtásához a társadalom minden területén fordulatra volt szükség (MNL OL M–KS–288–3/133. ő. e. Az MSZMP országos értekezletének állásfoglalása a párt feladatairól, a politikai intézményrendszer fejlesztéséről. 1988. május 20–22. 23–24. o.).

[40] MNL OL M–KS–288–3/190. ő. e. Tézisek az ideológiáról a politikai rendszer reformjának keretében. 1989. 91–114. o.

[41] MNL OL M–KS–288–5/1065. ő. e. Az MSZMP PB üléseinek jegyzőkönyve. 1989. május 16. 70. o.; MNL OL M–KS–288–22/1989/2. ő. e. Jelentés a Politikai Bizottságnak az egyházpolitika helyzetéről és megújításának feladatairól. 1989. 224. o.

[42] A bíróságok és az ügyészség szerepével, speciális feladatkörükre tekintettel e tanulmányban nem foglalkozom. Lásd Mikó Zsuzsanna: Jogszolgáltatás és egyházüldözés. In Soós Viktor Attila – Szabó Csaba – Szigeti László (szerk.): *Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban*. Budapest, 2010.

áttekintésekor fontos megemlíteni, hogy az „állami funkciót" betöltő személyek nem csak párttagok lehettek ugyan, de a párt arra törekedett, hogy a pártonkívüli állami funkcionáriusok is „fokozatosan elhagyják vallásos meggyőződésüket".[43]

Az állami szervek rendszerének áttekintését a Magyar Népköztársaság legfelsőbb államhatalmi szervével, az országgyűléssel kell kezdenünk. Az Országgyűlés mindenekelőtt a törvények megalkotásával, valamint az egyházpolitikai kérdések – szocialista viszonyok között értendő, kirakatjellegű – publikus megvitatásával vett részt ebben a mechanizmusban.

A pártállami jogalkotás sajátossága volt, hogy nagyon kevés törvény született, és ez az egyházakat illető szabályozással is így volt: az ÁEH felállításáról szóló 1951. évi I. törvény volt az utolsó, amely kifejezetten az egyházak ügyét rendezte. 1990-ig, a IV. törvény megszületéséig tehát nem gyarapította a jogrendszert egyházi témájú törvény. Ugyanakkor el kell mondani azt is, hogy születtek egyéb olyan törvények, amelyek ideológiai tartalmuknál fogva végső soron a párt ideológiai, egyházpolitikai irányvonalát erősítették. Például 1953-ban a kisdedóvásról szóló törvényjavaslat vitája során a javaslat előadója elmondta, hogy már kisgyermekkorban meg kell kezdeni a „fiatal nemzedék szocialista nevelését", és a „törvényjavaslat célja: kialakítani az új típusú embert, aki (...) aktív harcosa lesz a nemzetköziség nagy eszméinek, (...) építője lesz azoknak a nagy eszméknek, amelyeket az emberiség halhatatlanjai, Marx, Engels, Lenin és Sztálin ránk hagytak örökségül".[44]

Az országgyűlésben az ötvenes évek közepén vezették be újra az interpelláció intézményét, amely egyike volt az Országgyűlés „múltbeli hibáit" kiküszöbölni szándékozó intézkedéseknek, nevezetesen annak, hogy nem volt „élő kapcsolat a nép" és „a nép legfőbb hatalmi szerve" között.[45] Így interpelláció formájában időnként – az „ország népét" foglalkoztató – az egyházakat, vallást érintő téma is napirendre került a törvényhozásban. Ilyen kérdés volt például a hitoktatás ügye 1956-ban.[46] A minisztertanács

[43] MNL OL M–KS–288–5/87. ő. e. Az MSZMP PB üléseinek jegyzőkönyve. 1958. július 22. 80–81. o.

[44] *Országgyűlési Értesítő.* Az Országgyűlés 60. ülése, 1953. március 18.

[45] *Apró Antal*nak a Hazafias Népfront elnökeként elmondott szavait idézte *Parragi György* országgyűlési képviselő: „[A]z interpelláció gyakorlati bevezetése nagy segítség a képviselőknek ahhoz, hogy közérdekű javaslataikat, ügyeiket itt az Országgyűlésben közvetlenül elintézhessék, mert az ilyen közérdekű interpellációkból világosan meg lehet látni, milyen problémák foglalkoztatják az ország lakosait" (*Országgyűlési Napló.* Az Országgyűlés 32. ülése. 1956. augusztus 3., péntek. 1636. o.).

[46] Parragi György országgyűlési képviselő a hitoktatás tárgyában interpellált a minisztertanácshoz 1956-ban. Az interpellációban azt kérdezte, hogy a minisztertanácsnak van-e tudomása arról, hogy „az országban egyes helyeken a hitoktatás tekintetében túlkapások történtek", „főleg alsó fokú szerveknél (...) különösen Somogy megyében, de Budapesten is". Elmondta, hogy „egyes szervek a lelkiismereti szabadság súlyos

által tartott rendszeres beszámolók alkalmával is esett szó az állam és az egyházak viszonyáról. Az egyes politikai beszámolók az egyházakra is kitértek, mindig az adott témához valamilyen formában kapcsolható kontextusban, gyakran az egyházak békemunkáját illetően. Erre jellemző példa a külpolitikai beszámoló volt, amikor a nemzetközi békemozgalom és a társadalmi igazságosság gondolatával összekapcsolva népszerűsítették – a békepap országgyűlési képviselők is – a szocializmus egyházpolitikáját.[47] Fontos hangsúlyozni, hogy az egyes politikai beszámolók sorában kifejezetten egyházpolitikai beszámolót hosszú ideig nem találunk, ugyanis az Állami Egyházügyi Hivatal fennállása óta első ízben – a meghirdetett „fordulat" jegyében – 1987-ben tehetett jelentést az országgyűlésnek. Ekkor *Miklós Imre,* az ÁEH elnöke „megnyugtatóan rendezettnek" minősítette az állam és az egyházak kapcsolatát, melyet szerinte az „alkotó együttműködés" jellemzett.[48]

megsértésével (...) nemcsak lelkiismereti kényszert, hanem megengedhetetlen fenyegetéseket, sőt adminisztratív megtorlásokat alkalmaztak olyan szülőkkel és tanulókkal szemben, akik az alkotmányban biztosított joguknál fogva a hitoktatás mellett foglaltak állást". A képviselő a „fakultatív hitoktatás legmeggyőződésesebb híveként" hangsúlyozta, hogy „ma már csak népi demokráciánk legmegátalkodottabb és legelvakultabb ellenségei merik állítani, hogy Magyarországon nincs vallásszabadság", és azért teszi szóvá a túlkapásokat, „nehogy az ellenség malmára" hajtsák a vizet azzal, hogy nem kezelik az „alkotmányellenes kilengéseket". *Hegedüs András,* a minisztertanács elnöke válaszában hangsúlyozta: „nem helyeseljük azt, ha állami szerveink adminisztratív eszközökkel, visszaélve az állami hatalommal megakadályozzák, hogy vallásoktatásban részesítsék gyermekeiket az olyan szülők, akik ezt kívánják". Sietett azonban leszögezni, hogy nemcsak állami szervek részéről történtek visszaélések, „hanem a katolikus egyház egyes papjai részéről is", akik „a hívők szabad vallásgyakorlatát, vagyis az alkotmányban lefektetett jogát akarták korlátozni azzal, hogy megfenyegették a szülőket, hogy amennyiben nem íratják be gyermekeiket vallásoktatásra, nem részesítik őket a szentségekben, és eltiltják a vallás gyakorlásától". Megjegyezte azt is, hogy „a visszaélések, amelyek egyes papok vagy egyes állami szerveink részéről történtek, kis homokszemek abban a nagy folyamatban, amelynek során az állam és az egyház közötti viszony egyre javul". A képviselő a választ „igen nagy megnyugvással" vette tudomásul (*Országgyűlési Napló,* 1956. augusztus 3., péntek. 1636–1640. o.).

[47] *Horváth Richárd* katolikus pap, országgyűlési képviselő 1957. december 19-én a külpolitikai beszámolóhoz a következőket mondta: „Azt mondottuk, hogy a békéhez türelem és hűség és sok áldozatkészség is kell. S éppen ezeknek a jegyében a hívő ember számára is a béke útja legkönnyebb lehet a lojalitás útja szűkebb közössége: egyházak, és nagyobb közössége: hazája között. Ezt érezte meg Grősz József kalocsai érsek, és ezt ismerte el akkor, amikor (...) azt is kijelentette, hogy: »Sok nehézséget megoldottunk, és hiszem, hogy a jövőben is – ha esetleg felmerülne – sikerül mindenféle ilyen differenciát kedvezően megoldani. A mostani viszony az állam és az egyház között békességes és jó«, mondotta az érsek" (*Országgyűlési Napló,* 1957. december 19., csütörtök. 2140. o.).

[48] Miklós Imre, az ÁEH elnöke 1987. december 17-én tartotta beszámolóját az Országgyűlésben (*Országgyűlési Napló,* 1987. december 17., csütörtök. 1717–1757. o.).

Az átmenet időszakában az Országgyűlés szerepe is átrendeződött. A párt 1988-as országos értekezletén meghirdette, hogy „a népképviseleti testületek legyenek a nyílt politizálás fórumai", és az országgyűlésnek a törvényalkotás mellett „legyen nagyobb szerepe a társadalmi érdekegyeztetésben, a közös érdekek képviseletében, a törvények megtartásának ellenőrzésében, a kormányzati munka kereteinek meghatározásában és a kormány ellenőrzésében". Ezen az értekezleten megerősítették azt is, hogy törvényben kell szabályozni – többek között – a lelkiismereti és vallásszabadság jogát.[49] Így kerülhetett sor arra, hogy többéves, széles körű társadalmi egyeztetés után az utolsó pártállami Országgyűlés – igaz, hogy már a közjogi fordulatot követően – 1990 januárjában elfogadta a jogállami kritériumoknak megfelelő, a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló törvényt.[50]

Amikor az Országgyűlés nem ülésezett, a Népköztársaság Elnöki Tanácsa (a továbbiakban: NET) mint „kollektív államfő" törvényerejű rendeleteket alkotott, ami a pártállami jogalkotás egyedi formája volt. Az egyházakra vonatkozó nagyobb kérdések is törvényerejű rendeletekben jelentek meg, amelyeket aztán az Országgyűlés következő ülésén be kellett mutatni. Ilyen volt például az 1950. évi 30. számú tvr. a szerzetesrendek működési engedélyéről, az 1951. évi 20. számú tvr. és az 1957. évi 22. számú tvr. az egyes egyházi állások betöltéséhez szükséges állami hozzájárulásról, az 1959. évi 25. számú tvr. az ÁEH felállításáról, az 1976. évi 8. számú tvr. a polgári és politika jogok nemzetközi egyezségokmányának kihirdetéséről, az 1989. évi 14. számú tvr. az ÁEH megszüntetéséről, az 1989. évi 17. számú tvr. a szerzetesrendek működésének engedélyezéséről. A NET további feladata volt, hogy határozati formában döntsön egyrészt az egyházi tisztségek betöltéséhez szükséges előzetes állami hozzájárulásról, másrészt pedig kitüntetéseket adományozzon egyházi vezetőknek.[51]

[49] MNL OL M–KS–288–3/133. ő. e. Az MSZMP országos értekezletének állásfoglalása a párt feladatairól, a politikai intézményrendszer fejlesztéséről. 1988. május 20–22. 32–33. o.

[50] Lásd Kukorelli István: A lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV. törvény születése és sajátosságai. In Köbel Szilvia (szerk.): *A vallási diszkrimináció ellen – az esélyegyenlőség megteremtéséért. Tudományos konferencia a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV. törvény húszéves évfordulója alkalmából.* Budapest, 2010. június 1–2. Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium, Budapest, 2010. – A törvény mihamarabbi megszületését az alábbi, 1990-ből származó dokumentum szerint a Vatikán sürgette: „Rozgonyinak 01. 12-én dr. Paskai László bíboros úr elmondta: A Vatikánban nem a diplomáciai kapcsolatok helyreállítása feltételének ítélik ugyan, de kívánatosnak tartják, hogy a magyar parlament még a kapcsolatok újrafelvétele előtt fogadja el a lelkiismereti és vallásszabadságról szóló törvényt" (ÁBTL 1. 11. 4–2610/90. 17. BM III/III–1. Csoportfőnökség iratai). Az ÁEH 1988/2. tájékozatójában ezt olvashatjuk: „Colasuonno érsek elmondta, hogy a Vatikán vezető tisztségviselői nagy figyelemmel hallgatták és nézték végig az Országgyűlés egyházpolitikai kérdésekről szóló vitáját. Értékelésük szerint az országgyűlési beszámoló nemcsak bemutatta az egyházpolitika fejlődésének útját, de kijelölte a fejlődés irányát is, amellyel teljes mértékben egyetértenek" (MNL OL M–KS–288–22/30. ő. e. 97. o.).

A minisztertanácsnak (kormány) mint az államigazgatás legfelsőbb szervének szintén komoly feladata volt az egyházpolitika érvényre juttatásában. Rendeleteket, határozatokat hozott; a rendeletek részben a törvények, törvényerejű rendeletek végrehajtását szolgálták (például az ÁEH felállításával, az egyes egyházi tisztségek betöltésével összefüggésben), részben önállóan szabályoztak egy-egy kérdést, például a vallásoktatást 1957-ben.[52] A minisztertanács (a továbbiakban: MT) határozatai egyedi döntések voltak, például egyes munkaszüneti napok munkanappá nyilvánításáról, a családi jellegű szertartásokról,[53] a minisztertanács és a Vatikán kapcsolatairól[54] vagy az egyházügyi igazgatás feletti felügyelet gyakorlásáról.[55] Az utóbb említett két határozat utal arra, hogy a minisztertanács feladata volt a Vatikánnal való kapcsolattartás, az ÁEH felett pedig 1973 után közvetlen felügyeletet gyakorolt. Évente egyszer a minisztertanács elnökhelyettese fogadta az egyházak vezetőit, amikor aktuális kül- és belpolitikai kérdéseket vitattak meg.[56] Az egyházakkal kötött megállapodások aláírására a minisztertanács adott megbízást.

Az államigazgatás rendszerében – egyházügyi szakigazgatásként – a kultusztárca, valamint az országos hatáskörrel rendelkező Állami Egyházügyi Hivatal szerepét kell kiemelni. 1951-ig a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium a vallásügyi igazgatás keretén belül, a vallásügyi főcsoport révén látta el a vallással, egyházakkal összefüggő állami feladatokat.[57]

[51] Például 2/1987. számú NET-határozat a Tiszántúli Református Egyházkerület püspökének felmentéséhez és új püspök megválasztásához szükséges előzetes hozzájárulásról; 3/1987. számú NET-határozat az Északi Evangélikus Egyházkerület felügyelőjének megválasztásához szükséges hozzájárulásról; 4/1987. számú NET-határozat a Magyar Izraeliták Országos Rabbitestülete Elnökének megválasztásához szükséges hozzájárulásról; 6/1987. számú NET-határozat római katolikus főpapok felmentéséhez és kinevezéséhez szükséges előzetes hozzájárulásról.

[52] 21/1957. (III. 24.) Korm. számú rendelet a vallásoktatásról. *Magyar Közlöny,* 1957/35.

[53] 2006/1970. (IV. 12.) Korm. számú határozat, mely az MSZMP PB családi jellegű szertartások fejlesztéséről szóló 1969. szeptember 9-i határozatát hajtotta végre. A kormányhatározat kimondta. hogy a névadás, a házasságkötés és a temetés társadalmi szertartásainak megszervezése és megrendezése az állami/tanácsi szervek feladata (MNL OL M–KS–288–22/1973./38. ő. e. A Minisztertanács Tanácsi Hivatala elnökhelyettesének feljegyzése az MSZMP Politikai Bizottsága 1969. szeptember 9-i határozatának végrehajtásáról. 1973. január 29. 1–7. o.).

[54] 3143/1973. MT számú határozat.

[55] 3542/1973. MT számú határozat.

[56] MNL OL XIX–A–21–d–0047–1/1962. ÁEH iratanyaga.

[57] A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban a vallásügyi főcsoport két főosztálya: I. főosztály katolikus egyházi ügyek; II. főosztály nem katolikus egyházi ügyek (Kubinszky Lajos: *A vallás- és közoktatásügyi igazgatás vázlata.* Budapest, 1947).

1951-től 1956-ig működött az önálló Állami Egyházügyi Hivatal, 1956 és 1959 között a Művelődésügyi Minisztérium egyházügyi főosztálya lett, majd 1959-től 1989-ig ismét önálló, országos hatáskörű szerve volt az egyházügyeknek. A Művelődésügyi Minisztérium 1973-ig – az MT nevében – felügyelte az Állami Egyházügyi Hivatalt, 1951 után pedig az egyházi gimnáziumok feletti állami főfelügyeletet, valamint az iskolai vallásoktatás tanulmányi felügyeletét látta el.[58] A kultusztárca rendeletet, határozatot hozott, utasítást adott ki egyházi témában, ugyanakkor az ÁEH is rendelkezett jogalkotói hatáskörrel.[59] Az ÁEH feladata volt, hogy az állami szervek egyházpolitikai munkáját koordinálja. 1988-ban az ÁEH tett javaslatot a pártnak arra, hogy gondolják újra „az egyházpolitikával foglalkozó párt-, állami és társadalmi szervezetek közti együttműködés és feladatmegosztás" menetét.[60]

Az államigazgatási szervek rendszerében két minisztériumot mindenképpen ki kell emelni.

A Belügyminisztérium (BM) idegenrendészeti hatáskörében az egyházi személyek ki- és beutazásával kapcsolatban hozott döntéseket, a III/III-as csoportfőnökség révén pedig a belső elhárításban végezte az egyházi reakció, illetve a „szekták" elleni munkát.[61] A belügyminiszter parancsokat, utasításokat adott ki, amelyekkel irányították az egyházi reakcióval és a „szektákkal" szembeni munkát.[62] A politikai rendőrség az egyházakkal szembeni elhárító tevékenységét már az ÁEH felállítása előtt is végezte,[63] és annak megszűnését követően is folytatta. Az átmeneti időszakban, mikor az ÁEH megszűnésével az egyházak életébe történő adminisztratív

[58] Köbel Szilvia: Az Állami Egyházügyi Hivatal működése az 50-es években. 1951–1959. *Magyar Közigazgatás,* 2000/8., 504–512. o.; Köbel Szilvia: Az Állami Egyházügyi Hivatal működése az újjászervezéstől a megszűnésig. 1959–1989. *Magyar Közigazgatás,* 2001/10., 608–618. o.

[59] Például ÁEH- és művelődésügyi minisztériumi határozatokkal nyilvánítottak elismertté több felekezetet 1989-ben.

[60] MNL OL M–KS–288–22/30. ő. e. Javaslat az egyházpolitikai munka feladataival foglalkozó politikai állásfoglalás kezdeményezésére és néhány időszerű konkrét teendőre. 1988. május 27. 136. o.

[61] Jelentés a belső reakció elleni harc néhány kérdéséről. MNL OL M–KS–288–5/188. ő. e. Az MSZMP PB üléseinek jegyzőkönyve. 1960. június 21. 1–54. o. Lásd még Köbel Szilvia: „Aktív ateista propaganda". Politikai rendőrség és egyházpolitika. *Beszélő,* 2002/9–10., 66–74. o.; Vörös Géza: Hálózatok, hálózatépítés az egyházakon belül a Kádár-korszakban. In Soós Viktor Attila – Szabó Csaba – Szigeti László (szerk.): *Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban.* Budapest, 2010; Soós Viktor Attila: Az Állami Egyházügyi Hivatal és a Belügyminisztérium kapcsolatrendszere 1956 után, a hatvanas évek végéig. In Soós Viktor Attila – Szabó Csaba – Szigeti László (szerk.): *Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban.* Budapest, 2010.

[62] MNL OL XIX–B–1–j. BM-iratok.

[63] Gyarmati György: „Ha tied az ÁVO, tied a hatalom… A politikai rendőrség működése 1947–1948-ban. In Gyarmati György (szerk.): *Államvédelem a Rákosi-korszakban.* Történeti Hivatal, Budapest, 2000. 118, 133. o.

beavatkozás is megszűnt, a BM III/III–1. osztálya továbbra is megfigyelés alatt tartotta az egyházakat, jóllehet az osztály igyekezett a munkát a „kialakult politikai-operatív helyzet" változásához igazítani, és megtalálni az új helyzetben a „helyét, szerepét, végső soron a legitimitását". Az 1989 nyarán tartott osztályértekezleten érződött a bizonytalanság, hogy az eddigi célt, az egyházak „visszaszorítását" és „elsorvasztását" vajon a jövőben mi váltja fel: „ennek ellenkezője lesz a feladat, a felvirágoztatás, egy kapitalista út?". Azt határozottan megállapították, hogy az ÁEH megszűnése folytán a „jövőben megszűnik a részletes beleszólás, de megmarad az információszerzés, a befolyásoló tevékenység", és továbbra is biztosítják a „hálózati személyek védelmét".[64]

A Külügyminisztérium (KÜM) a nagykövetségek révén sokat tett az egyházpolitika területén: a nagykövetségek az adott ország egyházpolitikai helyzetéről rendszeresen adtak jelentéseket, valamint segítséget nyújtottak a hazai és külföldi egyházi személyek hivatalos programjainak lebonyolításához.[65] A KÜM véleményezte a BM számára az egyházi személyek ki-

[64] Érdemes idézni még abból, amit *Horváth József* csoportfőnök az értekezleten elmondott: „Vissza kell lépnünk, és újra kell gondolni a szocializmus lényegét a jogállamiság gondolatkörébe helyezve (…) demokratikus, pluralista, igazi szocializmust kell teremtenünk. Az egyházak történelmi kategóriát jelentenek, és helyük van a társadalomban. (…) Kezelni kell őket, és nem elsorvasztani. Az egyház az átmenet időszakában töltse be hirdetett elveinek megfelelő feladatkörét, szolgálatát. Nemcsak az államháztartást kell szanálni, hanem eddigi nézeteinket is, melyek nem felelnek meg a változó körülményeknek… Az egyházaknak stabilizáló szerepet kell játszani az átmenet időszakában. (…) Az egyházak a társadalmi igények szerint mozduljanak, de ne legyenek a reakció, az alkotmányellenesség (…) búvóhelyévé, bázisává. Ha ilyent tapasztalunk, akkor lépni kell, de politikai eszközök igénybevételével. Ebben az osztálynak már nagy gyakorlata van. Ezeknek a lépéseknek a megtételére alkalmas szervezetnek tartja a tervezett társadalmi testületet. Ennek a szervezetnek jelenleg több koncepciója ismert. (…) Az ÁEH-irattárral kapcsolatban reméli, hogy ott olyan anyag nem marad, mely szervünktől származik, arra visszautal. Felhívja az illetékes parancsnok elvtárs figyelmét ennek ellenőrzésére, figyelemmel kísérésére" (ÁBTL 1. 1. 1. 6. BM III/III–1. Csoportfőnökség iratai, 35. d. Feljegyzés az 1989. június 13-i osztályértekezletről. 1–6. o.).

[65] Az ÁEH iratanyagában a szigorúan titkos iratok között (MNL OL XIX–A–21–d) találjuk a minden évben összegyűjtött követségi jelentéseket, az egyházak külügyi tevékenységével kapcsolatos beszámolókat. Lásd például: A varsói nagykövetség a lengyel katolikus egyháznak a lengyel alkotmány módosításával kapcsolatos álláspontjáról ezt írja 1976-ban: „Wyszynski bíboros levelet intézett a lengyel katolikus papsághoz, amelyben ellenséges álláspontot foglal el az alkotmány tervezett módosításával szemben. Különösen éles fellépést tartalmaz a levél a párt vezető szerepének az alkotmányba való foglalása ellen. Azzal érvel, hogy a helsinki konferencia a különböző politikai tendenciák együttélését erősítette, s egy párt vezető szerepének alkotmányba való foglalása ellentmond a helsinki elveknek, mivel az a gyakorlatban diktatúrát és nem demokráciát eredményez" (MNL OL XIX–A–21–d–002–4/1976). A spanyol katolikus egyház Franco halála utáni megnyilvánulásairól a madridi követség munkatársa jelentette *Puja Frigyes* külügyminiszternek: „A spanyol egyház jelenlegi vezetője igen éle-

és beutazását. Az egyházak nemzetközi tevékenységét, külügyi kapcsolatait az ÁEH irányította, mégpedig a többi szocialista egyházügyi hivatallal egyeztetett módon. Az egyházak külügyi tevékenységük fedezéséhez fokozott állami támogatást kaptak. A Magyar Népköztársaság számára stratégiai fontosságú volt ez a terület, és az egyházaktól elvárták, hogy erősítsék az állam külpolitikáját, és nemzetközi tevékenységük során népszerűsítsék a magyar állam és párt egyházpolitikáját.[66] A katolikus egyház vonatkozásában kiemelkedő szerepe volt a diplomáciának. Igaz, hogy a Vatikánnal folytatott diplomáciai kapcsolat a pártállami időkben szünetelt, a magyar államnak a Szentszékhez való viszonyulásában, az 1964-es részleges megállapodás előkészítésében, továbbá a rendszerváltozás után a diplomáciai kapcsolat újrafelvételében a Külügyminisztérium kulcsszerepet játszott.[67]

sen fogalmazta meg a katolikus főpapok politikai véleményét. (...) Egyházi körökből származó információim szerint a beszédet felolvasása előtt látta a király is, de mivel az általa képviselt elveket tartalmazta, azon semmit sem változtatott. (...) Az egyház politikai állásfoglalásai mellett a püspöki konferencia elnöke egy igen jelentős kérdést is érintett: az állam és az egyház szétválasztása, illetve a katolikus vallás mint államvallás megszüntetésének kérdését. (...) A spanyol állam Franco életében nem fejlődött ebbe az irányba, hiszen a rendszer egyik alappillére éppen az egyház és az állam szoros egysége volt. Most, Franco halála után az egyház megtette az első lépést" (MNL OL XIX–A–21–d–004–4/1976).

[66] Például: Az ÁEH-nak a magyarországi egyházak 1975. évi nemzetközi tevékenységéről szóló jelentésében ezt olvassuk: „Egyházpolitikai helyzetünk lehetővé tette, hogy a nemzetközi helyzet tartós enyhüléséért, a helsinki konferencia eredményéért folytatott harcban, 1975-ben aktív nemzetközi egyházpolitikát folytassunk. A magyarországi egyházak nemzetközi tevékenysége eredményes volt. Növelte a munka hatékonyságát az egyházak külügyi tevékenységének fedezésére biztosított fokozottabb anyagi támogatás. Növekedett az érdekeinket szolgáló ki- és beutazások száma" (MNL OL XIX–A–21–d–005–2/1976).

[67] 1964-ben a Magyar Népköztársaság és a Vatikán megbízottai közötti tárgyalásról a következőket olvashatjuk: „Casaroli vatikáni megbízott római nagykövetünk útján javaslatot tett, hogy a tárgyalásokat ez év szeptember 6-tól Budapesten folytassuk. Ez alkalommal kerülne sor a püspöki kinevezések, az állampolgári eskü és a Római Magyar Intézet [Pápai Magyar Intézet értendő] ügyében létrejött megállapodás, továbbá a tárgyalásokról készített jegyzőkönyv aláírására. Az aláírt okmányok »gentlemen's agreement« jelleggel bírnának. (...) Az okmányok aláírása a Külügyminisztériumban történjék, és azon legyen jelen a tárgyaláson részt vevőkön kívül Szilágyi Béla elvtárs külügyminiszter-helyettes és dr. Hamvas Endre, a püspöki kar elnöke" (MNL OL M–KS–288–5/341. ő. e. Az MSZMP PB üléseinek jegyzőkönyve. 1964. augusztus 11. 60–62. o. Lásd Szabó Csaba: *A Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években.* Szent István Társulat – Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2005; Fejérdy András: *Magyarország és a II. Vatikáni Zsinat – 1959–1965.* Doktori disszertáció. ELTE BTK, 2010).

Az egyházpolitika nem hatósági szintű végrehajtása – társadalmi szerv(ezet)ek, tömegmozgalmak

Gyűjtőnéven társadalmi szervezeteknek nevezték mindazokat a szervezeteket, amelyek – a „lenini elvek" szerinti – pártirányítás alatt álltak,[68] de nem rendelkeztek állami hatósági jogosítványokkal. A társadalmi szervezetek (nemcsak a politikai, hanem a művészeti, oktatási, tudományos stb. egyesületek és a szakszervezetek is) hatósági jogkör nélkül is nagy hatást tudtak kifejteni, ugyanis a politikai mechanizmusnak ez a része állt a legközelebbi kapcsolatban a társadalom minden rétegével, az egyes állampolgárokkal.

A társadalmi szervezetek közül politikai jelentőségénél fogva kiemelkedett a Hazafias Népfront (HNF), az Országos Béketanács (OBT), a Szakszervezetek Országos Tanácsa (SZOT), a Kommunista Ifjúsági Szövetség (KISZ), valamint ezek alsóbb szintű egységei.

A HNF-et 1954-ben hozták létre a párt szövetségi politikájának megvalósítására. Feladata volt a különböző világnézetű és helyzetű emberek összefogása a szocializmus építése céljából.[69] A HNF kiemelkedő tevékenységi köre volt az egyházi vezetők, papok bevonása a politikai életbe. A HNF Országos Tanácsának mozgalmi és tömegpolitikai osztályán egyházpolitikai referens dolgozott, akinek feladata volt az egyházi személyek politikai befolyásolása, az egyházi tömegbefolyás ellensúlyozása. Az országos és helyi népfrontbizottságokba egyházi személyeket választottak. Az országgyűlési és tanácsi választások alkalmával a HNF az ÁEH-val együttműködve elvárta, hogy az egyházak és a papok a választási előkészületek során támogassák, erősítsék az egész nép és a nemzet érdekeit kifejező politikát. A népfront kitüntetéseket, emlékplaketteket adományozott egyházi személyek részére. „Szabad akadémiát" állítottak fel, ahol a papok politikai nevelése céljából tájékoztató előadásokat szerveztek. Ezenkívül „baráti beszélgetéseket" tartottak az aktuális politikai kérdések megvitatására a HNF székházában.[70]

[68] „A tömegszervezetek és -mozgalmak pártirányításában érvényesülnek az irányítás lenini elvei. A párt a tömegszervezeteket elvi-politikai eszközökkel, valamint a tömegszervezetekben dolgozó kommunisták útján irányítja. A párt a tömegszervezetek, tömegmozgalmak irányítását a célok és feladatok meghatározásával, a dolgozó tömegek érdekeit, felemelkedését szolgáló állásfoglalások, javaslatok kidolgozásával biztosítja. (...) Mind teljesebben érvényt kell szerezni annak, hogy az irányítás a párttestületek joga és kötelessége. (...) A tömegszervezetekben végzett pártmunkát teljes értékű pártmegbízatásnak kell tekinteni" (MNL OL M–KS–288–3/87. ő. e. MSZMP KB párt- és tömegszervezetek osztálya. Javaslat a XII. kongresszus irányelveihez. 1979. május 19. 34–35. o.).

[69] 1972. évi I. törvény 4. § (2) bekezdés.

[70] MNL OL XXVIII–M–4–52d/1971., MNL OL XXVIII–M–4–1974., MNL OL XXVIII–M–4–236/e-dosszié–1982. Hazafias Népfront iratanyaga.

Az Országos Béketanács 1950-től működött, és szervezeti keretén belül dolgoztak az egyházi békebizottságok. A békepapok legfontosabb feladata az volt, hogy az egyházpolitika végrehajtását segítsék az egyházon belül.[71] Az OBT a népfronttal és az ÁEH-val szoros munkakapcsolatot alakított ki.[72] A nyolcvanas évek végén a béketanács kebelén belül zajlottak az alternatív katonai szolgálattal kapcsolatos egyeztetések. A béketanács – a népfronthoz hasonlóan – kitüntető jelvénnyel jutalmazott egyházi személyeket.[73]

A szakszervezetek aktív részesei voltak a párt politikája alakításának,[74] „a párt és a tömegek közötti kapcsolat erősítésének". Kettős hivatásuk volt: egyfelől a „munkáshatalom", a „társadalom politikai és gazdasági alapjainak" erősítése, másfelől „a dolgozók szocialista szellemű nevelése". Ez utóbbinak volt szerepe leginkább a vallásos világnézet elleni küzdelemben. A szakszervezetek dolga volt, hogy elősegítsék – a valláserkölccsel szemben – a „szocialista munkaerkölcs kibontakoztatását, a dolgozók politikai, közéleti, szakmai és kulturális fejlődését".[75] 1958-ban *Gáspár Sándor*, a SZOT főtitkára az országgyűlésben a szakszervezeteknek a társadalmi tulajdon védelmével kapcsolatos feladatáról kifejtette, hogy az a cél, hogy „olyan légkör alakuljon ki, amelyben a közösség megveti azt, aki lop, aki dolgozó társai kárára fegyelmezetlenül viselkedik".[76] A párt 1960-ban leszögezte, hogy szükség van arra, hogy a szakszervezetek – a többi társadalmi és tömegszervezettel együtt – „javítsák a természettudományos antiklerikális propagandájukat".[77]

A KISZ 1957 és 1989 között szervezetileg független, de a párt által irányított „egységes politikai tömegszervezet" volt. Mivel az „ifjúság szocialista nevelése" alkotmányos tétel volt, a nyolcvanas évek második feléig, az alternatív ifjúsági csoportok megjelenéséig a KISZ kizárólagos módon szervezhette a „magyar ifjúság" életét.[78] Titkársága a TIT elnökségével közösen dolgozta ki az ifjúság közötti világnézeti nevelőmunka feladatait. A KISZ KB agitprop (!) osztálya mellett ateista munkaközösséget hoztak létre, mely igen eredményes volt az ifjúsági ünnepek (KISZ-esküvők, névadóünnepek) szervezésében.[79]

Az intézményrendszer reformja a KISZ monopolhelyzetét is megingatta. A párt országos értekezlete 1988-ban kimondta, hogy szükség van „az ifjúság szerveződési lehetőségeinek bővítésére", és minden támogatást és segítséget megadnak „az egyes ifjúsági rétegek és csoportok érdeklődési körének és sajátos érdekeinek megfelelő, önkormányzó ifjúsági körök, klubok, egyesületek" létrehozásához.[80] Közismert, hogy az ifjúsági szerveződések nagy szerepet töltöttek be a rendszerváltozás előtti időszakban. 1988–89 folyamán számos vallásos ifjúsági szervezet is létrejött. A fokozatos nyitás ellenére az ifjúság szocialista nevelésének kiemelt, alkotmányos pozíciója csak a közjogi rendszerváltozással szűnt meg.

[71] „Az agitprop osztályon legyen felelőse a papi békebizottság munkája irányításának" (MNL OL KS–276–54/111. ő. e. Az MDP-titkárság ülésének jegyzőkönyve. 1950. augusztus 2. 2. o.).

[72] MNL OL XIX–A–21–d–0012–8/1960. ÁEH iratanyaga.

[73] MNL OL XIX–A–21–c–001.0/28; MNL OL XIX–A–21–a–24–7/1972.; MNL OL XIX–A–21–a–24–2/b/1982.

[74] 1972. évi I. törvény 4. § (3) bekezdés: „A szakszervezetek védik és erősítik a néphatalmat, védik a dolgozók érdekeit."

[75] MNL OL M–KS–288–3/87. ő. e. MSZMP KB párt- és tömegszervezetek osztálya. Javaslat a XII. kongresszus irányelveihez. 1979. május 19. 12. o.

[76] *Országgyűlési Napló*, 1958. január 28., kedd. 2289. o. Lásd ehhez http://1956.mti.hu/Pages/WiW.aspx?id=948 (a letöltés dátuma: 2013. szeptember 10.).

[77] MNL OL M–KS–288–5/172. ő. e. Az MSZMP PB üléseinek jegyzőkönyve. 1960. március 1. 61. o.

[78] 1972. évi I. törvény 16. §: „A Magyar Népköztársaság különös gondot fordít az ifjúság fejlődésére és szocialista nevelésére; védelmezi az ifjúság érdekeit."

Egyéb – állami és társadalmi – szervezetek, intézmények

Végezetül szükséges megemlíteni olyan állami vagy társadalmi szervezeteket, intézményeket, amelyek nem az államigazgatás részei voltak, és kifejezetten politikai jellegük sem volt, mégis közreműködniük kellett az egyházpolitikai határozatok végrehajtásában.

Az MSZMP Politikai Bizottságának a vallásos világnézet elleni harcról szóló 1958. július 22-i határozata leszögezte, hogy „nem szabad összekeverni a vallás mint világnézet elleni harc eszközeit, módszereit a klerikális reakció elleni harc módszereivel". A határozat értelmében amíg a „klerikális reakció ellen a politikai és adminisztratív harc minden eszközét" igénybe kell venni, addig „a vallásos világnézet leküzdésében [a] felvilágosító és nevelőmunka eszközeit" kell alkalmazni a „marxizmus–leninizmus fegyvereivel (...) mindaddig, amíg a vallásos világnézet az emberek tudatából el nem tűnik". Ez utóbbi cél megvalósításában kaptak kiemelkedő szerepet tehát mindazok a szervezetek, intézmények, amelyeknek sem államigazgatási, sem politikai feladatkörük nem volt, azonban lehetőségük adódott az embereket – nem hatalmi szóval – megközelíteni.

Kádár János a PB ülésén kifejtette, hogy „legokosabbak az indirekt támadások a vallásos világnézet ellen". Hivatkozott arra, hogy 1955-ben a Donyec-medencében tett látogatása során a városi párttitkár megosztotta

[79] MNL OL M–KS–288–5/172. ő. e. Az MSZMP PB üléseinek jegyzőkönyve. 1960. március 1. 61. o.

[80] MNL OL M–KS–288–3/133. ő. e. Az MSZMP országos értekezletének állásfoglalása a párt feladatairól, a politikai intézményrendszer fejlesztéséről. 1988. május 20–22. 35–36. o.

vele azt a tapasztalatát, miszerint „nagy sikerű antialkoholista és vallásellenes gyűléseket" tartanak, „csak éppen az iszákosok és vallásosok száma nem csökken". Ezért szerinte nem szabad „nyíltan" azt mondani, hogy „a társadalmi fejlődést korlátozza a vallásos világnézet", hanem „tudományos ismereteket" kell terjeszteni a nép körében, és így majd „csökkennek a vallásos irányzatok". Az is elhangzott a vitában, hogy meg kell vizsgálni, az egyházak mely területeken fejtik ki hatásukat a tömegekre, és minden területen meg kell indítani a küzdelmet a vallásos világnézet ellen.[81] Az iskolai nevelés és oktatás (köz- és felső-), a filmgyártás, a könyvkiadás, a sajtó, a tudomány, a művészetek, a sport[82] révén eljutott az ideológiai üzenet minden állampolgárhoz, azokhoz is, akik még hírből sem ismerték az Állami Egyházügyi Hivatalt, és a párttal sem volt túl sok dolguk.[83]

1958–60 folyamán keletkezett határozatokban alapozták meg, hogy az egyes területeken milyen módon juttassák érvényre a párt határozatait. A sajtó, a rádió és a televízió[84] feladata volt természettudományos, ateista és antiklerikális tárgyú írások, előadások, műsorok közlése. Ebben a körben még a technikai és műszaki lapoknak is az volt a kötelességük, hogy az újabb tudományos eredményeket közlő cikkekben „vonják le a világnézeti következtetéseket". A könyvkiadóktól elvárták, hogy ne csak külföldi (elsősorban szovjet) szerzőktől származó vallásellenes műveket adjanak ki, hanem ösztönözzék a magyar szerzőket is ilyen témájú művek írására.[85] A TIT által szervezett előadásokon, filmvetítéseken, a színházak és

[81] MNL OL M–KS–288–5/87. ő. e. Az MSZMP PB üléseinek jegyzőkönyve. 1958. július 22. 26, 29. o.

[82] Kádár János 1958-ban a PB-ülésen a következőket mondta: „Az egyház most a sport területén működik. Nehéz lesz itt megverekedni, mert törvényeink nem tiltják, hogy valaki ne fogjon labdát, és ne hívja a gyerekeket játszani. Itt az a feladat, hogy ezzel a lehetőséggel inkább mi éljünk" (MNL OL M–KS–288–5/87. ő. e. MSZMP PB üléseinek iratanyaga. 1958. július 22. 25. o.).

[83] MNL OL M–KS–288–5/87. ő. e. MSZMP PB üléseinek iratanyaga. 1958. július 22.; MNL OL M–KS–288–20/18. ő. e. A Politikai Bizottság határozata egyetemeink egyes politikai és káderkérdéseiről. (Dátum nélküli irat.) 3–5. o. A határozatok vonatkozó részleteit lásd a mellékletben.

[84] A Minisztertanács Tájékoztatási Hivatala felügyelte a munkájukat, egyházpolitikai kérdésekben az ÁEH-val egyeztetve (MNL OL XIX–A–21–a–36–1/1982.); Az ÁEH és a Magyar Televízió közötti együttműködésről a következő feljegyzés készült 1982-ben: „Az elmúlt évek tapasztalatai igazolták, hogy az együttműködés alapvetően hozzájárult a párt egyházpolitikai célkitűzéseinek megvalósításához. A TV a maga nagy hatósugarával indirekt és direkt módon segítette a Magyar Népköztársaság egyházpolitikájának megértetését, helyes értelmezését, a hívők és marxisták közötti együttműködést" (MNL OL XIX–A–21–a–36–3/1982. ÁEH iratanyaga).

[85] A határozatokban lefektetett szövetségi politika része volt, hogy a vallás ellen küzdeni kell, de közben nem szabad sérteni a hívők vallásos érzéseit. Érdekes eset volt, amikor Lékai bíboros 1982-ben bepanaszolta a Magvető Kiadót az ÁEH-nál, mert a kiadó a bíboros megítélése szerint „a hívők és a lelkipásztorok vallásos érzületét" sértő műveket jelentetett meg. A kiadó igazgatója, *Kardos György* elismerte a bíboros

a mozik műsorán tervszerűen kellett szerepeltetni antiklerikális filmeket, darabokat.[86] A közoktatásban egyrészt a pedagógusok marxista képzését („világnézeti átnevelését") kellett megszervezni, másrészt az általános és középiskolák új tankönyveiben érvényesíteni kellett a világnézeti következtetések levonását, és az osztályfőnöki órák tematikájában szerepeltetni kellett a vallásellenességet. A felsőoktatásban (még a teológiai képzésben is) az egyes szakágak számára kidolgozták a világnézeti nevelési programot, a Művelődésügyi Minisztérium pedig tervet állított össze arra, hogy a hagyományos és családi ünnepeket „fokozatosan megtisztítsák a vallástól". A Magyar Tudományos Akadémia feladata lett a vallástörténeti és valláskritikai tudományos kutatás megalapozása. A különböző múzeumok és könyvtárak kiállításokkal és vallásellenes könyvek olvasásának az ösztönzésével kellett, hogy eleget tegyenek a határozatoknak. Fontos volt, hogy a „mezőgazdaság szocialista átszervezése" a „vallásos ideológia társadalmi gyökereit" gyengítse, mert a parasztság a – kispolgárság mellett – a „legvallásosabb" réteg volt. Mivel a nők körében is erős volt a vallás befolyása, az Országos Nőtanácsnak külön feladata volt ennek ellensúlyozása.[87]

A gazdálkodó állami vállalatok is kaptak részfeladatot az egyházpolitika végrehajtásában. Az Irodaszervező Vállalat és Irodaszervező Gazdasági Iroda feladata volt például a püspökségek, plébániák irodáinak egységes kialakítása, az egységes könyvelés és pénzkezelés bevezetése az egyházi hivatalokban, valamint e hivatalok működésének gazdasági ellenőrzése.[88]

panaszának jogosságát, és biztosította az ÁEH elnökét arról, hogy a továbbiakban a legnagyobb gondossággal fog ügyelni arra, hogy ne jelenhessen meg vallásos érzületet sértő mű. Felhívta egyúttal a figyelmet arra, hogy „talán nincs olyan állami kiadó, amely annyira szélesre tárta egyházi és egyházhoz közel álló személyiségek előtt", mint a Magvető, és „elsőrendű fontosságúnak" tartja „a hívő emberek jó társadalmi közérzetét, nem kevésbé az egyházakkal kialakított pozitív kapcsolatok sérthetetlenségét". *Hajnóczy Péter, Lakatos Menyhért* és *Moldova György* egyes írásairól volt szó. Kardos György igazgató magyarázatképpen leírta, hogy Hajnóczy Péter korai halála, valamint Lakatos Menyhárt cigány származása miatt a diszkrimináció vádjára adhatott volna okot műveik közlésének mellőzése (MNL OL XIX–A–21–a–36–7/a/1982. ÁEH iratanyaga).

[86] Például Mikszáth: *Különös házasság*. Shaw: *Szent Johanna*. Hašek: *Švejk*. Bródy: *A tanítónő*, Hervé: *Nebáncsvirág*, Kós Károly: *Budai Nagy Antal históriája*.

[87] MNL OL M–KS–288–5/172. ő. e. Az MSZMP PB üléseinek jegyzőkönyvei. Jelentés és határozat az 1958. július 22-én a vallásos világnézet elleni harcról és a vallásos tömegek közötti felvilágosító és nevelőmunka feladatairól hozott határozat végrehajtásáról. 1960. március 1. 60–63. o.

[88] MNL OL XIX–A–21–a–180/1951. Az ÁEH feljegyzése Gerő elvtárs részére; MNL OL XIX–A–21–a–126/1951. Az ÁEH elnökének feljegyzése a pénzügyminiszterhez. Lásd: A Képzőművészeti Vállalat és az Iparművészeti Vállalat II. János Pál pápa számára készített ajándékot. MNL OL XIX–A–21–a–13a–2c/1982. ÁEH iratanyaga.

Az állami utazási irodák[89] a Kádár-korszakban az egyházak külügyi tevékenységének, a papok külföldi útjainak kontrollállásában voltak a pártállam segítségére. A lelkészek „egyházpolitikai szempontból nemkívánatos" külföldi utazásai elkerülése érdekében az ÁEH engedélye nélkül nem utazhattak egyházi személyek külföldre. Ennek megvalósulásához kellett az utazást szervező iroda együttműködése is. Az ÁEH arra kötelezte az egyházügyi titkárokat, hogy a „helyi IBUSZ-kirendeltségeknél jelentkező lelkészek utazási kérelmeit véleményükkel ellátva engedélyezésre az Állami Egyházügyi Hivatalhoz terjesszék fel".[90]

A nyolcvanas évek végén a kulturális szférában végbemenő változások is sürgették az ideológiai kérdések átgondolását. 1988-ban az MSZMP agitprop osztálya megállapította, hogy a „kultúra, benne a művészetek közvetítőrendszere az elmúlt években" a szellemi élet „ideológiailag, politikailag érzékeny területévé vált", márpedig az ideológiai munka a kulturális szféra „hatékony közreműködése nélkül önmagában nem lehet eredményes". A középpontban a szocializmusfelfogás megújításának szükségessége állt. Kimondták, hogy „alkotó vitákra van szükség", és a „vita ne csak a marxisták és más világnézetet vallók között folyhasson, hanem a marxizmuson belül is". Ellentmondásos helyzet állt elő: miközben továbbra is célként fogalmazták meg, hogy „ahol megingott, vitákban újra kell teremteni a marxizmus hegemóniáját", tényként állapították meg, hogy „a hagyományos módon értelmezett ideológiai és politikai egység" nem, hanem csupán a „többség konszenzusa" teremthető meg. A dokumentum kiemeli, hogy a társadalomtudományi kutatásban, a kulturális szféra összes szektorában, a művelődéspolitikában, a tömegkommunikáció és könyvkiadás területén korszerűsíteni kell az ideológiai munkát. Hangsúlyozták, hogy az oktatásban a korszerűsítés „nem jelentheti múló szellemi divatok és a marxizmustól idegen eszmék tananyaggá való avatását", a tömegtájékoztatás valamennyi területén kiemelt jelentőségű a marxizmus–leninizmus hegemón szerepének érvényesítése, a könyvkiadás pedig az addigiaknál „differenciáltabb társadalmi igényekhez igazodó tematikát alakítson ki".[91]

[89] 1948-ban az államosítások hatására az IBUSZ az idegenforgalmi piacon monopolhelyzetbe jutott: http://www.ibusznyrt.hu/ (a letöltés dátuma: 2013. szeptember 10.).

[90] MNL OL XIX–A–21–d–005–12/1961. ÁEH iratanyaga. Lásd például MNL OL XIX–A–21–a–2–38/1968., 2–86/1968. ÁEH iratanyaga. Egyházi személyek IBUSZ-társasutazása a Szovjetunióba és az NDK-ba.

[91] MNL OL M–KS–288–22/4. ő. e. Javaslat az Agitációs és Propaganda Bizottságnak az ideológiai munka feladataira. Jelentés az Agitációs és Propaganda Bizottságnak az ideológiai munka időszerű kérdéseiről a pártszervezetekben és a tudományos alkotóműhelyekben folytatott vita tapasztalatairól. 1988. 365–407. o. – 1987. december 15-étől 1988. február elejéig az ország minden részén a legkülönbözőbb rétegek körében folytak „alkotó" eszmecserék. A pártbizottságokon kívül a szakszervezetek, a KISZ, a Magyar Tudományos Akadémia, a Művelődési Minisztérium és intézményeik, társadalomtudományi kutatóintézetek, egyetemek és főiskolák, a Magyar Újságírók Országos Szövetsége és a szerkesztőségek, valamint a kulturális és művészeti élet és más területek szövetségei, egyesületei, testületei rendeztek vitákat.

Összegzés

A példák sorát még folytathatnánk,[92] de úgy gondolom, hogy a fenti összeállítás is elegendő annak érzékeltetésére, hogy a pártállam szervezetrendszere milyen mechanizmusokon keresztül szolgálta az egyházpolitika végrehajtását. E rendszer segítségével teljesedett ki az állami és társadalmi élet minden területét lefedő ideológiai program, amely leszűkítette az egyházak mozgásterét, és kialakította az állam és a lojális egyházak megegyezésen alapuló kapcsolatrendszerét. Látható, hogy a világnézetileg elkötelezett (párt)állam az állami és a társadalmi élet egyetlen sejtjének sem hagyta meg azt a szabadságot, hogy az ideológiai, világnézeti kérdésektől távol tartsa magát, és a hivatalos ideológiával szemben akár csak semlegességet is mutasson. A jogállami felfogás szerint az állami szerveknek világnézeti kérdésekben semlegesnek kell lenniük, a „társadalmi szervek" pedig maguk döntik el, miként, akár világnézeti alapon, akár attól függetlenül fogalmazzák-e meg céljaikat. Pártállamban (és bármely más, ideológiailag elkötelezett államban) erre nincs lehetőség.

A nyolcvanas évek vége felé lépésenként alakult át az intézményrendszer, és ezzel együtt a világnézeti kérdésekhez való viszonyulása is. A fokozatos nyitás azonban nem jelentette egyúttal a marxista–leninista ideológia hegemóniájának megszűnését, ugyanis – amint egy 1989-ből származó pártdokumentum megfogalmazza – „a politikai rendszer változatlan alapszerkezete maga volt a kontinuitás alaphordozója".[93] Ellentmondásos helyzet alakult ki: megalakulhattak pártok, alternatív ifjúsági szervezetek, miközben az alkotmány formailag még mindig a pártállam intézményrendszerének és a marxizmus–leninizmus eszmerendszerének kiemelt státusát biztosította. Az 1989. október 23-án bekövetkezett közjogi fordulattal kapott alkotmányos biztosítékot a pluralista jogállam, amely egyetlen nézetrendszer, vallási felfogás mellett sem kötelezi el magát, hanem megteremti annak jogi lehetőségét, hogy az egyének és a társadalom egyes csoportjai maguk döntsék el, milyen világnézetet fogadnak el és követnek. A pártállam évtizedeiben a szervezetrendszer segítségével megvalósult ideológiai egyeduralom azonban nagy tanulságul szolgálhat a jogállamban élők számára is.

[92] Lásd e fejezet mellékletét.

[93] MNL OL M–KS–288–3/190. ő. e. Tézisek az ideológiáról a politikai rendszer reformjának keretében. 1989. 92. o.

Források és irodalom

ÁBTL (Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára) 1. 11. 1. BM III/III. Jelentések, 1986–1989. 30. d.

ÁBTL 1. 1. 1. 6. BM III/III–1. Csoportfőnökség iratai, 35. d. Feljegyzés az 1989. június 13-i osztályértekezletről. 1–6. o.

ÁBTL 1. 11. 4–2610/90. 17. BM III/III–1. Csoportfőnökség iratai.

ÁBTL 1. 11. 4–2610/90. 19. BM III/III–1. Csoportfőnökség iratai.

Fejérdy András: *Magyarország és a II. Vatikáni Zsinat (1959–1965).* Doktori disszertáció. ELTE BTK, 2010.

Gyarmati György: *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956.* Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – Rubicon, 2011.

Gyarmati György: „Ha tied az ÁVO, tied a hatalom" – A politikai rendőrség működése 1947–1948-ban. In Gyarmati György (szerk.): *Államvédelem a Rákosi-korszakban.* Történeti Hivatal, Budapest, 2000.

http://1956.mti.hu/Pages/WiW.aspx?id=948 (a letöltés dátuma: 2013. szeptember 10.).

http://www.ibusznyrt.hu/ (a letöltés dátuma: 2013. szeptember 10.

Köbel Szilvia: „Aktív ateista propaganda". Politikai rendőrség és egyházpolitika. *Beszélő,* 2002/9–10., 66–74. o.

Köbel Szilvia: Az Állami Egyházügyi Hivatal működése az 50-es években. 1951–1959. *Magyar Közigazgatás,* 2000/8., 504–512. o.

Köbel Szilvia: Az Állami Egyházügyi Hivatal működése az újjászervezéstől a megszűnésig. 1959–1989. *Magyar Közigazgatás,* 2001/10., 608–618. o.

Köbel Szilvia: *„Oszd meg és uralkodj!" – A pártállam és az egyházak.* Rejtjel Kiadó, Budapest, 2005.

Kubinszky Lajos: *A vallás- és közoktatásügyi igazgatás vázlata.* Budapest, 1947.

Kukorelli István: A lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV. törvény születése és sajátosságai. In Köbel Szilvia (szerk.): *A vallási diszkrimináció ellen – az esélyegyenlőség megteremtéséért. Tudományos konferencia a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV. törvény húszéves évfordulója alkalmából.* Budapest, 2010. június 1–2. Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium, Budapest, 2010.

Magyar Közlöny, 1957/35.

Magyar Közlöny, 1972/32.

Mikó Zsuzsanna: Jogszolgáltatás és egyházüldözés. In Soós Viktor Attila – Szabó Csaba – Szigeti László (szerk.): *Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban.* Budapest, 2010.

MNL OL (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára) KS–276–54/111. ő. e. Az MDP-titkárság ülésének jegyzőkönyve. 1950. augusztus 2. 2. o.

MNL OL M–KS–288–5/188. ő. e. Az MSZMP PB üléseinek jegyzőkönyve. Jelentés a belső reakció elleni harc néhány kérdéséről. 1960. június 21. 1–54. o.

MNL OL M–KS–288–20/18. ő. e. A Politikai Bizottság határozata egyetemeink egyes politikai és káderkérdéseiről. (Dátum nélküli irat.) 3–5. o.

MNL OL M–KS–288–21/1989/3. ő. e. ÁEH Tájékoztató, 1989/1., 1989. március. 566–569. o.

MNL OL M–KS–288–22/1973./38. ő. e. A Minisztertanács Tanácsi Hivatala elnökhelyettesének feljegyzése az MSZMP Politikai Bizottsága 1969. szeptember 9-i határozatának végrehajtásáról. 1973. január 29. 1–7. o.

MNL OL M–KS–288–22/1989./1. ő. e.

MNL OL M–KS–288–22/1989./1. ő. e. 1989. május 9. 151. o.

MNL OL M–KS–288–22/1989/2. ő. e. Jelentés a Politikai Bizottságnak az egyházpolitika helyzetéről és megújításának feladatairól. 1989. 216. o.

MNL OL M–KS–288–22/1989/2. ő. e. Jelentés a Politikai Bizottságnak az egyházpolitika helyzetéről és megújításának feladatairól. 1989. 224. o.

MNL OL M–KS–288–22/30. ő. e. 97. o.

MNL OL M–KS–288–22/30. ő. e. Javaslat az egyházpolitikai munka feladataival foglalkozó politikai állásfoglalás kezdeményezésére és néhány időszerű konkrét teendőre. 1988. május 27. 136. o.

MNL OL M–KS–288–22/37. ő. e. Jelentés a Politikai Bizottság 1958. évi, a vallásos világnézet elleni harcra vonatkozó határozata végrehajtásáról a kisvárdai járásban. 1973. július 3. 1–14. o.

MNL OL M–KS–288–22/4. ő. e. Javaslat az Agitációs és Propaganda Bizottságnak az ideológiai munka feladataira. Jelentés az Agitációs és Propaganda Bizottságnak az ideológiai munka időszerű kérdéseiről a pártszervezetekben és a tudományos alkotóműhelyekben folytatott vita tapasztalatairól. 1988. 365–407. o.

MNL OL M–KS–288–3/133. ő. e. Az MSZMP országos értekezletének állásfoglalása a párt feladatairól, a politikai intézményrendszer fejlesztéséről. 1988. május 20–22. 23–24, 32–33, 35–36. o.

MNL OL M–KS–288–3/190. ő. e. Tézisek az ideológiáról a politikai rendszer reformjának keretében. 1989. 91–114. o.

MNL OL M–KS–288–3/87. ő. e. MSZMP KB párt- és tömegszervezetek osztálya. Javaslat a XII. kongresszus irányelveihez. 1979. május 19. 12, 34–35. o.

MNL OL M–KS–288–5/1065. ő. e. Az MSZMP PB üléseinek jegyzőkönyve. 1989. május 16. 70, 112. o.

MNL OL M–KS–288–5/1068. ő. e. Az MSZMP PB üléseinek jegyzőkönyve. Sarkadi Nagy Barna és Bugár Péter elnökhelyettesek felmentése. 1989. június 13. 9. o.

MNL OL M-KS-288-5/172. ő. e. A Politikai Bizottság ülése, 1960. március 1. Jelentés és határozat az 1958. július 22-én a vallásos világnézet elleni harcról és a vallásos tömegek közötti felvilágosító és nevelő munka feladatairól hozott határozat végrehajtásáról. 61. o.

MNL OL M–KS–288–5/172. ő. e. Az MSZMP PB üléseinek jegyzőkönyvei. Jelentés és határozat az 1958. július 22-én a vallásos világnézet elleni harcról és a vallásos tömegek közötti felvilágosító és nevelőmunka feladatairól hozott határozat végrehajtásáról. 1960. március 1. 60–63. o.

MNL OL M–KS–288–5/341. ő. e. Az MSZMP PB üléseinek jegyzőkönyve. 1964. augusztus 11. 60–62. o.

MNL OL M–KS–288–5/625. ő. e. Az MSZMP PB ülésének jegyzőkönyve. 1973. december 4. 81–84., 139–140. o.

MNL OL M–KS–288–5/723. ő. e. Az MSZMP Politikai Bizottsága ülésének jegyzőkönyve. 1977. július 28. 9–116. o.

MNL OL M-KS-288-5/87. ő. e. A Politikai Bizottság 1958. július 22-ei határozata a vallásos világnézet elleni eszmei harcról, a vallásos tömegek közötti felvilágosító és nevelőmunka feladatairól. 80–83. o.

MNL OL M–KS–288–5/87. ő. e. Az MSZMP PB üléseinek jegyzőkönyve. 1958. július 22. 25–26, 29, 80–81. o.

MNL OL XIX–A–21–a–13a–2c/1982. ÁEH iratanyaga.

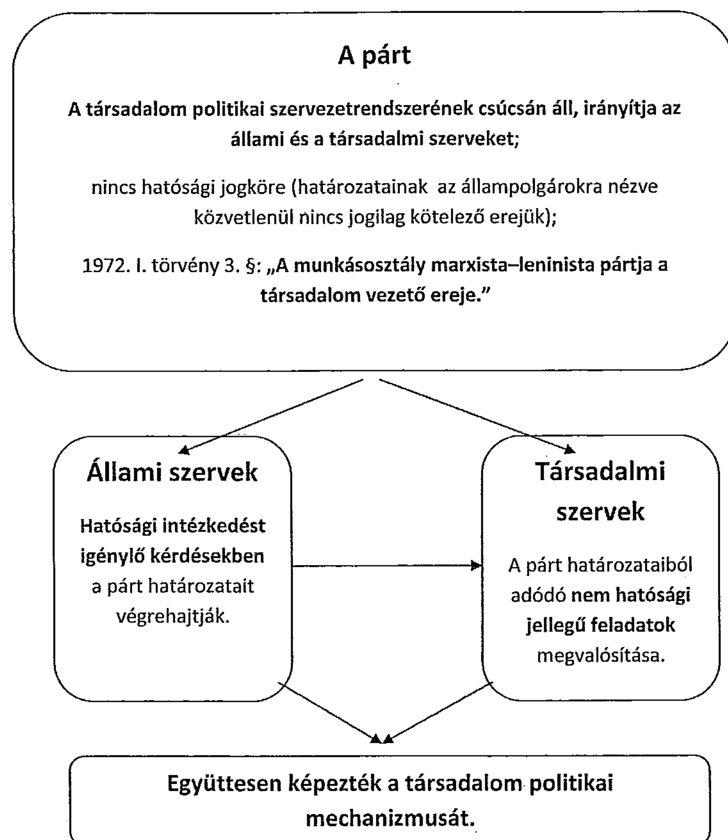
MNL OL XIX–A–21–a–126/1951.

MNL OL XIX–A–21–a–180/1951.
MNL OL XIX–A–21–a–2–38/1968., 2–86/1968. ÁEH iratanyaga.
MNL OL XIX–A–21–a–24–2/b/1982.
MNL OL XIX–A–21–a–24–7/1972.
MNL OL XIX–A–21–a–31–1/1982. ÁEH iratanyaga.
MNL OL XIX–A–21–a–36–1/1982.
MNL OL XIX–A–21–a–36–3/1982. ÁEH iratanyaga.
MNL OL XIX–A–21–a–36–7/a/1982. ÁEH iratanyaga.
MNL OL XIX–A–21–c–001.0/28.
MNL OL XIX–A–21–d–0012–8/1960. ÁEH iratanyaga.
MNL OL XIX–A–21–d–002–4/1976.
MNL OL XIX–A–21–d–004–4/1976.
MNL OL XIX–A–21–d–0047–1/1962. ÁEH iratanyaga.
MNL OL XIX–A–21–d–005–12/1961. ÁEH iratanyaga.
MNL OL XIX–A–21–d–005–2/1976.
MNL OL XIX–A–21–e–0022–7/g–1975. ÁEH iratanyaga. Párthatározatok. 1975. december 16. 114–115., 127. o.
MNL OL XIX–B–1–j. BM-iratok.
MNL OL XXVIII–M–4–1974.
MNL OL XXVIII–M–4–236/e–dosszié–1982. Hazafias Népfront iratanyaga.
MNL OL XXVIII–M–4–52d/1971.
Országgyűlési Értesítő. Az Országgyűlés 60. ülése, 1953. március 18.
Országgyűlési Napló, 1957. december 19., csütörtök. 2140. o.
Országgyűlési Napló, 1958. január 28., kedd. 2289. o.
Országgyűlési Napló, 1987. december 17., csütörtök. 1717–1757. o.
Országgyűlési Napló. Az Országgyűlés 32. ülése. 1956. augusztus 3., péntek. 1636–1640. o.
Sipos Júlia: Jog az egyesüléshez. Interjú Halmai Gáborral. *Staféta,* 1987/9. 16–17. o.
Soós Viktor Attila: Az Állami Egyházügyi Hivatal és a Belügyminisztérium kapcsolatrendszere 1956 után, a hatvanas évek végéig. In Soós Viktor Attila – Szabó Csaba – Szigeti László (szerk.): *Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban.* Budapest, 2010.
Szabó Csaba: *A Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években.* Szent István Társulat – Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2005.
Szabó Csaba – Soós Viktor Attila: *„Világosság". Az Állami Egyházügyi Hivatal és a hírszerzés tevékenysége a katolikus egyház ellen.* Új Ember Kiadó – Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány, Budapest, 2006. A tanulmány újraközlése in Bánkuti Gábor – Gyarmati György (szerk.): *Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből, 1949–1989.* Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan Kiadó. Budapest 2010. 207–252. o.
Vörös Géza: Hálózatok, hálózatépítés az egyházakon belül a Kádár-korszakban. In Soós Viktor Attila – Szabó Csaba – Szigeti László (szerk.): *Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban.* Budapest, 2010.
2/1987. számú NET-határozat a Tiszántúli Református Egyházkerület püspökének felmentéséhez és új püspök megválasztásához szükséges előzetes hozzájárulásról.
3/1987. számú NET-határozat az Északi Evangélikus Egyházkerület felügyelőjének megválasztásához szükséges hozzájárulásról.
3143/1973. MT számú határozat.
3542/1973. MT számú határozat.

4/1987. számú NET-határozat a Magyar Izraeliták Országos Rabbitestülete Elnökének megválasztásához szükséges hozzájárulásról.
6/1987. számú NET-határozat római katolikus főpapok felmentéséhez és kinevezéséhez szükséges előzetes hozzájárulásról.

1. melléklet

Az egyházpolitika kidolgozásában és végrehajtásában részt vevő párt-, állami és társadalmi szervek bemutatása táblázatban (1949–1989)

PÁRTSZERVEK (MDP, MSZMP)		
Agitációs és propaganda/társadalompolitikai osztály a művelődési osztállyal együttműködésben	MDP: **Központi Vezetőség** (KV), **Titkárság**; MSZMP: **Központi Bizottság** (KB), **Politikai Bizottság** (PB)	Megyei (helyi) **pártbizottságok ideológiai titkárai**
Egyházpolitikai határozatok előkészítése.	Egyházpolitikai határozatok megvitatása és határozati formába öntése.	Együttműködés a megyei egyházügyi titkárokkal.
Javaslattétel a határozathozatalra.	Személyi kérdések: Az államtitkárok, így az ÁEH elnökének és elnökhelyettesének a megválasztása, kinevezése és felmentése.	Ateista munkacsoportok létrehozása, melynek később Tudományos Ismeretterjesztő Bizottság lesz a neve.

ÁLLAMI SZERVEK	
ORSZÁGGYŰLÉS A Magyar Népköztársaság legfelsőbb államhatalmi szerve, törvényalkotó	• 1951. évi I. törvény az ÁEH felállításáról – 1990-ig nem születik több törvény egyházi témában. • Egyházpolitikai kérdések „publikus" megvitatása (beszámolók, interpellációk). • Egyházi személyek a parlamentben: Beresztóczy Miklós alelnök lett, valamint többen országgyűlési képviselők (Tóth Károly, Nagy Gyula, Szakács József stb.)
NÉPKÖZTÁRSASÁG ELNÖKI TANÁCSA (NET) („kollektív államfő") Ha az Országgyűlés nem ülésezett, jogkörét a NET gyakorolta, az alkotmányt azonban nem változtathatta meg.	• 1951 után egyházi témában a legmagasabb szintű jogforrás a törvényerejű rendelet. • NET-határozatok: egyházi tisztségek betöltéséhez előzetes állami hozzájárulás, egyházi vezetőknek kitüntetések adományozása. • Egyházi személy is tagja: például Bartha Tibor református püspök.
MINISZTER-TANÁCS (kormány) az államigazgatás legfelsőbb szerve	• 1973-tól az ÁEH a minisztertanács közvetlen felügyelete alá tartozott. • MT-rendeletek, határozatok egyházakra vonatkozóan. • Az 1948–50-es megállapodásokat az állam részéről a kormány nevében a vallás- és közoktatásügyi miniszter, az 1971-ben megkötött szerződéseket a kormány megbízásából az ÁEH elnöke írta alá. • A Vatikánnal való rendszeres kapcsolattartás.

ÁLLAMI SZERVEK	
EGYHÁZÜGYI IGAZGATÁS	• Állami Egyházügyi Hivatal (országos hatáskörű szerv). • A megyei tanácsokban az egyházügyi titkár/főelőadó a megyei tanács végrehajtó bizottsága, valamint az ÁEH kettős irányítása alatt állt. • Egyházügyi megbízottak a püspökségeken (1963-ig): az ÁEH elnöke nevezte ki őket, és szervezetileg függetlenek voltak a megyei tanácstól.
KULTUSZTÁRCA	• 1951-ig a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban vallásügyi igazgatás. • 1956–1959 Művelődésügyi Minisztérium egyházügyi főosztálya.[1] • 1973-ig a minisztertanács nevében felügyeli az Állami Egyházügyi Hivatalt. • 1951 után az egyházi gimnáziumok feletti állami főfelügyelet – iskolai vallásoktatás tanulmányi felügyelete.
BELÜGY-MINISZTÉRIUM	• III/III-as csoportfőnökség – egyházi reakcióval, illegális szektákkal szembeni elhárítás. • Idegenrendészeti hatáskörben az egyházi személyek ki- és beutazásának engedélyezése.
KÜLÜGY-MINISZTÉRIUM	• Nagykövetségek jelentései az adott ország egyházpolitikai helyzetéről. • Egyházi személyek ki- és beutazásának véleményezése.

[1] Az MM Egyházügyi Hivatala volt a hivatalos elnevezés, de a főosztályokkal volt egy szinten a hierarchiában, és hol főosztálynak, hol pedig hivatalnak nevezték. A Művelődésügyi Minisztérium ügyköréről szóló 1045/1957. (IV. 25.) számú kormányhatározat úgy fogalmazott, hogy „az egyházakkal kapcsolatos pénzügyi kötelezettségek teljesítését a Művelődésügyi Minisztérium Egyházügyi Hivatala – mint a minisztérium főosztálya – látja el".

TÁRSADALMI SZERV(EZET)EK, TÖMEGMOZGALMAK (politikai jellegűek)	
HAZAFIAS NÉPFRONT	• 1954-ben hozták létre a párt szövetségi politikájának megvalósítására. • Feladata a különböző világnézetű és helyzetű emberek összefogása a szocializmus építése céljából [1972. évi I. törvény 4. § (2) bekezdés].
ORSZÁGOS BÉKETANÁCS	• 1950-től működött, és szervezeti keretén belül kaptak helyet az egyházi békebizottságok.
SZAKSZERVEZETEK	• Sajátos eszközeikkel elősegítik a szocialista munkaerkölcs kibontakoztatását.
KISZ, Magyar Úttörők Szövetsége, TTIT (TIT)[1]	• A tanuló és a dolgozó ifjúság világnézeti nevelésének tartalmi és módszerbeli elemeinek kimunkálása.
NŐTANÁCS	• Politikai egyesületként működött, az egyházpolitikai határozatok alapján ki kellett dolgozni a saját munkájára vonatkozó irányelveket.

[1] Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat, a TIT elődje volt.

EGYÉB (állami és társadalmi szervek, szervezetek – a teljesség igénye nélkül)	
ÁLLAMI VÁLLALATOK, SZÖVETKEZETEK	• Ecclesia fogyasztási szövetkezet: párthatározat alapján jött létre (1951), kegytárgyak előállítására és terjesztésére. • Irodaszervező Vállalat és Irodaszervező Gazdasági Iroda: • Püspökségek, plébániák, egyházi hivatalok irodáinak egységes kialakítása, egységes könyvelés és pénzkezelés bevezetése, működésük gazdasági ellenőrzése.
OKTATÁSI, KULTURÁLIS INTÉZMÉNYEK	• „A tudományos materialista világnézet terjesztése minden állami iskola, az összes egyetemek és főiskolák, minden állami kulturális-felvilágosító intézet feladata."[1] • „A jövőben (...) a tanár- és tanítóképzőkre elsősorban ateista, antiklerikális beállítottságú szülők gyermekeit lehet felvenni, olyan fiatalokat, akik maguk is antiklerikális, ateista beállítottságúak."[2] • „...Mielőbb el kell érni, hogy egyetemeink az ideológiai harc egyik bázisává váljanak, eszmei-politikai hatásuk falaikon túlra is kisugározzék. (...) Pártszervezeteink (...) rendszeresen foglalkozzanak a munkás- és parasztszármazású fiatal oktatók szakmai-politikai fejlődésével, és külön is törekedjenek a többi oktatók közül a legtehetségesebbek megnyerésére, ideológiai-politikai átnevelésére."[3]

EGYÉB (állami és társadalmi szervek, szervezetek – a teljesség igénye nélkül)	
TUDOMÁNYOS INTÉZMÉNYEK	• „*Tudományos szerveink* nagy gondot fordítsanak a *vallástörténeti, a valláskritikai tudományos kutatás* fejlesztésére... A Tudományos Akadémián meg kell erősíteni a *világnézeti jellegű, természettudományos kutatómunkát,* s annak eredményeit népszerű formában ismertetni kell. A Tudományos Akadémia, a Művelődésügyi Minisztérium, a Történettudományi Intézet és a TTIT a fentieket figyelembe véve dolgozzák ki a vallástörténeti kutatást és népművelést szolgáló könyvtár és múzeum létrehozásának, valamint megfelelő tudományos káderek képzésének tervét. (...) Tudományosan ki kell dolgozni a kommunista erkölcs, a társadalmi együttélés alapvető problémáit [sic!]. A vallásérkölccsel szemben szükséges bebizonyítani, hogy az általános emberi érdekek védelmét, a társadalmi erkölcsöt nem az egyház találta ki. Be kell bizonyítani, hogy korunkban a közélet és a magánélet erkölcsi problémáinak helyes, tudományos megoldása csak a kommunista erkölcs erősítése és kiszélesítése alapján lehetséges."[4]
NÉPMŰVELÉSI INTÉZET	• Feladata „a vallási szertartások ellensúlyozására" a különböző családi események (keresztelő, házasságkötés, temetés stb.) ünnepélyes állami formáinak kidolgozása.[5]
VÖRÖSKERESZT	• Az önkéntes véradás szervezése során a különböző felekezetek papjainak együttműködési készségére támaszkodtak
EGYESÜLETEK	• „Az egyesületnek (...) működésével a népi demokrácia társadalmi, gazdasági és kulturális célkitűzéseit kell szolgálnia." 1955. évi 18. számú tvr. 1. § (2) bekezdés.
SAJTÓ	• „A sajtó, a rádió és a televízió a határozat [1958-as] megjelenése óta rendszeresebben közöl és közvetít természettudományos, ateista és antiklerikális tárgyú előadásokat."[6]
KÖNYVKIADÁS	• „Könyvkiadásunk a következő években nagyobb számban jelentessen meg népszerű, széles rétegekhez szóló műveket, melyek meggyőző formában tárják az olvasók elé a vallás lényegét, az egyház, a Vatikán múltbeli és mai reakciós szerepét."[7]

EGYÉB (állami és társadalmi szervek, szervezetek – a teljesség igénye nélkül)	
FILMGYÁRTÁS	• „Filmgyártásunk tegyen intézkedéseket, hogy művészi, nagyhatású játék- és dokumentumfilmek készüljenek, melyek százezres tömegekben segítik elő a vallásos hiedelmek leküzdését és a klerikális reakció elleni harcot. Erőfeszítéseket kell tenni arra, hogy új ateista, antiklerikális tartalmú forgatókönyvek szülessenek régi és új témákkal. (...) A fővárosi és vidéki színházak műsorterveik összeállításánál nagyobb gondot fordítsanak az antiklerikális tartalmú színdarabokra."[8]
UTAZÁSI IRODÁK (IBUSZ, EXPRESS)	• Egyházi személyek ki- és beutazásának ellenőrzése, utazások megszervezése.

[1] MNL OL M-KS-288-5/87. ő. e. A Politikai Bizottság 1958. július 22-ei határozata a vallásos világnézet elleni eszmei harcról, a vallásos tömegek közötti felvilágosító és nevelőmunka feladatairól. 80. o.
[2] Uo., 82. o.
[3] MNL OL M-KS-288-20/18. ő. e. A Politikai Bizottság határozata egyetemeink egyes politikai és káderkérdéseiről. 3. o.
[4] MNL OL M-KS-288-5/87. ő. e. A Politikai Bizottság 1958. július 22-ei határozata a vallásos világnézet elleni eszmei harcról, a vallásos tömegek közötti felvilágosító és nevelőmunka feladatairól. 83. o.
[5] Uo.
[6] MNL OL M-KS-288-5/172. ő. e. A Politikai Bizottság ülése, 1960. március 1. Jelentés és határozat az 1958. július 22-én a vallásos világnézet elleni harcról és a vallásos tömegek közötti felvilágosító és nevelő munka feladatairól hozott határozat végrehajtásáról. 61. o.
[7] MNL OL M-KS-288-5/87. ő. e. A Politikai Bizottság 1958. július 22-ei határozata a vallásos világnézet elleni eszmei harcról, a vallásos tömegek közötti felvilágosító és nevelőmunka feladatairól. 82. o.
[8] Uo.

Cél és eredmény:

Az állami és társadalmi élet minden területét lefedő marxista–leninista ideológiai program.

2. FEJEZET

Vallásfelekezetek törvényes elismerése Magyarországon 1945–1989 között[94]

A pártállami egyházpolitika kidolgozásának és végrehajtásának, valamint az egész társadalmat lefedő marxista–leninista ideológiai program kiépítésének szervezeti aspektusait áttekintő fejezet után nézzük meg, hogy az 1945 és 1989 között miként alakult újabb egyházak, vallásfelekezetek törvényes elismerése. A lelkiismereti és vallásszabadság joga kollektív oldalának alapvető eleme a közösségi vallásgyakorlás jogi feltételeinek rendezése, a működési lehetőségek biztosítása. Minden egyéb egyéni és kollektív jog megvalósulásának garanciája nagymértékben függ a jogi státustól, amely a működés kereteit kijelöli. E területen nagy különbség van a pártállami és a jogállami lehetőségek között. Míg jogállamban az alkotmányos alapjog biztosítja, hogy jogi státus nélkül is lehet legálisan közösségileg vallást gyakorolni, addig a pártállamban a jogi kereteken kívül eső közösségi vallási tevékenység illegálisnak minősült, üldözendő cselekmény volt. Az persze más kérdés, hogy a jogállami keretek között megvalósuló, jogi státus nélküli kollektív vallásgyakorlás milyen hátrányokkal jár a jogi státusú közösségekhez képest, illetve milyen különböző jogi lehetőségek állnak rendelkezésre e jog gyakorlásához. Ez már a hátrányos megkülönböztetés tilalmának területére vezet át bennünket, ami nem tárgya jelen fejezetnek, ám mindenképpen utalni kell rá. A pártállamon nem kérhetőek számon azok a jogi garanciák, amelyeket a jogállam köteles biztosítani, mindazonáltal felettébb tanulságos a törvényes elismerések tanulmányozása.

A bevezetőben utaltam arra, hogy a kommunista rendszerek milyen felemás módon viszonyultak az alapjogokhoz, és ez a felemásság tetten érhető a jogi státus vizsgálata során is. Az egyházak, vallásfelekezetek II. világháború utáni törvényes elismerése mind jogilag, mind pedig politikailag

[94] A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával, a Veszprémi Pannon Egyetemen 2011. május 17-én, a *Szabadegyházak, vallási kisebbségek és a diktatúrák Európában a 20. században* című konferencián, valamint a Hetednapi Adventista Egyház Terézvárosi Gyülekezetében 2011. november 11-én rendezett vallásszabadsági tudományos konferencián megtartott előadások alapján készült.

igen ellentmondásos kérdés volt. A háború után megindult újjáépítés alapjogi (emberi jogi) vonatkozásban is polgári demokratikus fejlődést ígért, a „fordulat" azonban egészen más irányba vitte az emberi jogok, és ezen belül természetesen a vallásszabadság ügyét, a hozzá szorosan kapcsolódó egyházügyekkel együtt.

Az 1944-ben megalakult Ideiglenes Nemzeti Kormány programja leszögezte, hogy biztosítani kell a „teljes vallásszabadságot".[95] A Magyarország államformájáról szóló 1946. évi I. törvény az állampolgárok természetes és elidegeníthetetlen jogai között felsorolta a vallás szabad gyakorlásához való jogot, továbbá azt is kimondta, hogy *„e jogokat a magyar állam valamennyi polgárának minden irányú megkülönböztetés nélkül, a demokratikus államrend keretein belül, egyformán és egyenlő mértékben biztosítja".*[96] A párizsi békeszerződést törvénybe iktató 1947. évi XVIII. törvény szintén deklarálta minden magyar fennhatóság alá tartozó személy részére vallási különbségek nélkül az emberi szabadságjogok gyakorlásának, köztük a vallás szabad gyakorlásának jogát. A törvény értelmében Magyarország kötelezettséget vállalt a diszkrimináló jogszabályok hatályon kívül helyezésére.[97]

Az egyenjogúsításra törekvő jogalkotási folyamat részeként született meg az 1947. évi XXXIII. törvény, amely a bevett és az elismert vallásfelekezetek között az elismert felekezetek hátrányára fennálló különbségeket megszüntette.[98] Továbbra is hatályban tartotta ugyan a vallás szabad gyakorlásáról szóló 1895. évi XLIII. törvénynek a vallásfelekezetek törvényes

[95] *Az Ideiglenes Nemzetgyűlés naplója.* 23. o.

[96] 1946. évi Országos Törvénytár.

[97] 1947. évi Országos Törvénytár. 1947. évi XVIII. törvény a Párizsban 1947. évi február hó 10. napján kelt békeszerződés becikkelyezése tárgyában. *„3. cikk: 1. Magyarország minden szükséges intézkedést megtesz aziránt, hogy a magyar fennhatóság alá tartozó minden személynek biztositsa faji, nemi, nyelvi vagy vallási különbség nélkül az emberi jogok és az alapvető szabadságok élvezetét, ideértve a véleménynyilvánítás, a sajtó és közzététel, a vallásgyakorlat, a politikai véleménynyilvánítás és a nyilvános gyülekezés szabadságát. 2. Magyarország továbbá kötelezi magát arra, hogy a Magyarországon életben levő jogszabályok sem tartalmukban, sem alkalmazásuk során a magyar állampolgárságú személyek közöttük azoknak faja, neme, nyelve vagy vallása alapján nem fognak különbséget tenni, sem semmiféle megkülönböztetést maguk után vonni, akár az érdekeltnek személye, javai, üzleti tevékenysége, foglalkozásbeli vagy pénzügyi érdekei, személyállapota, politikai vagy polgári jogai tekintetében, akár pedig bármely egyéb tekintetben."*

[98] *1947. évi XXXIII. törvénycikk a bevett és az elismert vallásfelekezetek között az elismert vallásfelekezetek hátrányára fennálló különbségek megszüntetéséről. 1. § A törvényből vagy más jogszabályból eredő mindazokat a különbségeket, amelyek a bevett és a törvényesen elismert vallásfelekezetek jogállása között az elismert vallásfelekezetek hátrányára fennállnak, meg kell szüntetni. 2. § Az 1895. évi XLIII. törvénycikknek a törvényesen elismert vallásfelekezetté alakulás feltételeire vonatkozó 7., 8. és 18. §-a továbbra is hatályban marad. 3. § Ez a törvény kihirdetése napján lép hatályba; végrehajtásáról a vallás- és közoktatásügyi miniszter gondoskodik.*

elismerésére vonatkozó három szakaszát,[99] de a háború utáni intézkedések azt a tendenciát mutatták, hogy nem lesz többet vallásüldözés, szektázás. A zsidótörvényeket hatályon kívül helyezték 1945-ben,[100] a magyar zsidóságot ért üldözés miatti megbélyegzésről és következményeinek enyhítéséről szóló 1946. évi XXV. törvénnyel pedig lényegében helyreállították az izraelita felekezet egyenjogúságát. 1945-ben belügyminiszteri rendelettel engedélyezték a Szabadegyházak Szövetsége tagegyházai (baptista, metodista, adventista, ókatolikus, Keresztyén Testvérgyüleke-

Lásd a törvényhez: Köbel Szilvia (szerk.): *Egyházak és tolerancia Magyarországon. Tudományos konferencia az 1947. évi XXXIII. törvény megszületésének 60. évfordulója alkalmából. 2007. december 5.* Konferenciakötet, Oktatási és Kulturális Minisztérium Egyházi Kapcsolatok Titkársága, Budapest, 2008, 236. o. Lásd még pl. a nőkre nézve a közszolgálat körében és más életpályákon fennálló hátrányos helyzet megszüntetéséről: 1948. évi XLIII. törvénycikk.

[99] *1895. évi XLIII. törvénycikk a vallás szabad gyakorlásáról, II. fejezet: A jövőben törvényesen elismerendő vallásfelekezetekről.*

7. § Azok az állampolgárok, a kik törvényesen elismert vallásfelekezetté kívánnak alakulni:

1. tartoznak legalább egy egyházközség felállítását és fenntartását, továbbá a felekezetükhöz tartozó gyermekeiknek iskolai hitoktatását biztositani;

2. tartoznak a hitéletre vonatkozó összes rendelkezéseket magában foglaló szervezeti szabályzatot jóváhagyás végett a vallás- és közoktatásügyi miniszternek bemutatni.

Ennek a szabályzatnak különösen tartalmaznia kell a hitelvi, az erkölcsi tanokra, az isteni tiszteletre, és egyéb vallási szertartásra, valamint a tisztviselők és más alkalmazottak felett gyakorolandó fegyelmi szabályokra vonatkozó rendelkezéseket.

8. § A jóváhagyás csak akkor tagadható meg:

1. ha a megalakulni kívánó vallásfelekezet állam- vagy nemzetellenes irányzattal keletkeznék;

2. ha a 7. § 1. pontjában foglalt föltétel nem teljesítettik;

3. ha a hitelvek tanok, isteni tisztelet és egyéb vallási szertartás, vagy a tervezett szervezet:

a) a fennálló törvényekkel vagy közerkölcsiséggel ellentétben állana;

b) a már létező és törvényesen bevett vagy elismert vallásfelekezetek valamelyikével azonosak, vagy attól csupán az isteni tisztelet és az egyházi kormányzat nyelvét illetőleg különböznek;

4. ha a megalakulni kívánó vallásfelekezet elnevezése:

a) faji vagy nemzetiségi jelleggel bírna;

b) a már bevett vagy törvényesen elismert vallásfelekezeteket sértené.

18. § A vallásfelekezet köteles jóváhagyott szervezeti szabályzataiban később tett minden változást a vallás- és közoktatásügyi miniszternek esetről-esetre jóváhagyás végett bejelenteni.

Ha ezen változás a 7. és 8. §-ban meghatározott föltételeknek meg nem felel, a 4. § rendelkezéseivel ellenkezik, vagy ha az egyházi határozatok, ima- vagy tankönyvek oly rendelkezést vagy tant tartalmaznának, mely a vallásfelekezet tagjainak állampolgári kötelességük teljesítését tiltaná, vagy törvényben tiltott cselekményt rendelne: a törvényesen elismert vallásfelekezetté nyilvánítás a vallás- és közoktatásügyi miniszter által haladék nélkül visszavonandó. (Forrás: Corpus Iuris Hungarici.)

[100] 200/1945. (III. 17.) ME (miniszterelnöki) számú rendelet a zsidótörvények hatályon kívül helyezéséről.

zetek, Üdvhadsereg, Krisztus-hívő zsidók) számára a vallásos összejövetelek megtartását.[101]

A Magyarország államformájáról szóló 1946. évi I. törvénycikk által deklarált „természetes és elidegeníthetetlen" jogok érvényesülésének jogi garanciájaként született egy törvény 1946-ban *(Az emberi alapjogok hatályosabb védelméről szóló 1946. évi X. törvénycikk)*, amely 5 évig terjedő szabadságvesztéssel büntette volna azokat a közhivatalnokokat, akik hivatali eljárásuk vagy intézkedésük során az említett alapjogokat (köztük a vallásszabadság jogát is!) „törvényellenesen" megsértik.[102] E hivatali önkény elleni törvény azonban a gyakorlatban nem nyújtott védelmet, mert a „törvényellenesen" kitétel ezt a jogszabályt megkerülhetővé tette. A szovjet jogtudomány az államhatalom egységének elvét vallotta: a jog középpontjában az állam volt, és ebből kifolyólag jognak csak az számított, amit az állami szervek kifejezetten annak tételeztek.[103] Lenintől származik a következő mondás: „A jog a politika eszköze." A deklaratív jogszabályoknak nem volt igazán normatív tartalmuk, ezért a joghézagot a politikai gyakorlat töltötte ki. A jogrendszer kettészakadt: egyrészről voltak a hivatalosan közzétett jogszabályok, másrészről pedig az aktuális politikai döntéseket hordozó „mögöttes jogalkotás", a „rugalmas praxis".[104]

A fentiekben felvázolt, alapjogok védelmére hivatott dokumentumok tehát a szovjet típusú jogrendszerben kellett volna, hogy betöltsék küldetésüket. A vallásfelekezetek törvényes elismerése, a vallásgyakorlás jogi rendezettségének a kérdése – ismert okokból – különösen célpontjává vált a pártállam apparátusának. Nem is csodálkozhatunk azon, hogy a vallásfelekezetek törvényes elismerése, vagy egyáltalán működésük legalizálása, akár az egyházi státuszon kívül más jogi formában is, a „mögöttes jogalkotás", a „rugalmas praxis" térfelére került. A jogi feltételrendszer mellett

[101] BMKI 250.105/1945. VI. 3. (Belügyminisztérium iratanyaga.)

[102] *1946. évi X. törvénycikk az emberi alapjogok hatályosabb védelméről. 1. § (1) Bűntettet követ el és – amennyiben súlyosabb büntető rendelkezés alá nem esik – öt évig terjedhető börtönnel büntetendő az a közhivatalnok (1940: XVIII. tc. 3. §), aki hivatali eljárásában vagy intézkedésével másnak az 1946: I. törvénycikk bevezetésében foglalt valamely természetes és elidegeníthetetlen jogát törvényellenesen megsérti. (2) Ha azonban a cselekmény másnak jelentékeny kárt vagy más súlyos sérelmet okozott, a büntetés öt évig terjedhető fegyház. (3) A szabadságvesztés büntetésen felül a hivatalvesztést és a politikai jogok gyakorlatának felfüggesztését is ki kell mondani. 2. § A jelen törvény kihirdetésének napján lép hatályba.*

[103] Mezey Barna (szerk.): *Magyar Alkotmánytörténet.* Osiris, Budapest, 1996; Kollega Tarsoly István (főszerk.): *Magyarország a XX. században.* 2. kötet. Babits, Szekszárd, 1996. Idézi Köbel Szilvia: *„Oszd meg és uralkodj!" – A pártállam és az egyházak.* Rejtjel Kiadó, Budapest, 2005. 21. o.

[104] Mezey Barna (szerk.): *Magyar jogtörténet.* Osiris, Budapest, 1996. 21–22. o. Idézi Köbel Szilvia: *„Oszd meg és uralkodj!",* i. m., 16. o.

a pártállam politikai feltételrendszerének is meg kellett, hogy feleljen, sőt, ez utóbbi volt a dominánsabb.[105]

Árnyalt képet kaphatunk a felekezetek jogi elismeréséről konkrét példák alapján. Az alábbiakban láthatóvá válik, hogy egy-egy esetben milyen mögöttes politikai alkuk, érdekek, szándékok húzódtak meg a háttérben, ezenkívül arról is kell beszélni, hogy milyen létezési-működési lehetőségeik voltak a törvényes elismeréssel nem rendelkező vallási közösségeknek. Különösen érzékeny pont volt az egyes egyházak, felekezetek elismerése, működésének engedélyezése, illetve megtűrése kérdésében az, hogy az illető felekezet milyen külföldi kapcsolatokkal rendelkezett, pontosabban alá-fölérendeltségben volt-e szervezetileg külföldi/nemzetközi egyházi szervezettől, vagy az, hogy egyáltalán mit gondolnak külföldön a magyarországi helyzetről. Az is lényeges kérdés volt, hogy milyen politikai, diplomáciai, gazdasági és kulturális kapcsolatban állt Magyarország egy-egy országgal. Befolyásolta a döntéseket az is, hogy a politikai érdek mit kívánt meg: a külföldi egyházi szervezetek beavatkozását, illetve be nem avatkozását. Érdekes azt is megfigyelni, hogy az alapvető politikai és jogi modell változatlan volta mellett az elismerés kérdésében milyen változások mentek végbe az ötvenes évektől kezdve a nyolcvanas évek végéig.

1957-ben került sor a hetedik napot ünneplő adventista felekezet[106] elismerésére

A pártállami egyházügyi struktúra kialakulását követően elsőként a hetedik napot ünneplő adventista felekezet kapott állami elismerést, mégpedig az 56-os események utáni visszarendeződés idején, 1957-ben. Figyelemre méltó, hogy ezután 20 évig, a nazarénusok 1977-es elismeréséig nem kapott törvényes státust újabb felekezet.

Az adventista felekezet törvényes elismerésének előzményeiről, körülményeiről viszonylag kevés anyag található az országos levéltárban. Az adventista egyház 1948-ban kilépett a Szabadegyházak Szövetségéből, mert – a levéltári feljegyzések szerint – *„nem akartak megállapodást kötni az állammal"*, mint ahogyan azt a baptisták és a metodisták tették. A kilépés ellenére továbbra is „azonos elbírálásban" voltak az említett két felekezettel, „nagyobb követelményeket velük szemben" nem támasztott az állam-

[105] E bevezető gondolatokhoz alapul szolgált és lásd bővebben: Köbel Szilvia: *„Oszd meg és uralkodj!",* i. m.

[106] Az adventista egyház magyarországi történetének kezdeteihez lásd Rajki Zoltán: Egy sikeres misszió története. A Hetednapi Adventista Egyház kialakulása és fejlődése a Kárpát-medencében az Osztrák–Magyar Monarchia idejében. *ATF Szemle,* 2006/1. 28–48. o.

hatalom. Ez nyilván az ellenőrzés mértékét jelentette. 1952-ben Michnay László, az adventista egyház vezetője, levelet intézett Rákosi Mátyáshoz, melyben azt kérte, hogy a továbbiakban az állam ne ellenőrizze az adventista egyház könyveit, kiadványait, pénzügyeit. Michnay azért fordult Rákosihoz, mert az Állami Egyházügyi Hivatal már több ízben elutasította az erre vonatkozó kérésüket. A pártvezetés azonban az Állami Egyházügyi Hivatallal egyeztetve elutasította a kérést. Az ÁEH feljegyzésében hivatkozott arra, hogy a *„baptisták és a metodisták is fordultak hasonló kérelemmel a Belügyminiszterhez és az Állami Egyházügyi Hivatalhoz"*, de ők megmagyarázták nekik, hogy *„mennyire helyes az állami ellenőrzés, amit a baptisták és metodisták meg is értettek és azóta nyugodtan vannak"*. Arra is utaltak, hogy Michnay Lászlónak ők már több ízben megmagyarázták, hogy *„kérésük nem indokolt, és hogy... mint felekezetet semmiféle sérelem nem éri, ha az állami törvényeket betartják"*, és változatlanul az ÁEH véleménye az, hogy *„az adventista felekezet felé"* a magatartásukat illetően *„semmiféle változás ne történjen"*.[107]

Az adventista felekezet 1953-ban kérelmezte, hogy nyilvánítsák az egyházat törvényesen elismert vallásfelekezetté. Ekkor a kérelmüknek a pártállam nem tett eleget, végül 1957-ben került sor az állami elismerésre. Horváth János, a Művelődésügyi Minisztérium Egyházügyi Hivatalának elnöke, 1957. május 21-én kelt levelében közölte Pechtol Jánossal, az adventista egyház akkori elnökével, hogy *„a Magyarországi H. N. Adventista Felekezetet a törvényes rendelkezések értelmében ezennel törvényesen elismert vallásfelekezetté"* nyilvánítja.[108] A hivatal elnöke az iratban megállapította, hogy a felekezet bemutatott szervezeti szabályzata megfelel az 1947. évi XXXIII. törvény által hatályban tartott 1895. évi XLIII. törvény 7. §-ában előírt feltételeknek. A levéltári iratok között az elismertetési okmány mellett található az adventista vezetőknek a hivatal elnökénél 1957. április 10-én tett látogatásának a protokollszövege.[109] Igen tanulságos a protokoll felépítése és tartalma. A felekezet vezetői az egész közösség nevében először is köszönetet mondtak a hivatalnak azért, hogy a felekezet tagjai *„az alkotmányban biztosított vallás- és lelkiismereti szabadság alapján zavartalanul vallhatják hitüket és gyülekezeteikben szabadon gyakorolhatják biblikus közösségi életformájukat, biztosítva az istentiszteletek korlátozás nélküli megtartását"*. Azért is köszönetet mondtak a hivatalnak, hogy a felekezet *„akadálytalanul folytathatja szervezeti működését és hogy a múltban felmerült belső nehézségekben hathatós segítséget nyújtott"*, *„megszüntette a felekezetre nézve sérelmes »államellenes« megbélyegzés"*-t *„és a megalázó szekta jelleget"*. A protokoll államhűségi nyilatkozattal folytatódott. Ebből megtudhatjuk, hogy a felekezet 1953. június 11-én már beadvánnyal fordult a hivatalhoz, és az abban tett hűségnyilatkozatot ismétlik meg ezúttal is. Ebben kifejtették, hogy a felekezet az *„Ige alapján vallja az államhatalom Istentől való rendeltetését és tanítja az állampolgári hűség minden téren való gyakorlását úgy békében, mint háborúban"*. Megengedhetetlennek tartották, hogy tagjaik közül *„bárki is a fennálló társadalmi rend erőszakos felforgatására irányuló államellenes tevékenységet támogasson, vagy ilyen irányú gondolatokat hirdessen"*.[110] Kifejezték továbbá: *„Kötelességünknek tartjuk minden erőnkkel támogatni azokat a törekvéseket, amelyek szeretett hazánk és drága népünk jobblétének, kulturális és erkölcsi felemelkedésének célját szolgálják. Hazánk dolgozó társadalma érdemes tagjainak kívánnak bizonyulni a rend és a munka frontján. Lelkészeinktől elvárjuk, hogy közösségünk tagjait az önzetlen és tiszta embertársi szeretet és segítőkészség szellemében jó állampolgároknak neveljék. Készséggel támogatunk minden olyan nemes törekvést, amely az egyetemes béke ügyét mozdítja elő és meggyőződésünk, hogy e téren a hívő emberek és a becsületes békebarátok összefogása az evangélium szellemében felbecsülhetetlen szolgálatot tehet az egész emberiség javára."* A protokoll III. pontjában a „Szabad Egyház" eszméről vallott álláspontjukat fogalmazták meg. Eszerint vallják az állam és az egyház egymástól való teljes elválasztását, és azt, hogy *„az egyház az államtól más támogatást, mint a lelkiismereti és vallásszabadság biztosítását, ne fogadjon el"*, majd hozzátették, hogy az állam és az egyház egymástól való teljes anyagi és politikai függetlensége mellett elismerik *„az állam ellenőrzési jogát, mivel a politikai hatalom tényleges birtokosa Isten rendelése folytán az államhatalom"*. Felvetődött a Szabadegyházak Szövetségével való kapcsolat is. A felekezet vezetői leírták, hogy a Szövetség – az Állami Egyházügyi Hivatalra hivatkozva – megkereste az adventista egyház vezetőit, hogy lépjenek be a Szövetségbe. A protokoll értelmében így foglalt állást az egyház vezetősége: *„Bár felekezetünk alapító tagja volt a Szövetségnek, 1950 augusztusában kilépett. Akkor úgy láttuk, hogy a Szövetség betöltötte küldetését, s időszerűtlenné vált, mivel Magyarország új Alkotmánya régi problémáinkat megoldotta. Ha ellenben a Szövetségbe való visszatérésünk az állam érdekeit szolgálja, felekezetünk Elnöki Tanácsa késznek nyilatko-*

[107] MNL OL XIX-A-21-a-146/1952. Eln. számú irat.

[108] MNL OL XIX-A-21-a-166-1/1957. Eln. számú irat.

[109] MNL OL XIX-A-21-a-166-1/1957/Eln. számú irat melléklete: „A H. N. Adventisták Felekezete Országos Elnöki Tanácsa elnöke Pechtol János és három egyházkerület elöljárója, Tóth Gyula, Zarka Dénes, Berghauer Imre az Állami Egyházügyi Hivatal elnökénél, Horváth János úrnál 1957. április 10-én tett látogatásának protokoll szövege."

[110] Az 1956-os eseményekre utalva a következőt jegyezték meg: *„Ehhez az elvhez való szilárd ragaszkodásunkkal magyarázható, hogy hazánkban 1956 év őszén lezajlott tragikus események alatt közösségünk prédikátorai és tagjai közül senki sem vett részt az erőszakosság és vérontás cselekményeiben és az államrend ellen irányuló akciókban."*

zik a kérdésről tárgyalni, arra kérve az Állami Egyházügyi Hivatalt, hogy nyújtson teljes tájékoztatást a kérdésben." Az irat utolsó részében az egyház működésével kapcsolatos konkrét problémákat, javaslatokat fogalmaztak meg, melyekről a felekezet az ÁEH-val tárgyalni kíván.[111]

Pechtol János, az egyház elnöke 1957. május 27-én kelt levelében megköszönte az ÁEH-nak a felekezet jogi helyzetének rendezését, és kinyilvánította a következőket: *„A Felekezet Országos Elnöki Tanácsa tudatában van népi demokratikus kormányzatunknak az elismerésben megnyilatkozó bizalmának és minden igyekezetével oda fog hatni, hogy közösségünk a kívánalmaknak és kötelességeinek megfeleljen hazánk jólétének építésében."*[112]

Stratégiai kérdés volt az elismertetést követően a felekezet működésének pártállami struktúrák szerinti vágányra terelése. Az Állami Egyházügyi Hivatal gondoskodott arról, hogy az egyház belső működése – személyi és szervezeti téren – megfeleljen az elvárásaiknak.[113] Ebben a folyamatban az ÁEH mellett a politikai rendőrség kulcsfontosságú szerepet játszott. Szakács József adventista lelkész, aki az egyház, majd a Szabadegyházak Tanácsa (SZET) elnöke is lett, később pedig országgyűlési képviselő, „Szaniszló Pál" fedőnéven 1957 és 1985 között adott jelentéseket a kisebb felekezetekről, különösen az adventista egyházról.[114] 1957. évi jelentéseiben az adventista felekezet törvényes elismerése nem volt téma, de érdemes néhány momentumra felfigyelni. 1957 szeptemberében – tehát az elismerés évében – az adventista felekezet értekezletet tartott a balatonlellei üdülőben. „Szaniszló" jelentésében elmondta, hogy az *„értekezlet alatt semmilyen politikai tárgyú vita vagy beszélgetés nem volt"*. Hozzáteszi, hogy *„ettől különösen óvakodtak a külföldiek is"*, és *„még a magánbeszélgetéseik alatt is a legmesszebbmenőkig tartózkodtak az ilyen témáktól"*. Nem sokkal vagyunk 1956 után, a felekezet megkapta a régóta vágyott állami elismerést, nehéz elhinni, hogy nem érdekelték őket a politikai kérdések. Nyilvánvaló, hogy kényes téma volt ez akkor, és tudni kellett, hogy

[111] Pl. Lelkészek működési engedélye és utánpótlása, gyermekek vallásos nevelése, szombat problémája, külföldi kapcsolatok, kiutazások, építkezések stb.

[112] MNL OL XIX-A-21-a-166-2/1957.

[113] MNL OL XIX-A-21-d-0021-1/1960. A feljegyzésben ezt olvassuk: *„Az adventistáknál, egy két személy kivételével, a reakciós vezetőket eltávolitottuk, helyükbe pozitív emberek kerültek. Átszervezést, összevonást hajtottunk végre velük. Az adventista szektánál az ország négy kerületre volt felosztva. Ezeknek külön önálló vezetőik voltak, amit felszámoltunk."*

[114] ÁBTL 3.1.2. M-40918. számon 12 munkadosszié található az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (továbbiakban: ÁBTL). A dossziék 1957 és 1985 között keletkezett, „Szaniszló Pál" fedőnéven adott jelentéseket tartalmaznak. A 6-os karton alapján beazonosítható, hogy Szakács József jelentett ilyen fedőnéven, akit 1985-ben azért ejtettek ki a hálózatból, mert „választott tisztségbe került" (országgyűlési képviselő lett).

miről „nem ajánlott", és miről „ajánlott" beszélni. A jelentésből kiderül, hogy nem teljesen kerülték el a közéleti kérdések megvitatását. Az értekezlet utolsó napjáról a következőket jelentette „Szaniszló": *„Az értekezletet bezáró napon egy békegyűlés volt. Ezen jelen voltak a Balatonszemesi Tanács és ugyanonnan a párt képviselői. Szemmel láthatólag váratlanul (sic!) jól érezték magukat. Magatartásuk fesztelen és barátias volt. A Zarka Dénes előadása után, valamint Dr. Kónya A. atomfizikus előadása után a balatonszemesi párttitkár is felszólalt. Ő maga sem gondolt arra, hogy ez a Felekezet ennyire megértette hivatását, napjaink eseményeiben."* Az ügynök különös gonddal figyelte, hogy a külföldi egyházi vendégek hogyan viszonyultak az értekezlethez. Sietett is megnyugtatni a politikai rendőrséget: *„Egyesek úgy vélték, hogy a külföldről érkezett egyházi vezetők nem fognak részt venni ezen a gyűlésen, gondolva, hogy nyugati körök nem jó szemmel néznék, de ez nem így volt, mert igen nagy érdeklődéssel hallgatták végig az egyes »Béke« felszólalásokat. S minden jel arra mutatott, hogy nagyon jól érezték magukat."*[115]

A fenti sorok mutatják, hogy a törvényes elismerés első pillanatától fogva a politikai rendőrség őrködött azon, hogy az adventista felekezet működése a kommunista hatalom érdekeinek megfelelően alakuljon. A jelentésből az is látható, hogy az egyház (mint minden más egyház esetében is) külföldi kapcsolatai kiemelt figyelmet érdemeltek. A későbbi levéltári dokumentumok is azt támasztják alá, hogy vissza-visszatérő kérdés volt a nemzetközi kapcsolatok ellenőrzése, alakulásának befolyásolása.

A hetvenes évek végétől, a nyolcvanas évek elejétől a külföldi kapcsolatok nemcsak általánosságban lett fontos téma az adventista egyházban, hanem előtérbe került a külföldi egyházi szervezettől való függőségi viszony kérdése is. A külföldi egyházi szervezetek és személyek szerepe akkor vált fontossá, amikor az ökumenikus mozgalom miatt tiltakozás alakult ki az adventista egyházban, és a tiltakozók ügyében született döntéseknél meghatározó volt a külföldi egyházi vezetők ténykedése.[116] Az Állami Egyházügyi Hivatal az egyházpolitikai érdekeknek megfelelően engedte a külföldi vezetők beavatkozását, és manipulálta őket a pártállami érdekek szerinti döntések meghozatalára.[117]

A magyar adventista egyház elismertetési okmányában nem szerepelt az, hogy a magyar egyház bármilyen függőségi kapcsolatban is állna külföldi adventista egyházakkal.[118] Erre a tényre „Szaniszló" is felhívta a poli-

[115] ÁBTL 3.1.2.-M-40918. 51. o.

[116] MNL OL XIX-A-21-a-11-2/1984., MNL OL XIX-A-21-a-11-2-a/1984., MNL OL XIX-A-21-a-11-2-b/1984.

[117] MNL OL XIX-A-21-b-45.992/1984. (420. doboz.)

[118] MNL OL XIX-A-21-a-166-1/1957/Eln. számú irat. Államhűségi nyilatkozatot tett az adventista egyház vezetője.

tikai rendőrség figyelmét 1983-ban. Az ügynök ezt azzal magyarázta, hogy az 1895. évi XLIII. törvénycikk 17. §-a[119] kimondja, hogy a *„magyar állam kötelékén kívül álló hatóság vagy egyén a vallásfelekezetnek egyházi feje vagy védura nem lehet, és a vallásfelekezet semminemű egyházi függésben külföldi hatóságtól, vallásfelekezeti társulattól vagy egyéntől nem állhat"*. Hozzátette azt is, hogy az adventista egyház 1957-es elismertetésekor a Divízió[120] elnöke „agresszíven" viselkedett, és bizonyára ez is közrejátszott abban, hogy *„egyáltalán kérte volna az egyház az elismertetésben a külkapcsolat rendezését"*.[121] A felekezet vezetői többször is megerősítették azt, hogy az egyetemes H. N. Adventista Egyház részének tekintik magukat ugyan, de egyidejűleg kijelentették azt is, hogy *„az egyházvezetőség nem függő viszonyban áll a Generál Konferenciával és a Divízióval, e magasabb egyházi szervekkel, és ebből következően az egyház külföldi vendégei az unió konferencián tanácsadói minőségben vesznek részt"*.[122] „Szaniszló" ügynök, amikor a tiltakozó csoport elleni fellépés sikere érdekében szükségét érezte a külföldi egyházvezetés segítségének, 1983-ban azt szorgalmazta, hogy *„a Divízió kimondja az Egervári csoport illegalitását"*. Egyébként a magyar egyház belügyeibe való beavatkozásnak tekintették a külföldi egyházi vezetők fellépését.[123]

1984-ben kulcsfontosságú szerepe lett az adventista egyház külföldi vezetőinek. Az adventista világszervezet vezetői a magyar egyház meghívására azért érkeztek Magyarországra, hogy véglegesen rendezzék a „kivált csoport" helyzetét. Az ÁEH megelégedéssel állapította meg, hogy egyházpolitikai érdekeik szerint alakult a látogatás, mert a külföldi vezetők *„határozottan kijelentették, hogy Magyarországon minden adventistának az állam által is elismert szervezethez kell tartoznia"*. A Generál Konferencia elnöke a szóban forgó csoportot *„szakadároknak minősítette, és nyilvánosan elhatárolta őket a világszervezettől"*, és ezzel a nyilatkozattal lezártnak tekintették az ügyet. Az ÁEH irataiban feljegyezték, hogy a *„delegáció magyarországi tartózkodása alatt a Hivatal elnöke több alkalommal folytatott megbeszélést a Generál Konferencia elnökével"*, és az ÁEH eredeti célkitűzéseinek megfelelően *„az ügy rendezését és végső lezárását egyházi kereteken belül"* tudták tartani. Az ÁEH még a következőt is megállapította: *„A Világszervezet egyértelmű állásfoglalása megteremtette azt a lehetőséget, hogy a szakadár csoporttal szemben egyházpolitikai eredményeink és érdekeink veszélyeztetése nélkül lépjünk fel."*[124]

E példa jól mutatja tehát azt, hogy a pártállam milyen egyházpolitikai manőverekre használta fel az egyházak nemzetközi kapcsolatait, és a törvényesen elismert státus miként jogosította fel a hatalmat az egyház belügyeibe való beavatkozásba.

[119] Ide kívánkozik a megjegyzés, hogy az említett törvény ezen szakaszát nem tartotta hatályban az 1947. évi XXXIII. tv., a gyakorlatban mégis hivatkozási alapként használták fel a politikai érdekeknek megfelelően.
[120] Az adventista egyház nemzetközi területi egységének az elnevezése.
[121] ÁBTL 3.1.2.-M-40918/10. 140–143. o.
[122] MNL OL XIX-A-21-b-33063. (420. doboz.)
[123] ÁBTL 3.1.2.-M-40918/10. 140–143. o.

A Szabadegyházak Tanácsának, valamint a tagegyházaknak a jogi helyzete

A Szabadegyházak Tanácsa jogi státusát tekintve nem vallásfelekezet volt, hanem egyesület, mely keretet adott a kisebb vallásfelekezetek koordinált működésének. Egy 1980-ból származó, az ÁEH kérésére készített jogi szakértői vélemény szerint *„a vallási egyesületek főfelügyeleti hatósága is az Állami Egyházügyi Hivatal"* volt, az alapszabályt/szervezeti szabályzatot is az ÁEH hagyta jóvá. A jogi szakértői vélemény megjegyzi, hogy a Szabadegyházak Tanácsa, mint a kisegyházak koordináló és képviseleti szerve meglehetősen szokatlan volt addig a „vallási jogéletben", de mint jogi forma bevált, és az „állami jogéletbe" a szabályzat által illeszkedik be.[125] A SZET-ben tagsággal rendelkezhetett önállóan államilag el nem ismert vallásfelekezet is, és ezen az úton legalizálhatták működésüket. Az el nem ismert vallási közösségek számára az egyedüli engedélyezett vagy „tűrt" működési lehetőség volt a Szabadegyházak Szövetségével, majd megváltozott nevén a Szabadegyházak Tanácsával való együttműködés, illetve az abban való tagság.

Az önálló jogi személyiségű egyesületi forma azonban nem állt rendelkezésre az egyes, el nem ismert közösségek számára. Az egyesülési jog gyakorlása is pártállami kontroll alatt működött, és csak akkor engedélyezték az egyesület létrehozását, ha az nem jelentett veszélyt a fennálló állami és társadalmi rendre. „Egyesülési joggal való visszaélés"-nek minősült az, ha vallási egyesületet szándékoztak létrehozni, mert a „szektásodás" egyházpolitikailag káros lett volna. A vallási/vallásos egyesületek (vagy nem egyházi státusú egyéb szervezetek) felett is az ÁEH gyakorolta a felügyeleti jogot. Gondot okozott azonban az, hogy milyen jogi alapot találjanak a nemkívánatos vallási közösségek működésének eltiltására. Egy akkori jogi szakvélemény – utalva az átfogó vallásügyi törvény hiányára – egy konkrét eset kapcsán elismerte, hogy *„valójában nincs olyan jogszabály, amely alapján az eltiltás megtörténhetne"*, és egyesületnek kell tekinteni

[124] MNL OL XIX-A-21-a11-2/1984.
[125] MNL OL XIX-A-21-b-27.915-1980.

őket, hogy az egyesületekre vonatkozó szabályok szerint be lehessen tiltani őket.[126]

A Szabadegyházak Tanácsa – sajátos jogi helyzeténél fogva – fontos eszköz volt a hatalom kezében. Általa voltak ellenőrizhetőek, irányíthatóak a kisebb felekezetek. Kifejezett célja volt a pártállamnak, hogy „egyenruhát" szabjon a kisebb felekezeteknek is, ahhoz hasonlót, amilyent a 1948-as (1950-es) egyezményekben a történelmi nagy egyházak kaptak. Már 1951 nyarán a Magyar Dolgozók Pártja Titkársága elfogadta a BM Adminisztratív Osztálya által készített javaslatot a *„magyarországi szekták prédikátorainak ellenőrzésére"*. A javaslat előírta, hogy az ÁEH hívassa be *„a Szabadegyházak Szövetségének vezetőségét, és közölje velük, hogy ez a szervezet kezd a népi demokrácia ellenes szervezkedések fedőszerve lenni"*, és *„kérjen tőlük segédkezet arra, hogy a szervezetek mögötti államellenes működésnek"* gátat vethessenek. Az ÁEH elnöke feladatként kapta, hogy *„közölje a szabadegyházak vezetőivel, hogy külföldi támogatást bármilyen formában (brosurák* [sic!], *könyvek küldése is) csak az ÁEH hozzájárulásával vehetnek igénybe"*. Azt is elvárták továbbá, hogy a *„Szabadegyházak Szövetségéhez tartozó 5 szekta jelentse ki, hogy a többi 29 szekta amerikai dollárból él"*, valamint egy hónapos határidővel megszabták, hogy a *„Belügyminisztérium az ÁEH-val dolgozza ki a szekták szorosabbra fogásának és ellenőrzésének egyéb rendszabályait"*.[127]

A Szabadegyházak Szövetsége a II. világháborút követően *„kormányhatóságilag nem elismert szervezet"* volt, *„csupán a Belügyminisztérium, mely annak idején nyilvántartotta a szektákat, fogadta el olyan hatóságnak, mely a Szabadegyházak képviseletére jogosult"*. Ez a magyarázata annak, hogy 1952 januárjáig a *„szekták felügyelete... kizárólag a BM egyesületi osztályára tartozott"*. Az ÁEH-nak a felállítása után az volt a feladata, hogy *„helyhez kösse... a vándor prédikátorokat, számukat csökkentse és a Szabadegyházak Szövetsége vezetőségét tegye felelőssé működésükért"*.[128]

[126] MNL OL XIX-A-21-b-45.045/1984., MNL OL XIX-A-21-b-43.370/1984. (420. doboz.)

[127] MNL OL M-KS-276-54/150. ő. e. Jegyzőkönyv a Titkárság 1951. július 4-én délután 5 órakor tartott üléséről. A BM Adminisztratív Osztálya által készített javaslat teljes szövegét lásd e fejezet 1. számú mellékletében.

[128] *„A szektákkal való foglalkozás a mi részünkről annyiból állt, hogy egyrészt a vezetőkkel megbeszéltük a soronlévő állami feladatok támogatását, néha beszámoltattuk őket, mit tettek, mi volt az eredménye, másodszor, hogy hitelveik sarkalatos tételeit az ellenük folytatandó politikai munka elősegítésére megküldtük a megyei megbízottaknak. A rendőrségen kívül más állami szervek alig foglalkoztak a szekták tevékenységével. Ha valahol kirívóan káros volt valamelyik prédikátor tevékenysége, egyszerűen internálták. Az igazolványok bevezetése, az igazolványoknak a rendőrséggel való láttamozása, igen jó eszköznek bizonyult a szekták tevékenységének ellenőrzésében. Hátránya volt azonban az, hogy az ellenőrzés csak az igazolvánnyal rendelkezőkre korlátozódott. Az igazolvánnyal nem rendelkező szektaprédikátorok zavartalanul működhettek, konkrét*

Az 1953. júniusi kormányprogram meghirdette, hogy *„nagyobb türelmet kell tanúsítani vallási kérdésekben"*, és ez felélénkítette a különböző felekezeteket, így a „szekták" is nagyobb gondot jelentettek az államhatalomnak. Mivel az ötvenes évek első felében az államhatalom annyiban foglalkozott a kisebb felekezetekkel, hogy „adminisztratív eszközökkel" igyekeztek „tevékenységüket minimálisra korlátozni", 1955-ben azt fogalmazták meg, hogy a velük kapcsolatos politikát úgy kell folytatni, hogy az *„a Párt előtt álló feladatok végrehajtásához segítséget jelentsen"*. Ekkor fogalmazódott meg, hogy az ÁEH protestáns alosztálya *„rendszeresen foglalkozzon a Szabadegyházak Szövetsége vezetőségi tagjaival és a jelentősebb szekta vezetőkkel"*, *„kéthavonként hívja be őket, amikor megbeszéli velük az időszerű feladatokat és tájékoztatást kér a prédikátorok tevékenységéről"*. Előírták azt is, hogy a *„megyei megbízottak is foglalkozzanak a területükön működő jelentősebb létszámmal rendelkező szekták prédikátoraival"*. A kisegyházak és a történelmi egyházak viszonyába is beavatkozott az ÁEH: nem engedték meg, hogy *„szektaprédikátorok protestáns templomban"* igét hirdessenek, vagy bibliaórát vezessenek. A Szabadegyházak Szövetsége vezetői számára előírták, hogy *„támogassák a protestáns egyházak ökumenikus munkáját úgy, hogy a béke megvédése érdekében tett nyilatkozatokat előírják és megfelelő alkalmakon ünnepélyes nyilatkozatokat tesznek a szabadegyházak nevében"*, és az ilyen alkalmakat az „alosztály" nyilvántartja, és *„javaslatot tesz a Hivatal vezetőség felé, és a nyilatkozat szövegét megbeszéli"* a Szabadegyházak Szövetsége vezetőivel.[129]

Mindehhez jól jött, hogy 1956 után kisegyházi részről is kívánatosnak tartották, hogy a Szabadegyházak Tanácsát („Szövetségét" – ekkor még ez az elnevezés is használatban volt) a hatékonyabb működés érdekében újjászervezzék, hogy *„alkalmazkodjon az idők szelleméhez, a politikai viszonyokhoz"*. Erre Michnay László tett javaslatot, akinek a kezdeményezésére a Szövetség 1941-ben megalakult. Michnay az adventista egyház elnöke volt, amikor az adventista felekezet kivált a Szövetségből. Michnay ezt követően is figyelemmel kísérte a Szövetség működését, és az a meggyőződés alakult ki benne, hogy a Szövetség visszafejlődött, és nem képes *„magasztos célját betölteni"*. Indítványozta, hogy a Szövetség kérje a kormányzat *„hathatós támogatását és segítségét, hogy így... képes legyen előbbre vinni a társadalom békéjét és biztosítékul szolgáljon minden*

eljárás csak akkor indult ellenük, ha valaki feljelentette és bizonyítani tudta államellenes cselekedetét. Így sok esetben a velünk lojális szektaprédikátorok hátrányos helyzetbe kerültek. A vadszekták tevékenységét annak ellenére, hogy létszámuk jelentéktelen, nem tudtuk felderíteni és ellenük jóformán semmit sem tudtunk tenni. Ez a kérdés ma is problémát okoz munkánkban" (MNL OL XIX-A-21-c/6/3 – 142. doboz. „Szabadegyházak Szövetsége, szekták helyzete" című ÁEH-feljegyzés, 1955. június 7.).

[129] Uo.

békét zavaró nyugtalanító kilengéssel szemben". Szerinte a kisebb szabadegyházi közösségeknek meglévő külföldi *„szellemi és anyagi"* kapcsolatait hasznosítani kellene a haza és *„a fennálló társadalmi rend javára"*. Michnay arra tett javaslatot, hogy az egyes felekezetek belső ügyeiben való önállóságának fenntartása mellett, ha a Művelődési Minisztérium felkéri a Szövetséget, *„megbízás folytán"* közbeléphet és vizsgálódhat az *„egyes tagegyházakban felmerült nehézségek"* ügyében. Michnay hangsúlyozta véleményét, miszerint a Szövetség helyes működése lehetne a bizonyíték az ellen a propaganda ellen, miszerint *„Magyarországon nincsen szabad vallásgyakorlat"*.[130]

Kétségtelen, hogy a Szabadegyházak Tanácsa az ezt követő másfél évtizedben nagy változáson ment keresztül, alkalmazkodott az *„idők szelleméhez, a politikai viszonyokhoz"*.[131] Az ÁEH 1958 után kezdett el komolyabban foglalkozni a kisegyházakkal. Elemzések készültek, amelyeknek a „szektákkal", valamint a Szabadegyházak Szövetségével kapcsolatos politikai stratégia kialakítása volt a célja. Mi is volt a gondja a pártállamnak a „szektákkal"? Az 1960-ban készült részletes feljegyzés megállapította, hogy a szekták *„ideológiailag ellenségeink"*, és a *„történelmi egyházaknál azért veszélyesebbek, mert nekik nincs rögzített dogmájuk, hanem arról beszélnek, amiről éppen akarnak"*. Az államhoz való viszonyról leírták, hogy a *„legtöbb szekta hangoztatja az államhatalomnak való engedelmességet"*, ez azonban csak *„a közrendnek és a közerkölcsiségnek szóló engedelmesség"*-et jelenti, és *„nem vonatkozik a békeharc támogatására, vagy a szocializmus igenlésére"*. Nem tetszett a pártállamnak a Szövetség eredeti rendeltetése sem, miszerint *„az állami hatóságokkal szemben kiálljon harcosan a szekták védelmében"*, amelynek érdekében önálló vallásszabadsági osztályt is felállítottak. Mindezek miatt a Szövetség útjában volt a hatalomnak, és ekkor még a felszámolását tűzte ki célul. A tanulmány elégedetten állapította meg, hogy az ÁEH közel kétéves munkája következtében *„pozitív elemek"* kerültek a szekták vezetésébe,[132] és az addig *„zárt,*

[130] MNL OL XIX-A-21-a-251/1957.

[131] Uo. Michnay javaslatát Veres Pál, az ÁEH illetékes főosztályvezetője így kommentálta: *„... A terv lényege az, hogy a Szabadegyházak Szövetségében az irányítást Ungár Aladár helyett Michnay venné át. Ungár a közeljövőben külföldre utazik és valószínűen nem tér vissza. (...) Az egyik igen fontos kérdés, hogy a Szövetség alkalmazkodjon az idők szelleméhez, a politikai viszonyokhoz. (...) A szervezeti felépítéssel egyet lehet érteni. Ha sikerül Michnayt Kiss Ferenccel elfogadtatni, akkor a szervezés jó kezekben lessz* [sic!], *mivel Michnay jó szervező és egyúttal kemény kezű irányító is. Mindenesetre sokkal jobb nekünk, mint Ungár."*

[132] *„Pechtol, az adventisták elnöke, Turi, az ókatolikus egyház helynöke, Koroknai, adventista és Lődi Élő Isten szekta vezető személyében, akiket a Szabadegyházak Szövetségébe bevittünk, sikerült biztosítani, hogy a Szabadegyházak Szövetségén belül érvényt tudjunk szerezni politikai elgondolásainknak. Ugyancsak Michnay ügyvezető titkárt, Nagy József baptista alelnököt – akik két vasat tartanak a tűzben – sok vonat-*

egységes szabadegyházi szövetséget" megosztották, *„különböző csoportosulásokat sikerült létrehozni, amelyek szembehelyezkednek a vezetéssel, továbbá sikerült Kiss Ferencet, a Szabadegyházak Szövetségének elnökét elszigetelni"*. Ezt az ÁEH alapnak tekintette arra, hogy lassan megszűnjön a Szövetség.[133]

Nem a megszűnés, hanem a pártállam képére való átalakulás lett a Szabadegyházak Szövetségének (Tanácsának) a sorsa. 1965-ben az Állami Egyházügyi Hivatal megállapította, hogy – különösen az *„ügyvezető igazgató"*-nak köszönhetően – *„ellátja egyházpolitikai feladatát"*, alkalmasnak bizonyult a *„tagegyházak összefogására, egységes, centrális irányítására"*, továbbá elősegíti a tagegyházak belső centralizmusának szélesedését, s igyekszik körülhatárolni hitéleti tevékenységüket.[134] 1968-ra már szépen belesimult a politikai rendszerbe. Miklós Imre arról tájékoztatta a párt agit-prop osztályát, hogy a SZET-hez tartozó kisebb egyházak és felekezetek levelekkel fordultak világközpontjaikhoz a *„vietnami amerikai agresszió miatt"*, amit véleménye szerint *„politikailag jól fel lehetne használni"*. Az ÁEH elnöke ezt az eseményt a kisegyházak magatartásában valamiféle fordulópontnak tekintette, mert külön felhívta a figyelmet arra, hogy ezek a felekezetek ezúttal *„offenzívan lépnek fel"*. Megmagyarázta, hogy ennek miért tulajdonít nagy jelentőséget: *„... eddig a nyugati egyházakat imádkoztatták a mi egyházaink helyzetéért és most a mi egyházaink kezdeményezik fordítva ezt. Ez olyan gondolat, amit érdemes lesz más egyházaknál is megfelelően kifejleszteni."*[135]

1973. december 6-án a Szabadegyházak Tanácsánál, az állam és az egyházak közötti egyezmények 25. évfordulóján rendezett ünnepségen Miklós Imre államtitkár elégedetten állapította meg, hogy *„[T]ársadalmunk őszinte elismeréssel veszi tudomásul, hogy a Szabadegyházak Tanácsa ma együtt ünnepli e jubileumot a történelmileg korábban megalakult egyházakkal"*. Majd ecsetelte, hogy az *„egyezmények megkötésének idején a kisegyházak még nem tudtak mindenben élni a kapott új, nagyobb lehetőségekkel, nem látták tisztán és világosan a felszabadulás előtti és utáni korszak közötti különbséget, óvatosak voltak a szocialista állammal szemben"*, az *„eltelt évtizedekben azonban a Szabadegyházak Tanácsa keretében működő egy-*

kozásban sikerült felhasználni elgondolásaink megvalósítására, konkrétan Kiss Ferenc professzor elszigetelésében és lemondatásában nagy segítséget jelentettek" (MNL OL XIX-A-21-d-0021-1/1960).

[133] MNL OL XIX-A-21-d-0021-1,2,3/1960.

[134] MNL OL XIX-A-21-d-0028-1/b/1965.

[135] MNL OL XIX-A-21-d-0028-2/1968. Az ÁEH feljegyzésében olvashatjuk: *„A Szabadegyházak Tanácsa munkájának eredményességét mutatja, hogy a tagegyházak között megindult egészséges folyamat a vele való kapcsolat alakulásában is megmutatkozik: míg korábban sokszor tehernek érezték, elutasították a Tanács tevékenységét, ma már érdeklődéssel fogadják és igénylik azt."*

házakban fokozatosan kialakult és megerősödött a haladó egyházi erők tábora, amely felismerte, hogy a lelkiismereti és vallásszabadság nemcsak hitéleti szabadságot, hanem társadalmi felelősséget is jelent". Az ÁEH elnöke szerint a SZET tagegyházai *„ma már kötelezőnek ismerik el magukra nézve is az egyezmények alapelveit, amelyek a szocialista állam és egyházak új típusú viszonyát rögzítik"*, melynek *„leglényegesebb eleme, hogy közös a hívő és nem hívő dolgozó emberek felelőssége a társadalmi haladásért, a szocialista társadalom teljes felépítéséért, a világbéke megteremtéséért"*. Miklós Imre méltatta, hogy a tagegyházak *„egyre aktívabban vesznek részt a Hazafias Népfront programjának megvalósításában, a hazai és nemzetközi békemunkában"*, és a progresszív álláspontjuk következtében velük *„fokozottan számolnak világszervezeteik is"*. Jelentős eredményként értékelte, hogy a magyar baptista egyház elnökét a Baptista Világszövetség alelnökévé választották, az adventista egyház európai Divíziójának elnöke pedig az egyezmények 25. évfordulója alkalmából neki írt levelében köszönetet mondott a Magyar Népköztársaság kormányának a Magyarországon érvényesülő vallásszabadságért, és *„hangsúlyozta, hogy továbbra is a legjobb kapcsolatokat akarják kiépíteni a magyar egyházzal"*. Miklós Imre ígéretet tett arra, hogy a magyar állam *„lényegéből fakadóan, a jövőben is elvileg következetes, gyakorlatában türelmes és megfontolt egyházpolitikát folytat"*, a SZET tagegyházainak pedig feladatként jelölte meg, hogy *„további lépés történjék a helyenként és időnként még tapasztalható elkülönülési szándék, törekvés, a társadalom iránti közömbösség és a múltból örökölt visszahúzó szemlélet megszüntetése érdekében"*. A méltatást követően a SZET tagegyházai ünnepi nyilatkozatot fogadtak el, melyben megerősítették azt az álláspontjukat, hogy a szocialista társadalomban *„jó szolgálni minden ember javára, s lehet élni Isten dicsőségére"*, ezért a jövőben is készek megtenni minden tőlük telhetőt *„azoknak a nagyszabású terveknek a megvalósításáért, amelyek a magyar nép jólétét kívánják fokozni"*. Kinyilvánították továbbá, hogy egyetértenek a szocialista állam *„széles körű külpolitikájával, amely a békés egymás mellett élésre irányul"*, és kérik Istent, hogy áldja meg a kormányt, a nép vezetőit, *„hogy bölcsen vezessék"* az egész népet *„a szocializmus építése útján"*.[136]

A nyilatkozatot a kilenc tagegyház adta ki, melyből három egyház rendelkezett törvényesen elismert státussal: a baptista, a metodista és az adventista egyház. A többi hat felekezet (Evangéliumi Pünkösdiek Közössége, Keresztyén Testvérgyülekezetek, Isten Egyháza, Szabadkeresztyén Gyülekezetek, Őskeresztyén Felekezet, Élő Isten Gyülekezete) törvényesen elismert státus nélkül volt tagja a SZET-nek, és így működésük legális volt.

[136] MNL OL XIX-A-21-c-6/17. (142. doboz.)

Az 1980-ban készült, Szakács József nevével fémjelzett SZET-szabályzat „jogilag" is rögzítette a kialakult helyzetet. A SZET céljaként és feladataként – az egyes tagegyházak önállóságának, saját hitelvi álláspontjuknak a tiszteletben tartása mellett – az adminisztratív ügyek közös intézésén túl megjelölte, hogy *„összehangolja a tagegyházak keresztyén felelősségéből fakadó szolgálatát az általános emberi és társadalmi kérdések tekintetében, előmozdítsa a tagegyházak egymással való kapcsolatát"*. Deklarálta továbbá, hogy a *„SZET koordinatív, konzultatív testület, nem felekezeti, hanem egyesületi jellegű tömörülés, amely a mindennapi feladatok elvégzése és a közös célok megvalósítása érdekében tevékenykedik"*. A közös célok között kiemelendő, a *„közös tanulmányi munka"*, amely *„javaslatok, állásfoglalások, nyilatkozatok kidolgozása"*, valamint az, hogy *„az egyházközi kapcsolatokban, elsősorban a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa vonatkozásában, azoknak egyetértésével képviseli a tagegyházakat, amelyek ezt írásban kérik"*.[137]

A SZET szervezeti szabályzatáról az ÁEH elnöke – mint a vallási jellegű egyesületek *„ura"* is – megállapította, hogy *„törvényes jogrendünkkel nincs ellentétben"*, ezért azt 1980. december 10-én jóváhagyta.

1988-ban történt meg a mormon egyház és az iszlám közösség törvényes elismerése

Annak ellenére, hogy a két felekezet magyarországi történelmi hátterét, „honosságát" tekintve teljesen eltért egymástól, közös pont alatti tárgyalását az indokolja, hogy mindkét egyház 1988-ban történt törvényes elismerése hátterében gazdaságpolitikai és külpolitikai érdekek is álltak.

Az amerikai eredetű mormon felekezet először 1977-ben kezdeményezte a kapcsolatfelvételt az Állami Egyházügyi Hivatallal. A szervezet megalakításához szükséges taglétszámmal és vezetőkkel azonban nem rendelkeztek, ezért az ÁEH a törvényes feltételek hiányára hivatkozva elutasította az elismertetés iránti kérelmet. 1987-ben az egyház egyik, politikai és gazdasági körökben egyaránt jelentős befolyással rendelkező vezető tisztségviselője (apostola) látogatást tett Magyarországon. A washingtoni magyar nagykövetség javaslatára Miklós Imre fogadta az egyházi vezetőt, és tárgyalásokat folytatott a mormon egyház lehetséges magyarországi működéséről.

A magyar állami vezetőknek jól jött a mormon közösség kezdeményezése, hiszen ennek az egyháznak a tagjai között számos olyan politikus, illetve üzletember volt, akik komoly befolyással rendelkeztek az Egyesült

[137] Szakács József (szerk.): *A Magyarországi Szabadegyházak Tanácsához tartozó tagegyházak hitvallásai és Szervezeti Szabályzatai.* Budapest, 1981.

Államokban. A mormon közösség törvényes elismerésével a magyar–amerikai gazdasági kapcsolatok fellendülése volt várható, ami ekkor komoly érdekeltsége volt a magyar kormánynak. A mormon egyház vezetői tárgyalásokat folytattak Magyarország miniszterelnök-helyettesével, aki a kapcsolatok fejlesztése mellett foglalt állást. Marjai József a következőket írta Miklós Imrének: *„Hangsúlyoztam, érdekeltek vagyunk abban, hogy a kölcsönös előnyök alapján tovább növekedjék az USA részaránya Magyarország külgazdasági kapcsolataiban, és ennek érdekében mindkét részről további erőfeszítéseket tartunk szükségesnek. (...) A magyar–amerikai gazdasági kapcsolatok előmozdításával kapcsolatban kijelentette, hogy látogatásuk növelte a bizalmat hazánk iránt, és a küldöttség minden tagja szószólója lesz a kapcsolatok fejlesztésének. Egyházuk jelenléte egy országban szintén bizalomnövelő tényező, amely közvetett módon több amerikai és európai mormont vonzana turistaként, de üzletemberként is hazánkba. (...) Egyházuk jelenléte közvetlen gazdasági előnyökkel is jár, mivel az adott országban vallási közösségük komoly éves költségvetéssel rendelkezik. (...) A megbeszélés tapasztalatai alapján hasznosnak és kívánatosnak tartom, hogy – mindenekelőtt az USA-ban dolgozó – küldötteink célirányos kapcsolatokat építenek ki a mormon egyházi vezetőkkel gazdasági kapcsolataink fejlesztése érdekében."*[138]

A tárgyalások nyomán a mormon vezetők készségesek voltak a magyar állam által elvárt módon elkészíteni az egyház szervezeti és működési szabályzatát, és a szocialista állam iránti lojalitásukról, valamint a gazdasági kapcsolatok fejlesztéséről biztosították a magyar tárgyaló feleket. A hazai mormon egyház létszámáról csak feltételezett adatai voltak a magyar hatóságoknak, de a szervezeti szabályzat garantálta a törvény által előírt minimum egy egyházközséget (20 főt). A folyamat eredményeként 1988. június 1-jei hatállyal a mormon egyház törvényesen elismert vallásfelekezetté vált Magyarországon.[139]

1986 szeptemberében kereste meg az Állami Egyházügyi Hivatalt a mekkai székhelyű Iszlám Világszövetség Egyesület megbízásból Kamal Siraj Alddin tábornok. Kérelmükben előadták, hogy mivel *„ezer és ezer arab és mohamedán diák részesül felsőoktatásban magyar egyetemeken és más oktatási intézményekben"*, és ugyanígy *„ezernyi mohamedán"* jut el turistaként és diplomataként Magyarországra, szükség lenne egy iszlám központ felállítására, *„ahol ezek a mohamedánok összejöhetnek és vallásos szertartásaikat gyakorolhatják ugyanolyan módon, mint más vallásfelekezetek"*. A megkeresés célja az volt, hogy engedélyt kérjenek egy iszlám

[138] MNL OL XIX-A-21-a-11-4/b/1987.

[139] Lásd bővebben a levéltári hivatkozásokkal együtt: Köbel Szilvia: Vallásfelekezetek törvényes elismerése a Kádár-korszakban. *Jogtudományi Közlöny,* 56. évf. 6. sz. (2001), 287–297. o.

központ – saját költségen történő – felállítására Budapesten. A tárgyaláson a tábornok elmondta azt is, hogy 1986 áprilisában már járt Magyarországon *„gazdasági ügyek tárgyalása"* végett. Mivel ekkor jó tapasztalatokat szerzett, elhatározták, hogy *„a vallási igények kielégítése céljából"* kezdeményezik a központ felállítását, továbbá felvetette, hogy mivel Szaúd-Arábia és Magyarország között diplomáciai kapcsolat nem létezik, a *„Magyar Kereskedelmi Kamara képviseletével Szaúd-Arábiában egy helyi illetőségű személyt lenne célszerű megbízni"*.

Mivel Miklós Imrének nem voltak ismeretei az előadottakról, *„eligazítást és tájékoztatást"* kért a pártszervektől, a Külügyminisztériumtól és a Belügyminisztériumtól azzal a megjegyzéssel, hogy a megkeresés mögött *„nem elsősorban egyházpolitikai kérdésekről van szó"*. A külügy arról tájékoztatta az ÁEH elnökét, hogy nyomós érdekek fűződnek a magyar–szaúdi gazdasági kapcsolatok további bővítéséhez, és *„olyan érintkezési felületetek kialakításához, amelyek perspektívában hozzájárulhatnak... a két ország közötti hivatalos, diplomáciai kapcsolatok megteremtéséhez"*. A külügy azt javasolta, hogy az ÁEH elnöke válaszában *„fejtse ki, hogy Magyarországon az állam és az egyház viszonya rendezett"*, tiszteletben tartják a lelkiismereti és vallásszabadságot, tisztelik *„más népek hitét, kultúráját, szokásait"*, és kérik a szaúdi hivatalos szervek álláspontját is a megkereséssel kapcsolatban. A belügy pedig azt válaszolta Miklós Imrének, hogy *„a tábornok közvetítésével javasolt iszlám központ létrehozása nem sérti állambiztonsági"* érdekeiket, és készek együttműködni az ÁEH-val ezen a területen.[140]

Az iszlám közösség elismertetése kapcsán tehát ezt követően a tárgyalásoknak három vonala volt: gazdasági, kulturális és vallási célok megvalósítása. A különböző párt-, állami és gazdasági szervek a tárgyalásokat koordináltan bonyolították le. Az egyeztetések folyamán kitűnt, hogy az Iszlám Világszövetség *„bár készséget mutatott a gazdasági kapcsolatok kialakításának támogatásában, elsősorban és alapvetően a vallási intézmény magyarországi felállításában"* volt érdekelt. Ezzel szemben a magyar fél a *„gazdasági-pénzügyi együttműködés"* előremenetelét szorgalmazta, és ennek rendelte alá a *„vallási kérdések további egyeztetését"*.[141] Az Iszlám Világszövetség 1987. szeptemberi magyarországi látogatása során Miklós Imre kifejtette, hogy *„az iszlám központ vallási és kulturális céljainak megvalósítását csakis a konkrét gazdasági kapcsolatok kialakítása eredményezheti"*, és a szaúdi felek pedig megértették, hogy *„a gazdasági kapcsolatok kiépítése feltétele annak, hogy Iszlám Központ létesüljön Magyarországon"*.[142]

[140] MNL OL XIX-A-21-e-11-13/1986., 11-13/a/1986., 11-13/b/1986., 11-13/c/1986.

[141] MNL OL XIX-A-21-e-0019-2/2/1987.

[142] MNL OL XIX-A-21-e-0019-2/1/1987.

A tárgyalások eredményeként a Magyar Iszlám Közösség sejkje, dr. Mihályffy Balázs benyújtotta a szervezeti és működési szabályzatot, és kérte a közösség törvényes elismerését. Kérelmében hivatkozott arra, hogy az 1931. augusztus 2-án megalakult magyar mohamedán egyházközség[143] jogfolytonosságaként kapjon működési engedélyt az iszlám közösség. Az Állami Egyházügyi Hivatal – az illetékes párt- és állami szervek támogatását bírva – 1988. augusztus 15-ei hatállyal a Magyar Iszlám Közösséget törvényesen elismert vallásfelekezetté nyilvánította. Az elismertetési iratban az ÁEH a vallás szabad gyakorlásáról szóló 1895. évi XLIII. törvényt, valamint az iszlám vallás elismeréséről szóló 1916. évi XVII. törvényt jelölte meg hivatkozási alapként, és érdekes módon ebben nem történt utalás az 1947. évi XXXIII. törvényre, és nem került kihirdetésre hivatalosan a *Magyar Közlöny*ben.[144] A levéltári dokumentumok alapján tehát a gazdasági kapcsolatok kiépítése hangsúlyozott feltétele volt annak, hogy Iszlám Központ létesülhessen Magyarországon.[145]

A törvényes elismerés „gyümölcse" igen hamar érni kezdett. 1989 elején a Külügyminisztérium tervbe vette egy, a magyarországi iszlám emlékeket bemutató rövidfilm elkészítését. A külügyminiszter-helyettes Miklós Imrének írott levelében ezt azzal indokolta, hogy a *„Magyar Iszlám Közösség elismerése, az iszlám kulturális és tudományos központ létesítéséről megkezdett tárgyalások ténye érdeklődést váltott ki"* a Magyarország politikai és gazdasági érdekei szempontjából *„nagy jelentőséggel bíró arab és iszlám országokban"*. A külügy szerint ez az érdeklődés *„kihasználható"* lenne a térséghez fűződő kapcsolatok fejlesztésére, Magyarország propagálására, a *„Magyarországkép formálására"*. A külügy tovább azzal érvelt, hogy szerintük az *„elképzelt film elkészítése és az iszlám országokban történő széles körű bemutatása nem csak politikai és kulturális"* kapcsolatokra, hanem *„gazdasági-kereskedelmi"* lehetőségekre is *„közvetlen hatást gyakorolhat"*. A Külügyminisztérium az ÁEH közreműködését és anyagi támogatását kérte a projekthez. A hivatal a koncepcióval egyetértett, de pénzzel nem támogatta a film elkészítését azzal az indokkal, hogy a Magyar Iszlám Közösség működéséhez anyagi támogatást biztosít.[146]

[143] Ez a Gül Babáról elnevezett, magyar állampolgárságú mohamedánokból álló egyházközség a II. világháború után megszüntette működését. MNL OL XIX-A-21-e-9-9/1988.

[144] MNL OL XIX-A-21-e-9-9/a/1988.

[145] MNL OL XIX-A-21-e-0019-2-1/1988. ÁEH-jelentés az Iszlám Világliga delegációjának magyarországi látogatásáról (1987. aug. 29.–szept. 1.).

[146] MNL OL XIX-A-21-a-9-10/1989.

Törvényes elismerések, más jogi lehetőségek 1988/89-ben

A nyolcvanas évek második felében egyre több engedély nélkül működő vallásfelekezet igyekezett legalizálni tevékenységét, és sikerrel is járt. A legalizálás egyik módja a törvényes elismerés kérése volt, ám az ehhez szükséges politikai feltételek enyhítésére még 1989 tavaszáig-nyaráig várni kellett. Addig is lehetőség nyílott más formában, de jogszerűen tevékenykedni. Az egyik ilyen „kiskapu" volt kisszövetkezet létrehozása, a másik pedig az egyre inkább „liberalizálódó" egyesületi jog, mely nemcsak az el nem ismert felekezetek számára jelentett megoldást, hanem a már működő egyházakhoz kapcsolódó különböző vallási célokra is lehetőséget nyújtott. Amikor aztán 1989 elején elfogadták az egyesülési jogról szóló törvényt,[147] az átmeneti időre is legalizálhatta néhány közösség a működését. A helyzet ellentmondásosságára jellemző, hogy mindeközben a politikai rendőrség még dolgozik az „egyházi reakció" és a „szekták" ellen, 1989-ben pedig már lényegében az előkészületben levő átfogó, a lelkiismereti és vallásszabadságról szóló törvény szellemében kaptak vallási közösségek állami elismerést. A politikai akadály tehát már elhárult az átfogó törvény megszületése előtt, jóllehet az 1990. évi IV. törvény hozta meg több, állami elismerést nem szerző közösség egyházi jogi státusának rendezését. Tekintsünk át néhány példát!

Az 1989 márciusában kiadott ÁEH Tájékoztató megállapította, hogy *„az új egyesülési törvény lehetővé teszi különböző célú társulások létrehozását, alapítványok létrehozását közhasznú célok szolgálatára"*, és ennek következtében Magyarországon az azt megelőző hónapokban *„nagy számban alakultak különféle kulturális, társadalompolitikai, gazdasági célú egyesületek"*. Ilyen volt pl. a Márton Áron Társaság, a Magyarországi Izraeliták Országos Képviseletének Kulturális Központja, a Magyar Zsidók Kulturális Egyesülete, a Magyar Protestáns Közművelődési Egyesület, a Keresztény Értelmiségiek Szövetsége, a különböző egyházi ifjúsági szervezetek (Ökumenikus Tanács Ifjúsági Bizottsága, Magyarországi Evangélikus Ifjúsági Szövetség, Református Fiatalok Szövetsége).[148]

1989-ben elsőként az Új Apostoli Egyház kapott törvényes elismerést. A svájci központú egyház ideiglenesen megbízott vezetője 1989. február 5-én törvényes elismerés iránti kérelemmel fordult az Állami Egyházügyi Hivatalhoz. A levélben kifejtette, hogy a Magyarországon 1873 óta működő mintegy 400 tagot számláló közösség az ÁEH tudtával *„hosszú évek óta... a Magyarországi Szabadegyházak Tanácsa támogatásával tevékenykedik"*, és több, a SZET nevén levő ingatlannal rendelkezik. Hely-

[147] 1989. évi II. törvény.

[148] MNL OL M-KS-288-21/1989./3. ő. e. Állami Egyházügyi Hivatal Tájékoztató, 1989/1.

zetüket a szolgálatuk eredményesebb ellátása érdekében szeretnék rendezni, ám kijelentik, hogy továbbra is igénylik a *„Szabadegyházak Tanácsa jószolgálatát”*.[149] A beadványra az ÁEH összefoglalót készített, melyből megtudhatjuk, hogy a hivatal az egyház magyarországi *„követőinek tevékenységéről, annak tartalmáról és külföldi kapcsolataikról 1982 elejétől a Szabadegyházak Tanácsa elnöke, Dr. Szakács József révén”* kapott *„közvetlen információkat”*, mégpedig úgy, hogy Szakács az *„addig magánlakásokban tartott összejöveteleiket felkereste és közvetlen kapcsolatot épített ki velük”*. Ez a *„kapcsolat elvezetett odáig, hogy a felekezet külföldi és hazai vezetői 1984 nyarán elfogadták és kérték a SZET alapszabályában rögzített feltételek szerinti jószolgálatát és védnökségét”*. Az ÁEH a *„BM illetékeseivel történt egyeztetés után 1984 júniusában”* engedélyezte a SZET jószolgálati tevékenységét az Új Apostoli Egyház magyarországi hívei felett. A feljegyzés arról is tanúskodik, hogy a közösség belső életéről és külkapcsolataikról a SZET elnökét azóta is rendszeresen tájékoztatták, és az ÁEH megítélése szerint *„együttműködési készségük egyértelműen pozitív irányú”*, és külföldi vezetőiket 1986 júniusában fogadták a hivatalban. A tagsággal kapcsolatban megtudhatjuk, hogy a hetvenes években a *„magyar–NDK munkaerőgazdálkodási együttműködés révén jutottak el ismét követőik hazánkba”*. Az ÁEH elismerően nyilatkozott a közösségről, és megállapították, hogy *„működési feltételeik jogi rendezése példamutató lehet más állami engedély nélkül működő közösségek számára”*. Pozitívumként hatott, hogy az egyház ekkor már az NDK-ban és Lengyelországban elismert vallásfelekezetként működött, Csehszlovákiában pedig aktívan részt vettek a Keresztyén Békekonferencia munkájában, a *„társadalmi kérdések iránt nyitottak”* voltak, és *„különböző nemzetközi segélyezési programokat”* támogattak. Az ÁEH feljegyzést készítő tisztségviselője megállapította, hogy az egyház *„jóváhagyás céljából benyújtott szervezeti és működési szabályzata a törvényes előírásoknak megfelel, jogilag, politikailag, illetve erkölcsileg kifogásolható rendelkezéseket nem tartalmaz”*, és külön *„kiemelendő pozitív viszonyulásuk”* az államhoz, és az *„az alapállásuk, hogy híveiket kötelezik az állampolgári kötelességeik lelkiismeretes betartására”*, és állami elismertetésük esetén is kapcsolatban kívánnak maradni a SZET-tel. Fontos előfeltétel volt, hogy a SZET elnöksége is támogatta a közösség állami elismertetését. valamint a *„BM illetékesei is”* egyetértettek *„törvényes működésük engedélyezésével”*.[150] Miután az ÁEH javasolta a kérelem támogatását, jóváhagyásra felterjesztették a párt Központi Bizottsághoz és a Minisztertanács elnökéhez. Mindkét helyről pozitív válasz érkezett, így nem volt akadálya a törvényes elismerés meg-

[149] MNL OL XIX-A-21-a-9-4/1989.
[150] MNL OL XIX-A-21-a-9-4/a/1989.

adásának.[151] A részletes feljegyzésből jól nyomon követhető tehát, hogy milyen szempontokat mérlegeltek 1989 tavaszán egy vallásfelekezet törvényes elismerése előtt.

Az Új Apostoli Egyház eseténél problémásabb esetek voltak inkább jellemzőek. 1986-ban az Állami Egyházügyi Hivatal az engedély nélkül működő szakadár csoportokkal kapcsolatos szigorúan titkos jelentésében a következő csoportokat említi: a Hetednapos Adventista Egyházból kiszakadt csoport, a Hit Egyháza, a Hare Krisna és Jehova Tanúi[152] közösségek.[153] A jelentés leginkább a „szakadár” adventista csoporttal foglalkozik, mert a többihez képest bonyolultabb, komplexebb feladatot jelentett a pártállami hatóságoknak. Mivel ez a közösség az 1990. évi IV. törvény után szerzett egyházi státust, esetükkel jelen tanulmányban részletesen nem foglalkozom, csupán annyit jegyzek meg, hogy 1989-ben egy bibliaiskolai egyesület megalakításával már legális keretet teremtettek a működésüknek, és az alapítványi formával is élni tudtak a szociális munka területén.[154]

A Hit Egyháza néven, Németh Sándor vezetésével működő karizmatikus csoport törvényes elismerés iránti kérelmét az ÁEH a nyolcvanas évek közepén elutasította. Arra hivatkoztak hivatalosan, hogy kérelmük nem felel meg a törvényi feltételeknek, ám a Pest megyei egyházügyi titkár egy 1988-as feljegyzése szerint a megtagadás elsődleges oka az volt, hogy *„módszereiket az erőszakos térítés jellemzi”*.[155] Az ÁEH feljegyzései szerint a csoport arra is tett korábban kísérletet, hogy a *„volt Isten Gyülekezete vezetőjével, Ungvári Sándorral együtt lépjenek fel”*, aki *„egy megfelelő hagyományokkal rendelkező, de egyéb okok miatt megszűnt egyházi szervezet”* képviselője volt.[156] „Szaniszló Pál” jelentéséből pedig megtudhatjuk, hogy 1985-ben már tárgyalásokat folytatott Németh Sándor a Sza-

[151] MNL OL XIX-A-21-a-9-4/b/1989., MNL OL XIX-A-21-a-9-4/d/1989.
[152] A Jehova Tanúi *„engedély nélkül működő közösség”*-ről itt annyit olvashatunk, hogy a csoport képviselőivel 1985 elején kezdtek tárgyalásokat, és a *„megbeszélések kezdeti stádiumban vannak”*. Terjedelmi korlátok miatt e közösség ügyével ebben a tanulmányban nem foglalkozom.
[153] MNL OL XIX-A-21-d-0022/1-1/1986. „Tájékoztató az engedély nélkül működő szakadár csoportokkal kapcsolatos tevékenységünkről és a további feladatokról."
[154] Az eset részletes feldolgozását lásd Köbel Szilvia: Az Állami Egyházügyi Hivatal működése az újjászervezéstől a megszűnésig: 1959–1989. *Magyar Közigazgatás.* 2001/10., 608–618. o. A csoportot Keresztény Advent Közösség néven vették nyilvántartásba 1990-ben.
[155] MNL OL XIX-A-21-b (421. doboz). Feljegyzés a budaörsi „Hit” nevű szekta működéséről.
[156] MNL OL XIX-A-21-d-0022/1-1/1986. „Tájékoztató az engedély nélkül működő szakadár csoportokkal kapcsolatos tevékenységünkről és a további feladatokról." Lásd még: MNL OL XIX-A-21-b-66419/1988. (421. doboz). Ebből megtudhatjuk, hogy először 1983 szeptemberében „Isten Gyülekezete" néven nyújtottak be kérelmet. 1985 októberében már önállóan, új szervezeti szabályzattal és hitvallással adtak be kérelmet. 1988-ban megismételték ugyanezt a beadványt.

badegyházak Tanácsával, és önálló elismerést szerettek volna szerezni a csoportjuknak. Az ügynök, aki nem más volt, mint Szakács József, a SZET elnöke, feladatul kapta, hogy *„kísérje figyelemmel Németh Sándor tevékenységét, tapasztalatairól írásban számoljon be"*.[157] Az ÁEH 1986-ban további feladatként jelölte meg a közösséggel kapcsolatban, hogy káros tevékenységüket elszigeteljék, befolyásukat csökkentsék, és az *„egyházi sajtó felhasználásával"* kívánták *„leleplezteti őket"*.[158]

1985 októberében már önállóan, új szervezeti szabályzattal és hitvallással adtak be kérelmet. Mivel éveken keresztül választ nem kaptak a hivataltól, 1988-ban megismételték ugyanezt a beadványt. A közösség tagjai időközben zaklatásoknak voltak kitéve, és ezért több panaszbeadvánnyal is fordultak párt- és állami vezetőkhöz. Panaszukban hivatkoztak arra, hogy miközben *„a hivatalos szervek jogalanyisággal ruházták fel a homoszexuálisok egyesületét, elismert vallásfelekezetté nyilvánították a gyakorlatilag nem létező mormon felekezetet, működési engedélyt adtak a hazánkban gyökértelen Buddhista Missziónak, ugyanakkor súlyos és ijesztő zaklatásoknak teszik ki a társadalmi bajok orvoslásán munkálkodó Hit Gyülekezetét és annak tagjait"*.[159] Külföldi támogatók, nyugati sajtószervek (amerikai kongresszusi képviselők, BBC, SZER, Amerika Hangja) is felléptek az érdekükben.[160]

Az 1988-ban benyújtott beadványra és a panaszokra az ÁEH a következő álláspontot fogalmazta meg: *„... A csoport vezetői kapcsolatot létesítettek és tartanak fenn a radikális ellenzék egyes képviselőivel. Miközben taktikai okokból látszólag a legalitás elnyerését szorgalmazzák, velük egyetértve az állami szervekkel s hatóságokkal való szembenállás fokozására, helyzetük kiéleződésére törekednek. (...) A befolyásuk alá került személyeket – főleg fiatalokat – a szigorú alá- fölérendeltséghez való alkalmazkodás, a vezetői tekintély és útmutatás kritika nélkül elfogadása révén, lelki kényszer alkalmazásával szembeállítják családjukkal, elszakítják őket munkahelyüktől, választott hivatásuktól. (...) Németh Sándor és csoportja ügyével társszerveinkkel együtt elsőrendűen politikai eszközök igénybevételével foglalkoztunk. Arra törekedtünk, hogy a megtévesztett személyek leválasztását elősegítsük, ugyanakkor a csoportot egy már engedéllyel működő, hasonló hitelveket valló kisegyházba integráljuk, felhasználva ehhez a Szabadegyházak Tanácsa ellenőrző, felügyeleti tevékenységét. A »Hit Gyülekezete« néven működő vallási közösség tevékenysége nem egyeztethető össze társadalmi berendezkedésünkkel. A Belügyminisztérium illetékeseivel egyeztetett álláspontunk szerint a csoport vezetőinek személye sem nyújt garanciát vallásfelekezetként történő működésük elismeréséhez. Mindezeket figyelembe véve az 1988. július 19-én benyújtott elismertetés iránti kérelmük elutasítását továbbra is indokoltnak tartom."*[161]

[157] ÁBTL 3.1.2. M-40918/11. dosszié. „Szaniszló" megjegyzi, hogy Németh Sándorék a *„maguk részére megengedhetetlennek tartják, hogy olyan utat válasszanak, mint Bereczki Sándor, aki a pünkösdiek neve alatt végzi teljesen önálló tevékenységét"*.

[158] MNL OL XIX-A-21-d-0022/1-1/1986. „Tájékoztató az engedély nélkül működő szakadár csoportokkal kapcsolatos tevékenységünkről és a további feladatokról."

[159] MNL OL XIX-A-21-b (421. doboz).

[160] MNL OL XIX-A-21-b-66419/1988. (421. doboz).

A „rendszerváltás" folyamata azonban megállíthatatlan volt. 1989 elején a Hit Gyülekezete lehetőséget kapott arra, hogy a Magyar Rádióban bemutatkozhasson. Az ÁEH elismerte, hogy *„működési engedéllyel nem rendelkező vallási közösségről"* van ugyan szó, de ez *„helyes, a magyar tájékoztatáspolitika nyíltságát tükröző lépés volt"*.[162] A közösség ismét elismertetési kérelemmel fordult az ÁEH-hoz. A hivatal érdemi tárgyalásokat kezdett a vezetőkkel, amelynek során felülvizsgálták a közösség szervezeti szabályzatát.[163] A szabályzatról a Független Jogász Fórummal, a Független Jogvédő Szolgálattal, valamint a *„hazai jogtudomány egy-egy képviselőjéből álló ad-hoc jogi bizottság"*-gal jogi szakvéleményt készíttetett Németh Sándor. A jogi szakvélemény alapján az ÁEH megállapította, hogy *„az tartalmilag és a törvényes kellékeket illetően megfelel a vallás szabad gyakorlásáról rendelkező jogszabály követelményeinek"*, és mivel új keltezéssel ismét benyújtották, azt javasolta a hivatal referense, hogy *„az új helyzetnek megfelelően egy új eljárás keretében"* biztosítsák részükre a törvényes működés lehetőségét. A csoportot végül az ÁEH a végnapjaiban, 1989 nyarán – az Új Apostoli Egyház után másodikként – Hit Gyülekezete néven törvényesen elismert vallásfelekezetté nyilvánította.[164]

Az ÁEH-nak 1986-ban a *„Hare Krisna szekta tagjainak tevékenységéről"* minimális ismeretei voltak. A Csongrád megyei egyházügyi titkár jelzése szerint a megyében *„kis-szövetkezetet alapítottak, és erősen kötött, zárt kommunában zajló életmódot folytatnak"*, és megjegyezte, hogy a *„létrehozott legális szervezet (kis-szövetkezet) megalakítását törvényes eszközökkel nem tudták megakadályozni"*. Az ÁEH szükségesnek látta ekkor a *„feladatok tisztázása és meghatározása céljából"* konzultálni a *„BM illetékeseivel"*. A BM III/III-as csoportfőnökség 1987. októberi parancsnoki értekezletén *„az egyházi reakció elhárítási területén folyó operatív munká"*-val kapcsolatban felhívták a figyelmet *„a »Hare Krishna« szekta tevékenységének visszaszorítását, kapcsolataik leválasztását célzó munka (...) fontosságára"*.[165]

[161] Uo.

[162] MNL OL XIX-A-21-b-67661/1989. (421. doboz).

[163] Uo.

[164] MNL OL XIX-A-21-a-9-11/1989.

[165] MNL OL XIX-A-21-d-0022/1-1/1986. „Tájékoztató az engedély nélkül működő szakadár csoportokkal kapcsolatos tevékenységünkről és a további feladatokról."

A BM III/III-as csoportfőnökség „Hinduk" fedőnéven folytatott bizalmas nyomozást a „szekta" ellen. A politikai rendőrség 1988. évi munkatervében a következőket olvassuk: *„»Hinduk« fedőnevű bizalmas nyomozást tovább folytatva, ellenőrzés alatt tartjuk az engedély nélkül működő Hare Krisna szektát és vezetőit. Tovább erősítjük a szektán belül meglévő hálózati lehetőségeinket, folytatjuk további jelöltek felkutatását, kiválasztását, tanulmányozását. Operatív kombinációk kidolgozásával igyekszünk elmélyíteni a szektán belül és a nemzetközi irányító szervezetekkel meglévő ellentéteiket. Az anyagi bázisukat jelentő – a szekta által üzemeltetett – Omikron Gazdasági Kisszövetkezet állami és tanácsi szakigazgatási ellenőrzésének fokozása érdekében lépéseket teszünk. Az esetleges szabálytalanságokat, visszaéléseket felhasználjuk a szektavezetés tekintélyének lejáratására, a megtévesztettek leválasztására. A tár[s]szervekkel fokozottabban összehangoljuk tevékenységünket a technikai rendszabályok és »K« ellenőrzés útján kapott információk cseréje és eredményesebb felhasználása céljából. Információszerző lehetőségünk bővítése érdekében megvizsgáljuk a célszemélyeknél 3/e operatív technikai rendszabály bevezetésének lehetőségét, kedvező körülmények esetén javaslatot teszünk a telepítésre."*[166]

Érdekes, hogy még az 1989-es munkatervben is a csoport ellehetetlenítése szerepel célként: *„A „Hinduk" fedőnevű bizalmas nyomozást tovább folytatva ellenőrzés alatt tartjuk az engedély nélkül működő Hare Krisna szektát és vezetőit. A szekta eddigi eredményes intézkedéseink ellenére, módszereiben változtatva tovább folytatja illegális szervező tevékenységét. Irányításuk továbbra is külföldről történik. Aktivizálásuk fokozódása várható, fennáll a reális lehetőség, hogy a szekta legalizálni kívánja működését egyesület vagy vallási felekezet formájában. A bizalmas nyomozásban tovább erősítjük meglévő hálózati pozíciónkat beszervezési jelöltek felkutatásával, tanulmányozásával, beszervezésével. A szekta ellenőrzése és tevékenységének korlátozása során kiemelt figyelmet fordítunk a hatókörükbe került, megtévedt fiatalok leválasztására, a csoportosulás bomlasztására."*[167]

A politikai rendőrség munkája ellenére az ÁEH akkori elnöke, Sarkadi Nagy Barna 1989. június 20-án arról tájékoztatta az MSZMP KB Társadalompolitikai Osztálya vezetőjét, hogy a *„magyarországi Krsna-tudatú Hívők Közössége jóváhagyás céljából benyújtotta szervezeti és működési szabályzatát"*, és a *„vallás szabad gyakorlásáról szóló törvény"* rendelkezéseinek a szabályzat tartalmilag megfelel, ezért a közösséget *„1989. június 23-ai hatállyal törvényesen elismert vallásfelekezetté"* nyilvánítja.[168]

[166] ÁBTL 1.11.1. (30. doboz.) BM III/III. – Jelentések, 1986–1989.
[167] Uo.
[168] MNL OL XIX-A-21-a-9-12/1989.

Az 1989-es elismerések jól tükrözték az egyházpolitikai rendszerváltás ellentmondásoktól nem mentes, de mégis a „pártállami"-ból a „jogállami"-ba történő folyamatos átmenet jellegzetességeit. Az Állami Egyházügyi Hivatal jogutód nélküli megszüntetése – mely az addigi „elnyomó" hatáskörök megszűnését is jelentette – után a Művelődési Minisztériumban létrejött Egyházi Főosztály vette át az adminisztratív ügyek vitelét. Több elismerés is e főosztály tevékenysége alapján a művelődési miniszterhez kötődik, ugyanis az elismerésre vonatkozó jogszabályok egyelőre még hatályban maradtak. 1989 őszén megalakult az Országos Vallásügyi Tanács mint konzultatív testület, melynek keretében folytak az egyházügyi törvény előkészítésével kapcsolatos egyeztetések is. Néhány, friss törvényes elismeréssel rendelkező vallásfelekezet is bekapcsolódhatott ebbe a munkába.[169]

Összegzés

A fenti esetekből látható, hogy a modell változatlansága ellenére milyen nagy utat járt be a pártállami egyházpolitika. A jogi feltételek ugyanazok maradtak, de a politikai feltételrendszer „hullámzott", mindig alkalmazkodott a „idők szelleméhez". Nyugodtan kijelenthetjük, hogy a felekezetek elismerése mindvégig a politikai döntések kategóriájába tartozott, a jogszabályok csupán hivatalos hivatkozási alapként szolgáltak. A szó szoros értelmében a jog a politika eszköze volt. A vallási közösségek jogi helyzetének kérdésén keresztül érthetővé válik, hogy miért volt olyan nagy igény a rendszerváltáskor a politikai alkuk helyett a kiszámítható jogi feltételek szerint elnyerhető egyházi jogi státusra, mely tisztán jogi, politikai döntésektől független, bírósági aktussal szerezhető meg. Ez tükröződött a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV. törvénynek az egyházak nyilvántartásba vételére vonatkozó szabályaiban.

Források és irodalom

ÁBTL 3.1.2. M-40918/11. dosszié.
ÁBTL 1.11.1. (30. doboz.) BM III/III. – Jelentések, 1986–1989.
ÁBTL 3.1.2.-M-40918. 51. o.
ÁBTL 3.1.2.-M-40918/10. 140–143. o.

[169] Lásd ehhez bővebben Fazekas Csaba: *Az Országos Vallásügyi Tanács, 1989–1990.* Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség – Magyar Országos Levéltár – Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, Budapest, 2011. Az OVT munkájába bekapcsolódott a Késői Eső Gyülekezet, a Krisztus Követői, valamint a Magyarországi Karma Kagyüpa Közösség.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés naplója. 23. o.
BMKI 250.105/1945. VI. 3. (Belügyminisztérium iratanyaga.)
Corpus Juris Hungarici CD. CompLex Kiadó, 1999.
Fazekas Csaba: *Az Országos Vallásügyi Tanács, 1989–1990.* Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség – Magyar Országos Levéltár – Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, Budapest, 2011.
Kollega Tarsoly István (főszerk.): *Magyarország a XX. században.* 2. kötet. Babits, Szekszárd, 1996.
Köbel Szilvia: Az Állami Egyházügyi Hivatal működése az újjászervezéstől a megszűnésig. 1959–1989. *Magyar Közigazgatás,* 2001/10., 608–618. o.
Köbel Szilvia (szerk.): *Egyházak és tolerancia Magyarországon. Tudományos konferencia az 1947. évi XXXIII. törvény megszületésének 60. évfordulója alkalmából. 2007. december 5.* Konferenciakötet, Oktatási és Kulturális Minisztérium Egyházi Kapcsolatok Titkársága, Budapest, 2008, 236. o.
Köbel Szilvia: *„Oszd meg és uralkodj!" – A pártállam és az egyházak.* Rejtjel Kiadó, Budapest, 2005.
Köbel Szilvia: Vallásfelekezetek törvényes elismerése a Kádár-korszakban. *Jogtudományi Közlöny,* 56. évf. 6. sz. (2001), 287–297. o.
Mezey Barna (szerk.): *Magyar Alkotmánytörténet.* Osiris, Budapest, 1996.
Mezey Barna (szerk.): *Magyar jogtörténet.* Osiris, Budapest, 1996. 21–22. o.
MNL OL M-KS-276-54/150. ő. e. Jegyzőkönyv a Titkárság 1951. július 4-én délután 5 órakor tartott üléséről.
MNL OL M-KS-288-21/1989./3. ő. e. Állami Egyházügyi Hivatal Tájékoztató, 1989/1.
MNL OL XIX-A-21-a11-2/1984.
MNL OL XIX-A-21-a-11-2-a/1984.
MNL OL XIX-A-21-a-11-2-b/1984.
MNL OL XIX-A-21-a-11-4/b/1987.
MNL OL XIX-A-21-a-146/1952. Eln. számú irat.
MNL OL XIX-A-21-a-166-1/1957. Eln. számú irat.
MNL OL XIX-A-21-a-166-2/1957.
MNL OL XIX-A-21-a-251/1957.
MNL OL XIX-A-21-a-9-10/1989.
MNL OL XIX-A-21-a-9-11/1989.
MNL OL XIX-A-21-a-9-12/1989.
MNL OL XIX-A-21-a-9-4/1989.
MNL OL XIX-A-21-a-9-4/a/1989.
MNL OL XIX-A-21-a-9-4/b/1989.
MNL OL XIX-A-21-a-9-4/d/1989.
MNL OL XIX-A-21-b (421. doboz). Feljegyzés a budaörsi „Hit" nevű szekta működéséről.
MNL OL XIX-A-21-b-27.915-1980.
MNL OL XIX-A-21-b-33063. (420. doboz.)
MNL OL XIX-A-21-b-45.045/1984., MNL OL XIX-A-21-b-43.370/1984. (420. doboz).
MNL OL XIX-A-21-b-45.992/1984. (420. doboz).
MNL OL XIX-A-21-b-66419/1988. (421. doboz).
MNL OL XIX-A-21-b-67661/1989. (421. doboz).
MNL OL XIX-A-21-c/6/3 (142. doboz). „Szabadegyházak Szövetsége, szekták helyzete" című ÁEH-feljegyzés, 1955. június 7.

MNL OL XIX-A-21-c-6/17. (142. doboz).
MNL OL XIX-A-21-d-0021-1,2,3/1960.
MNL OL XIX-A-21-d-0021-1/1960.
MNL OL XIX-A-21-d-0022/1-1/1986. „Tájékoztató az engedély nélkül működő szakadár csoportokkal kapcsolatos tevékenységünkről és a további feladatokról."
MNL OL XIX-A-21-d-0028-1/b/1965.
MNL OL XIX-A-21-d-0028-2/1968.
MNL OL XIX-A-21-e-0019-2/1/1987.
MNL OL XIX-A-21-e-0019-2/2/1987.
MNL OL XIX-A-21-e-0019-2-1/1988. ÁEH-jelentés az Iszlám Világliga delegációjának magyarországi látogatásáról (1987. aug. 29.–szept. 1.).
MNL OL XIX-A-21-e-11-13/1986., 11-13/a/1986., 11-13/b/1986., 11-13/c/1986.
MNL OL XIX-A-21-e-9-9/1988.
MNL OL XIX-A-21-e-9-9/a/1988.
Rajki Zoltán: Egy sikeres misszió története. A Hetednapi Adventista Egyház kialakulása és fejlődése a Kárpát-medencében az Osztrák–Magyar Monarchia idejében. *ATF Szemle,* 2006/1. 28–48. o.
Szakács József (szerk.): *A Magyarországi Szabadegyházak Tanácsához tartozó tagegyházak hitvallásai és Szervezeti Szabályzatai.* Budapest, 1981.
200/1945. (III. 17.) ME (miniszterelnöki) számú rendelet a zsidótörvények hatályon kívül helyezéséről.

1. melléklet

Adminisztratív Osztály Belügyminisztérium
Szigorúan bizalmas
Javaslat a Titkársághoz a magyarországi szekták prédikátorainak ellenőrzésére

I. A szekták működése a felszabadulás előtt a mindenkori gyülekezési szabályok hatálya alá tartozott. Tevékenységüket a hatóságok erősen korlátozták. Miután a szekták tagjai passzív fegyverviselési fogadalmukkal keresztezték a magyar fasizmus háborús céljait, ezért működésüket a felszabadulás előtti években be is tiltották. Az 1946. évi I. tc. újból lehetővé tette a magyarországi Szabadegyházak Szövetségébe tömörült 8, valamint az azon kívül levő 25 szekta részére, hogy tevékenységüket korlátozások nélkül fejthessék ki. Prédikátoraik, – akiknek száma felülmúlja a 300-at – személyazonossági igazolvánnyal vannak ellátva. Vallásos gyülekezeteik nem vonhatók gyülekezési tilalom alá, templomaik, imatermeik és kifejezetten egyházi célokat szolgáló helyiségeik mentesek a hatósági igénybevétel alól. Ennek következtében prédikátoraik az ország területén egyik helyről a másikra vándorolnak teljesen szabadon, bejelentés nélkül és miután aránylag nagy számban ellenséges beállítottságúak a népi demokráciával szemben, ellenőrzés nélkül fejthetnek ki politikai tevékenységet.

II. Ennek meggátlására az Állami Egyházügyi Hivatal adjon ki működési engedélyt a szekták prédikátorai számára. Az igazolvány tartalmazza és szabja meg azt a területet, melyen a prédikátor tevékenykedhet. Az igazolvány tulajdonosa – zaklatások elkerülése végett – kiutazása alkalmával tartozik az elsőfokú rendőrhatóságnál bejelenteni megérkezését és tevékenységének idejét. Az Állami Egyházügyi Hivatal a kiadott igazolványokról értesíti a Belügyminisztériumot.

Budapest, 1951. július 4-én.

Házi Árpád

[Forrás: MNL OL M-KS-276-54/150. ő. e. Jegyzőkönyv a Titkárság 1951. július 4.-én délután 5 órakor tartott üléséről.]

2. melléklet

1916. évi XVII. törvénycikk az iszlám-vallás elismeréséről.

1. § Az iszlám-vallás törvényesen elismert vallásnak nyilváníttatik.

2. § A mohammedán vallást követők vallásfelekezetté alakulásához a hitelvi, az erkölcsi tanokra, az istentiszteletre és egyéb vallási szertartásra vonatkozó szabályok bemutatása nem szükséges és azok a hitéletre vonatkozó összes többi rendelkezéseket magában foglaló szervezeti szabályzat jóváhagyásakor nem esnek vizsgálat alá.

3. § A mohammedán vallásfelekezet magyarországi szervezete, a vallás- és közoktatásügyi miniszter jóváhagyásával, összefüggésbe hozható a mohammedán vallást követőknek Boszniában és Hercegovinában fennálló törvényes szervezetével.

Lelkész és egyházközségi elöljáró, vagy a felsőbb egyházszervezeti képviselet tagja, a vallás- és közoktatásügyi miniszter jóváhagyásával, a felekezetnek oly tagja is lehet, akinek képesítése a Boszniában és Hercegovinában ily állásra megkívánt képesítésnek felel meg. Ugyanígy lelkészek már az első hitközség megalakulása előtt is alkalmazhatók, ha számukra állásukhoz mért megélhetés biztosíttatik.

4. § Az iszlám-vallás gyakorlása, valamint hitelvei, tanai és intézményei a fennálló törvények korlátain belül a törvényesen elismert vallást megillető jogvédelemben részesülnek.

A mohammedán vallásfelekezetre egyebekben a törvényesen elismert vallásfelekezetekre vonatkozó jogszabályok irányadók. Az esetleg szükséges további eltéréseket a minisztérium rendelettel állapítja meg.

5. § Ez a törvény a kihirdetés napján lép életbe s azt a vallás- és közoktatásügyi miniszter, a belügyminiszter és az igazságügyminiszter hajtja végre.

1916. évi XVII. törvénycikk indokolása az iszlám-vallás elismeréséről

Általános indokolás

Az iszlám vallás követői Magyarország területén jelenleg törvényesen elismert vallásfelekezetet nem alkotnak. Ennek következtében az iszlám vallást követő lakosok ezidőszerint a vallásszabadságot csakis a vallás szabad gyakorlatáról szóló 1895:XLIII. tc. 1. §-ában meghatározott terjedelemben élvezik, nevezetesen annyiban, amennyiben vallásukat szabadon vallhatják és követhetik s azt az ország törvényeinek, valamint a közerkölcsiség

kívánalmainak korlátai között külsőkép is kifejezhetik és gyakorolhatják. Nem részesei azonban az iszlám vallás magyarországi követői a vallásszabadság ama nagyobb mértékének, amely – egyebek közt pl. a gyermekek vallási nevelése (1868:LIII. tc. 13–18. §-a, 1894:XXXII. tc. és 1895:XLIII. tc. 26–30. §-a) tekintetében – jogunk szerint csupán a bevett vagy a törvényesen elismert felekezetek tagjait illetik meg, vallási szertartásaik, azok gyakorlatára rendelt helyiségeik, lelkészeik és vallási tiszteletük tárgyai tekintetében nem élvezik azt a fokozott védelmet, amelyet büntető jogunk (1878:V. tc. 190–192. §-a, 1879. évi XL. tc. 51. §-a) az állam által elismert vallások részére biztosít, és végül nélkülözik az állam által elismert vallási szervezetet és mindazokat a jogokat, amelyek jogszabályaink (különösen az 1895:XLIII. tc. 9–10. §-ai) értelmében ehhez a szervezethez fűződnek.

Ezzel szemben Bosznia és Hercegovinában a bosnyák-hercegovinai tartományi önkormányzati szabályzat (1910. évi Rendeletek Tára 2. 1.) 8. §-a szerint az iszlám vallás törvényesen elismert, sőt a 23. § szerint politikai előjogokat élvező egyik főfelekezet. E tényállás mellett, tekintettel azon szoros kapcsolatra, amely Bosznia és Hercegovinának Ő Felsége felségjogainak kiterjesztésével történt annexiója következtében egyfelől ezen tartományok, másfelől Magyarország között létesült, visszásnak tűnik fel az az inferioritás, amelyben az iszlám vallás követői Magyarországon vallási jogaik tekintetében a többi, valamely bevett vagy elismert vallásfelekezethez tartozó honpolgárokkal szemben állanak. E helyzet visszásságát még növeli az ottomán birodalmat és a magyar nemzetet összekötő szoros érzelmi kapcsolat és fegyverbarátság, továbbá az a körülmény, hogy a hanefita rítusú iszlám vallást az 1912. évi július hó 15-iki osztrák birodalmi törvény (Reichsgesetzblatt 875. I.) Ausztriában elismerte. Ily körülmények között – a jövőbeli sűrűbb kapcsolat kilátására is tekintettel – indokoltnak látszik, hogy az iszlám Magyarország területén is a törvényesen elismert vallásfelekezet jogállását foglalhassa el és így az e vallást követő honfitársainknak vallási tekintetben külső kifejezésben is megadassék az a jogállás, amelyet a lelkiismereti szabadság és a polgári jogegyenlőség korolláriumának szoktunk tekinteni.

Azt a módot és föltételeket, amelyek mellett Magyarország területén valamely vallás követői törvényesen elismert vallásfelekezetté alakulhatnak, az 1895:XLIII. tc. 7–8. §-ai meghatározzák ugyan s e §-ok értelmében az iszlám vallásfelekezet törvényes elismerése a hitéletre vonatkozó szervezeti szabályzatnak a vallás- és közoktatásügyi miniszter által való jóváhagyása útján történhetnék. Az iszlám vallásfelekezet ily módon való törvényes elismerésének azonban többrendbeli akadálya volna és pedig abból az okból, mert az iszlám vallás mint történelmileg alakult felekezet ebből folyó sajátosságainál fogva nem illeszthető simán azokba a keretekbe, amelyeket a most említett törvénycikk megszab. Így az 1895:XLIII. tc. 7. §-ának 2. pontja értelmében azok az állampolgárok, akik törvényesen elismert vallásfelekezetté kívánnak alakulni, tartoznak a hitéletre vonatkozó összes rendelkezéseket magában foglaló szervezeti szabályzatot jóváhagyás végett a vallás- és közoktatásügyi miniszternek bemutatni; ugyane tc. 8. §-ának 3. pontja értelmében pedig a jóváhagyást meg kell tagadni, ha a hitelvek, tanok, istentisztelet és egyéb vallási szertartás vagy a tervezett szervezet a fennálló törvényekkel ellentétben állanak. Az iszlám vallásnak nagy vonásaiban általánosan ismert hitelvei és tanai a hazaiaktól teljesen különböző körülmények között lefolyt sok százados történelmi fejlődés következtében több tekintetben nincsenek összhangban jelenlegi jogrendszerünkkel. Ez a körülmény fentebb idézett törvényi rendelkezésekre tekintettel egyrészt akadálya volna annak, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter az iszlám vallás szervezeti szabályzatát jóváhagyja, másrészt azonban az iszlám hitelveinek és tanainak ily szempontokból való kormányhatósági felülvizsgálata egyáltalán nem is felelne meg az iszlám világtörténelmi állásának és annak a helyzetnek, hogy az iszlám a magyar szent korona országain kívül a monarchia egész területén immár törvényes elismerésre talált, sőt – amint azt fentebb említettem – Bosznia-Hercegovinában kiváltságos állást is foglal el. De az iszlám vallás szervezete sem felel meg teljesen az 1895:XLIII. tc. kívánalmainak. Az iszlám vallás feje a kalifa, akitől a vallásfelekezet bizonyos vonatkozásokban szervezetileg is függ. Ezzel szemben az idézett tc. 17. §-a szerint a vallásfelekezetnek a magyar állam kötelékén kívül álló hatóság vagy egyén egyházi feje vagy védura nem lehet és a vallásfelekezet külföldi hatóságtól vagy egyéntől semminemű egyházi függésben nem állhat. E fontos elvi akadályok mellett útjában állana az iszlám hitfelekezet törvényes elismerésének ezidőszerint még az is, hogy az iszlám vallás hívei csekély számuknál és szétszórt lakhelyüknél fogva jelenleg még nem képesek az 1895:XLIII. tc. 7. § 1. pontjának megfelelően egy egyházközség felállítását és fenntartását, továbbá a felekezetükhöz tartozó gyermekeiknek iskolai hitoktatását biztosítani, továbbá, hogy jelenleg nem alkalmazhatnának az idézett tc. 13. §-ának megfelelően oly lelkészt, aki képesítését Magyarországon nyerte.

Minthogy az előadottakból kitűnőleg az 1895:XLIII. tc. rendelkezései nem nyujtanak módot arra, hogy az iszlám vallás követői Magyarországon kormányhatósági jóváhagyással törvényesen elismert hitfelekezetté alakuljanak, ezt csupán a törvényhozás teheti lehetővé azáltal, hogy az iszlám vallás elismerése tekintetében a most említett törvénycikk rendelkezéseitől egyes vonatkozásokban eltéréseket állapít meg. Emellett a kormány azért is kívánatosnak tartja, hogy az iszlám vallás elismerése tárgyában a törvényhozás rendelkezzék, mert ezzel a fentebb jelzett fegyverbarátsághoz, továbbá az iszlám vallás világtörténelmi jelentőségéhez illő, nyomatékos és ünnepélyes kifejezést nyer az, hogy az elismerés megfelel a nemzet érzelmeinek.

A törvényhozás azonban ez alkalommal nem mehet oly messzire, hogy az iszlám vallásfelekezetet az 1895:XLIII. tc. II. fejezetének értelmében

vett törvényesen elismert vallásfelekezetnek nyilvánítsa. A vallásfelekezet fogalma az 1895:XLIII. tc. 7. § 1. pontjának rendelkezéséhez és újabb törvényeinknek csaknem következetes szóhasználatához képest az egy vallást követőknek szervezett összességét jelenti, vagyis a vallási társulat (Religionsgesellschaft) fogalmával azonos. Az iszlám vallás követőinek ily vallási szervezete Magyarországon jelenleg nincs, sőt, miként fentebb jeleztem, ezidőszerint még arra sincs kilátás, hogy a közel jövőben legalább egy egyházközség felállítását és fenntartását biztosítsák. A benyújtott törvényjavaslat, tekintettel erre, csupán annak az elvi kijelentésére szorítkozik, hogy az iszlám vallás – vagyis az iszlám hitelvei, erkölcsi tanai, az istentiszteletre és egyéb vallási szertartásokra vonatkozó szabályai – törvényesen elismert vallásnak nyilváníttatnak, de az iszlám vallás hazai követőinek törvényesen elismert vallásfelekezetté alakulása tekintetében az 1895:XLIII. tc. vonatkozó rendelkezéseit – a szükséges és részben az említett elvi kijelentésből következő eltérések megállapítása mellett – irányadóknak hagyja. A törvényjavaslat tehát csak elhárítja az akadályokat, amelyek az iszlám vallásfelekezet megalakulásának ezidőszerint útját állják, a valóságos megalakulást azonban – a már jelzett eltérésekkel – általánosságban ugyanazokhoz a feltételekhez és eljáráshoz köti, amelyet az 1895:XLIII. tc. a vallásfelekezeteknek jövőben való törvényes elismerése tekintetében megállapít. A törvényjavaslatnak az az álláspontja, hogy egyelőre csupán az iszlám vallást, de nem a vallásfelekezetet ismeri el, lényegében megfelel a törvényhozásnak az izraelita vallás recepciója alkalmával követett eljárásnak, amikor az 1895:XLII. törvénycikkben „az izraelita vallás" a felekezeti szervezetre tekintet nélkül nyilváníttatott bevett vallásnak.

A törvényhozás azon kijelentésének, hogy az iszlám vallás törvényesen elismert vallásnak nyilváníttatik, legfontosabb gyakorlati jelentősége az volna, hogy így az iszlám vallásfelekezet törvényes elismeréséhez maga a törvényhozás adná meg előzetesen a hitelvek, erkölcsi tanok és vallási szertartásoknak azt a jóváhagyását, amelyre egyébként az 1895:XLIII. tc. értelmében a szervezeti szabályzat jóváhagyásakor a vallás- és közoktatásügyi miniszter volna hivatott. Ennek következtében annak idején, amikor az iszlám vallás követői elismert vallásfelekezetté kívánnak alakulni, a hitelvi, az erkölcsi tanokra, az isteni tiszteletre és egyéb vallási szertartásra vonatkozó szabályokat jóváhagyás végett nem kell majd bemutatniok és ehhez képest a hitéletre vonatkozó többi rendelkezéseket magában foglaló szervezeti szabályzat jóváhagyásakor a vallás- és közoktatásügyi miniszter vizsgálata alá csupán a felekezeti szervezet fog esni. Az iszlám vallás törvényhozási elismerésének ezt a szükségszerű következményét a törvényjavaslat kifejezetten is kimondja (2. §) és ezzel megszünteti az iszlám vallásfelekezet elismerésének legfontosabb nehézségét, amely a vallás némely hitelvének és erkölcsi tanának a fennálló hazai törvényekkel való ellentétéből eredt.

Azokról az egyéb eltérésekről, amelyeket a törvényjavaslat az iszlám vallásfelekezetnek törvényesen elismert vallásfelekezetté megalakulása és jogállása tekintetében az 1895:XLIII. tc. rendelkezéseivel szemben tartalmaz, a törvényjavaslat részletes indokolása során kívánok szólni. Ezekből az eltérésekből fog kitűnni, hogy a törvényjavaslat miként kívánja áthidalni azokat a fentebb említett többi nehézségeket, amelyek az iszlám vallásfelekezet törvényes elismerésével szemben a többször említett 1895:XLIII. tc. rendelkezései következtében jelenleg fennállanak.

Ha az iszlám vallás a jelen törvényjavaslatnak törvényerőre emelkedése esetén annak alapján mint törvényesen elismert vallásfelekezet utóbb meg fog alakulni, az iszlám vallásfelekezetet és annak híveit általánosságban ugyanaz a jogállás és jogvédelem fogja megilletni, amelyet jogszabályaink a törvényesen elismert vallásfelekezeteknek és azok híveinek biztosítanak. Addig azonban, míg a vallásfelekezetté alakulás meg nem történik, természetesen nem lesz meg a lehetősége az iszlám vallásfelekezetbe való áttérésének és az iszlám vallást követő szülő gyermekének vallási nevelése tekintetében azok a szabályok lesznek irányadók, amelyeket az 1895:XLIII. tc. 26–30. §-ai a vallásfelekezeten kívüli szülő gyermekére vonatkozólag tartalmaznak. E részben tehát külön rendelkezésre nincs szükség.

Az elismerés nyujtotta jogvédelem – úgy mint minden más felekezetnél – természetesen csak a fennálló köz- és magánjogi törvények korlátain belül érvényesül. Így mondja ezt különben a fentidézett törvény 1. §-ának első bekezdése is, mely szerint mindenki szabadon vallhat és követhet bármely hitet vagy vallást és azt az ország törvényeinek, valamint a közerkölcsiség kívánalmainak korlátai között külsőképen is kifejezheti és gyakorolhatja. És ugyanezt fejezi ki a törvény 3. §-a is, amely szerint „vallási hite vagy egyházi szabályai senkit sem menthetnek fel törvényen alapuló bármely kötelesség teljesítésétől". Ennek megfelelőleg az iszlám vallás elismerése önként értetődően semmiféle változást nem idézhet elő házassági törvényünk alkalmazásában, amely a házassági jogot felekezeti különbségekre való tekintet nélkül szabályozza és – ami jelen törvény szempontjából különös jelentőséggel bírhat – e szabályozásban a külföldön kötött, valamint a külföldiek által Magyarországon kötött házasságok jogérvényére is kiterjeszkedik.

Szóba jöhet még, hogy vajjon az elismerés szóljon-e általában az iszlám vallásról, avagy csak, amint ez Ausztriában történt, a hanefita-ritust követőkre vonatkozzék, amely ritust követők az iszlám népesség 96%-át alkotó szunita felekezetnek azt az árnyalatát jelentik, amely Bosznia-Hercegovinában egyedül bír jelentőséggel. Minthogy azonban a Bosznia-Hercegovinára vonatkozó törvényes elismerés nem szorítkozik kifejezetten a hanefitákra és minthogy a fennmondottak folyományaképp a hanefiták hitelvi, erkölcsi tanai, az istentiszteletre és egyéb vallási szertartásokra vonatkozó szabályait sem kell majd előzetesen bemutatni, célirányosabbnak

látszott, hogy e korlátozás a törvényben kifejezetten ne tétessék meg, mert ha az idők folyamán aggály merülne fel arra nézve, hogy a fennemlített szabályok valamelyike az állami törvényekbe ütközik, azok e szempontból vizsgálat alá vehetők és érvényesülésük az állami törvények korlátai közé szoríthatók. (T. j. 1. és 4. §-ok)

Részletes indokolás
az 1. §-hoz

Az 1895:XLIII. tc. az elismerésre vonatkozó rendelkezéseiben nem „vallás"-ról, hanem mindig valamely vallásfelekezetről szól. Magyarországon azonban ezidőszerint megalakult iszlám vallásfelekezet nincs és így, miként az általános indokolás során kifejtettem, e szakaszban az iszlám „vallás" elismeréséről kellett szólnunk, értve alatta a törvényhozásnak oly kijelentését, amely a megfelelő alakban adja meg a jogi lehetőségét annak, hogy a kormány a felekezet itteni megalakulását jóváhagyhassa anélkül, hogy a vallás tanait és hitelveit a szervezeti jóváhagyás alkalmával külön vizsgálat tárgyává tegye. Tartalmazza e szakasz törvényi és erkölcsi rendünk védelmét is, mikor az elismerést olykép korlátozza, hogy a vallás gyakorlása stb. a törvényekkel nem ellenkezhetik, amely körülmény különben az 1895:XLIII. tc. 1. és 3. §-aiból természetszerűleg is folyik. Természetes, hogy az iszlám elismerésére vonatkozó elvi kijelentés csak az iszlám vallás mai állásának megfelelő értelmét és alakulatait tartja szem előtt. Az, hogy valamely megalakulandó felekezet ezekben a keretekbe beilleszthető-e, azaz csakugyan az iszlám vallást követi-e, a szervezet kormányhatósági jóváhagyása alkalmával vizsgálat tárgya lesz.

a 2. §-hoz

E szakasz az 1. §-ban foglalt elvi elismerés folyományakép megadja a felmentést az 1895:XLIII. tc. 7. §-ának 2. pontja alól, amely szerint a felekezet jogi szervezetét magukban foglaló szabályzat keretében a hitéletre vonatkozó szabályok is jóváhagyás végett bemutatandók lennének.

a 3. §-hoz

E szakasz hidalja át azt az ellentétet, mely egyrészről a kalifátus intézménye, másrészről pedig az 1895:XLIII. tc. 17-ik §-ának azon rendelkezése között áll fenn, hogy „a magyar állam kötelékén kívül álló hatóság vagy egyén a vallásfelekezetnek egyházi feje vagy védura nem lehet és a vallásfelekezet semminemű egyházi függésben külföldi hatóságtól, vallásfelekezeti társulattól vagy egyéntől nem állhat". Eszközli pedig e szakasz ez

áthidalást olykép, hogy az iszlám vallásfelekezet magyarországi szervezetének, a vallás- és közoktatásügyi miniszter jóváhagyásával kapcsolatot enged az iszlám vallást követőknek Bosznia-Hercegovinában fennálló törvényes szervezetével, amelyre vonatkozólag a kérdés az 1909. évi február havi nemzetközi egyezménnyel oly megoldást nyert, amely Ő Felsége szuverenitását, mind az iszlám vallásnak szempontját is megóvja. A kapcsolat, amelyet e szakasz a Boszniában és Hercegovinában fennálló szervezettel enged, e szakasz szerint a vallás- és közoktatásügyi miniszter jóváhagyásával fog megállapíttatni, ami biztosíték arra, hogy e megállapítás nem fog akképp történni, hogy az a magyarországi szervezet fejlődésének önállóságát veszélyeztethesse.

E szakasz továbbá a most jelölt alapon megoldja a lelkész és elöljáró alkalmazásának kérdését is, mert egyelőre nem lehetne az 1895:XLIII. tc. 13. §-ában foglalt követelményeknek eleget tenni.

A Bosznia-Hercegovinában ezirányban különösen a lelkész képesítését illetőleg felállított követelmények oly garanciákat szolgáltatnak, melyeket mi is bizonyára megnyugvással fogadhatunk el. Egyébként az állampolgárságot illetőleg a dolgok rendszerinti sora természetszerűleg az lesz, hogy az állampolgárság megszerzése a most nevezettektől meg fog kívántatni. A szakasz azon intézkedése, hogy lelkészek már az első hitközség megalakulása előtt is alkalmazhatók, elő kívánja segíteni az iszlám felekezetnek itteni szervezkedését. Természetes, hogy az első hitközség megalakulása előtt nemcsak hogy lelkészek lesznek alkalmazhatók, hanem az 1. § első bekezdésének folyományakép az iszlám vallás céljaira alapítványok is tehetők lesznek.

a 4. §-hoz

E szakasz kifejezetten megállapítja, hogy az ezen törvényből folyó kivételektől eltekintve, egyebekben az 1895:XLIII. tc. szabályai az irányadók. A szakaszban foglalt felhatalmazás egyszersmind megadja a módot mindazon, a törvénytől esetleg eltérő különleges intézkedések megtételére, melyeket az iszlám vallásnak már jelzett sajátosságai főkép a szervezéssel kapcsolatban igényelhetnek. A felhatalmazás széles körére való tekintettel célszerűnek látszik, hogy az az összminisztériumnak adassék meg.

(Forrás: *Corpus Juris Hungarici* CD. CompLex Kiadó, 1999.)

3. melléklet

1945–1989 közötti törvényes elismerések, illetve működési engedélyek

- 1945–47: A zsidóság és ezzel együtt a zsidó vallás rehabilitációja. (Lásd a vonatkozó jogszabályokat Köbel: 2005. 185–189.)
- 1945: BM engedéllyel tarthatnak vallásos összejöveteleket a Szabadegyházak Szövetségének tagegyházai – törvényesen elismert státus nélkül (250.105/1945. VI. 3. BMKI rendelet).
- 1947-ben törvényes elismert vallásfelekezetté nyilvánítják a metodista felekezetet, hangsúlyozandó, hogy ez még a XXXIII. törvénycikk megszületése előtt történt (120.000/1947. II. VKM számú rendelet a Methodista Egyház törvényesen elismert vallásfelekezetté nyilvánításáról. *Magyar Közlöny* [továbbiakban: MK], 1947/255. 1947. november 9.).
- 1952-ben engedélyezik a Buddhista Misszió működését, de nincs szó törvényesen elismert vallásfelekezetről.
- Az 1947. évi XXXIII. törvény megszületését követően elsőként a Hetedik Napot Ünneplő Adventista Egyház kap állami elismerést 1957-ben (1957-166-1/ÁEH eln. számú határozat).
- 1977-ben állami elismerést kap a Krisztusban Hívő Nazarénusok Gyülekezete (1/1977. [III. 18.] ÁEH számú határozat. MK 1977/24.).
- 1981-ben a metodista egyházból kiszakadt Magyarországi Evangéliumi Testvérközösség kapott törvényes elismerést (1/1981. [IX. 29.] ÁEH számú határozat. MK 1981/60.).
- 1986-ban a Magyarok Nagyasszonya Társaság karitatív női szerzetesrend működésének engedélyezése. Nem vallásfelekezetként kapott ugyan elismerést, de az 1990. évi IV. törvényt követően egyházi jogi személyi státust nyert (1/1986. [XII. 3.] ÁEH eln. számú határozat).
- 1988-ban a Jézus Krisztus Mai Szentjei (Mormon) Egyházat törvényesen elismert vallásfelekezetté nyilvánítják (1/1988. [VI. 10.] ÁEH számú határozat. MK 1988/24.); valamint a Magyar Iszlám Közösséget szintén ebben az évben ismerik el (1988. augusztus 15., MNL OL XIX-A-21-e-9-9/a/1988.).
- 1989-ben – a vallásügyi törvény előkészítése, az ÁEH megszűnése, valamint a közjogi rendszerváltás előtti és utáni hónapokban – törvényes elismerést kap több, addig „üldözött" vallási közösség:
  - 1989: Magyarországi Új Apostoli Egyház (1/1989. [IV. 01.] ÁEH-határozat).
  - 1989: Hit Gyülekezete (2/1989. [V. 31.] ÁEH-határozat).

  - 1989: Magyarországi Krsna-tudatú Hívők Közössége (3/1989. [VI. 30.] ÁEH-határozat).
  - 1989: Magyarországi Jehova Tanúi Vallási Közösség (4/1989. [VI. 30.] ÁEH-határozat.
  - 107.007/1989. (IX. 7.) MM hat. a Teljes Evangéliumi Keresztyén Közösség Mahanaim Gyülekezet törvényesen elismert vallásfelekezetté nyilvánításáról (MK 1989/62.).
  - 107.026/1989 (X. 4.) MM hat. a Magyarországi Csan Buddhista Közösség törvényesen elismert vallásfelekezetté nyilvánításáról.
  - 107.060/1989. (XI.19.) MM hat. a Magyarországi Karma-kagyüpa Közösség törvényesen elismert vallásfelekezetté nyilvánításáról (MK 1989/84.).
  - 107.027/1989. (XI.22.) MM hat. az Evangéliumi Szabad Eklézsia törvényesen elismert vallásfelekezetté nyilvánításáról (MK 1989/85.).
  - 107.074/1989. (XI.22) MM hat. a Megújulás Imacsoport (Missziós-Gyülekezet) törvényesen elismert vallásfelekezetté nyilvánításáról (MK 1989/85.).
  - 107.082/1989. (XI.22) MM hat. a Krisztus Követői törvényesen elismert vallásfelekezetté nyilvánításáról (MK 1989/85.).
  - 107121/1989. (XI.26.) MM hat. a Magyarországi Késői Eső Gyülekezet törvényesen elismert vallásfelekezetté nyilvánításáról (MK 1989/87.).
  - 107154/1989. (XI. 26.) MM hat. a Magyarországi Arany Rózsakereszt Vallásközössége Szellemi Iskolája törvényesen elismert vallásfelekezetté nyilvánításáról (MK 1989/87.).

3. FEJEZET

Egyházi szálak az 1951–1953 közötti budapesti kitelepítések egyes eseteiben

Az 1951 és 1953 közötti budapesti kitelepítések anyagának feldolgozása során jutottam arra a következtetésre, hogy érdemes volna a kitelepítések egyes eseteinél alaposabban megvizsgálni, hogy milyen egyházakkal és vallásokkal kapcsolatos „szálakat", összefüggéseket találunk.[170] Egyik megközelítési mód az, hogy miként mutatható ki – legalábbis részben – a kitelepítés indítékaként korábbi vagy éppen aktuális egyházi pozíció vagy valamelyik egyházhoz, valláshoz való kötődés. A másik aspektus annak vizsgálata, hogy egyházi vezető személyek milyen formában működtek közre az egyházukhoz kötődő személyek kitelepítése során.

A dolgozat ezen fejezetében a pártállami diktatúra legsötétebb időszakába nyerünk bepillantást. A második világháborút követően a kommunista párt új vallás- és egyházpolitikai koncepcióját 1948. január 10-én a párt funkcionáriusainak értekezletén Rákosi Mátyás hozta nyilvánosságra. Bejelentette, hogy „az év végéig végezni kell az egyházi reakcióval". A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt egyesülése után, a többpártrendszer fokozatos felszámolásával a Magyar Dolgozók Pártja vezetői tartották kezükben a hatalmat. Magyarországon az állam és az egyházak kapcsolatát is alapvetően

[170] E tanulmány szándékoltan nem tér ki a szerzetesrendek működési engedélyének 1950-ben történt megvonására, és a szerzetesek eltávolítására. A szerzetesekkel kapcsolatos pártállami bánásmód sok hasonló elemet tartalmaz ugyan a budapesti kitelepítésekkel, de attól mégis időben és keretében elkülöníthető akcióról volt szó. Itt csak annyit jegyzek meg, hogy az 1950. évi 34. számú törvényerejű rendeletet szeptemberben hirdették ki, de már azt megelőzőleg a nyár folyamán a déli határvidékről telepítettek ki szerzeteseket. Ezt a nyári kitelepítést is – hasonlóan az 1951-es budapesti kitelepítéshez – a 8130/1939. ME. számú rendeletre hivatkozva hajtották végre. Lásd Bánkúti Gábor: *Jezsuiták a diktatúrában. A Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya története 1945–1965.* L'Harmattan – Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest, 2011. 36–42. o. További hasonló elem a budapesti kitelepítésekkel az, hogy 1950 augusztusában belügyminiszteri körrendeletet adtak ki „leltározó bizottságok" felállításáról, amelyek feladata a rendházak ingó és ingatlanvagyonának leltározása volt. A budapesti kitelepítéseket is megelőzte egy lakásfelmérés, amelyet felhasználtak a kitelepítések végrehajtása során. Lásd Köbel Szilvia: *„Oszd meg és uralkodj!" – A pártállam és az egyházak.* Rejtjel Kiadó, Budapest, 2005. 50–52. o.

meghatározta az, hogy fokozatosan egy világnézeti alapon álló állampárt vált egyeduralkodóvá, amelynek célkitűzése volt az állami és a társadalmi életből kiszorítani minden más erőt, amely a kizárólagosságára ideológiai, gazdasági vagy politikai tekintetben veszélyt jelentett. Az egyházak – elsősorban a római katolikus egyház – a marxizmus–leninizmus eszmerendszerének ideológiai riválisát jelentették, ezért működésük erőteljes korlátozása és ellenőrzése volt a hatalom célja, amint ezt az első fejezetben láthattuk. 1949-ben az Alkotmány elválasztotta az államot és az egyházat egymástól, ez az elválasztás azonban „ellenséges" előjelű volt. 1951-től sztálini mintára kiépült az egyházügyi államigazgatás szervezetrendszere, amelynek feladata volt az ellenséges egyházpolitika adminisztratív végrehajtása.[171]

A nyílt vallás- és egyházellenességgel egyidejűleg azonban a hatalom törekedett az egyházakkal a fennálló ellentéteket tárgyalások útján rendezni, és megállapodásokat kötni. 1948 decemberében az állam négy történelmi egyházzal kötött megállapodást: a református, az evangélikus, az unitárius és az izraelita felekezetekkel. Ezekben az egyezményekben annak körvonalait fektették le, hogy mire terjed ki az egyházak működési szabadsága. A katolikus egyházzal 1950-ben megkötött megállapodás értelmében a katolikus egyház a békés együttélés érdekében hitet tett a Magyar Népköztársaság államrendje és alkotmánya mellett, és kijelentette, hogy „az egyház törvényei szerint eljár azok ellen az egyházi személyek ellen, akik a Magyar Népköztársaság törvényes rendje és kormányának építő munkája ellen fellépnek".[172] Az állambiztonsági szervek segítségével, valamint az egyes egyházi állások betöltésének módjáról szóló 1951. évi 20. számú törvényerejű rendelettel elérték azt, hogy a lényegesebb egyházi posztokra új, a hatalomhoz lojális személyek kerüljenek.[173]

Rákosi Mátyás 1951 februárjában a Magyar Dolgozók Pártja II. Kongresszusán a következőket mondta: „A tőkés osztályok maradványairól nincs statisztikánk, de még mindig elég szélesen vannak képviselve államapparátusunk középső funkcionáriusai, a vidéki vállalatok alkalmazottai közt és újabban a tanácsok apparátusában is. Támogatja őket az egyházak funkcionáriusainak egy része, különösen a katolikus egyházban. Ezek az elemek abban a pillanatban, amikor velük szemben lanyhul az éberség, azonnal működésbe lépnek és nem egyszer jelentékeny károkat okoznak a népi demokráciának. Ezért fokozni kell az éberséget és lankadatlanul folytatni kell a tőkés rendszer minden maradványával szemben a harcot."[174]

[171] Lásd Köbel Szilvia: *„Oszd meg és uralkodj!"*, i. m., 109–127. o.
[172] Uo., 28–32. o.
[173] Uo., 116. o.
[174] Idézi Zinner Tibor: 1951-ben történt. *Filmvilág*, 1986/12. http://www.filmvilag.hu/xereses_aktcikk_c.php?&cikk_id=5649&gyors_szo=||Zinner|Tibor|Zinner+Tibor&start=0

Ez az „éberség" öltött testet 1951 május-júliusban egy közigazgatási eljárásban, amikor a fővárosból több ezer családot egyik napról a másikra a keleti országrészbe kitelepítettek. A kitelepítés kényszerítő, a személyes szabadságjogokat semmibe vevő intézkedés volt, melynek a jogi alapját a Horthy-korszak honvédelmi törvénye adta meg. A törvény alapján a belügyminisztérium elrendelhette, hogy azokat a személyeket, amelyeknek „közrend és a közbiztonság vagy más fontos állami érdek szempontjából aggályos vagy gazdasági okokból káros" egyes községekben való tartózkodásuk, ki lehet tiltani.[175] A törvény elfogadását követően jelentek meg a részleteket szabályozó 8130/1939. ME számú és a 760/1939. BM számú rendeletek, amelyek alapján végrehajtották a kitelepítéseket.[176]

A kitelepítések tehát a „nép ellenségei" ellen irányultak, ennélfogva célkeresztben voltak az egyházi tisztséget betöltő személyek, sőt a vallásos állampolgárok is. Azt gondolhatnánk, hogy közvetlenül és tömegesen érintette a kitelepítés őket. A pártállam azonban ügyelt a látszatra. A vallásszabadság alkotmányos deklarációjának érvényesülését a hatalom legalább a felszínen mutatni szándékozott, és ne feledjük el, hogy az 1949-ben kihirdetett Alkotmány különválasztotta az államot és az egyházat, és az egyházak mint intézmények formailag nem álltak közvetlen pártirányítás alatt.[177] Az egyházak egyszerre voltak ellenségek és szövetségesek.[178] A kitelepítési esetekben ez a kettősség jól megfigyelhető.

A *Szabad Nép* 1951. június 17-i számában megjelent a Belügyminisztérium közleménye, miszerint május 21-től június 15-ig „a következő nemkívánatos elemeket" telepítették ki Budapestről: „6 volt herceget, 52 volt grófot, 41 volt bárót, valamint hozzátartozóikat, 10 volt horthysta minisztert, 12 volt horthysta államtitkárt, 85 volt horthysta tábornokot, 324 volt horthysta törzstisztet. 67 volt csendőr- és rendőrtörzstisztet, 30 volt gyártulajdonost, 46 volt bankárt, 53 volt gyárigazgatót, 93 volt nagykereskedőt, 105 volt nagybirtokost, valamint hozzátartozóikat."

A felsorolásból hiányzik ugyan az egyházi, vallási elem, de az oral history, a magán- és egyházi gyűjtemények, a visszaemlékezések, a korabeli feljegyzések, naplók és levelezések bizonyítják, hogy a kitelepítések során is érvényesült a pártállam ellenséges egyházpolitikája. Sok esetben nem állt fenn a belügyminisztériumi közleményben nevezett kritériumok egyike sem, vagy csak nagyon erőltetett módon, mégis végrehajtották a kitelepítést.

[175] A honvédelemről szóló 1939. évi II. törvénycikk 150. §-a.
[176] Lásd ehhez Zinner Tibor, i. m.
[177] 1949. évi XX. törvény 54. § (1) és (2) bekezdés. Lásd e kötet első fejezetében bemutatott struktúrát. A szervezeti felépítésből az egyházak, mint szervezetek hiányoznak.
[178] Köbel Szilvia: *„Oszd meg és uralkodj!"*, i. m., 114–127. o.

Érdekes, hogy több esetben nem található a levéltári források között szabályos kitelepítési határozat, viszont az egyházi dokumentációból vagy visszaemlékezésekből megtudhatjuk, hogy egyes személyek eltávolítása valójában kitelepítés volt – akár volt határozat, akár nem. A Dobos Károly református lelkész életútját bemutató kötetben olvashatjuk, hogy ő miként emlékezett vissza a nyolcvanas évek végén a kitelepítésekre. Megfogalmazza azt, hogy meglátása szerint miért is volt az egyházi személyek esetében a kitelepítés legtöbbször „informális":

„Azt mondta 1947-ben a párt, hogy ha már az egyház itt van, nem akarunk olyan drasztikus bánásmódot használni velük szemben, mint az 1917-es forradalom után Oroszországban volt, amikor rengeteg lelkészt, egyházi embert kivégeztek. Mire ideért hozzánk a kommunizmus, addigra már más eszközökkel dolgoztak. Azt mondták, megtűrjük az egyházat, amennyiben hajlandó a mi céljainkat szolgálni. És ha valaki opponál, akkor azt eltávolítjuk az állásából. De ezt nem úgy, hogy a párt parancsolja, hanem az egyházi felsőbbség: a püspök meg az esperes azt mondja, hogy »te fiam nem maradhatsz itt, le kell mondanod, elmégy a nagy gyülekezetből kis gyülekezetbe, a világ végére, az ország sarkába, mert a rendszer nem bízik benned, reakciósnak tart«."[179]

A budapesti kitelepítések kezdetétől fogva Dobos Károly gyűjtést szervezett a kitelepítetteknek, ezért 1952-ben koholt újságcikk alapján eltávolították budapesti lelkészi állásából. 1952 októberében hívták a református konventi irodába, hogy írja alá önkéntes lemondását.[180] Erre így emlékezett vissza: *„Közölték velem, hogy »mondjak le önként« fasori állásomról, és fogadjam el a (...) kisvasút mellett fekvő Szank községen a lelkészséget. Szank Kecskeméttől délre 40 km, a bugaci puszta mellett van. Szank községben volt a száz éve ott lakó reformátusoknak egy kis egyháza. A templomuk is olyan volt ott a sívó homok világában, abban a nagy szegénységben, hogy csak a fundamentuma volt téglából, a többi vályogból. Közölte velem Bereczky püspök úr, hogy ez van kijelölve számomra. Én azt se tudtam, hol is van ez a Szank meg Móricgát leányegyháza. (...) Azt mondták, hogy tudnunk kell, milyen világban élünk, proletárdiktatúra van, és államvédelem van, bírói ítélet nélkül is ők rendelkeznek. Én meg örültem, hogy nem visznek az Andrássy út 60.-ba, hanem ilyen sima úton elmehetek Budapestről. De hát azt a látszatot is meg kellett tartani, hogy én »önként« megyek el innen. Elém tettek egy papírost, hogy mondjak le önként a tízezer lelkes gyülekezetes állásomról, és menjek a hatszáz lelkes kis tanyai gyülekezetbe. És akkor az volt nagyon érdekes, ahogy most így utólag visszagondolok, hogy Isten teljes békességet adott a szívembe, és a papírra ezt írtam: »Ezennel engedelmeskedve az egyház Urának, Jézus Krisztusnak, fasori lelkészi állásomról lemondok.«"*[181]

Dobos Károly esete nem az egyetlen, mert több lelkészt szabályos határozat nélkül, egyházi elhelyezéssel telepítettek ki már 1951-ben. Szabó Imre református esperest, akinek munkája nyomán a budapesti fasori gyülekezet tízezres létszámúra duzzadt, és a nevéhez fűződik a Julianna református iskola és a Lónyai utcai református gimnázium alapítása, 1951-ben az egyház vezetése kormányzati nyomásra lemondatta esperesi tisztségéről, és a Szabolcs-Szatmár megyei Buj községbe helyezte, ahol 1955-ben bekövetkezett haláláig lelkészként dolgozott.[182] Szabó Imre és Dobos Károly a második világháború idején, különösen a német megszállás alatt aktívan részt vett a zsidók és mások mentésében. A Julianna iskola alagsorában gyerekeket bújtattak, Dobos Károly pedig a Bajza utcai lakásában egy fotólabornak adott helyet, ahol hamis igazolványokat készítettek a bajbajutottaknak. A háború után folytatták gyülekezetépítő munkájukat, és a kitelepítések áldozatainak segítését is megszervezték.[183] Várható volt az eltávolításuk. Szabó Imre esperesnek és Dobos Károly lelkésznek nem volt hivatalos kitelepítési irata, ezért az ő esetükkel jelen tanulmányban nem foglalkozom. Azt azonban nagyon fontosnak tartom, hogy az egyházi személyeknek (lelkészeknek) a kitelepítésekkel egyidejű eltávolítását is feldolgozzuk a későbbiekben, mert ha hivatali eljárását tekintve nem is volt formális kitelepítés, lényegét tekintve a kitelepítettek sorsában kellett osztozniuk.

A kitelepítések témaköre és fogalma tehát – különösen az egyházi vonatkozású eseteknél láthatóan – nem szűkíthető le azokra az esetekre, amikor bizonyítható vagy elérhető a hivatalos kitelepítési határozat. Az informális kitelepítések talán még erőteljesebben szemléltetik a rendszer fonákságát, és a szabályos kitelepítésekkel együtt nyújtanak teljes képet erről az időszakról. Családokat méltatlanul távolítottak el és kényszerítettek arra, hogy lakhelyüktől távol, idegen környezetben, súlyos megélhetési nehézségekkel küszködve folytassák életüket.

A budapesti kitelepítésekben érintett családok egyházi, vallási kötődése, illetve az, hogy kitelepítési okként mennyiben játszott szerepet vallásosságuk vagy az egyházi tisztségük/tagságuk, még feltáratlan terület. A Bel-

[179] Miklya Luzsányi Mónika: *Az igazak útján. 102 év szavakban és képekben. Dobos Károly élete.* Harmat Kiadó, Budapest, 2007. 157. o.

[180] Miklya Luzsányi Mónika (szerk.): *Illés kenyerén. Írások, dokumentumok Dobos Károly református lelkipásztor kitelepítésének éveiből.* Parakletos Könyvesház, Kiskunfélegyháza, 2006. 7. o. Ezúton köszönöm özv. Szlukovinyi Károlynénak, a kőröshegyi református gyülekezet volt gondnokának, hogy felhívta a figyelmemet Dobos Károlynak a kitelepítések idején kifejtett munkásságára, és volt szíves rendelkezésemre bocsátani a hivatkozott szakirodalmakat.

[181] Miklya Luzsányi Mónika, i. m., 168. o.

[182] Lásd Draskóczy István: *Szabó Imre, a Budapesti Református Egyházmegye első esperese.* Parakletos Könyvesház, Kiskunfélegyháza, 1992.

[183] Miklya Luzsányi Mónika (szerk.): *Illés kenyerén,* i. m., 7. o.

ügyminisztériumból a Történeti Levéltárba került, rendelkezésre álló kitelepítési listából[184] első ránézésre nem állapítható meg a kitelepítési ok, és legtöbbször a hozzá kapcsolódó kitelepítési dokumentációból sem derül ki a teljes háttér, ugyanis a hivatalos iratokon a személyes adatokon és a lakás adatain felül csak a foglalkozásra találunk utalást.[185] Nagy segítséget jelent, ha tudomást szerzünk egyházi vagy családi gyűjteményekről, amelyeket a kitelepítések idején vagy az azt követő időszakban jegyeztek fel, gyűjtöttek össze. Ilyen például a kelenföldi evangélikus gyülekezet által készített névsor, amelyet még a kitelepítés idején állítottak össze az érintett gyülekezeti tisztségviselőkről és tagokról.[186] Ebben a névsorban a presbiterek és képviselőtestületi tagok (összesen tizenhárom), egy lelkész (Kendeh György), valamint további gyülekezeti tagok – az egyházhoz való kötődésük alapján is külön csoportosítva – neve (családtagokkal együtt), foglalkozása (kitelepítéskor és azt megelőzőleg), valamint lakcíme szerepel. Eszerint a kitelepített gyülekezeti tagokat három csoportba sorolták: „legbelsőbbek", „egyháziasak" és „közömbösek/adót nem fizetők". Összesen negyvennégy tagot tüntettek fel ezen a jegyzéken, és ebből hat név tartozott az egyházhoz lazán kötődő csoportba. A névsor alapján zömében aktív, értelmiségi egyháztagot érintett a kitelepítés, és feltételezhető, hogy az egyházhoz való szoros kötődésük hátrányt jelentett a kitelepítés elrendelésekor.[187] Az ilyen és hasonló feljegyzések, valamint az oral history összevetése a levéltárban található jegyzékekkel és iratokkal – felbecsülhetetlen fontosságú.[188]

Az alábbiakban olyan eseteket nézünk meg, ahol a hivatalos határozattal történt kitelepítés összefüggésbe hozható vallási, egyházi kötődéssel. Az

[184] ÁBTL 2.5.6. Kitiltással, kitelepítéssel kapcsolatos iratok, 1945–1953.

[185] Az Alkotmányt elfogadó 1949. évi XX. törvény 54. § (2) bekezdése különválasztotta az államot és az egyházat, ezért 1949-től megszűnt a felekezeti hovatartozás állami nyilvántartása. Ennélfogva a kitelepítéseket megelőző lakásfelmérő kérdőívek sem tartalmaztak vallásra, egyházi tagságra utaló adatot. A 320/1946. ME. számú rendelet értelmében a büntetőeljárás során azonban már 1946-tól mellőzni kellett a vallásra vonatkozó kérdéseket. A rendelet megjelent a *Magyar Közlöny* 1946/12. számában.

[186] A névsort elektronikus formában Mirák Katalin történész, az evangélikus tényfeltáró bizottság tagja bocsátotta rendelkezésemre, amelyet ezúton is köszönök neki. A névsor nyomtatásban megjelent: Ittzés Szilvia (szerk.): *75 év. Képek a Budapest-Kelenföldi Evangélikus Egyházközség életéből.* Budapest, Budapest-Kelenföldi Evangélikus Egyházközség. 2003. 68. o.

[187] Lásd: Interjú Botta Istvánnal. In *Nem voltam egyedül.* I. kötet. *Beszélgetések az evangélikus közelmúltról.* Magyarországi Evangélikus Ifjúsági Szövetség. Budapest. 1995. Az interjút ifj. Zászkaliczky Pál készítette Botta Istvánnal 1993 novemberében. Botta István így emlékezett vissza: „A kelenföldi gyülekezetből – mivel alapvetően értelmiségi tagokból áll – sokakat kitelepítettek. Ha valamelyik vidékről felkerült új-elvtársnak nem tudtak a hatalmasok lakást biztosítani, akkor kinéztek neki egy szép lakást, amiből a lakókat kitelepítették. Intézményesített lopás volt ez az ÁVH vezényletével." (http://church.lutheran.hu/kelenfold/Botta.pdf – a letöltés dátuma: 2012. június 30.)

[188] Lásd ehhez Dessewffy Tibor – Szántó András: *„Kitörő éberséggel." A budapesti kitelepítések hiteles története.* Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 1989.

esetek akként kapcsolódnak egymáshoz, hogy valamiféleképpen egyházi vonatkozásaik vannak, ám ezek különböző módon játszanak szerepet az egyes családok ügyében. Volt olyan eset, hogy a háború előtti vagy utáni egyházi kötődés vagy pozíció volt az egyik oka a kitelepítésnek, másik esetben az aktív lelkipásztori munka ellehetetlenítése (és példastatuálás) volt a cél a kitelepítéssel, de volt olyan helyzet is, amikor az egyik egyház vezetőjének a közbenjárására helyezték hatályon kívül, illetve módosították kedvezően a kitelepítési véghatározatot. Verseghy Nagy Elek esetében arisztokrata származása mellett korábbi vatikáni nagyköveti állása „súlyosbító" körülmény volt. Zsindely Endre és Zsindely Ferenc családja ügyében Bereczky Albert református püspök közbenjárt a hatóságoknál az érdekükben. A Tomka család vallásossága nyilvánvaló volt a hatóságok előtt, kitelepítésüknél ez is szerepet játszott. Kendeh György evangélikus lelkészt „népellenesnek" minősítették, ő a kitelepítési helyén, a körülmények adta lehetőségek között végezte tovább „szolgálatát".

Verseghy Nagy Elek egykori vatikáni nagykövet kitelepítési esete

A belügyminiszter 03437 számú, 1951. május 18-án kelt véghatározata értelmében (Verseghy) Nagy Eleket (1884–1967) és családját (második feleségét, leányát és fiait) azonnali hatállyal kitiltották Budapest területéről, és lakhelyül a Szolnok megyei Tiszasülyt (Kolop-fürdőt) jelölték ki. A kitiltó határozatra a 8130/1939. ME számú rendelet és a 760/1939. BM számú rendelet alapján került sor. A határozatba belefoglalták, hogy „amennyiben más községben (rokonainál, ismerőseinél) kíván elhelyezkedni, jelen véghatározatban kijelölt lakhelyének elfoglalása után, ez irányú kérelmet terjeszthet az új lakhely szerint illetékes megyei Tanács elé", amihez „mellékelni kell annak a személynek (lakása szerint illetékes helyi Tanács által láttamozott) nyilatkozatát, aki elszállásolását vállalja". Jogorvoslati lehetőségként a határozat a budapesti rendőrkapitánysághoz benyújtandó panaszt jelöli meg, amelynek azonban a határozat végrehajtására nem volt halasztó hatálya.

A határozat második része arról rendelkezett, hogy a „kitiltás következtében megüresedő lakását (...) a 6.000/1948. sz. korm. rendelet értelmében" a belügyminiszter igénybe veszi, amely lakást Nagy Elek „24 órán belül átadni köteles".[189]

[189] A Nagy Elekre és családjára vonatkozó idézett források lelőhelye, ha más megjelölés nincs: ÁBTL 2.5.6. 03437. dosszié; Nagy Elek; 55. doboz (55/12.). Kitelepítési anyag.

A határozat meghozatalával egyidejűleg a házfelügyelő értesítést kapott, hogy a belügyminiszter a lakást igénybe vette, és további intézkedésig zárolja, továbbá az új bérlő kijelöléséről a „kerületi Tanács gondoskodik".[190]

Nagy Elek élt a véghatározat elleni panasz lehetőségével. Mivel Röjtökmuzsajon volt birtoka, és két kiskorú gyermeke is ott járt általános iskolába, 1951. június 28-án kelt beadványában azt kérte, hogy Tiszasüly helyett ott helyezzék el. További lehetőségként Balatonfüredet kérvényezte, mert egészségi állapota miatt állandó orvosi ellenőrzésre szorult, és ez Tiszasülyben nem volt megoldható számára.

A kitelepítéskor Nagy Elek 67 éves volt, eredeti foglalkozásaként a kitelepítési iraton vatikáni nagykövet volt megjelölve. Hangsúlyozni kell, hogy vatikáni nagyköveti állását alig másfél évig, 1926. március 25. és 1927. augusztus 21. között töltötte be. Tisztségéről betegség miatt mondott le, a kitelepítést megelőzően már 24 évvel.[191] Nagy Elek kérelmében arra hivatkozott, hogy őt és családját a Budapestről való kiutasítás kétszeresen sújtja és váratlanul érte. Előadta, hogy 1927-ben a „vatikáni követséget szabad elhatározásból a magyarországi falusi élettel" cserélte fel, és a „politikai élettől" teljesen távol tartotta magát. Holland származású első feleségével – aki a kitelepítést évekkel megelőzőleg elhunyt – mintabirtokot alakítottak ki Röjtökmuzsajon, és nemcsak a birtok, hanem az egész község gazdasági, kulturális és szociális életével törődtek. Példaként említi a birtok munkásházainak modernizálását, artézi kutak fúrását, a község villanyvilágításának bevezetését, a falusi gyerekek gondozását, taníttatását.

Méltányos elbírálásra a következők miatt formált „jogot". A röjtökmuzsaji otthonukat „panasz nélkül" engedték át „a dolgozó ifjúság százainak", továbbá részt vett az „ellenállási mozgalomban", a „felszabadulást falusi otthonában" várta be, és az „öt hónapos orosz megszállás alatt is ugyanott" meghagyta őket az „orosz hadvezetés". Hangsúlyozta azt is, hogy nem tekintette „sorscsapásnak" a „nagy szociális átalakulás különböző fázisait", távol tartotta magát „minden ellenzéki megmozdulástól", és a Népfrontra szavazott a „legutóbbi választáson", „tervkölcsönre" és „békekölcsönre" is jegyzett, továbbá aláírta Budapesten a „békeívet". Hangot adott annak a feltételezésének is, hogy a kitelepítésük során „súlyosabb megítélés alá esett az a körülmény", hogy több mint két évtizeddel korábban a Vatikánnál követi állást töltött be. Azzal érvelt, hogy az az állás „akkor még teljesen politikamentes állás volt és csak ugródeszka egy ambiciózus diplomatának magasabb politikai állások felé".[192]

[190] A két szoba hall, leányszobából *(sic!)* álló, saját tulajdonú lakás, ahonnan a családot kitelepítették, a budai Várban, az Úri utcában található.

[191] Gergely Jenő: *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945.* Pannonica Kiadó. 13. fejezet – Archontológia. (http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/katolikus-egyhaz-1/ch13.html – a letöltés dátuma: 2012. július 12.)

A belügyminisztertől a fentiek alapján azt kérte, hogy engedje meg a visszatelepülést Budapestre, vagy pedig tegye lehetővé, hogy birtokán, Röjtökmuzsajon, illetve annak szomszédos településén, Fertőszentmiklóson telepedhessen le, ahol vannak ingatlanjai „állami bérletben", és „25 év óta" adót fizet. Úgy érvelt, hogy Sopron mellett a szükséges orvosi ellátása is biztosított lenne nemcsak az ő, hanem súlyos beteg leánya részére is. Utolsó lehetőségként azt kérte, hogy kapjanak útlevelet Hollandiába, mert elhunyt feleségének édesanyja befogadná őket. A kérelemhez mellékelte az orvosi „bizonyítványát", valamint a Dolgozó Ifjúság Szövetsége (DISZ) 1951 januárjában kelt levele másolatát a család Budapestre történő átköltöztetésének feltételeiről.

A DISZ – már a kitelepítési határozatot megelőzően kelt – levele arról tanúskodik, hogy Nagy Elek Röjtökmuzsajon iskola céljára átadott épületet, ennek fejében a DISZ közreműködik a családnak Budapesten vagy Röjtökmuzsajon történő más épületben, illetve lakásban való megfelelő elhelyezéséről. A levél szerint a megállapodás az volt, hogy a család keres magának megfelelő lakást, és a DISZ elintézi számukra a lakás kiutalását, valamint a költözésnél, szállításnál segítséget nyújtanak. A DISZ gazdasági osztálya vezetőjének helyettese a következőt jegyezte meg a levélben: „Nagy Elek és családjának a kiköltözésre vonatkozó ígéretét, illetve az ígéret komolyságát nagy mértékben támasztaná alá, ha Nagy Elek közvetlen családjával a Budapest Úri u. 6. sz. alatt lévő főbérleti lakásba való rövid időn belüli átköltözését megkezdené és ezt nekünk oly időben jelentené be, hogy az átköltözéshez szükséges intézkedéseket megkezdhessük."[193]

Nagy Elek 1951 augusztusában megismételte panaszbeadványát, és kérte, hogy amennyiben a Budapestre való visszaköltöztetésük akadályba ütközne, akkor engedélyezze, hogy a Somogy megyei Zics faluban telepedhessen le családjával, ahová egy ismerősük befogadná őket, és erről az

[192] Nagy Elek kérelmében leírt érvelésével ellentétben a *Magyar Katolikus Lexikon* a vatikáni magyar követ feladatáról ezt írja: „A követnek nem feladata a Vatikánban élő vagy oda érkező magyar állampolgárok érdekképviselete (1929-ig egyházi állam nincs!), fő feladata a magyar kormány egyházpolitikai szándékainak szentszéki képviselete." E meghatározás értelmében a vatikáni magyar követ tisztsége – különösen 1929 előtt – nem a klasszikus diplomata tevékenységhez kötődött, hanem elsősorban politikai küldetés volt. (http://www.lexikon.katolikus.hu/V/vatik%C3%A1ni%20magyar%20k%C3%B6vets%C3%A9g.html – a letöltés dátuma: 2012. július 12.)

[193] Mivel Nagy Eleket az Úri utca 6. szám alól telepítették ki, és bizonyíték is van arra, hogy ő ebben a lakásban lakott már 1937-ben, a DISZ részéről valószínűleg félreértés lehetett e lakásra való utalás a levélben. Ennek hátterét nem sikerült kideríteni. Lásd Cadillac La Salle krónikás honlapja. Az 1937-es magyarországi Cadillac/LaSalle populáció. (http://www.cadillaclasalle.hu/content/az-1937-es-magyarorsz%C3%A1gi-cadillaclasalle popul%C3%A1ci%C3%B3 – a letöltés dátuma: 2012. július 12.)

illető tett is – a helyi tanács végrehajtó bizottságának titkára előtt – nyilatkozatot.

A volt vatikáni nagykövet kérelmét a belügyminiszter nem találta „teljesíthetőnek", ezért azt elutasította, és erről szeptember folyamán értesítették Nagy Eleket. Nagy Elek arra hivatkozva, hogy eredeti beadványát érdemben nem vizsgálták meg, novemberben ismételt kérelmet terjesztett elő. Ebben „mélyebb emberi indokokra" hivatkozott, és újfent azt kérte, hogy Zics községbe engedélyezzék a család átköltözését. Leírta, hogy a kényszerlakhelyül kijelölt Kolop-fürdő Tiszasüly falutól 4 km-re fekszik, így a mindennapi létszükségletek beszerzése, a két kisebb gyermek iskolába járása csak nagy nehézségekkel – télen pedig egyáltalán nem – oldható meg. Az ő és a felnőtt leánya súlyos betegségét is ismét említette a kérvényben, hiszen Kolop-fürdőn nem kaphatták meg a szükséges orvosi kezeléseket.

A levéltári anyag arról tanúskodik, hogy Nagy Elek ezen újabb kérelme sem talált elfogadásra. 1952 februárjában a Belügyminisztérium kérte a Szolnok megyei Rendőrkapitányságot, hogy állapítsa meg, hogy a család mely tagja „nem tartózkodik kitelepítési helyén", és „ennek tartózkodási helyét hozzátartozóitól állapítsa meg", és az „eredményről géptávírón tegyen (...) azonnali jelentést". A szolnoki rendőrség február 29-én azt jelentette, hogy a „Budapestről kitelepítettek mindannyian Tiszasüly község Kolopfürdő kényszertartózkodási helyükön tartózkodnak".

A kitelepítési dokumentáció utolsó irata szerint Nagy Elek 1952. április 26-án Tiszasülyről a belügyminiszternek levelet írt. A levél apropóját az adta, hogy holland anyósa 1951 nyarán bekövetkezett halála miatt hat gyermeke (kettő Magyarországon, négy pedig holland állampolgárként Hollandiában élő) nagyobb összegű – holland forintban és dollárban megállapított – pénzbeli örökségre tarthatott igényt. A hagyatéki tárgyalásra személyesen Amszterdamba kellett volna, hogy utazzon a család, és ennek lehetővé tételét kérte Nagy Elek a belügyminisztertől. A levélből kiderül, hogy mind a hat gyermek lemondott az örökségről a magyar kormány javára, azt remélve, hogy így a kiutazást, amely a családtagok hosszú idő óta való találkozását tette volna lehetővé, engedélyezik számukra. Nagy Elek ezenfelül felajánlotta, hogy „a holland–magyar kereskedelmi kapcsolatok kiterjesztése érdekében" holland összeköttetéseit felhasználja. A levél végén megjegyzi Nagy Elek, hogy a holland követség részéről a beutazási engedélyt már megkapták a „hagyatéki tárgyaláson való részvétel érdekében".[194]

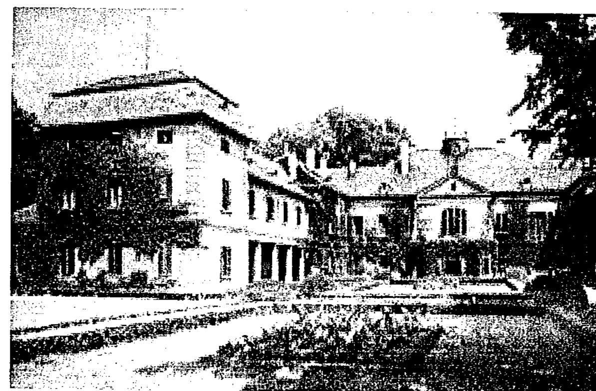
Vajon mi lehetett az oka annak, hogy Nagy beadott kérelmeit folyamatosan elutasította a Belügyminisztérium? Amellett, hogy vatikáni követ volt, felróhatták ellene, hogy 1929-ben a soproni népszavazás nyolcadik

[194] ÁBTL 2.5.6. 03437 számú dosszié; Nagy Elek; 55. doboz (55/12.). Kitelepítési anyag.

évfordulóján emlékművet állíttatott fel Lord Rothermere-nek, a „magyar igazság nagy angol harcosának".[195] Ugyancsak ellene szólhatott, hogy az 1930-as években röjtökmuzsaji kastélyában megfordult dr. Serédi Jusztinián bíboros hercegprímás, Mikes János gróf és Majláth Gusztáv Károly érsek, Bethlen István és Teleki Pál gróf – utóbbi mint miniszterelnök –, gróf Berthold Lipót volt külügyminiszter, Magdolna főhercegnő és az Eszterházy család más tagjai, valamint a Széchenyi, és a Pállfy családokból többen is.[196] Minden bizonnyal az sem volt jó pont a pártállam szemében, hogy Nagy Elek 1930-ban a Szent Imre-év jubileumi ünnepségeinek főrendezője, 1937-ben pedig a 34. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus Előkészítő Főbizottságának világi elnöke volt.[197] Az a tény szintén ellene szólhatott, hogy a háború előtt igen magas életszínvonalon élt, amelyet az

[195] A szobrot Hikisch Rezső tervei alapján a soproni kőfaragó mester Hild Lipót készítette el, és a soproni népszavazás 8. évfordulóján, 1929. december 15-én avatták fel a Petőfi téren a Magyar Revíziós Liga által rendezett megemlékezésen. Az obeliszken olvasható felirat szövege a következő: „Ezen a földön, melyet Széchenyi István gróf szelleme, Bethlen István gróf államférfiúi bölcsessége magyar hősök vitézsége, s Sopron város hűsége szerzett vissza Magyarországnak – emelte ezt az emléket lord Rothermerenek egy hálás magyar emlékezetéül azon önzetlen nemes harcnak, melyet Magyarország igazsága érdekében folytatott. 1929." A szobrot a második világháború után lebontották. (http://www.szoborlap.hu/16535_lord_rothermere_emlekmu_sopron_hikisch_rezso_1929.html?l&nr=1 – a letöltés dátuma: 2012. június 30.)

[196] A kastély a pártállami évtizedekben SZOT gyermeküdülőként funkcionált, a rendszerváltást követően pedig a *Szidónia* kastélyszállóként vált ismertté.

(http://szidonia.hu/hu/tortenelem/olvasson_tobbet_szallodankrol_tortenelmerol – a letöltés dátuma: 2012. június 30.; http://gyujtemeny.vatera.hu/kepeslap_fenykep/magyarorszag/1945_tol/rojtokmuzsaj_szot_gyermekudulo_1965_1511931791.html – a letöltés dátuma: 2012. június 30.

[197] *Magyar Katolikus Lexikon.* (http://lexikon.katolikus.hu/N/Nagy.html – a letöltés dátuma: 2012. július 12.)

is bizonyít, hogy 1937-ben az országban fellelhető ötvenöt darab Cadillac személygépkocsi egyikének ő volt a tulajdonosa.[198]

Személyével az ÁVH a kitelepítésben is aktívan foglalkozott. Ezt bizonyítja az ÁVH Budapesti Osztály 1. alosztályának 1952. március 14-én készült jelentése, amely a „Bécsi Márton" fedőnevű ügynök március 8-án leadott információin alapult:

„Nagy Elek középbirtokos fia, ki diplomáciára ment fiatal korában, s később vatikáni követté lett kinevezve. Ezután a hollandiai követségre került, és itt elvette egy ismert holland brilliánskereskedő lányát. E révén óriási pénzvagyonhoz és gyarmati ültetvényekhez került, s ennek halála után visszajött Magyarországra, hol Rölytöki /:Sopron:/ birtokán saját ízlésére felépíttette az ország egyik leggazdagabb berendezésű, legkényelmesebb és legmodernebb kastélyát. Másodszori házasságakor dr. Zichy Ödön záhonyi földbirtokos leányát vette el. A nagy vagyonból fényűzően élt a múlt évig. Jellemző, hogy taxin járt fel Pestre, s a Gellért luxusszobájában lakott, mert gyönyörű Úri utcai lakása nem elégítette ki. A kitelepítési parancs kézhezvétele után is taxin ment új illetőségi helyére. Magába zárkózott degenerált arisztid lévén főleg csak hivatali diplomatatársaival érintkezett, de nexusa van a mai napig a holland követtel, ki az anyagi ügyeit intézi jelenleg is. Tiszasülyre lett kitelepítve."[199]

Verseghy Nagy Elek volt vatikáni nagykövet életének igen kis szeletébe kaphatunk betekintést a fent ismertetett kitelepítési iratokból. Ezek szerint kérelmei eredménytelenek voltak, a kitelepítéssel járó súlyos megpróbáltatásokat el kellett viselnie neki és családjának. A Történeti Levéltárban még három – ebből kettő későbbi keletkezésű – dossziéban lelhető fel a neve, amely azt bizonyítja, hogy a politikai rendőrség a kitelepítési évek alatt és után is szemmel tartotta őt, és ellenségként tekintett rá és családjára.[200] Ennek hátterében mind nemesi származása, mind pedig egyházi kötődése szerepet játszott. A kitelepítést követően haláláig Leányfalun élt visszavonultan családjával.

[198] Cadillac La Salle krónikás honlapja. Az 1937-es magyarországi Cadillac/LaSalle populáció. http://www.cadillaclasalle.hu/content/az-1937-es-magyarorsz%C3%A1gi-cadillaclasalle popul%C3%A1ci%C3%B3 (a letöltés dátuma: 2012. július 12.).

[199] ÁBTL 3.2.3. Mt-419/2. számú dosszié; „Bécsi Márton" ügynök jelentései. Megnyitva: 1952. III. 11., lezárva: 1958. XI. 19.; 16. o.

[200] ÁBTL 3.2.3. Mt-419/2. dosszié; „Bécsi Márton" ügynök jelentései; Megnyitva: 1952. III. 11., lezárva: 1958. XI. 19.; 16. o.; ÁBTL 3.2.5. O-12672/1. Személyi dosszié Sz-6724, Horváth Antal, 90., az irat keletkezése: 1964. június 3.; ÁBTL 3.2.3. Mt-38/203 3. kötet „Csanádi" fn. ügynök jelentései. Megnyitva: 1965. IV. 23. Lezárva: 1967. XII. 5., 127., 129., 131., 133. o., az iratok keletkezési ideje: 1965. június 24., 1965. július 23.

A Zsindely család történetei

A jogász végzettségű dr. Zsindely Endre (1893–1975) a háború előtt minisztériumi osztálytanácsos volt. Testvére volt a szintén jogász dr. Zsindely Ferencnek (1891–1963), aki a második világháború alatt államtitkár, majd miniszter lett. Mindketten szenvedélyes vadászok voltak az 1930-as években, és mint Kittenberger Kálmán felfedezettjei, tagjai voltak a Nemzeti Vadászati Védegylet vezetőségének is. Több vadászati témájú kiadvány jelent meg a nevük alatt: Zsindely Ferenc írásaival, Zsindely Endre pedig fotóival vált híressé.[201] Zsindely Ferenc politikai pályafutása, valamint felesége, Tüdős Klára közéleti – például a Református Nőszövetségben kifejtett – tevékenysége révén volt ismert, Zsindely Endre fia, ifj. Zsindely Endre pedig teológiai munkásságával szerzett később hírnevet a családnak. A levéltári dokumentumok tanúskodnak arról, hogy mindkettő családot elérte a budapesti kitelepítés. A kitelepítési anyagokból nem derül ki, hogy Zsindely Endre és Zsindely Ferenc között ebben az időben milyen kapcsolat volt, de történetük mindenképpen különös figyelmet érdemel. Mindkét esetben feltűnik Bereczky Albert református püspök személye. Itt jegyzem meg, hogy Zsindely Ferencékkel egy házban élt másik testvérük, dr. Zsindely László volt közigazgatási bíró is a feleségével és két iskoláskorú gyermekével; őket velük együtt telepítették ki.[202]

„Még egyszer ismétlem, hogy se a Budapesti Rendőrkapitányságtól, se a Belügyminisztériumból újabb intézkedést vagy választ ne várjon."

Zsindely Endre és családja kitelepítése

Ifj. Zsindely Endre református teológushallgató volt 1951-ben. Bereczky Albert református püspök közbenjárására őt nem telepítették ki, és a szüleinek és testvérének is Bereczky segítsége nyomán engedélyezték, hogy a Komárom megyei Baj községben tartózkodjanak (kényszerlakhelyként!), ahol saját házuk, valamint szőlőjük volt, és már a kitelepítési határozat előtt hivatalosan is odaköltöztek. Bereczky az ÁEH elnökét, Kossa Istvánt kereste meg az ügyben, és sikerrel járt. Az eset tanulmányozásában Bereczky püspök Zsindelyéknek írt levele kulcsfontosságú szerepet kap.

[201] http://huntingpress.eu/magazin/zsindely_endre_es_ferenc (a letöltés dátuma: 2012. június 30.). Lásd például Zsindely Ferenc: *Isten szabad ege alatt. Elbeszélések vadról, vadászatról, vadászemberekről.* Budapest, Franklin, 1939. 277. Zsindely Endre felvételeivel.

[202] Zsindelyéknek volt egy további testvérük is, dr. Zsindely Sándor (1898–1978) orr-fül-gége főorvos, a kitelepítési anyagokban azonban őrá nézve nem található kitelepítési irat.

Nézzük meg, hogy mit tudhatunk meg a család történetének e meghatározó epizódjáról!

Dr. Zsindely Endre kitelepítési iratain feltüntették,[203] hogy a második világháború után „háborús bűntett miatt be volt zárva". Erre vonatkozóan annyit lehet tudni, hogy 1946. április 3-án a Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitányságának Politikai Rendészeti Osztálya elrendelte népellenes bűncselekmény miatt az őrizetbe vételét.[204] Ezt az eljárást azonban a Népbíróság megszüntette, és a vád alól felmentette.[205]

Dr. Zsindely Endrét feleségével és két fiával együtt a belügyminiszter 01976. számú véghatározatával 1951. június 28-án azonnali hatállyal kitiltották Budapestről, és kényszerlakhelyül a Szabolcs-Szatmár megyei Dombrád községet (a későbbi iratok már a Békés megyei Mezőberényt említik) jelölték ki számukra. A család kétszobás lakása a II. kerületben, a Fő utca 73. szám alatt volt, ebben lakott a házaspár az egyik fiukkal. A határozatot azonban nem tudták kézbesíteni, mert – a házfelügyelő tájékoztatása szerint – a család addigra már Baj községbe távozott, a lakást lezárták, a kulcsot pedig magukkal vitték. Emiatt az elköltöztetést, pontosabban a kitelepítést sem sikerült végrehajtani.

A belügyminiszteri véghatározat kelte előtt egy nappal, június 27-én a Szabolcs-Szatmár megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága – szintén véghatározattal – kijelölte annak a kulák család házának egy részét, ahova Zsindelyéknek másnap költözni kellett volna. Mivel a kitelepítés meghiúsult, ezt a véghatározatot július 4-én megküldték a Tatai járási, valamint a Békés megyei rendőrkapitányságnak is.

A Tata melletti Bajon a családnak saját szőlője és háza volt, a nyarakat rendszerint ott töltötték, ezért részben ottani lakosok voltak. Zsindely Endre 1951. július 7-én a budapesti rendőrkapitányságra előterjesztett panaszában arra hivatkozott, hogy már a kitiltó határozat megismerése előtt kiürítette a lakását, azt a kerületi tanács lakásgazdálkodási osztályának rendelkezésre bocsátotta, a „budapesti rendőrségi kijelentő hivatalnál" magát és családját kijelentette, és „véglegesen" elhagyta Budapestet. Ezt követően magát és feleségét Baj községben „állandó lakás bejelentővel" bejelentette, és a helyi tanács végrehajtó bizottsága a részükre „letelepedést engedélyező nyilatkozatot adott". Panaszában előadta, hogy már évek óta az év nagyobb részében baji lakos volt, és ezt azzal is alátámasztotta, hogy a „beadási könyv tanúsága szerint beszolgáltatásra kötelezett gazda" volt Bajon. Levelében előadta azt is, hogy a kitelepítő véghatározatban az ő és a felesége neve mellett csak egyik fia neve szerepel, aki harmadéves teológushallgató Budapesten, másik fia pedig, aki beteg, nincsen feltüntetve.

[203] ÁBTL 2.5.6. 01976/1951. (91/9. kitelepítési irat).
[204] ÁBTL 3.1.9. V-84000. 5–6. o.
[205] ÁBTL 3.1.9. V-84000. 11. o.

Zsindely Endre a kitelepítő véghatározat hatályon kívül helyezését kérte, egyrészt saját maga, felesége és beteg gyermeke számára azért, mert baji lakosok, Endre nevű teológushallgató fia számára pedig azért, mert ő a Ráday utcában, a Református Teológiai Akadémián lakik „állandó bejelentéssel".

A kitelepítési dokumentáció arról tanúskodik, hogy a tatai járási rendőrkapitányság 1951. július 16-án Bajról útnak indította a Zsindely családot kijelölt kényszerlakhelyükre, Mezőberénybe, de csak Budapestig jutottak. Zsindely Endre a véghatározat elleni panaszának aljára kézírással a következőt írta: „Tisztelettel bejelentem, hogy az Erzsébet szállodában (Egyetem u. 5.) lakom, s a panaszomra vonatkozó döntésről értesítést oda kérek." A Belügyminisztérium 1952. január 25-én a Békés Megyei Rendőrkapitányságtól azt kérte, hogy „állapítsa meg, hogy Mezőberénybe megérkeztek-e", és „amennyiben nem érkeztek meg, (...) rendeljen el ellenük országos körözést", és a „nyomozás eredményéről tegyen jelentést". A Békés Megyei Rendőrkapitányság február 9-én erre azt jelentette, hogy „ez ideig Mezőberénybe nem érkeztek meg", és körözésüket elrendelték. A Belügyminisztérium ezt követően március 29-én a Komárom Megyei Rendőrkapitányság vezetőjét utasította, hogy „hallgassa ki Zsindely Endrét jegyzőkönyvileg arra vonatkozóan, hogy miért nem foglalta el kitelepítési helyét, ki mondta neki azt, hogy menjen vissza nyugodtan, majd elintézi, hogy ottmaradhasson", majd „szólítsa fel a nevezetteket, hogy haladéktalanul foglalják el kitelepítési helyüket".

A Komárom Megyei Rendőrkapitányság 1952. április 2-án a Belügyminisztérium Kitelepítési Csoportját tájékoztatta a lefolytatott vizsgálatról. A tanúkihallgatási jegyzőkönyv és a jelentés szerint Zsindely Endre és felesége „1951. május első napjaiban hagyta el Budapestet azzal a szándékkal, hogy a továbbiakban állandó lakásként Baj községben" tartózkodjanak. A kitelepítési véghatározatot július 7-én kapták kézhez, és ezt követően útnak indultak, hogy a kijelölt tartózkodási helyen jelentkezzenek. Útközben Budapesten megszálltak az Erzsébet szállóban, és találkoztak Endre nevű teológushallgató fiúkkal. Ezzel egyidejűleg írták meg a véghatározattal szembeni panaszbeadványukat, amelynek egy másolatát a fiúkon keresztül Bereczky Albert református püspökhöz is eljuttattak. Tették ezt azért, mert a püspöki hivatal már korábban kérte Zsindely Endre teológushallgató kitelepítés alóli mentesítését az Állami Egyházügyi Hivatal elnökén, Kossa Istvánon keresztül a Belügyminisztériumtól. Bereczky közbenjárására Kossa István „telefonon" intézkedett a Belügyminisztériumnál az egész család érdekében, majd közölte a püspökkel, hogy a Zsindely család ügye „kedvezően elintézést nyert", erről írásbeli határozatot a Belügyminisztériumból ne várjanak, hanem térjenek vissza Baj községbe. Ezt Bereczky püspök levélben megírta Zsindely Endrének, aki a levelet bemutatta a Tatai Rendőrkapitányságon. Íme a levél:

„Zsindely Endre, Baj, Komárom megye
Budapest, 1951. július 17.

Hozzám intézett kérésére utána jártam illetékes helyen ügyének. Azt a felvilágosítást kaptam, hogy miután igazolta, hogy Baj (Komárom m.) községben rendes lakással rendelkezik és budapesti lakását a kerületi tanács lakásgazdálkodási osztályának még a kitelepítési rendelet előtt átadta, nyilvánvaló, hogy semmi további intézkedésre szükség nincs. Nyugodtan tartózkodhatik Bajon, mert a belügyminiszteri határozat még a régi II. Fő utca 73. sz. alatti volt lakására szólt, ahonnan már előzőleg véglegesen eltávozott, s úgy Budapesten a kijelentési, mind Baj községben a bejelentési kötelezettségének eleget tett.

Ami fiát, Zsindely Endre III. éves theológust illeti, aki a Ráday utca 28. szám alatti Református Theológiai Akadémián lévő Theológus Internátusban lakik, a következőket közlöm:

Eljártam az ő ügyében is az Állami Egyházügyi Hivatal elnökénél, akitől azt a választ kaptam, hogy a theológia igazgatója igazolja, hogy fia valóban mint theológus lakik a Ráday utca 28. szám alatti internátusban, ezt az igazolást mutassa be Baj község helyi tanácsnak a végrehajtó bizottságánál, és kérje, hogy ez igazolásnak bemutatását ott láttamozzák. A láttamozott igazolást egy kérvénnyel küldje vissza a püspöki hivatalomnak, mely kérvény a IX. ker. tanács V.B.-hoz szóljon, és ebben a fentiekben indokoltan kérje Budapesten a nevezett internátusban a letelepedési ill. tartózkodási engedélyt. Ezt az egyházi főhatóság azután illetékes állami szerveknél előterjeszti.

Még egyszer ismétlem, hogy se a Budapesti Rendőrkapitányságtól, se a Belügyminisztériumból újabb intézkedést vagy választ ne várjon.

Bereczky Albert püspök."

A vizsgálat eredményeképpen a Belügyminisztérium Ifj. Zsindely Endrét április 12-én mentesítette a kitelepítés alól (a véghatározat rá vonatkozó részét hatályon kívül helyezte), és engedélyezte, hogy továbbra is Budapesten maradhasson, Zsindely Endre és felesége ügyében pedig a véghatározatot akként módosították, hogy részükre Baj község lett kijelölve „kényszertartózkodási helyül". A Belügyminisztérium április 17-én utasította a Komárom Megyei Rendőrkapitányságot arra, hogy Zsindelyéket „kösse (...) kényszerlakhelyhez, vegye nyilvántartásba, és a szokásos módon ellenőrizze" őket. A Komárom Megyei Rendőrkapitányság 1952. június 13-án jelentette, hogy a rendeletet végrehajtotta.[206]

[206] ÁBTL 2.5.6. 01976/1951. (91/9. kitelepítési irat).

Zsindely Endrét a politikai rendőrség 1953 nyara, vagyis a kitelepítések megszüntetése után is szemmel tartotta. 1961 tavaszán „Pozsonyi János" fedőnevű informátor azt jelentette, hogy Zsindely Endre „volt Horthy-diplomatával (...) véletlenül" találkozott, és megkérdezte tőle, hogy „mi a véleménye a világpolitikát illetően". Az informátor szerint Zsindely Endre azt válaszolta, hogy „tájékozatlan" a világpolitikáról, mert a betegsége és a szőlőjében való munkája annyira leköti a figyelmét, hogy nincs ideje mással foglalkozni. Az informátor még azt is hozzátette, hogy Zsindely Endre felesége „szintén vele volt", és sürgette a távozást, így gyorsan „el is köszöntek".[207] Miután Zsindely Endre visszavonult életet élt, 1962-ben törölték a központi operatív nyilvántartásból, ahol mint „volt KÜM tanácsos" szerepelt. A törlést azzal indokolták, hogy Zsindely Endre „a felszabadulás óta eltelt időben különösebb tevékenységet nem fejtett ki, ellenséges megnyilvánulásai nem voltak", az „ellenforradalom alatt ellenséges tevékenységet nem fejtett ki", és megállapították, hogy betegsége miatt „sem a környezetével, sem másokkal nem érintkezik, zárkózott életet él". Mivel „magatartásában sem politikai, sem más vonatkozásban kifogás nem merült fel", a politikai rendőrség nem pazarolta rá tovább a figyelmét.[208]

Az 1929-ben született ifj. Zsindely Endre életútját nyomon követhetjük, hiszen igen figyelemreméltó teológusi pályát járt be. Tanulmányai befejezése után a Budapesti Református Teológián kezdte meg egyháztörténeti kutatásait a Ráday Gyűjteményben. 1956 szeptemberében gyermekparalízisben megbetegedett. 1957 tavaszától az Egyházak Világtanácsa jóvoltából gyógykezelésben részesült Zürichben, ahol megírta doktori értekezését *Krankheit und Heilung im älteren Pietizmus* címmel 1961-ben. 1964-től a Schaffhauseni Levéltár vezetője, rendszerezője, eközben számos magyar nyelvemlék felfedezője és közreadója volt. 1964-ben Heinrich Bullinger (1504–1575) zürichi reformátor levelezéshagyatéka kritikai kiadása megtervezésével és megszervezésével bízták meg a Zürichi Egyetem Svájci Reformációtörténeti Kutatóintézetén belül. 1980-ban hívták meg a Budapesti Teológiai Akadémia általános egyháztörténeti tanszéke vezetésére, melyet 1986-ban bekövetkezett haláláig ellátott.[209]

[207] ÁBTL 3.1.9. V-84000. vizsgálati dosszié. 9. o.
[208] Uo., 11. o.
[209] http://www.reformatus.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=13260&catid=125:archivum-hirek&Itemid=341 (a letöltés dátuma: 2012. június 30.).

A balatonlellei nemkívánatos elemek – Zsindely Ferenc és Zsindelyné Tüdős Klára kitelepítése[210]

Zsindely Ferenc (1891–1963) volt miniszterelnökségi államtitkár, a Kállay-kormány kereskedelmi és közlekedésügyi minisztere, a Református Egyház Dunántúli Egyházkerületének volt főjegyzője,[211] valamint felesége, Zsindelyné Tüdős Klára (1895–1980) szintén a rendszer ellenségének számítottak. Kitelepítésükről az 1951. május 15-én kelt, 03541. számú véghatározat rendelkezett, amely szerint a Szolnok megyei Jászapátit jelölték ki kényszerlakhelyül számukra. Velük együtt élt Zsindely Ferenc testvére, Dr. Zsindely László (1896–1963) volt közigazgatási bíró is a feleségével és két gimnazista korú fiával, valamint Zsindelyné Tüdős Klára több éve ágyban fekvő beteg édesanyja, özvegy Tüdős Jánosné is. A kitelepítési határozat őket is érintette.[212] Május 30-án vették át a határozatot, azonban még ezen a napon a Belügyminisztérium mentesítette Zsindely Ferencet a kitelepítés alól azzal, hogy „Budapest területét el kell hagynia, azonban lakhelyét maga választhatja meg".[213]

A kitelepítési dokumentáció nem tartalmazza azokat a részleteket, hogy a család végül miként került Balatonlellére. Ezt más forrásokból tudhatjuk meg. Azt azonban a levéltári iratokból láthatjuk, hogy 1952. augusztus 18-án a Belügyminisztérium a Somogy Megyei Rendőrkapitányság vezetőjét utasította, hogy amennyiben Zsindely Ferenc „cselekedeteivel, illetve viselkedésével okot ad arra, hogy Balatonlellén mint nemkívánatos elem ne tartózkodhassék, úgy azt saját hatáskörén belül intézze el". A levelet író rendőr őrnagy még hozzátette azt is, hogy „miután a nevezett a kitelepítés alól mentesítve lett, így a Belügyminisztérium az üggyel foglalkozni nem kíván", és nyomatékosította, hogy a „megyei kapitányság saját hatáskörén belül döntsön az ügyben".[214] Ebből láthatjuk, hogy mennyi ellentmondással találkozik a kutató, amikor feltárni igyekszik az összefüggéseket. Ilyenek a „maga választotta kényszerlakhely", az hogy rendőri felügyelet alatt voltak, de ez az ország keleti felébe történt kitelepítésekhez képest mégiscsak viszonylagos szabadságot jelentett a családnak.

[210] ÁBTL 2.5.6 03241/1951. (1952.) (80/30. kitelepítési irat).

[211] A *Komáromi Lapok* című politikai, társadalmi és közgazdasági lap 1943. április 3-i száma cikket közölt Zsindely Ferencről abból az alkalomból, hogy miniszterré nevezte ki a kormányzó. Zsindely Ferenc Kisvárdán született, de hároméves korában Komáromba költöztek, és úgy ragaszkodott ehhez a városhoz, mint a szülőföldhöz. A cikk kiemeli a frissen kinevezett miniszternek a református valláshoz való kötődését, és az egyházban betöltött tisztségét. (http://www.jmvk.hu/ekonyvtar/kl1943/kl1943_14.pdf – a letöltés dátuma: 2012. július 11.)

[212] ÁBTL 2.5.6 03241/1951. (1952.) (80/30. kitelepítési irat).

[213] Uo., 18. o.

[214] Uo., 19. o.

Nézzük meg az előzményeket, elsősorban Zsindelyné Tüdős Klára visszaemlékezései alapján![215] Tüdős Klára a Magyar Királyi Operaház jelmeztervezője és ismert divattervező volt, 1937-ben Budapest belvárosában Pántlika néven divatszalont nyitott, ahol saját tervezésű ruháit, amelyeket paraszti hímzéssel és szőttesekkel díszített, gyorsan megkedvelt a főváros tehetős közönsége. Ezenkívül az Országos Református Nőszövetség elnöke, és a szövetség lapjának, az *Új Magyar Asszonynak* az alapítója volt.[216] A második világháború idején náciellenes, zsidómentő tevékenységéről vált híressé. Együtt dolgozott a svéd misszióval zsidó gyermekek mentésében. Istenhegyi úti villájukban otthont adott menekülő zsidóknak és más üldözöttnek,[217] tanította a református asszonyokat, segített minden módon a rászorulóknak Budapesten és vidéken egyaránt. Az 1945-ben megalakult Magyar Nők Demokratikus Szövetsége (MNDSZ) Tüdős Klárát is mint a Református Nőszövetség elnökét beválasztotta a szervezet választmányába, amely meghívást Tüdős Klára Bereczky Albert református püspök ösztönzésére el is fogadott. Zsindelyné visszaemlékezése szerint – annak ellenére, hogy ott „értelmes, szimpatikus, művelt nők seregével" találkozott – már ekkor érződött, hogy az MNDSZ-szel ők „két malomban" őrölnek.[218] Meghívást kapott Tildy Zoltánnétól, a köztársasági elnök feleségétől is egy „asszony-teára", amelyre „hivatalos volt minden nő, akit az MNDSZ fel akart használni".[219] Tüdős Klárától azonban hiába vártak – saját szavai szerint – „jobbról is, balról is harcos kiállást", minden megnyilvánulásában „objektív" volt, „egyszerű és rövid", így nem tetszett a politikának.[220] E hozzáállásának meglett a következménye, mert az MNDSZ vezető funkcionáriusai azt mondták róla Bereczky Albert püspöknek, hogy Tüdős Klára vidéki útjain a „prímáshoz" hasonló „politikai ellenpropagandát csinál". Tüdős Klárát egy jóakarója figyelmezette, hogy a rendőrséget bekapcsolták a telefonvonalukba. Majd a Református Egyház részéről Bereczky Albert püspök, Kiss Roland Dunamelléki főgondnok, és Farkas Ferenc az egyházkerület missziói előadója felkeresték Zsindelynét az Istenhegyi úti otthonukban. Könyvében így emlékezett a látogatásra:

[215] Zsindelyné Tüdős Klára: *Csizma az asztalon.* Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern, 1978.

[216] 1943-ban *Fény és árnyék* címmel filmet rendezett. Életéről lásd Dizseri Eszter: *Zsindelyné Tüdős Klára.* A Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, Budapest, 1994.

[217] A Zsindely házaspár házában talált menedéket 1944-ben többek között Apró Antal felesége a két gyermekével, valamit Schifferné Szakasits Klára a három fiával; összesen 72 embert bújtattak.

[218] Zsindelyné Tüdős Klára, i. m., 57–58. o.

[219] Uo., 69. o.

[220] Könyvében ezt írja: „Apró Antal szemrehányást tett az uramnak, hogy Klára nénivel nem lehet együtt dolgozni. Viszont az egyháznál némelyek kimondták rám, hogy kommunista vagyok" (Zsindelyné Tüdős Klára, i. m., 76. o.).

„A hajdani vasalószobában, ahol a diakonisszáim laktak, (...) leültünk tárgyalni. Egy csomó kedélyeskedő mellébeszéd után, elfogyott a türelmem, és megkérdeztem: »Mondja már Berci, mit akarnak voltaképpen?« – Erre azt a választ kaptam, hogy kormánykörökben az a vélemény, hogy a Nőszövetség nekem ürügy arra, hogy reakciós politikai propagandát folytassak, s ha azt akarja az egyház, hogy a [Református] Nőszövetség és az Istenhegyi Otthon bibliaiskolája megmaradjon, engem sürgősen távolítsanak el belőle. – »De püspök úr, maga tudja, hogy ez nem igaz és maga vállalkozik erre?« – kérdeztem. Mire azt felelte: »A hatalmasságoknak engedelmességgel tartozunk.«"[221]

Ezek után nem csodálkozhatunk azon, hogy a kitelepítés áldozata lett Zsindely Ferenc családja is. A kitelepítési parancsban az állt, hogy két nap alatt át kell adniuk a házat, és személyenként 3 és fél mázsa holmit vihetnek magukkal Jászapátiba, ahova a kitelepítés szólt. Miközben elkezdték szétosztogatni az ingóságaikat, Bereczky püspök felkereste őket „azzal, hogy megpróbál egyezkedni a belügyminiszterrel", „felkínálja a nagy házat, amely az egyház tulajdonát képezte már pár éve, s annak fejében szabad elköltözést kér Zsindelyéknek". Tüdős Klára arra kérte, hogy „ne tegye", hagyja, hogy ők csak hadd menjenek „oda, ahová annyi kétségbeesett embert hurcoltak". Ennek ellenére még aznap délben meghozták az „írást, miszerint a belügyminiszter rendeletére öt nap alatt a nagy házat is" át kell adniuk, cserébe „szabadon választott helyre" minden holmijukkal elköltözhetnek.[222] A visszaemlékezésből kaphatunk arra is választ, hogyan kerültek ezek után Balatonlellére:

„A különös az volt, hogy a kitelepítés szörnyű zűrzavarában az engedélyezett öt nap után sem szólt hozzánk senki. Ottfelejtettek.

Három hétig jártam ezt a kálváriát, rimánkodva fűhöz-fához, hogy valami szobafélét szerezzek. Az egyetlen eredmény egy pajta volt a bicskei szőlőben, három kilométerre a falutól. (...) Ennek megfelelő lelombozott hangulatban teáztunk, amikor megérkezett hozzánk egy régi barátunk, aki valaha megyei főügyész volt Szabolcsban, s most Pesten ügyvédeskedett. Ezzel nyitott ránk: »Klára, akarnak házmesternek menni Balatonlellére?« – »Már hogyne akarnánk!« – volt az ujjongó válaszom, hiszen a házmesterség mindig komoly uraságot jelentett. Kisült, hogy adásvételi szerződést csinált aznap, amikor is Thaly Loránd örökösei eladták a lellei villájukat egy egri kereskedőnek, aki házmestert keres, hogy valaki vigyázzon a házra, kertre. Ész nélkül igent mondtunk, megkaptuk a konyhakulcsot s másnap egy kora reggeli vonattal lementünk[223] *Lellére. (...)*

[221] Uo., 95–97. o.
[222] Uo., 100–101. o.
[223] Zsindelyné Tüdős Klára sógornőjével, dr. Zsindely László feleségével utazott Balatonlellére, megnézni a házat.

Rozoga kerítés, csukott kapu mögött, gyomverte, bozótos, nagy gyümölcsös, lent a telek mélyén jókora emeletes ház. (...) Csend volt, nem járt arra senki, bemásztunk a kerítésen, s megpróbáltuk a konyhabejáratot. A kulcs nyitotta, tehát a miénk. (...) Nagy padlós szoba, s a két ablakból a tópart. Csak álltunk, bámultunk, ahogy egy fehér vitorlás előttünk elsiklott. (...) A nagy szoba mellett egy kisebb, a kertre néző, az emeleten még három szoba, fürdőszoba. (...) A júniusi nap ragyogásában rámnevetett a nagy kék tükör és szemben a Badacsony. Mi ketten akkor úgy estünk térdre a hullámtörő gát előtt, mintha oltár lett volna. (...)

De ezzel a csodának még nincs vége. Amikor magunkhoz tértünk, s ismét talpra álltunk, megkerültük a házat, hogy lássuk minden oldalát. Kiderült, hogy a nagy szoba mellett, nagy, félig üvegezett veranda van, amelyik négyes spalettával volt a szoba felől lezárva, s így mi fentről nem láttuk. Erre volt a főbejárat. A teraszra három lépcső vezetett. Ahogy rá akartam lépni a lépcsőkre, önkéntelenül felnéztem, s a szemöldökfákra nagy betűkkel ez volt felírva: »Békesség nektek«.

Olyan volt ez, mint az áramütés. Olyan volt, mintha maga Jézus mondta volna nekünk hangosan."[224]

Tüdős Klára úgy emlékezett vissza, hogy életük „legszebb tizenkét évét" töltötték abban a házban, amelyben – a pártállami körülmények között is – folytatták az Istenhegyi Otthonban kényszerűségből abbahagyott, másokat megsegítő munkát. Zsindely Ferenc testvére, Zsindely László és a felesége is Balatonlellén voltak végig velük együtt. Tüdős Klára édesanyja súlyos betegsége miatt már kórházba került a kitelepítés előtt, és haláláig ott is maradt.[225] Tüdős Klára erős hittel, emberi tartással viselte a kitelepítéssel járó megpróbáltatásokat. Visszaemlékezése szerint sokan azok közül, akiken korábban ők segítettek, viszonozták a támogatást. „Mert mint Illést a hollók",[226] úgy táplálták őket a „sárga és rózsaszín postai utalványok" – írja könyvében.[227]

Amikor a kitelepítés alatt, 1952 februárjában megvonták Zsindely Ferenc nyugdíjának folyósítását, felesége egykori megmentettjéhez, Apró Klárához fordult segítségért. Férje, Apró Antal ekkor építőanyag-ipari miniszter volt, és a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának tagja. Apró ahelyett, hogy intézkedett volna, levelet írt Kovács Istvánnak, a Budapesti Pártbizottság első titkárának, aki ekkor a Magyar Dolgozók Pártja Politikai Bizottságának is tagja volt, és megkérdezte tőle: mitévők legyenek. Ko-

[224] Zsindelyné Tüdős Klára, i. m., 103–105. o.
[225] Uo.
[226] Az „Illés hollói" kifejezés arra utal, hogy kilátástalan helyzetben, váratlanul érkezik segítség, amit olyan csodaként élnek meg emberek, mint ahogyan az Ószövetségi történetben Illés prófétát a pusztában Isten hollók útján táplálta (*Biblia*, Ószövetség, Királyok I. könyve, 17. rész).
[227] Zsindelyné Tüdős Klára, i. m., 107. o.

vácsot ugyanis szintén a Zsindely házaspár bújtatta 1944-ben. Apró levelén Kovács kézírásával csak egy mondat olvasható: „Ne csinálj egy lépést sem!!”[228]

Zsindely Ferenc 1963-ban váratlanul meghalt Budapesten. Ez alatt az idő alatt a tulajdonosai eladták a lellei házat, Tüdős Klárának ezért költöznie kellett. Apró Antal feleségének a segítségével, akit a második világháború idején Tüdős Klára mentett meg, lakáshoz jutott Budapesten, és rendezték a nyugdíját is.[229] Bartha Tibor református püspök megbízta azzal, hogy írja meg a református egyházhoz fűződő kapcsolatát. A könyv „Csizma az asztalon” címmel készült el, azonban ez a visszaemlékezés a rendszerváltásig csak Svájcban jelenhetett meg.[230]

Az Istenhegyi úti villát a kitelepítés után egy ideig az ÁVH használta.[231] Az utókor azonban nem feledkezett el Tüdős Kláráról és férjéről. Az Istenhegyi út 98. szám alatti egykori villájuk előtt a Hegyvidéki Önkormányzat által 2011. május 5-én avatott emléktábla őrzi a házaspár mások megmentéséért és megsegítéséért folytatott munkájának emlékét.

Egy aradi vértanú dédunokájának kitelepítése – Tomka Miklós és családja

Tomka Miklós (1905) volt minisztériumi tisztviselőt, feleségét, öt kisgyermekét, édesanyját és két lánytestvérét az 1951. június 29-én kelt 02364. számú véghatározattal a Borsod megyei Mád községbe telepítették ki a II. kerület Labanc utca 51. szám alatti háromszobás főbérleti lakásukból. A családfő július 2-án a véghatározattal szemben panasszal élt, ám másnap végrehajtották a kiköltöztetést. Tomka Miklós a panaszában a véghatározat alóli mentesítését kéri arra hivatkozva, hogy két leánytestvérével együtt olyan munkakörben dolgoznak (ő maga műszaki rajzoló, testvérei elismert ápolónők), „ahol jobb, építőbb munkát” tudnak „kifejteni, mintha mezőgazdasági munkára kellene” átállniuk. Hozzáteszi azt is, hogy a gyermekeik „iskoláikban mint úttörők dicséretet és elismerést kaptak”, és szerinte „demokratikus nevelésük (...) sokkal inkább biztosítva van, ha látják apjuk és nagynénjeik szorgalmas munkáját”, és „nehezen lesz velük megértethető, hogy egy elmúlt társadalmi osztály bűnéért a szorgalmasan dolgozó szülők lesznek büntetve”.[232]

[228] Zsuzsa Hanto: *Banished families.* Magyar Ház, Budapest, 2011. 63–71. o.
[229] Uo., 114–115. A lakás a XI. kerületi Schönherz Zoltán utcában (ma Október 23-a utca) egy tanácsi (önkormányzati) bérlakás volt.
[230] Lásd Dizseri Eszter, i. m. Tüdős Klára 1980-ban halt meg Budapesten.
[231] Zsuzsa Hanto, i. m., 63. o.
[232] ÁBTL 2.5.6. 02364/51. (35/24. kitelepítési irat.) 5–8. o.

Tomka Miklós ismételt panaszbeadvánnyal élt, ezt már Mádról írta 1951. augusztus 14-én a Belügyminisztériumba. Ebben a levélben mindenekelőtt családi származására hivatkozik, miszerint ő édesanyja révén – okiratokkal igazoltan – egyenes ági leszármazottja Kiss Ernő tábornoknak, az egyik aradi vértanúnak. Emellett édesapját, Tomka Emilt is megemlíti, aki mérnökként egész életét „közhasznú munkának” szentelte: a 19. század végén „elméletet dolgozott ki a magyar földbirtokreformról”, és 1923-ban pedig a kormány elé terjesztett egy javaslatot, amelynek az volt a célja, hogy a népet „a földmívelés mellett az iparosodás terén munkához segítse és felszabadítsa a nagyipar és nagytőke zsarnoksága alól”.[233] Tomka Miklós a saját munkásságára is hivatkozik. Közgazdász diplomájával 1936-ban a Földművelődésügyi Minisztériumba került, ahol osztálytanácsosként dolgozott. Önéletrajzában előadta, hogy soha nem volt „vezető szerepben”, sem „olyan beosztásban, ahol rendelet szerkesztés vagy bármi olyan ténykedés lett volna, amiben bármilyen politikai vagy reakciós ténykedés vegyülhetett volna”. Ezt egyebek mellett azzal is igazolta, hogy 1947-től 1950. áprilisig a Földművelési Minisztérium gépesítési osztályán mint főelőadó dolgozott, és ez idő alatt „több elismerést és pénzbeli jutalmat” is kapott. 1950-ben nyugdíjazták, de hamarosan újra munkába állt, az UVATERV[234] vállalatnál ügyviteli előadóként dolgozott. A vállalattól 1951. augusztus 6-án igazolást kapott, hogy „munkáját kifogástalanul végezte”.[235] A kérelemben hivatkozott még a „háztömbmegbízott” által tett – pecséttel ellátott – nyilatkozatra is. A házmegbízott jellemzése szerint az egész család tagjai „mind szorgalmas, dolgos, a legszerényebb életet élő, tettekben is mindenkor megnyilvánuló szociális gondolkodású és erős szociális érzékkel rendelkező emberek, akiknek magatartása” legjobb tudomásuk szerint „soha semmilyen tekintetben kifogás alá nem esett”.[236]

Tomka Miklós mindezek alapján a beadványában azt kérte, hogy feleségével, gyermekeivel és 81. éves édesanyjával együtt hadd költözzenek vissza Budapestre saját lakásukba, vagy ha ez nem lehetséges, akkor „akárhova máshová” költözhessen, „hogy felszabadult lélekkel, ismét a régi lendülettel és munkakedvvel dolgozva, értékes tagja” lehessen „a magyar népi demokráciának”.[237]

A Mádon megírt kérelemre 1951. szeptember 6-án elutasító választ kapott. A nemleges választ nem indokolta a Belügyminisztérium, mindössze annyit tartalmazott az értesítés, hogy a panaszt elbírálták, és nem találták

[233] A panaszbeadványhoz csatolta a *Magyarság* című újság 1923. március 20-i számában megjelent cikket is. ÁBTL 2.5.6. 02364/51. (35/24. kitelepítési irat.) 34. o.
[234] Út-, Vasúttervező Vállalat.
[235] ÁBTL 2.5.6. 02364/51. (35/24. kitelepítési irat.) 33–40. o.
[236] Uo., 41. o.
[237] Uo., 33. o. Két nővére, akik hivatásos ápolók voltak, külön beadvánnyal éltek.

teljesíthetőnek. Aláírásként „Cziráki” név szerepelt, belügyminisztériumi szervezeti egység és beosztás feltüntetése nélkül.[238]

1951. október 8-án Tomka Miklós „felülvizsgálati panasszal” támadta meg a kitelepítési határozatot. A beadványban panaszolta, hogy tíz emberről kellene gondoskodnia, és Mád községben nincs számára „munkaalkalom”, úgy látja, hogy mindannyijuk „sorsa (...) lassú haldoklás és éhhalál”. Méltatlannak tartja a kitelepítést, hiszen sem származásával, sem munkásságával nem szolgáltatott okot erre, és különösen igazságtalannak tartja, hogy ártatlan gyermekei, „sír szélén álló” édesanyja, és háztartásbeli felesége szintén áldozatul estek ennek az intézkedésnek. Kéri, hogy tegyék lehetővé a Budapestre saját költségen való visszaköltözésüket, vagy ha ez nem lehetséges, akkor valamelyik vidéki városban engedjék meg a letelepedést, ahol szellemi munkára lenne esélye.[239]

Ez a beadvány sem járt eredménnyel, így Tomka Miklós 1952. február 17-én újra kérelmet fogalmazott meg. A belügyminiszternek írott levelében utalt arra, hogy ezt megelőzőleg már „két ízben” bebizonyította, hogy „azon okok egyike sem vonatkoztatható” reájuk, „melyeket a Szabad Nép többször is ismertetett, mint a kitelepítés okait”, és ráadásul a Földművelésügyi Minisztériumban 1950 júliusáig nagy része volt „a gépállomások sikeres és gyors megszervezésében, amivel a népi demokráciának „nagy szolgálatot” tett. Ezúttal már nem azt kérte, hogy Budapestre vagy másik városba elköltözhessenek, hanem azt, hogy „a kitelepítettség megbélyegző jelzőjétől” mentesüljön, és a „község területén mint szabad ember” mozoghasson. Megírta, hogy 1951. július 3. óta Mádon különböző földmunkát végez „állandóan túlteljesítve a normát”, „az állami hatóságok teljes megelégedésére”. „Örömmel” marad tehát Mádon, „csak ne kelljen a kitelepítettség terhét és szégyenét ártatlanul” hordania. A kérelem hátsó oldalán ezt a jegyzetet találjuk: „Mentesítés 2364”. Más hivatalos válasz nem dokumentálható a levéltári anyagokból.[240]

A fentieken kívül még egy levél tanúskodik a Tomka család Mádon töltött idejéről. Az édesanya, Tomka Miklósné 1952. augusztus 28-án levelet írt a belügyminiszternek. Legidősebb gyermekük, a 11 éves ifj. Tomka Miklós – a későbbi ismert vallásszociológus – súlyosan megbetegedett, és már négy hónapja feküdt a miskolci kórházban. A teljes gyógyuláshoz tüdőszanatóriumi elhelyezésre lett volna szükség, és az édesanya azt kérte, hogy tegyék lehetővé a gyermek Budapestre történő szállítását, ahol megfelelő kezelésben részesülhetne, és a család ismerősei is látogathatnák őt. A levelet azzal az idézettel kezdte, amelyet akkoriban minden gyógyszertár és kórház falán olvasni lehetett: *„A demokráciában a legfőbb érték az ember, ápoljuk egészségünket, és amennyiben az gyógykezelésre szorul, használjunk fel minden eszközt arra, hogy erős, munkaképes emberekké válva szolgálhassuk a demokráciát.”* Levelét a következő kéréssel zárja: „Miniszter Úr! Legyen könyörülettel egy szegény nagy beteg gyermekkel és adja meg a lehetőséget, hogy teljesen meggyógyuljon és tovább tanulhasson.” Az édesanya levelére Házi Árpád belügyminiszter Horváth László rendőrfőhadnagyon keresztül a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Rendőrkapitányság Vezetőjének 1952. szeptember 20-án kelt „bizalmas” levélben azt írta, hogy nem engedélyezi a „nevezett gyermek részére a budapesti eltávozást”. Továbbá azt az utasítást adta, hogy „[a]mennyiben a gyermeknek szüksége van szanatóriumi kezelésre, úgy gondoskodjék a tokaji szanatóriumban való elhelyezéséről”, és „[a]mennyiben a gyermek Tokajban nyerne elhelyezést, úgy időnként adjon engedélyt a szülőknek gyermekük meglátogatására”.[241] Ebből a leiratból arra következtethetünk, hogy Tomka Miklós azon kérése, miszerint „szabad emberként” mozoghassanak, Mád község területén kívül nem volt érvényes.

A levéltári anyagokon felül Tomka Ferenc *Halálra szántak, mégis élünk!* című könyvéből megtudhatunk további adalékokat a kitelepítés idejéből. A szerző visszaemlékezik arra, hogy gyerekként miként élte át, amint egyik napról a másikra, „24 órán belül, fejenként 50 kiló poggyásszal” el kellett hagyniuk budai bérlakásukat. Megjegyzi, hogy nem voltak gazdagok, a szülei sem voltak „az előző rendszer felső vezető rétegének tagjai”. Valaki megsúgta nekik, hogy az igazi vád ellenük: „klerikális, vallásos család”. A szerző hozzáteszi, hogy ez azt jelentette, hogy 1950-ben a három iskolás gyermeket beíratták hittanra, valamint a család – mások megítélése szerint – „tüntetően” járt templomba.

Nagyon fontos megjegyzés ez, mert az ő esetükben a kitelepítés mögöttes okát ez az „oral history” engedi sejtetni.[242] Nem pusztán a vallásosságuk zavarta a hatalmat, hanem az is közrejátszhatott, hogy az édesapa, Tomka Miklós kiállt Mindszenty bíboros mellett, mikor nem akarta aláírni a bíborost elítélő nyilatkozatot.[243] Tomka Miklós egyik kérvényében határozottan utalt is a *Szabad Nép* cikkében felsorolt kritériumokra, és állítása szerint azon okok egyike sem állta meg a helyét velük szemben. A Tomka család esetében is nyilván ügyelni kellett a látszatra, mert az embereket – mint azt a bevezetésben is jeleztük – nem lehetett közvetlenül a „vallásos mivoltukra” hivatkozva kitelepíteni. Ez a magyarázata annak, hogy hivatalos kitelepítési okként egyházi vagy vallási kötődést, pozíciót, szerepvál-

[238] Uo., 42. o. Az értesítés ezt a hivatalos számot tartalmazta: 02364/2/1951. B.M.
[239] Uo., 43–44. o.
[240] ÁBTL 2.5.6. 02364/51. (35/24. kitelepítési irat) 46. o.

[241] Uo., 47–49. o.
[242] Tomka Ferenc: *Halálra szántak, mégis élünk! Egyházüldözés 1945–1990 és az ügynökkérdés.* Szent István Társulat, Budapest, 2005. 88. o.
[243] http://www.csepeli.hu/beszedek/unnepi_beszedek/tomka_nekrolog_2011_11_04.html (a letöltés dátuma: 2012. július 13.).

lalást nem találunk a felsorolásban, ilyen esetekben mindig kellett találni valamilyen más okot a kitelepítés elrendelésére.

Az édesapa később így emlékezett vissza a kitelepítés éjszakájára:

„A gyerekek a szomszéd család egyik szobájában alszanak. Jojó (6 éves) kéri a feszületet, és izgatottan mondja: *»Úgy fogok feszülettel menni, mint az a hogyishívják«* (Szt. Gellértet akarta mondani, akinek szobrán látta, hogy kereszttel ment a gyilkosai felé)."[244]

Tomka Ferenc könyvében leírja, hogy Mádon egy földbirtokos kúriában kaptak egy kb. 6 × 8 négyzetméteres nagy szobát, amelyben tízen laktak három éven át. A szerző így vall a megpróbáltatás e három évéről:

„Szüleimtől ilyen viszonyok között tanultunk meg szeretetben élni, és hinni Istenben. Mád község katolikus hívei részvéttel fogadták az internáltakat. Megérkezésünk után egy este kint ültünk a ház melletti teraszon. Édesapám elmondta, hogy megettük az utolsó falat ennivalót. Bízzuk életünket a Mennyei Atyára. Percek múlva két helybeli asszony lépett ki a közeli bokrok közül egy hatalmas, kerek falusi kenyérrel. *»Ezt a kis cipót maguknak hoztuk.«*"[245]

Kendeh György evangélikus lelkész és családja a kitelepítés éveiben

Kendeh György (1912–2000) evangélikus lelkész esete az egyházi személyek körében azért különleges, mert őt nem egyházi elhelyezés során, hanem szabályos véghatározattal telepítették ki. A határozat nem található meg az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában, viszont a Kendeh család megőrizte és nyilvánosságra hozta azt. Az 1951. június 15-én kelt 05964. számú határozat értelmében Kendeh Györgyöt feleségével és három kiskorú gyermekével együtt azonnali hatállyal kitiltották Budapest területéről, és a Békés megyei Kamut községet jelölték ki számukra kényszerlakhelyül. A Békés Megyei Rendőrkapitányság Hatósági Osztálya 1951. június 19-én határozatot adott ki, amely szerint a Budapestről történő kitiltás következtében kijelölt lakhely „kényszerlakhelynek tekintendő", és azt „az illetékes I. fokú rendőrhatóság engedélye nélkül el nem hagyhatja". Hozzátette azt is, hogy „[E]z nem érinti a kitiltó belügyminisztériumi véghatározatban megállapított más lakhely kijelölése iránti kérelemre vonatkozó jogát".[246]

[244] Tomka Ferenc, i. m., 88. o.
[245] Uo., 88–89. o.
[246] A határozatokat lásd Thurnay Béla (szerk.): *Nem nagyobb a szolga az ő uránál. Kendeh György élete és szolgálata.* Budapest-Kelenföldi Evangélikus Egyházközség, Budapest, 2012. 261–262. o.

Mindkét határozaton Kendeh György eredeti foglalkozásaként ez a megjelölés szerepelt: „volt internált népellenes pap".

Kendeh Györgyöt 1945. december elején hívták Kelenföldre lelkésznek. Nem sokkal előtte választották Ordass Lajost püspökké. Ordass az evangélikus iskolák államnak történő felajánlása és átadása ellen tiltakozott, és emiatt 1948-ban eljárás indult ellene. Azzal gyanúsították meg, hogy külföldi adományt titkolt el, és két évre elítélték. 1950-ben szabadult a börtönből, és mivel az egyház nem fosztotta meg püspöki címétől, az ügyére egyházi különbíróságot kellett felállítani. Ekkor – 1950. március elején – az egyház alkotmányának védelme érdekében petíciót terjesztettek az egyház egyetemes közgyűlése elé, amit Kendeh György kelenföldi lelkész is aláírt. A petícióban azt kérték a közgyűléstől, hogy tartsák be az egyház törvényeit, és ne engedjék a döntéseket kívülről befolyásolni. Ennek következtében 1950. március végén Kendeh Györgyöt – a petíciót szintén aláíró Keken András Deák téri lelkésszel együtt – letartóztatták. Huszonkét napig voltak az Andrássy út 60.-ban, majd onnan kistarcsai központi internálótáborba vitték őket, ahol „demokráciaellenes magatartás" címén tartották fogva őket. Hat hónap elteltével szabadultak. Ezt követően közölték velük, hogy lelkészi állásukról le kell mondaniuk. Kendeh György egyházi nyomás alatt megírta a lemondó nyilatkozatot, és elkezdett az egyik gyülekezeti presbiter segítségével géprajzot tanulni, hogy ezzel találjon állást. Mivel a gyülekezeti lakásban lakott családjával együtt, „lemondása" után át kellett adnia a lakást az utódjának, viszont nem volt hova menniük. Ekkor kapta meg a kitelepítési határozatot.

Csizmadia Lajos, akit szintén Kamutra telepítettek ki, visszaemlékezésében azt írta, hogy „Kendeh György lelkész úr (...) egyetlen pap volt a 3537 családfő között". Ő korábbról alig ismerte Kendeh Györgyöt, mert családjuk csak lazán kötődött a kelenföldi evangélikus gyülekezethez, de akkor nem tudták, és később sem tudták meg, hogy „mi lehetett az oka annak, hogy egyetlen papként, evangélikus lelkészként a kitelepítettek listájára került". Visszaemlékezésében hozzátette, hogy „[B]izonyára kemény, szókimondó ember volt, amit hivatása közben is gyakorolt."[247]

A kitelepítés – később a lelkész így emlegette – „megoldotta" az ő lakásgondjukat, ám nem tudta a kitelepítés okát. Kényszerlakhelyéről, Kamutról 1951. június 23-án levelet írt Dezséry László evangélikus püspöknek, amelyben bejelentette a kitelepítésük tényét, kérte annak tudomásul vételét, és egyidejűleg kérvényezte, hogy a felesége és három kiskorú gyermeke részére a kamuti címükre folyósítsák a továbbiakban a családi pótlékot. Kamutról 1951. július 2–3-án levelet írt Botta Istvánnak,[248] aki időközben lett másodlelkész Kelenföldön. Kendeh György arról számolt be levelé-

[247] Uo., 111–112. o. Csizmadia Lajos kitelepítési határozatának száma: 05936.
[248] Interjú Botta Istvánnal. In *Nem voltam egyedül,* i. m.

ben, hogy Dezséry László püspök Békéscsabán járt, és a püspök tudomása szerint Kendeh Györgyöt „a kitelepítettekkel kapcsolatos segítő szolgálata” miatt telepítették ki. Időközben a levelére írásban választ kapott Dezséry püspöktől, aki mentegetőzött, hogy Kendeh György kitelepítése alóli mentesítés érdekében nem tehetett semmit, és a családi pótlékról sem tud intézkedni. Kifejezte azonban azt, hogy hiszi, hogy Kendeh György a „mostani helyzetüket hitben tudja viselni”, és gondolja, hogy „a kelenföldi egyházközség támogatását új helyén is élvezi”. Levele végén „hittestvéri üdvözlettel” köszön el a kitelepített lelkésztől.

Nem tévedett Dezséry László, mert Kendeh György nemcsak a kelenföldiek támogatását élvezte, hanem a Békés megyei evangélikus egyházközségek is akcióba léptek a megsegítésükért. Pedig nem volt veszélytelen a kitelepítetteket segíteni. Az oral history szerint Sztehlo Gáborral, az Evangélikus Egyház akkori Diakóniai Osztálya vezetőjével közölték az „illetékesek”: „[J]ó lesz, ha eláll a kitelepítettek támogatásától, mert kitelepítjük magát is közéjük.” A fenyegetés ellenére a támogatás nem szűnt meg. Kendeh György így emlékezett vissza erre: „Az Úristen gondviselését éltük át nap mint nap. (...) Igen, hollók útján etetett minket a mi mennyei Atyánk. A hordozó, a gondviselő kegyelemnek olyan megélése volt valamennyiünk számára, amitől nem lehet szabadulni soha.”

Kendeh György munkát is kapott Kamuton. Nem ijedt meg a mezőgazdasági munkától. Az „állami tartalékföldből” öt holdat vállalt, és a kényszerlakhelyként kijelölt kulákgazdától, K. Kovács Istvántól pedig – ellenszolgáltatás fejében – kapott lovat, ekét és más eszközöket. Így hivatalos jövedelme is lett, mert amint visszaemlékezésében elmondta, „nem szégyellték a kitelepítettet beállítani a mentőakcióba, amely a parlagon heverő kitűnő békési földet” kívánta „a vérkeringésbe bekapcsolni”.

Igyekezett kapcsolatot teremteni a „gyülekezet többi kitelepítettjével is”. Erről Kendeh György Botta Istvánnak írt a már említett levelében: *„A kitelepítettek névsorát ne feledd el. Imádkozni is szeretnék értük. Ti is tegyétek, mi is akarjuk. Isten is ezt így akarja.”* A gyülekezeti összefogás eme példája a történeti feldolgozásban is nagy segítséget nyújt.[249]

Kendeh György a kitelepítés éveiben is folytatta a maga módján lelkipásztori munkáját. Levelezett, vigasztalt másokat, tanácsokat adott, és más kitelepítettekkel igyekezett szoros kapcsolatot kialakítani.[250] Kovács Lászlóné Ecsődi Ágota így emlékezett vissza: *„Kitelepítésük idején több levelet írtam neki és kaptam is tőle. Ezekben a levelekben a lelki segítségen*

[249] Kendeh György és családja kitelepítésének eddigi bemutatásához forrásként elsősorban azt az interjút használtam fel, amelyet 1993 októberében ifj. Zászkaliczky Pál készített Kendeh Györggyel. In *Nem voltam egyedül,* i. m. Az egyes hivatkozásokat lásd ott.

[250] *Nem nagyobb a szolga az ő uránál,* i. m., 39. o.

túl mindig kaptam nekem való, bíztató tanácsokat testvéreim neveléséhez. Hívtak, és így kétszer is voltam náluk Kamut-pusztán. (...) Egész életre szóló példát, útmutatást, emberi tartást kaptunk Gyurka bácsitól és Botta Pista bácsitól.”[251]

Kendeh György hivatalos kitelepítése két és fél évig tartott. A kitelepítést megszüntető végzés után is a békési tanyán maradtak, mert nem volt hova menniük. Az 1955-ös téeszesítéskor viszont már nem maradhattak abban az épületben. Ismét a példás hittestvéri segítség mutatkozott meg: egy kelenföldi gyülekezeti tag piliscsabai nyaralójába költözhetett a család.

A politikai változások következtében 1956 októberében Ordass Lajost bűncselekmény hiányában felmentette a Legfelsőbb Bíróság, és ezzel egyidejűleg Kendeh Györgyöt – Keken Andrással együtt – az Állami Egyházügyi Hivatal rehabilitálta. Az *Evangélikus Élet* című hetilap 1956. október 14-i száma arról tudósított, hogy „Kendeh György lelkészt visszahelyezték kelenföldi állásába”.[252]

Összegzés

Az ismertetett esetek természetesen csak kiragadott példák, mert a téma szélesebb körű feldolgozása a bevezetőben kifejtettek szerint további irányát jelöli ki a kutatásoknak. E pillanatfelvételek azonban mutatják, hogy érdemes a budapesti kitelepítések egyházi vonatkozásait feltárni, mert a pártállam mechanizmusainak mélyebb megismerésén túl megláthatjuk, hogy az embertelenség időszakában megnyilvánuló hit és emberség miként segített átvészelni a kitelepítetteknek a nem mindennapi megpróbáltatásokat. Ez azonban nem menti fel a rendszert, sőt annál inkább megítéli. A kitelepített családoktól a befogadó településeket és családokat – a pártállami célkitűzéssel és várakozásokkal ellentétben – nem elidegenítette a rendszer egymástól, hanem inkább közelebb hozta egymáshoz őket.[253]

[251] Uo., 67–68. o.

[252] Interjú Kendeh Györggyel. In *Nem voltam egyedül,* i. m.

[253] Csizmadia Lajos, akitől már a fentiekben idéztem, így emlékezett vissza: „Másnap kora reggel érkeztünk Murony állomásra, ahol már vártak ránk szekereikkel jövendő házigazdáink, az ugyancsak megbélyegzett, üldözött »nagy« gazdák, azaz a kulákok, a 15–25 hold szántót birtokló Békés megyei parasztemberek. A mi büntetésünk volt többek között az ő büntetésük is. Az elvtársak úgy gondolták, hogy majdcsak »megesszük« egymást. Csalódniuk kellett!” (*Nem nagyobb a szolga az ő uránál,* i. m., 111. o.). Lásd még Zinner Tibor: 1951-ben történt, *Filmvilág,* 1986/12. A szerző tanulmánya végén ezt írja: „Tény, hogy számos helyen nem szívesen látott vendégek voltak a kitelepítettek. Sok községben, tanyán és falun azonban nem az osztályellentétek fokozódását vonták maguk után a jelenlétükkel, hanem az együttérzést, a befogadók cselekvő segítőkészségét érzékelhették. Nem a politikai feszültségek levezetését, az »ügyeletes bűnbak« szerepét játszották el, hanem egyes esetekben éppen ellenkezőleg, a hatalommal kü-

Források és irodalom

ÁBTL 2.5.6 03241/1951. (1952) (80/30. kitelepítési irat) 18–19. o.
ÁBTL 2.5.6. 01976/1951. (91/9. kitelepítési irat).
ÁBTL 2.5.6. 02364/51. (35/24. kitelepítési irat) 5–8, 33–49. o.
ÁBTL 2.5.6. 03437. dosszié; Nagy Elek; 55. doboz (55/12.). Kitelepítési anyag.
ÁBTL 2.5.6. Kitiltással, kitelepítéssel kapcsolatos iratok, 1945–1953.
ÁBTL 3.1.9. V-84000. vizsgálati dosszié. 5–6, 9–11. o.
ÁBTL 3.2.3. Mt-38/203 3. kötet „Csanádi" fn. ügynök jelentései. Megnyitva: 1965. IV. 23. Lezárva: 1967. XII. 5., 127, 129, 131, 133. o.
ÁBTL 3.2.3. Mt-419/2. dosszié; „Bécsi Márton" ügynök jelentései. Megnyitva: 1952. III. 11., lezárva: 1958. XI. 19. 16. o.
ÁBTL 3.2.5. O-12672/1. Személyi dosszié Sz-6724, Horváth Antal, 90. 1964. június 3.
Bánkúti Gábor: *Jezsuiták a diktatúrában. A Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya története 1945–1965.* L'Harmattan – Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest, 2011. 36–42. o.
Biblia, Ószövetség, Királyok I. könyve, 17. rész.
Dessewffy Tibor – Szántó András: *„Kitörő éberséggel." A budapesti kitelepítések hiteles története.* Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 1989.
Dizseri Eszter: *Zsindelyné Tüdős Klára.* A Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, Budapest, 1994.
Draskóczy István: *Szabó Imre, a Budapesti Református Egyházmegye első esperese.* Parakletos Könyvesház, Kiskunfélegyháza, 1992.
Gergely Jenő: *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945.* Pannonica Kiadó. 13. fejezet – Archontológia. http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/katolikus-egyhaz-1/ch13.html (a letöltés dátuma: 2012. július 12.).
http://church.lutheran.hu/kelenfold/Botta.pdf (a letöltés dátuma: 2012. június 30.).
http://gyujtemeny.vatera.hu/kepeslap_fenykep/magyarorszag/1945_tol/rojtokmuzsaj_szot_gyermekudulo_1965_1511931791.html (a letöltés dátuma: 2012. június 30.).
http://huntingpress.eu/magazin/zsindely_endre_es_ferenc (a letöltés dátuma: 2012. június 30.).
http://refsvabhegy.org/gallery_inst/gallery2/main.php?g2_itemId=1669 (a letöltés dátuma: 2012. június 30.).
http://szidonia.hu/hu/tortenelem/olvasson_tobbet_szallodankrol_tortenelmerol (a letöltés dátuma: 2012. június 30.).
http://www.cadillaclasalle.hu/content/az-1937-es-magyarorsz%C3%A1gi-cadillaclasalle popul%C3%A1ci%C3%B3 (a letöltés dátuma: 2012. július 12.).
http://www.csepeli.hu/beszedek/unnepi_beszedek/tomka_nekrolog_2011_11_04.html (a letöltés dátuma: 2012. július 13.).
http://www.jmvk.hu/ekonyvtar/kl1943/kl1943_14.pdf (a letöltés dátuma: 2012. július 11.).

lönböző okok miatt szembekerülő, korabeli közmegegyezés egyik faktorát testesítették meg, még jobban ellentmondásossá tették azokat a társadalmi viszonyokat, amelyekben a vélt vagy valós ellenséggel szembeni osztályharc jelentkezett" (*Filmvilág,* 1986/12. http://www.filmvilag.hu/xereses_aktcikk_c.php?&cikk_id=5649&gyors_szo=||Zinner|Tibor|Zinner+Tibor&start=0).

http://www.lexikon.katolikus.hu/V/vatik%C3%A1ni%20magyar%20k%C3%B6vets%C3%A9g.html (a letöltés dátuma: 2012. július 12.).
http://www.reformatus.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=13260&catid=125:archivum-hirek&Itemid=341 (a letöltés dátuma: 2012. június 30.).
http://www.szoborlap.hu/16535_lord_rothermere_emlekmu_sopron_hikisch_rezso_1929.html?l&nr=1 (a letöltés dátuma: 2012. június 30.).
Ittzés Szilvia (szerk.): *75 év. Képek a Budapest-Kelenföldi Evangélikus Egyházközség életéből.* Budapest, Budapest-Kelenföldi Evangélikus Egyházközség, 2003. 68. o.
Komáromi Lapok, 1943. április 3.
Köbel Szilvia: *„Oszd meg és uralkodj!" – A pártállam és az egyházak.* Rejtjel Kiadó, Budapest, 2005. 50–52, 109–127. o.
Magyar Katolikus Lexikon. (http://lexikon.katolikus.hu/N/Nagy.html – a letöltés dátuma: 2012. július 12.)
Magyar Közlöny, 1946/12.
Magyarság, 1923. március 20.
Miklya Luzsányi Mónika (szerk.): *Illés kenyerén. Írások, dokumentumok Dobos Károly református lelkipásztor kitelepítésének éveiből.* Parakletos Könyvesház, Kiskunfélegyháza, 2006. 7. o.
Miklya Luzsányi Mónika: *Az igazak útján. 102 év szavakban és képekben. Dobos Károly élete.* Harmat Kiadó, Budapest, 2007. 157. o.
Nem voltam egyedül. I. kötet. *Beszélgetések az evangélikus közelmúltról.* Magyarországi Evangélikus Ifjúsági Szövetség, Budapest, 1995.
Thurnay Béla (szerk.): *Nem nagyobb a szolga az ő uránál. Kendeh György élete és szolgálata.* Budapest-Kelenföldi Evangélikus Egyházközség, Budapest, 2012. 261–262. o.
Tomka Ferenc: *Halálra szántak, mégis élünk! Egyházüldözés 1945–1990 és az ügynökkérdés.* Szent István Társulat, Budapest, 2005. 88. o.
Zinner Tibor: 1951-ben történt. *Filmvilág,* 1986/12. http://www.filmvilag.hu/xereses_aktcikk_c.php?&cikk_id=5649&gyors_szo=||Zinner|Tibor|Zinner+Tibor&start=0
Zsindelyné Tüdős Klára: *Csizma az asztalon.* Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern, 1978.
Zsuzsa Hanto: *Banished families.* Magyar Ház, Budapest, 2011. 63–71. o.

4. FEJEZET

Szólásszabadság – szólás utáni szabadság

A véleményszabadság a nyolcvanas évek végén Magyarországon[254]

A nyolcvanas évek második felében egyre jobban a figyelem középpontjába kerültek a szabadságjogok. Amint erről a bevezető részben bővebben olvashattunk, az emberi jogok alkotmányos deklarációja ellenére hiányoztak mind a politikai, mind pedig a jogi garanciák, amelyek biztosították volna e jogok gyakorlati érvényesülését. A politikai, társadalmi és gazdasági változások minden addiginál nyilvánvalóbban a felszínre hozták a pártállam álságos, relativizált viszonyulását a szabadságjogokhoz. A politikai intézményrendszer és a jogrendszer fokozatosan alakult át, és ebben a folyamatban kiemelkedő szerep jutott a szabadságjogok elméleti és gyakorlati szinten is „jogállamivá" válásának. A nyolcvanas években a hivatalos tájékoztatáspolitika mellett megjelent a „második nyilvánosság", és elismerést nyert az a megállapítás, hogy „az útkeresés joga is része a szocialista demokráciának".

Hogyan változott meg fokozatosan a véleményszabadság politikai és jogi környezete? Mi volt a háttere és a jelentősége az 1986-ban született sajtótörvénynek, majd az 1989-es év elején meghozott egyesülési jogról és gyülekezési jogról szóló törvényeknek? Milyen hatása volt a „társadalmi közérzetre" az MSZMP KB 1987. július 2-i határozatának, és az erre alapuló gazdasági-társadalmi kibontakozásról szóló kormányprogramnak? Mi volt az állambiztonsági szervek szerepe abban a folyamatban, amely a „rendszer tűrőképességét" puhatolta? Hogyan kezelték a „konstruktív társadalmi kritikát" és az „ellenséges ellenzéki" tevékenységet? Ezekre a kérdésekre keressük a választ az alábbiakban.

[254] A tanulmány alapjául szolgáló előadás elhangzott 2012. március 8-án az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában rendezett Történelmi KávéháZ alkalmán.

I. Rész

SZÓLÁS-, ILLETVE VÉLEMÉNYSZABADSÁG A PÁRTÁLLAMI ALKOTMÁNYBAN

A tág értelemben vett szólás- és véleményszabadság a kommunikációs jogok egész sorát öleli fel, a kommunikációs jogok anyajogaként is szokás nevezni. Magában foglalja mind az egyének, mind pedig a közösségek önkifejezésének a jogát, valamint az információszabadságot, amely igencsak felértékelődött a nyolcvanas években Magyarországon. Az információszabadság egyfelől jogot jelent a közérdekű adatok megismeréséhez és terjesztéséhez, másfelől az egyének azon jogosultsága is beletartozik, hogy privát életüket illetően maradjanak átláthatatlanok a hatalom számára, sőt az is, hogy az állampolgárok tisztában legyenek azzal, hogy az állam mit tud, tudhat róluk. Az alapjognak a sajtószabadság is része, amelynek szintén számos eleme van. Témánk szempontjából a közérdekű adatok megismeréséhez való jog kerül az előtérbe, nevezetesen az előbbi fordítottja, az, hogy az állam legyen átlátható a polgárai számára. Az állampolgárok akkor élhetnek igazán a szólás- és véleményszabadság jogával, ha van kellő információjuk, amiről szabadon, következményektől való félelem nélkül véleményt mondhatnak. Az egyéni önkifejezés jogán túl a másokkal együttesen (kollektívan) gyakorolt szólás- és véleményszabadság sajátos formája a gyülekezési és egyesülési jog is, amelyek szintén akkor töltik be rendeltetésüket, ha ismeretek birtokában a csoportok a hatalom tudomására hozhatják egyes folyamatokról az álláspontjukat.[255]

A kommunikációs alapjogok e széles spektrumát egészen másként közelíthetjük meg a pártállami és másként a jogállami keretek között. Az Alkotmánybíróság a rendszerváltás után kimondta, hogy a szabad kommunikáció a társadalom fejlődésének a motorja, amely azt jelenti, hogy a fejlődéshez egyaránt szükséges a káros és hasznos nézetek megjelenítése is.[256] Jogállamban természetesen van jelen a szabad kommunikáció, de diktatúrában éppen ez jelent nagy veszélyt a hatalom fenntartására. Az információnak a társadalom különböző rétegeiben történő szabad folyása a pártállam hatalmát aláássa, így nem kívánatos annak elősegítése, sőt a hatalom egyik fontos biztosítéka e szabadságjog érvényesülésének visszaszorítása, akadályozása, illetőleg manipulálása. A szocialista alkotmányok ennek megfelelően eleve megszorító értelmezést adtak az emberi jogoknak, és a jogrendszerből is hiányoztak azok a jogi garanciák, amelyek biztosították volna érvényesülésüket. A jogi garanciák hiányán túl az egész politikai berendezkedés a zárt társadalom erősítését szolgálta, és a jog a politika eszközeként a párt által meghatározott direktívákat volt hivatott normatív formába önteni.[257] Az Alkotmánybíróság 1994-ben a levéltári iratokkal kapcsolatos határozatában megállapította, hogy az államhatalomban betöltött szerepe miatt – eltérően a jogállamban működő pártoktól – a Magyar Dolgozók Pártja és a Magyar Szocialista Munkáspárt de facto közhatalmat gyakorolt.[258] A pártállam tájékoztatáspolitikája stratégiai fontosságú terület volt, az információk – mind a közérdekű, mind a privát szférát érintő információk – birtoklása, valamint a közvéleménynek és a nyilvánosságnak a hatalom érdekei szerinti befolyásolása a rendszer fő támaszát jelentette.

A fentiekből az következne, hogy „hivatalosan" a pártállamon nem kérhetjük számon a jogi garanciákat. Mindezek ellenére a pártállami alkotmányok alapjogi rendelkezéseit érdemes megvizsgálni. Egykori kedves tanárom az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán nem sokkal a rendszerváltás előtt azt tanította nekünk, hogy nem az a lényeg, hogy legyen szólásszabadság, hanem az, hogy legyen szólás után is szabadság. Ugyanis Nyugat felé fontos propaganda volt annak elhitetése, hogy a szocialista rendszerben az emberek szabadok és elégedettek. A deklaratív alkotmányos megfogalmazások részei voltak a jogrendszernek, és ez indokolja, hogy bizonyos értelemben mégiscsak elvárjuk a jogi garanciákat (volt szólásszabadság), azonban éppen az alkotmányos helyzet és a párt omnipotens szerepe rendkívül nagy teret engedett a szűkítő jogértelmezésnek (nem volt szólás utáni szabadság).

A Magyar Népköztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény elfogadásakor az I. fejezet deklarálta, hogy az állam „védi a magyar *dolgozó nép* szabadságát és hatalmát", és a „szocialista építésre" szervezi a „társadalom erőit". A VIII. fejezet az állampolgárok jogai és kötelességei címmel alapjogi katalógust tartalmazott, és köztük kimondta, hogy a Magyar Népköztársaság „a dolgozók érdekeinek megfelelően biztosítja a *szólásszabadságot*, a sajtószabadságot és a gyülekezés szabadságát". Majd

[255] Az Alkotmánybíróság a kommunikációs alapjogok jogegyütteséből kiemelve az „informáltsághoz való jogot" megállapította: „Az információkhoz való hozzáférhetőség, az információk szabad áramlása különösen a közhatalom és az állam szervei tevékenységének átláthatósága körében alapvető jelentőségű. A közérdekű adatok nyilvánossága, megismerhetősége gyakran előkérdése és feltétele a szabad véleménynyilvánításhoz való jog gyakorolhatóságának, és azzal más vonatkozásban is szorosan összefügg" [34/1994. (VI. 24.) AB-határozat].

[256] Lásd: 30/1992. (V. 26.) AB-határozat és 34/1994. (VI. 24.) AB-határozat.

[257] Lásd ehhez Köbel Szilvia: *„Oszd meg és uralkodj!" – A pártállam és az egyházak.* Budapest, Rejtjel Kiadó, 2005. 16. o.

[258] A rendszerváltás alkotmánya kimondta, hogy a „pártok közhatalmat közvetlenül nem gyakorolhatnak" [1949. évi XX. törvény 3. § (3) bekezdés], ám az Alkotmánybíróság az elmúlt rendszer pártiratainak állami tulajdonba vétele kapcsán a következőt állapította meg: „Tekintettel (...) a volt MDP-nek és MSZMP-nek az államhatalomban betöltött szerepére, a pártdokumentumok a jogállami fordulatot követő állami tulajdonba vétele és kutathatósága más alkotmányos megítélés alá esik, mert az említett pártok közhatalmat gyakoroltak" [34/1994. (VI. 24.) AB-határozat].

hozzátette azt is, hogy az „állam e jogok érvényesítésére a dolgozók rendelkezésére bocsátja a szükséges anyagi eszközöket" [55. § (1)–(2) bekezdés].[259]

Míg az 1949-ben elfogadott szöveg csak „állampolgárok jogairól" szólt, és nem tartalmazott általános megállapításokat az alapjogokról, addig az Alkotmány 1972-ben történt átfogó módosításakor deklarálták, hogy a „Magyar Népköztársaság tiszteletben tartja az *emberi jogokat*". A következő bekezdés azonban már ismét „csak" állampolgári jogokat említett, mégpedig kimondva, hogy azokat „a szocialista társadalom érdekeivel összhangban kell gyakorolni", és a jogok gyakorlása „elválaszthatatlan az állampolgári kötelességek teljesítésétől". Ezzel a megszorító értelmezésre alapot adó megállapítással lényegében kodifikálták az addig kialakult gyakorlatot, és a „szocialista társadalom érdekei" általános megfogalmazás továbbra is nyitva hagyta az önkényes jogértelmezés kapuját. Minthogy ekkor került bele az Alkotmány szövegébe az is, hogy a „munkásosztály marxista–leninista pártja a társadalom vezető ereje",[260] nyilvánvaló volt, hogy a marxista–leninista eszmerendszer immáron a tételes jogban kodifikált felhatalmazással eleve behatárolja a szólásszabadság mozgásterét. További bekezdésben egyidejűleg azt is rögzítették, hogy a Magyar Népköztársaságban „*törvény* állapítja meg az állampolgárok alapvető jogaira és kötelességeire vonatkozó szabályokat" [54. § (1)–(3) bekezdés].[261] Ez a szakasz jogi garanciát is jelenthetett volna, de mivel az egész politikai rendszer változatlan maradt és az állam ideológiailag elkötelezett volt, nem jelentett a gyakorlatban védelmet, és a törvényes garancia csak elvi lehetőség maradt a nyolcvanas évek második feléig. Az 1972-es alkotmánymódosítás úgy változtatott a szólásszabadság megfogalmazásán, hogy a „Magyar Népköztársaság *a szocializmus, a nép érdekeinek megfelelően* biztosítja a *szólásszabadságot*, a sajtószabadságot és a gyülekezési szabadságot" (64. §).[262] Elhagyták azt a részt, amely biztosította volna a dolgozóknak az anyagi eszközöket e jog érvényesüléséhez, tehát bizonyos értelemben szigorodott az alkotmányos szabályozás. Erre a szakaszra hivatkozva akár papírhiány miatt is akadályozhatták a sajtó működését.

Ezt követően az 1989. január 10-ei alkotmánymódosítás érintette ismét a szólás- és véleményszabadság alapjogát, mégpedig az Alkotmánybíróság felállításával egyidejűleg kimondták, hogy „[A] Magyar Népköztársaság biztosítja a *szólásszabadságot* és a *sajtószabadságot*" (64. §). Ebben már

[259] *Magyar Közlöny,* 1949/174.

[260] 1972. évi I. törvény a Magyar Népköztársaság Alkotmányának egységes szövegéről, 3. §. *Magyar Közlöny,* 1972/32.

[261] 1972. évi I. törvény a Magyar Népköztársaság Alkotmányának egységes szövegéről. *Magyar Közlöny,* 1972/32.

[262] 1972. évi I. törvény a Magyar Népköztársaság Alkotmányának egységes szövegéről. *Magyar Közlöny,* 1972/32.

nem szerepelt a „szocializmus" és a „nép" érdekeire való hivatkozás, majd a későbbiekben látni fogjuk, hogy miért.[263] További módosításként került bele az Alkotmány szövegébe az is, hogy „[A]z egyesülés és a békés gyülekezés joga *mindenkit* megillet". Az egyesülési és gyülekezési alapjog korlátjaként rögzítették, hogy e jogok gyakorlása „nem sértheti a Magyar Népköztársaság alkotmányos rendjét". Itt már a tényleges jogi garanciák felé mutató lépés volt annak kimondása, hogy az egyesülési és gyülekezési jog „gyakorlására vonatkozó részletes szabályokat *törvény* állapítja meg" [65. § (1)–(3) bekezdés].[264] Ekkor már nyíltan a jogállam megteremtése volt a cél, így ez a módosítás az átmenetet segítette ezekben a hónapokban, és az alkotmánymódosítással együtt el is fogadták az egyesülési jogról és a gyülekezési jogról szóló törvényeket.

Ezután az alapjogokkal kapcsolatban általános érvényű változás az 1989. október 23-án, a köztársaság kikiáltásakor, a tartalmát tekintve új alkotmány kihirdetése során következett be. A jogállamivá átalakított Alkotmány 8. § (1) bekezdése kimondta, hogy [A] Magyar Köztársaság elismeri az ember sérthetetlen és elidegeníthetetlen alapvető jogait, ezek tiszteletben tartása és védelme az állam elsőrendű kötelessége". A (2) bekezdésben azt rögzítették, hogy az „[A]lapvető jogokra és kötelességekre vonatkozó szabályokat kizárólag alkotmányerejű törvény[265] állapíthat meg". A jogok lehetséges korlátozására vonatkozó nemzetközi egyezményekből átvett szöveget a (3) bekezdésben deklarálták, miszerint „[A]lapvető jog gyakorlása csak alkotmányerejű törvényben megállapított olyan korlátozásoknak vethető alá, amely az állam biztonsága, a belső rend, a közbiztonság, a közegészség, a közerkölcs vagy mások alapvető jogainak és szabadságának a védelme érdekében szükséges".[266] A módosított Alkotmány 61. §-63. §-a tartalmazta a kommunikációs jogok új megfogalmazását. Először azt rögzítették, hogy „[A] Magyar Köztársaságban *mindenkinek* joga van a *szabad véleménynyilvánításra*, továbbá arra, hogy a *közérdekű adatokat megismerje, illetőleg terjessze*", majd pedig azt, hogy „[A] Magyar Köztársaság elismeri és védi a *sajtó szabadságát*" [61. § (1)–(2) bekezdés]. Külön paragrafust szenteltek a gyülekezési jognak és az egyesülési jognak. A kollektív joggyakorlás garanciájaként kimondták, hogy [A] Magyar Köztársaság elismeri a *békés gyülekezés jogát* és biztosítja annak szabad

[263] Lásd a tanulmány második részében.

[264] 1989. évi I. törvény az Alkotmány módosításáról. *Magyar Közlöny,* 1989/5.

[265] Az alkotmányerejű törvény az átmenet időszakának a jogforrása volt, az 1989. évi XXXI. alkotmánymódosító törvény vezette be. Az Alkotmánnyal egy szintre hozott törvények jogállami garanciákat jelentettek. Az alkotmányerejű törvény kategóriát az új Országgyűlés összehívását követő nyári alkotmánymódosítás során váltották fel „kétharmados"-ra (1990. évi XI. törvény a Magyar Köztársaság Alkotmányának módosításáról. *Magyar Közlöny,* 1990/59.).

[266] 1989. évi XXXI. törvény az Alkotmány módosításáról. *Magyar Közlöny,* 1989/74.

gyakorlását" (62. §). Az egyesülési jogot pedig úgy határozta meg, hogy [A] Magyar Köztársaságban az *egyesülési jog* alapján mindenkinek joga van a törvény által nem tiltott célra szervezeteket létrehozni, illetőleg azokhoz csatlakozni. Majd az is belekerült a szövegbe, hogy „[P]olitikai célt szolgáló fegyveres szervezet az egyesülési jog alapján nem hozható létre" [63. § (1)–(2) bekezdés].[267]

Láthatjuk, hogy a köztársaság kikiáltásának napján elfogadott alkotmányszövegben a szólásszabadság és a véleményszabadság összekapcsolódott a közérdekű adatok megismeréséhez és terjesztéséhez való joggal is. Ez újdonság volt a pártállami alkotmányos megfogalmazásokhoz képest. Az is új volt, hogy a „szabad véleménynyilvánítás" kifejezés megjelent az alkotmányszövegben, immáron expressis verbis deklarálva, hogy szabad másként gondolkodni és annak hangot is adni. Ezeket az alapvető változásokat a közjogi rendszerváltás tette lehetővé, az alapjogi alkotmányos rendelkezéseknek már egy demokratikus jogállamban kellett funkcionálniuk.

Amint az Alkotmánynak a fent bemutatott módosításaiból látszik, a nyolcvanas évek második felében – más jogterületekhez hasonlóan – a kommunikációs alapjog csoport is lépésről lépésre vált jogállamivá. Ezekben az években a pártállami keretek között fokozatosan megjelennek a jogállamra jellemző, vagy legalábbis abba az irányba mutató átmeneti jellegű intézkedések, folyamatok, ezek egyre inkább felgyorsulnak, és a különböző döntéshozatali mechanizmusokban konkrét formát öltenek. Kulcsár Kálmán igazságügy-miniszter 1989-ben a parlament plenáris ülésén azt mondta, hogy „a jogállam megteremtése folyamat".[268] Ez a mondat a gyülekezési jogról szóló törvényjavaslat vitája során hangzott el reflektálva arra, hogy az Alkotmány módosításával egyidejűleg zajló egyesülési jog és gyülekezési jog vitája során a képviselők arra vártak választ, hogy mi is a jogállam. Ezek a jogalkotási események markánsan a jogállamiság jegyeit viselték magukon, és már erről beszéltek nyíltan a törvényhozásban is. A folyamat azonban már néhány évvel azelőtt elkezdődött, és az átmeneti szabályokból végül jogállami normák lettek. Ezt a folyamatot próbáljuk meg nyomon követni az alábbiakban a parlamenti jegyzőkönyvek, a korabeli szakirodalom, a politikai rendőrség parancsnoki értekezletei, és néhány konkrét esetet felölelő állambiztonsági dosszié elemzésével.[269]

[267] Uo.

[268] *Országgyűlési Értesítő.* Az Országgyűlés 38. ülése, 1989. január 11-én, szerdán. 3186. o.

[269] Konkrét eseteket a tanulmány második részében ismertetünk.

1986 – A SAJTÓTÖRVÉNY MEGSZÜLETÉSE

Markója Imre igazságügy-miniszter 1986. március 20-án a sajtóról szóló törvényjavaslat expozéját azzal kezdte, hogy „az állampolgárok alapvető politikai jogai közé tartozó szólás- és sajtószabadságnak az alapelveit és a legfontosabb jogi garanciáit összefoglaló magas szintű jogszabály tervezetét" tartják a kezükben a képviselők. A „szocialista magyar sajtótörvény"-nek titulált javaslat jelentőségét azzal hangsúlyozta, hogy előrelépés abba az irányba, hogy valamennyi alkotmányos alapjog „törvényi szintű szabályozást kapjon", és ezzel elősegítsék „az alkotmányban foglalt rendelkezések gyakorlati és következetes végrehajtását".[270] Nemcsak arról volt szó azonban, hogy törvényi szintű szabályozást kellett, hogy kapjon ez a jog. Markója az információrobbanás koraként jellemezte az időszakot, és elkerülhetetlenné vált a tömegtájékoztatás és a nyilvánosság egyre nagyobb szerepe, ennélfogva a sajtószabadság fogalmát is át kellett értelmezni. Markója kifejtette, hogy a szocialista demokrácia alapvető követelménye az, hogy minden „becsületes és jószándékú" ember élhessen a politikáról alkotott „szabad véleménynyilvánítás" lehetőségével. Annak kimondása, hogy a politikáról szabadon lehet véleményt mondani, jelzi, hogy szembe kellett nézni azzal, hogy megállíthatatlan a pluralizálódás folyamata. Másrészről viszont a miniszter azt is leszögezte, hogy a „szocialista sajtónak (...) politikailag elkötelezettnek kell lennie", és „nem lehet (...) szószólója a szocializmustól idegen (...) eszméknek és nézeteknek". A félreértés elkerülése végett sietett elmondani azt is, hogy a politikai elkötelezettségen nemcsak „dicsérő szót" és „reális méltatást" kell érteni, hanem azt is, hogy a sajtó felelősségteljesen tárja fel a problémákat, és váljon a társadalom „élő lelkiismeretévé".[271] Hivatkozott az ENSZ polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmányának való megfelelésre is, és hangsúlyozta, hogy a törvényjavaslat a sajtó feladatát az állampolgároknak a tájékoztatáshoz való jogához kapcsolva határozza meg. Hozzátette azt is, hogy a sajtó akkor tud megfelelni a törvényes hivatásának, ha hozzájut a szükséges információkhoz, ami alapján elemző, feltáró tevékenységet tud folytatni, és így tájékoztatni tudja az állampolgárokat. Ennek okán került bele a javaslatba a felvilágosításadási kötelezettség szabálya. Ezzel az állami szerveket, gazdálkodó szervezeteket, társadalmi szervezeteket és egyesületeket kötelezték arra, hogy – államtitok, szolgálati titok és magántitok kivételével – szolgáltassanak adatokat a tömegtájékoztatási szervek számára.

[270] *Országgyűlési Értesítő.* Az Országgyűlés 6. ülése, 1986. március 20-án, csütörtökön. 400. o.

[271] *Országgyűlési Értesítő.* Az Országgyűlés 6. ülése, 1986. március 20-án, csütörtökön. 402. o.

A társadalmi nyilvánosság és ellenőrzés megfogalmazódott az expozéban, ami valóban váltást jelentett a sajtószabadság értelmezésében.[272]

A miniszteri beszéd tükrözte az ellentmondást, ami ezt az időszakot jellemezte. A pártállami és a jogállami elemek keveredtek, és érezhető volt a paradigmaváltás előkészítése. Nyilván nem tudhatták előre, hogy pontosan mi fog történni három év múlva, de a mélyreható társadalmi átrendeződés folyamata tapinthatóvá vált. Markója arra is kitért, hogy a javaslat előkészítése során a legnagyobb vitát a sajtóigazgatási szabályok váltották ki. Nem véletlen, hiszen az elvek próbája a gyakorlat, így – a miniszter megfogalmazása szerint – „az engedélyezési szabályoktól függ a sajtószabadság alkotmányos alapelvének (...) a megvalósulása". Felhívta a figyelmet annak veszélyére, hogy az alapelvek a gyakorlati megvalósulás során a visszájára fordulhatnak, és el kell kerülni azt, hogy az elvek tartalmatlan kinyilatkoztatások maradjanak. Állást fogalt amellett, hogy a javaslat előkészítőinek szándéka az, hogy a sajtószabadság elvei a „mindennapok élő realitásává" váljanak. Ezt időszerű volt hangsúlyozni, mert ünnepélyesen deklarált elvekben nem szűkölködött addig sem a szocializmus politikai és jogi rendszere, most már a praktikumon volt a sor. Ebben az előterjesztők azt az elvet követték, hogy nem az egyes sajtótermékek tartalma felett legyen előzetes állami ellenőrzés, hanem azt nézik, hogy általában a sajtótermék előállításának és nyilvános közlésének megvannak-e a törvényi feltételei. Ez a tartalmi cenzúrától elmozdulást jelentett az enyhébbnek számító alaki feltételek vizsgálata felé, amit erősített az is, hogy a független bíróságok hatáskörébe szándékoztak utalni azokat az eseteket, amikor az ügyész a sajtótermék nyilvános közlését megtiltandónak, illetve felfüggesztendőnek tartja.[273]

Itt szükséges kitérni arra, hogy hivatalosan, jogi értelemben vett előzetes hatósági cenzúra addig sem volt, de mivel az egész sajtót a párt irányította, és az engedélyezési szabályok is megszorítóak voltak, a gyakorlatban mégis tartalmi cenzúra érvényesült. A hatvanas években a jogi szakirodalomban komolyan felvetődött a sajtójogi szabályozás problematikája. Számos tanulmány szorgalmazta a sajtójog reformját egyrészt abban a vonatkozásban, hogy szükség lenne egységes, magas szintű sajtókódexre, tehát az addigi kormányrendelet[274] helyett legalább törvényerejű rendelet szabályozza a kérdést, másrészt pedig rámutattak az alkotmányos rendelkezés jogi garanciáinak a hiányára. A szólás-, sajtó- és gyülekezési szabadság akkor hatályos alkotmányi megfogalmazása csupán az anyagi biztosítékot

[272] *Országgyűlési Értesítő.* Az Országgyűlés 6. ülése, 1986. március 20-án, csütörtökön. 403–404. o.

[273] *Országgyűlési Értesítő.* Az Országgyűlés 6. ülése, 1986. március 20-án, csütörtökön. 409–410. o.

[274] 26/1959. (V. 1.) Korm. számú rendelet a sajtó egyes kérdéseiről.

hangsúlyozta, ám a jog érvényesülésének egyéb garanciáit nem. A szakirodalomban azonban kifejtették, hogy a „szocialista jog alapelveiből" következtetni lehet a „jogi-szervezeti garanciákra", akár kimondja tételesen az Alkotmány, akár nem, viszont kívánatos lenne alkotmányos szinten is rögzíteni ezeket a „szocialista demokratizmus" érdekében. A jogtudósok által megfogalmazandó biztosítékok között első helyen szerepelt az, hogy „nincs előzetes cenzúra", aztán az, hogy bírói határozat nélkül sajtóterméket nem lehet elkobozni, valamint a sajtótermékek szerzői, előállítói és terjesztői ellen csak törvénysértés esetén az arra törvényben feljogosított szervek járhassanak el. Tehát nem túlzás, ha utólag valamennyire számon kérjük a szólásszabadság érvényesülését, hiszen a korabeli szakemberek érvelése szerint a szocializmus rendszerén belül is elvárható lett volna de jure és de facto a garanciák minimális szintű kiépülése. A sajtójogi szabályozás reformjára volt kormányzati kezdeményezés is a hatvanas években, aminek következtében a Magyar Újságírók Országos Szövetségének (MÚOSZ) tudományos szakemberekből, gyakorló bírákból, jogtanácsosokból és újságírókból álló bizottsága módosító javaslatokat dolgozott ki, ám ekkor nem történt érdemi változás.[275]

A parlamenti vita során Berecz Jánosnak, az MSZMP KB titkárának a felszólalása tükrözte leginkább a helyzet ellentmondásosságát. Pozíciójánál fogva neki védeni kellett a szocializmus bástyáját, de nem kerülhette el, hogy állást foglaljon a reform szükségessége mellett. Idézte a párt XIII. kongresszusa határozatát: „Határozott, egyértelmű fellépésre van szükség a szocialista eszmékkel és céljainkkal összeegyeztethetetlen megnyilvánulásokkal szemben." Ugyanakkor leszögezte azt is, hogy politikai érdek fűződik a közvélemény pontos tájékoztatásához, és nem lehet olyan fontos kérdés, amelyről akár a belpolitikát, akár a nemzetközi politikát illetően hallgatni kellene, vagy indokolt lenne késve tájékoztatást adni. Berecz igyekezett elhárítani azt, hogy a „régen bukott sikerpropaganda" pártján állna, de a sajtó felé azt az elvárást fogalmazta meg, hogy „a kor szellemének megfelelő felkészültséggel, szilárd világnézettel, és szép érthető magyar nyelven" kell szolgálnia „a forradalmi internacionalizmusnak az ügyét".[276] Azt gondolom, nem vitás, hogy ezek közül a szép magyar nyelv iránti igény minden további nélkül megállja a helyét a demokratizálódás folyamatában, de a szilárd világnézetre és a forradalmi internacionalizmusra való hivatkozás még a legnagyobb jóindulattal sem mondható

[275] Dér Ferenc: A sajtójogi szabályozás néhány problémája. *Állam és Igazgatás,* 1965. november. 1016–1022. o. Lásd még Dér Ferenc: *Sajtójogi ismeretek.* Budapest, Tankönyvkiadó, 1967; Ficzere Lajos: A szólás és sajtószabadság. *Állam és Jogtudomány,* VII. kötet, 4.; Popper László – Szegő Tamás – Dér Ferenc (összeáll.): *Sajtójogi kézikönyv.* MÚOSZ sajtójogi bizottsága, kézirat.

[276] *Országgyűlési Értesítő.* Az Országgyűlés 6. ülése, 1986. március 20-án, csütörtökön. 425–428. o.

a véleményszabadságot garantáló elvárásnak. Berecz János beszéde tehát a miniszter expozéjához képest sokkal inkább az addig megszokott sikerpropaganda folytatását ígérte, mintsem valami komoly változást engedett sejtetni.

Ehhez képest Kállai Ferenc képviselő az „alkotóképes gondolati véleménycsere" szükségességéről beszélt, és a sajtó felé azt az igényt fogalmazta meg, hogy „legyen megtörhetetlen az igazságkeresésben és ennek kimondásában". Hangot adott annak, hogy a sajtószabadságot félteni kell azoktól, akik „nem bíznak a társadalom szabad lehetőségeiben", holott szerinte a „felelősséggel elmondott szó (...) a társadalom szellemi lélegzetvételéhez szükséges".[277] Kállai Ferenc szavai mutatták, hogy a sajtó szerepéről más volt a felfogása, mint a párt keményvonalas titkárának. Igaz, óvatosan fogalmazott ő is, de mégis a szabadság, a nyitás irányába vitte a kommunikációs jogok értelmezését. Már annak kimondása is nagy dolog volt, hogy a társadalomnak szellemi lélegzetvételre van szüksége, különösen úgy, hogy ez a parlament ülésén egy képviselő részéről hangzott el.

A sajtótörvényt 1986. március 20-án egyhangúlag fogadta el az Országgyűlés.[278] Erre a szakirodalom is gyorsan reflektált. A jogtudomány részéről üdvözölték a tájékoztatáshoz való jog törvényi statuálását, sőt hangot kapott az is, hogy magát az Alkotmányt is ki kellett volna egészíteni a véleménynyilvánítási jog gazdagabb megfogalmazásával, valamint a tájékozódáshoz és a tájékoztatáshoz való jogot is be kellett volna emelni az Alkotmányba.[279] A Tömegkommunikációs Kutatóközpont folyóirata, a *Jel-Kép* interjút készített Bányász Rezső államtitkárral, a Tájékoztatási Hivatal elnökével. A riporternek az újságírói munka hitelességével és a bíráló hangnemmel kapcsolatos kérdéseire adott államtitkári válasz azonban tükrözte a parlamenti vita kettősségét. Bányász nem állította fel az abszolút tévedhetetlenség követelményét, de arra azért felhívta a figyelmet, hogy az újságíró „a politikai ábécében" nem tévedhet, azaz nem vethet fel „a történelem által rég elvetett alternatívákat". A sajtóban megjelenő bírálat fontosságát hangsúlyozta ugyan, de leszögezte, hogy az a „szocializmus érdekében", az „alkotmány alapján" álljon, tehát a szocialista rendet, a Magyar Népköztársaság „szövetségi hűségét" kétségbe vonó írásoknak nincs helyük.[280] Nem véletlen, hogy az alkotmányos kérdések mellett a gazdasági újságírás is felélénkült. A törvény által előírt tájékoztatási kötelezettség megindította az üzemi titokról szóló vitákat, és ez is inspirálta, hogy a

[277] Uo., 416–417. o.

[278] Uo., 448. o. *A sajtóról szóló 1986. évi II. törvény* címen lett kihirdetve.

[279] Lásd Ádám Antal: Az 1986. évi magyar sajtótörvényről. *Jogtudományi Közlöny,* 1987. január.

[280] Államtitkári vélemény új törvényünkről. Dr. Bányász Rezsővel beszélget Szabó László. *Jel-Kép,* 1986/4. 5–13. o.

sajtó szerepét elemző írások jelenjenek meg. A gazdasági újságírók egyre több vállalati információhoz szerettek volna jutni, és kritikai cikkeiknek nem mindig örültek a vállalatok. Ipari és külkereskedelmi vezetők szerint egyes bíráló írások rontották a magyar áruk iránti külföldi keresletet, és így népgazdasági érdekekre hivatkozva bátorították a vállalati vezetőket, hogy éljenek az üzemi titok szavatolta információmegtagadási jogukkal. Ennélfogva a sajtóban górcső alá került az egész tervutasításos gazdaságirányítási rendszer, szembeállítva azzal, hogy a „piacgazdaságoknak" a sajtóval egészen más a kapcsolatuk.[281]

A POLITIKAI RENDŐRSÉG SZEREPE

A parlamenti beszédekben csak a felszínen érintették a reformok szükségességét és komolyságát. A valóság azonban ennél már jóval messzebb járt. Az erősödő gazdasági, társadalmi válság hatására az emberek már nem elégedtek meg a hivatalos tájékoztató szervek által szolgáltatott információkkal, hanem komolyan válaszokat vártak a kérdéseikre, és változtatásokat sürgettek. A politikai rendőrség 1986. január 6-ai parancsnoki értekezletén kimondták, hogy a korábbi évekhez képest bonyolultabbá és nyíltabbá vált a külső és a belső „ellenség" munkája, és számítottak arra, hogy szamizdat készítésében és terjesztésében az „ellenséges ellenzéki" vonal igen aktív lesz abban az évben.[282]

A május 19-ei parancsnoki értekezleten nyilvánvalóvá vált, hogy a Magyarországon fokozatosan kialakult belső ellenséges ellenzéki kör a marxizmus hegemón szerepére komoly veszélyt jelent. Megindult a szocialista országok ellenzéki csoportjai közötti együttműködés. Az állambiztonsági szerveknek mindezekkel a változásokkal lépést kellett tartani. Az eredetileg kulturális területre koncentrált 0022/1970. sz. BM-parancs elavulttá vált, mert szélesebb szférában – pl. ifjúság, politikai elítéltek, egyházak területén – jelentkezett az ún. ideológiai diverzió, amely felerősítette az ellenséges ellenzéki tevékenységet. A politikai rendőrségnek sürgősen új parancsra volt szüksége. A szamizdat irodalomban új vonás volt, hogy már nemcsak elszórt vélemények és akciók jelentek meg, hanem konkrét ellenzéki programok kimunkálásával és publikálásával kellett számolni. A politikai rendőrség szembesült azzal, hogy a magyar közvéleményt a hivatalos tájékoztatási csatornák mellett egyre inkább a „második nyilvánosság" látja el információval. Sőt, felhívták a figyelmet arra, hogy ha a párt tájékoztatási politikája nem fejlődik és javul, akkor az „ellenséges propagan-

[281] Szegő Tamás: Fonák fogócska. *Jel-Kép,* 1987/2. 3–4. o.

[282] ÁBTL 1.11.1. 30. doboz. 45-73/2/1986. 6. o. Emlékeztető az 1986. január 6-ai parancsnoki értekezletről.

daszervek" „hézagpótló szerepet" töltenek be.[283] Amikor ez elhangzott az értekezleten, addigra az Országgyűlés már elfogadta azt a sajtótörvényt, amely deklarálta a tájékoztatáshoz fűződő jogot. A politikai rendőrség megállapítása tehát azt vetítette előre, hogy az új törvényi szabályozásnak valóban a tájékoztatáspolitika nyitásának a szolgálatába kell állnia. A gyakorlatban ez a nyitás azonban nem ment olyan simán, sőt a politikai rendőrség dilemmáit olvasva, ellentmondásos, mondhatni öncélú volt.

Az új parancs elkészítése előtt mindenképpen átfogó jelentést kellett összeállítani a III/III. Csoportfőnökség elmúlt másfél évtizedes hálózati munkájáról. Ez egyébként is időszerű volt, mert hosszú ideje ilyen értékelésre nem került sor. A június 2-ai parancsnoki értekezleten megvitatott jelentés a hálózati munkával kapcsolatos szoros értelemben vett általános „munkaügyi" jellegű (pl. a beszervezéseknél a kiválasztó és a tanulmányozó munka, a tartó tisztek adminisztrációs kötelezettségei, a hálózati személyek anyagi ösztönzése, stb.) kérdéseken felül – és ez az, ami a témánk szempontjából leginkább érdekes – kitért az ellenséges ellenzéki erőkhöz való viszonyulásra is. Megállapították, hogy ezeknek az erőknek a létezésével hosszú távon kell számolniuk, és a fő cél egy olyan „ütőképes hálózati kontingens kiépítése", amely a csoportfőnökség irányításával és vezetésével képes „az ellenséggel tartósan együtt élni". Így indirekt módon a politikai rendőrség hozzájuthat a szükséges információkhoz, és befolyásolni tudja a különböző eseményeket. Hibaként rögzítették, hogy a hálózati munka egyirányú, helyette „összállambiztonsági horizontra kell tekinteni".[284]

A következő parancsnoki értekezleten, szeptember 1-jén javaslatot tettek a 0022/1970. sz. BM parancs módosítására. Hivatkozva az MSZMP PB ellenséges ellenzékkel foglalkozó új, 1986. július 1-ei állásfoglalására[285] hangsúlyozták, hogy egységes fogalomhasználatot kell kialakítani. Dr. Horváth József r. vezérőrnagy, csoportfőnök úgy foglalta össze a helyzetet, hogy az új parancsnak az egész belső reakció elleni állambiztonsági munkát kell meghatároznia, nemcsak a kulturális területet. Az ellenséges ellenzék egyes csoportjainak egymáshoz való közeledése nagyobb veszélyt jelentett, ezért a rendszer fellazítására irányuló törekvésekkel szemben az eddig megszokotthoz képest másként kellett fellépnie a politikai rendőrségnek. Az erők ilyen koncentrálása az egész szocialista rendszert veszélyeztette, így olyan parancsot vártak, ami egyrészt időtálló, másrészt

[283] ÁBTL 1.11.1. 30. doboz. 45-73/2-50/1986. 40–44. o. Emlékeztető az 1986. május 19-ei parancsnoki értekezletről.

[284] ÁBTL 1.11.1. 30. doboz. 45-73/2-51/1986. 47–50. o. Emlékeztető az 1986. június 2-ai parancsnoki értekezletről.

[285] MNL OL M-KS-288-5/972. ő. e.

pedig konkrét szabályokat, sőt taxatív felsorolást tartalmaz.[286] Ebből látható, hogy a politikai rendőrség elbizonytalanodott a fogalmakat illetően, és nem általános szabályok szerint akartak a továbbiakban dolgozni, hanem mielőbbi, nagyon is konkrét utasításokat vártak.

1986 decemberében, az év utolsó parancsnoki értekezletén hangsúlyozottan foglalkoztak az ifjúsági területtel, ezen belül is a felsőoktatásban a kiemelt objektumok védettségével. Elégedetlenek voltak a témában készült jelentéssel, ugyanis az anyag nem foglalkozott több fontos kérdéssel, mint pl. a nyári szakkollégiumi táborokkal, vagy az egyetemi vezetés partnerségével az állambiztonsági munkában. Egyrészről elemezni kellett volna azt, hogy az egyetemeken a hivatalos, illetve a társadalmi kapcsolatok mennyire segítik a hálózati munkát, másrészről pedig gondot jelentett az, hogy az egyetemi körben nagyon sok volt a váratlanul előforduló, intézkedést igénylő esemény, amelyről az állambiztonságiak nem kaptak megfelelő előzetes információt. Így sürgetővé vált, hogy az egyetemi hálózati kontingenst „összetételében és mennyiségében" is javítsák. Ezen azt értették, hogy olyan kvalifikált hálózati személyek kellettek, akik több hálózati funkciót is el tudnak látni, több helyre bevezethetőek, és pozitív befolyásolásra is alkalmasak. Felvetődött a végzős egyetemista hálózati személyek további sorsának a kérdése is, ami az esetleges továbbfoglalkoztatásukat jelentette, és a politikai rendőrségnek az lett volna előnyös, ha nem kerülne sor nagyszámú kizárásra a hálózatból.[287]

A következő évben, 1987. február 2-án a parancsnoki értekezleten foglalkoztak először a 0022/1970. számú BM-parancsot felváltó parancstervezettel. Ez a tervezet annyiban volt más az előzőekhez képest, hogy az egész belső reakció elhárítását célozta meg, és keret jelleggel szabta meg a politikai rendőrség tevékenységének a fő irányát. A csoportfőnök az értekezleten hangsúlyozta, hogy nem volt eddig előzménye olyan keret jellegű alapparancsnak, amely a „vonatkozó jogszabályokon" alapulva a „Magyar Népköztársaság belső rendjének, biztonságának védelmét sértő, illetve veszélyeztető ellenséges tevékenység elhárítását" szabályozta volna. Ismételten az időtállóság és konkrétság kettős követelménye került az előtérbe. A csoportfőnök továbbra is azzal érvelt, hogy az „ellenséges ellenzék olyan realitás, amelynek a létezésével a jövőben is számolni kell", de a konkrét teendőket, különösen az ellenőrzési formák alkalmazását az „ellenséges tevékenység veszélyessége és intenzitása függvényében" taxatíve kellene, hogy megfogalmazza a parancs. Ezen az értekezleten már az ellenséges ellenzék mellett az alternatív csoportokra is felhívták a figyelmet. Itt olyan

[286] ÁBTL 1.11.1. 30. doboz. 45-73/2-65/1986. 54–56. o. Emlékeztető az 1986. szeptember 1-jei parancsnoki értekezletről.

[287] ÁBTL 1.11.1. 30. doboz. 45-73/2/1986. 79. o. Emlékeztető az 1986. december 1-jei parancsnoki értekezletről.

értelemben említették meg ezeket a csoportokat, mint amelyek a társadalom demokratizálódási folyamatát segítik elő, ezért „totális átfogásukra és elhárításukra" nincs szükség, ám szemmel kell tartani őket. A politikai rendőrség hozzáállásában ez új jelenség volt, mert el kellett határolniuk ezeket a csoportokat azoktól a szerveződésektől, amelyek a rendszer ellenségeinek számítottak. Itt tetten érhető az ellenségkép átértelmezése, ami az átmeneti időszakból következett. Már nem volt mindenki ellenség, aki valamiről más véleményt mondott, vagy a hivatalos szervezeti formákon kívül eső csoportokat szervezett, vagy azokban részt vett. A jelenségek közötti differenciálás kényszere új feladat elé állította a politikai rendőrséget, és nyilván ezért is volt igényük arra, hogy az új parancs minél konkrétabb legyen, és dolgozza ki a terminológiák és kategóriák definícióit.[288]

Arra már a január 14-ei értekezleten felhívták a figyelmet, hogy minden addiginál ellenségesebb hangvételű illegális kiadványok, programfelhívások – köztük fasisztoid jellegűek is – jelentek meg főként a fiatalok körében.[289] Ez is nehezítette a differenciálást, hiszen a megtűrt alternatív jelenséget nemcsak az ellenséges tevékenységtől kellett elkülöníteni, hanem a bűncselekményektől is, mint pl. az antiszemita megnyilvánulásoktól, és mindezt elsősorban egy nagyon kényes terepen, az ifjúság területén. Az ifjúság mindig is az állambiztonság figyelmének a középpontjában állt, kiemelt kategóriát képezett. Különösen a felsőoktatási intézmények hallgatóit akarták óvni az ún. ellenséges behatásoktól, mert a társadalmi problémák iránt érzékeny egyetemisták könnyen megtalálták az utat a kulturális vagy az egyházi szféra ellenségesnek nyilvánított csoportjaival.[290] Az új parancs megalkotásánál tehát mindenképpen figyelembe kellett venniük, hogy az eddig is megfigyelt személyekhez, csoportokhoz, jelenségekhez más módon kell közelíteniük. Ami eddig bűncselekmény volt, az ezután ellenséges ellenzéki tevékenység lesz, és ami eddig ellenséges tevékenységnek számított, az alternatív jelenség lesz. A másként gondolkodók nem lesznek mind „ellenségek" és „tettesek", de nyilván a politikai rendőrségnek lesz velük kapcsolatosan továbbra is feladata. A leendő parancsnak ezért az egységes szóhasználat igényén túl tartalmilag is tisztáznia kellett, hogy mely elhárítási kategóriák tartoznak majd a politikai rendőrség hatáskörébe, és melyek lesznek azok az ellenséges megnyilvánulási formák, amelyekkel más állami vagy politikai szervek fognak foglalkozni.[291] Az

[288] ÁBTL 1.11.1. 30. doboz. 45-73/3-6/1987. 21–23. o. Emlékeztető az 1987. február 2-ai parancsnoki értekezletről.

[289] ÁBTL 1.11.1. 30. doboz. 45-73/3-5/1987. 17. o. Emlékeztető az 1987. január 14-ei parancsnoki értekezletről.

[290] ÁBTL 1.11.1. 30. doboz. 45-73/2/1986. 24–25. o. Emlékeztető az 1986. április 7-ei parancsnoki értekezletről.

[291] ÁBTL 1.11.1. 30. doboz. 45-73/3-6/1987. 23. o. Emlékeztető az 1987. február 2-ai parancsnoki értekezletről.

MSZMP Politikai Bizottság már idézett, idevonatkozó határozatához igazodva rögzítették, hogy az ellenséges tevékenység állambiztonsági, az ellenzékiség pedig politikai hatáskörbe kerül, ám ez utóbbiakat is szemmel tartja majd a politikai rendőrség, mégpedig azért, hogy – amint már fentebb is utaltunk rá – ne válhasson ellenséges tevékenységgé. Úgy gondolták, hogy a jövőben „preventív jellegű kiszorítást, korlátozást" kell, hogy alkalmazzon az állambiztonság, aminek sikerét egy jól kiépített és funkcionáló hivatalos és társadalmi kapcsolatok rendszere garantálhatja. Az ellenséges személyekkel és csoportokkal szemben pedig az „F" dossziés rendszer hatékonyabbá tételét célozták meg, hogy ezáltal bizalmas nyomozás keretében tudják ellenőrizni őket.[292]

Az új parancs elkészültét sürgette az is, hogy 1987 tavaszán az ifjúság körében az eddigieknél erőteljesebb igény mutatkozott a hivatalos március 15-ei ünnepségek utáni további rendezvények megtartására. 1972 márciusa óta Budapesten a diákok egy része a hivatalos ünnepségektől függetlenül is megünnepelte március 15-ét.[293] A politikai rendőrség készült arra, hogy a fiatalok ebben az évben is „spontán" felvonulást fognak tartani. Tudomásuk volt arról, hogy ezen a megemlékezésen a KISZ KB egy hatvanfős aktívahálózattal részt vesz. Az állambiztonság azt remélte, hogy a KISZ-esek a hangulatot „pozitívan" fogják befolyásolni, és így sikerül megakadályozni, hogy ellenségessé váljon a felvonulás. A politikai rendőrség a prevencióra helyezte a hangsúlyt, és nemcsak az egyetemek, hanem a középiskolák körében is megtették az előkészületeket. Ez utóbbit azért tartották szükségesnek, mert a „tapasztalataik szerint a közhangulat esetenként hatalomellenes" volt. A művelődési tárca illetékesét informálták a helyzetről, aki a fővárosi középiskolák igazgatói részére adott további tájékoztatást. A parancsnoki értekezleten megállapították, hogy állambiztonsági szempontból összességében várhatóan nehezebb lesz a helyzet az előző évekhez képest, és számítottak a hivatalos ünnepségek megzavarására is. A csoportfőnök azonban leszögezte, hogy a főváros rendjének a biztosítása alapvetően a Budapesti Rendőr-főkapitányság feladata lesz, a csoportfőnökség pedig az operatív biztosításért lesz felelős, és az „esetleges rendbontó személyek tömegből történő »kiemelését« csak végszükség esetén, kellő körültekintéssel és megfelelő szintű parancsnok utasítására szabad végrehajtani".[294]

A május 4-ei parancsnoki értekezleten dr. Horváth József csoportfőnök felhívta a figyelmet arra, hogy a társadalom kulcskérdése az ifjúság hely-

[292] ÁBTL 1.11.1. 30. doboz. 45-73/3-9/1987. 30–31. o. Emlékeztető az 1987. március 2-ai parancsnoki értekezletről.

[293] Lásd ehhez Kende Péter: Három tüntetés. *Magyar Füzetek*, 19–20. Párizs, 1988. http://www.rev.hu/rev/images/content/magyar_fuzetek/1920/magyarfuzetek1920_harom.pdf (a letöltés dátuma: 2012. december 12.).

[294] ÁBTL 1.11.1. 30. doboz. 45-73/3-9/1987. 31–33. o. Emlékeztető az 1987. március 2-ai parancsnoki értekezletről.

zete lett, és meg kell vizsgálni, hogy az állambiztonsági hatáskörbe tartozó problémákat miként tudják megoldani. Ehhez támpontot a 0016/1973. belügyminiszter-helyettesi parancs adott. Kiemelte az ellenséges ellenzéknek az ifjúságra gyakorolt hatását, amely 1986–87-re „nyílt konfrontációra való törekvésben és programkeresésben" nyilvánult meg. Veszélyesnek ítélték meg azt az „ideológiai heterogenitást", amely a társadalomban létezett, és befolyásolta az ifjúságot. Tehát az állambiztonság számolt azzal, hogy a fiatalok fogékonyak a nemzetközi változások követésére, és ez mindenképpen a pluralizmus iránti igényt erősíti bennük. Amit az állambiztonság még akkor is „nemzetközi ellenséges propagandának" minősített, az a fiatalokat rendkívüli mértékben vonzotta, és a társadalom minden rétege közül talán köztük fejtette ki leginkább a hatását.[295]

A csoportfőnökségnek tehát figyelembe kellett vennie, hogy az ellenség és az ellenzék fogalmának új kimunkálásánál az ifjúság szerepe kulcsfontosságú, és ennélfogva mind az állambiztonságiaknak, mind pedig a rendőrségnek a fiatalokhoz való hozzáállásán is változtatni kellett. Míg korábban több fiatalt kizártak középiskolából vagy egyetemről azért, mert engedély nélküli rendezvényen vett részt, vagy nemkívánatos véleményt nyilvánított,[296] addig 1987. március 15-én a hatóságok ellenkezés és „gumibot" nélkül tűrték – a korabeli publikáció kifejezésével élve – az „ifjúsági szabad tüntetést", és amelyet már a hivatalos sajtó is toleránsabban kezelt.[297] Ebben az évben a többi független rendezvény is atrocitás nélkül zajlott le. A rendőrség és az állambiztonságiak a politikai vezetés új irányához igazodtak, ugyanis Pozsgay Imre a március 15-ei központi állami ünnepségen mondott beszédében felvetette a politikai-intézményi reformok lehetőségét.[298] Sőt, miután 1986 decemberében 26 tag bejelentette az Írószövetségből való kilépését,[299] Köpeczi Béla művelődési miniszter már január 31-én bejelentette, hogy a kormányzat nem tekinti a magyar írók

[295] ÁBTL 1.11.1. 30. doboz. 45-73/3-33/1987. 43–44. o. Emlékeztető az 1987. május 4-ei parancsnoki értekezletről.

[296] 1986. március 15-én Budapesten a több ezer fiatal tüntetett a belvárosban. Este a rendőrség lezárta a Lánchidat a tüntető fiatalok előtt, akik a várba akartak vonulni. A rendőrök bekerítették a tüntetőket, gumibotokkal támadtak rájuk, többeket igazoltattak és előállítottak, majd szabálysértési, illetve iskolai-egyetemi fegyelmi eljárások indultak. (Kronológia, 1986. http://beszelo.c3.hu/cikkek/kronologia-%E2%80%93-1986 – a letöltés dátuma: 2012. december 19.)

[297] Lásd ehhez Kende Péter: Három tüntetés. In *Magyar Füzetek*, 19–20. Párizs, 1988. http://www.rev.hu/rev/images/content/magyar_fuzetek/1920/magyarfuzetek1920_harom.pdf (a letöltés dátuma: 2012. december 12.).

[298] Kronológia, 1987. http://www.c3.hu/scripta/beszelo/99/0708/15krono.htm (a letöltés dátuma: 2012. december 19.).

[299] Kronológia, 1986. http://beszelo.c3.hu/cikkek/kronologia-%E2%80%93-1986 (a letöltés dátuma: 2012. december 19.).

egyedüli képviseletének az Írószövetséget.[300] Ez egyértelműen az intézményi pluralizmus irányába mutatott, jóllehet ebben az időszakban sok esetben elmosódott a határ a hivatalos vélemény és egyes ellenzékinek tartott törekvés között. Sőt az Írószövetség esetében fordított volt a helyzet: a szövetség demokratikusan választott, részben ellenzéki vezetőségével való szembenállás miatt léptek ki többen, hogy ezzel a párthoz való hűségüket fejezzék ki. A kilépők között volt Köpeczi Béla is.[301]

Nem sokáig váratott magára ezek után az, hogy a párt hivatalosan is bejelentse, hogy átfogó reformokra van szükség. Az MSZMP KB 1987. július 2-án határozatot hozott a gazdasági-politikai kibontakozás programjáról.[302] A párthatározatot az áprilisban elkészült „Fordulat és reform" című tanulmánykötet alapozta meg, amelyet az MSZMP KB mellett működő Közgazdasági Munkaközösség is támogatott, és állásfoglalást adott ki hozzá. A tanulmányokat a Pénzügykutatási Intézet munkatársai, Antal László, Csillag István, Lengyel László és Matolcsy György szerkesztették, és az anyag a *Közgazdasági Szemle* 1987. júniusi számában – több neves közéleti személy hozzászólásával és a párt Közgazdasági Munkaközössége állásfoglalásával együtt – publicitást nyert.[303] A Központi Bizottság július 2-ai ülésén tehát szabad utat kapott a gazdaság és a társadalom átalakításának programja, amelyet rövidesen követett a kormányprogram kiadása és annak parlamenti vitája is. Mielőtt még az állambiztonságnak ebben a fordulatban betöltött szerepére és új feladataira rátérnénk, nézzük meg, hogy miről is szólt ez a kibontakozási program.

A fent említett tanulmánykötet bevezetőjében a következőket olvashatjuk: „A 80-as évek – különösen az 1985–86-os évek tapasztalatai – azt mutatják, hogy a magyar gazdaság súlyos helyzetben van. (...) Be kell vallani gazdasági helyzetünk nehézségeit, el kell ismerni az egész társadalom előtt a felelősséget az idevezető gazdaságpolitikáért és egy átfogó reformprogramot kell előterjeszteni. (...) A jelenlegi gazdaságpolitikával csak úgy lehet szakítani, ha a párt- és állami vezetés dialógust kezdeményez a társadalommal a helyzet értékeléséről és a reformokról. Egy nyilvános, számon kérhető, vitatható program ad hitelt a jövendő politikának. (...) A reformprogram nem korlátozható a szűken értelmezett gazdaságra. Mivel megvalósulása a társadalomba és nem csak annak gazdasági szférájába

[300] Kronológia, 1987. http://www.c3.hu/scripta/beszelo/99/0708/15krono.htm (a letöltés dátuma: 2012. december 19.).

[301] Kronológia, 1987. http://www.c3.hu/scripta/beszelo/99/0708/15krono.htm (a letöltés dátuma: 2012. december 19.).

[302] MNL OL M-KS-288-4/226-227. ő. e.

[303] Lásd Antal László et al.: Fordulat és reform; Az MSZMP KB mellett működő Közgazdasági Munkaközösség állásfoglalása; Angyal Ádám et al.: Hozzászólások. *Közgazdasági Szemle,* 1987/6. 642–710. o. (http://www.matarka.hu/cikk_list.php?fusz=107736)

beágyazott emberek magatartásán múlik, ki kell terjednie a társadalmi viszonyok egyéb területeire, ezen belül a politikai viszonyokra. A gazdasági és egy társadalmi reform a legszorosabb összefüggésben áll egymással."[304]

A tanulmány részleteiben a gazdasági kérdések elemzésére helyezte a hangsúlyt, de a gazdasági reform politikai és társadalmi feltételeit is összefoglalta. A kormány felé azt az elvárást fogalmazta meg, hogy kezdeményezzenek dialógust a társadalommal a helyzet értékeléséről, a mozgástér illúzióktól mentes megítéléséről és a reformokról. A tanulmány készítői szerint a reform alapja a társadalmi nyilvánosság lehet, és ezt kommunikációs törvényben kellene szabályozni. Azt javasolták, hogy az informális jellegű sajtóirányítást váltsa fel egy jogilag pontosan szabályozott tájékoztatás- és tájékozódáspolitika. Sürgették a párt alkotmányos helyének a kijelölését, a képviseleti rendszer reformját, az eddiginél erősebb és egységesebb kormány felállítását, a bíróságok által felügyelt, aktívabb érdekképviseletek létrehozását, valamint egy társadalompolitikai program kidolgozását, melynek célja az esélyegyenlőtlenség csökkentése legyen.

A javaslatuk lényeges eleme a képviseleti rendszer megreformálása volt, mely szerint a választásokon önálló programmal fellépő képviselők szabadon alakíthassanak csoportokat az országgyűlésen belül. Az Országgyűlés ügyrendjének felülvizsgálata mellett szabad interpellációs joguk legyen a képviselőknek, és arra is kapjanak lehetőséget, hogy a munkájukhoz szabadon bízhassanak meg szakértőket. Határozott véleményük volt az, hogy az Országgyűlés kezében összpontosuljon a törvényalkotói szerep, és az Elnöki Tanács helyettesítő hatáskörét csak technikai döntésekre korlátozzák.

Ma már kézenfekvő számunkra, hogy az Országgyűlés működésének ilyen reformja nélkül a teljes társadalmi nyilvánosság nem valósulhat meg. Szintén a nyilvánosságot erősítette az is, hogy a tanulmány készítőinek meggyőződése az volt, hogy a reform csak mozgalomként lehet sikeres. Ebben döntő szerepet szántak a Hazafias Népfrontnak, és arra ösztönöztek, hogy a munkahelyeken, egyetemeken, társadalmi szervezetekben reformbizottságok jöjjenek létre, amelyek alulról kezdeményezik a változásokat. Javaslatuk szerint a Népfront fogja össze ezeket a bizottságokat, és egyeztetéseket kezdeményezzen a kormányzat által létrehozott Állami Reformbizottsággal. A tömegkommunikációban pedig reformfórumok szervezését javasolták a nyilvánosság érdekében.

Az MSZMP KB mellett működő Közgazdasági Munkaközösség a tanulmányra reflektálva kifejtette, hogy „a politikai reform keretében előre kell haladni a társadalmi nyilvánosság kérdésében", és fontosnak tartották, hogy „a társadalom széles rétegeit érintő kérdésekben ne szülessenek döntések a nyilvánosság bevonása nélkül". Támogatta a Munkaközösség azt a

[304] Idézi Kovácsy Tibor: Politikai reformtervek Magyarországon. „Fordulat és reform" – avagy: hogyan másszunk ki a válságból. In *Magyar Füzetek,* 18. Párizs, 1987.

gondolatot, hogy szélesebb frontot nyissanak a társadalom előtt a politizáláshoz, és adjanak teret az alulról jövő kezdeményezéseknek és a társadalmi felelősség érvényesítésének. Egyetértettek az Országgyűlés szerepének az erősítésével és ezzel egyidejűleg az Elnöki Tanács helyettesítő hatáskörének felülvizsgálatával is. Azt azonban ellenezték, hogy a parlamenten belül olyan képviselői csoportok alakuljanak, amelyek önálló választási program alapján szerveződnek. Úgy látták, hogy a párt vezető szerepének szélesebb politikai szövetség keretében kell megújulnia, és ez segítséget fog jelenteni a „közömbösség ellensúlyozásához és a másként gondolkodók megnyeréséhez".[305]

Annak ellenére tehát, hogy a reformok szükségességében és a nagyobb nyilvánosság megteremtésében megvolt az egyetértés, láthattuk, hogy a KB Közgazdasági Munkaközössége egy igen lényeges ponton nem támogatta a tanulmány készítőinek javaslatát. Az országgyűlési képviselőcsoportok megalakításának ekkor még nem jött el az ideje, és ez az ellenzék-ellenség fogalom meghatározására is kihatással volt. Nyilvánvaló volt, hogy a választási reform nélkül közjogi értelemben „ellenzék" nem lehet az országgyűlésben, az azonban sokat elárul, hogy a KB munkacsoportja még csak nem is támogatta ezt az irányt. Ebből inkább az ellenzéki gondolat visszaszorítására következtethetünk, semmint annak támogatására. A párt szemszögéből nézve ez érthető is, ugyanis ez a párt alkotmányos helyzetét, mondhatni az egész egypártrendszert alapjaiban forgatta volna fel. A párt már korábbi határozataiban elismerte ugyan az ellenzékiség létezését, de ekkor még nem adott zöld utat a közjogi formáció megalapozásához. Mindezzel együtt az ellenzék szerepét fokozatosan kénytelen volt a párt átértékelni, és ez a folyamat 1987-ben határozottan felgyorsult.[306]

Az említett tanulmányok alapján kidolgozott kormányprogram végrehajtása az állambiztonságra is szerepet rótt. A politikai rendőrség 1987. október 5-ei parancsnoki értekezlete napirendjén szerepelt a reformprogram kérdése. Utalva a kormányprogram parlamenti vitájára[307] – ezen belül is a miniszterelnök vitazárójára – a csoportfőnök kiemelte, hogy a „politikai intézményrendszer is mozgásba lendült", és vitathatatlanul „szükség van a konstruktív állampolgári elégedetlenségre". Ez azonban sürgetővé tette azt, amit már a korábbi értekezleteken is felvetettek, hogy a politikai rendőrségnek pontosabban kell meghatározni a feladatait az ellenzéki el-

[305] Lásd Antal László et al.: Fordulat és reform; Az MSZMP KB mellett működő Közgazdasági Munkaközösség állásfoglalása; Angyal Ádám et al.: Hozzászólások. *Közgazdasági Szemle,* 1987/6. 642–710. o. (http://www.matarka.hu/cikk_list.php?fusz=107736)

[306] A pártnak az ellenzékiséghez való hozzáállásáról a tanulmány II. részében bővebben lesz szó.

[307] Az Országgyűlés 17. és 18. ülése 1987. szeptember 16-án és 1987. szeptember 17-én. *Országgyűlési Napló,* 1985, II. kötet. 1209–1424. o.

lenséges csoportosulások ún. kemény magjával szemben, továbbá azokkal szemben is, akik alapvetően támogatják ugyan a politikai rendszert, de kötődnek ehhez a kemény maghoz, és az ellenzékre „ráhangolódnak".[308]

1987-ben az ezt követő három parancsnoki értekezleten az új helyzethez való hozzáállás volt a fő téma. Október 6-án miniszterhelyettesi értekezleten döntöttek arról, hogy a III. Főcsoportfőnökség minden szervének ki kell munkálnia a kormányprogramból adódó sajátos feladatait. Horváth József csoportfőnök október 8-ára rendkívüli parancsnoki értekezletet hívott össze azért, hogy tájékoztatást adjon az új elvárásokról. Eszerint a III/III. csoportfőnökségnek figyelemmel kell lenni arra, hogy az ellenséges ellenzék radikális szárnyához tartozók között is vannak olyanok, akiknél megvan a kompromisszumkészség, másrészt a fentebb említett „kemény mag" is számol az emberek fokozódó elégedetlenségével, és további radikalizálódás irányába terelné őket. A csoportfőnökség feladata lesz ennek ellensúlyozása, mégpedig úgy, hogy a védett objektumokban megerősítik a kapcsolataikat és operatív pozícióikat, továbbá kiterjesztik mindezt az „eddig át nem fogott" területek, nevezetesen az egyre szaporodó egyesületek, klubok, egyéb társadalmi „képződmények" felé, hogy megakadályozzák az ellenséges befolyásolást. Mindehhez természetesen szükség volt a politikai rendőrség személyi állománya politikai tájékozottságának növelésére, a társadalmi folyamatok „megértetésére" is. Horváth József az egyes osztályoknak feladatul adta, hogy haladéktalanul készítsék el a saját területekre lebontott terveket.[309]

A november 2-ai és a december 7-ei parancsnoki értekezleteken konkrétan szóba is kerültek a legfontosabb területek. Ilyen stratégiai pont volt például a sport. Úgy látták, hogy elég lesz a kulcspozíciókba „hálózatot szervezni", és e mellé egy széles kapcsolatrendszert kialakítani, amely az információszerzést biztosítja. Kiemelték, hogy a sportolók külföldi munkavállalásaira oda kell figyelni. Hasonlóképpen a nemzetközi kapcsolatokkal rendelkező társadalmi szervezeteket is operatívan védeni kell, mert számolni kell az „ellenséges speciális szervek" jelenlétével is. Ugyanez volt érvényes a Magyarországon tanuló külföldi diákokra is, sőt itt még arra is felhívták a figyelmet, hogy nehogy egy olyan személy kerüljön közülük a hálózatba, akit az „ellenséges szolgálatok" is foglalkoztatnak.[310] Az ifjúsági terület most ismét hangsúlyozottan került előtérbe. A májusi értekezleten idézett 0016/1973. BM-parancs végrehajtását vizsgálva megállapították, hogy 1983 őszétől az egész országban az egyetemi-főiskolai hallgatók körében negatív tendencia volt tapasztalható, amit az ellenséges tevékenység hatásának tudtak be. Beismerték, hogy ebben az időszakban a párt- és állami vezetés nem foglalkozott első helyen az ifjúsággal, és ez a terület az „állambiztonsági munka szempontjából ingoványossá vált". A felsőoktatási intézmények vezetése is terítékre került, ugyanis a politikai rendőrség szerint nem álltak a helyzet magaslatán az ifjúságot érő politikai hatások kezelését illetően. Szerintük a vezetők nem érezték a lépéskényszert, és ha léptek, akkor rosszul léptek. Ebből azt a következtetést vonták le, hogy a felsőoktatási vezetők körében is „ideológiai és politikai tanácstalanság" volt. A működő szakkollégiumokra, különböző klubokra, honismereti körökre, táborokra a politikai rendőrség nem tekintett eleve úgy, hogy azokat az ellenzék hozta létre, hanem szerintük az ellenzéki csoportok hamar felismerték, hogy ezek az ifjúsági fórumok politikailag igen aktívak. Az értekezleten elhangzott, hogy a szakkollégiumok létrehozásának az egyetemi ifjúság politikai formálása volt a célja.[311] Az állambiztonságnak éppen ez okozott fejtörést. A párt- és állami vezetés is szerette volna kihasználni az ifjúság fogékonyságát, és elfogadtatni ezekkel a fórumokkal a reformokat, de ehhez az ellenzéki csoportokkal versenybe kellett szállniuk. A kormányprogrammal párhuzamosan futottak az ellenzéki programok is, amelyek bizonyos átfedések és egyezések ellenére a hivatalos politikai törekvések ellen is hatottak. A csoportfőnök az értekezleten kénytelen-kelletlen megállapította, hogy a párt jóváhagyásával eredetileg a közéleti nevelésre létrehozott ifjúsági fórumok az ellenzék „gyakorlóterepévé" váltak, és az „ideológiai bomlástermékek fogyasztása" ezen a területen lett a legnagyobb. Kiemelt több rendezvényt is, amelyen azért nem sikerült a párt álláspontját érvényre juttatni, mert a kollégiumok vezetésében is egyre több olyan személy vett részt, aki az állami fizetés ellenére az ellenzéknek tett szolgálatot. Példaként említette az ún. Bihari-vitát és a Kelet–Nyugat párbeszédet, amelyekre a politikai rendőrség szerint a fiatalok olyan előadókat hívtak meg, akiket az ellenzék „sugalmazott" számukra, és rendre a fiatalokkal végeztették a szervező-előkészítő munkákat. Az értekezlet emlékeztetőjéből az derül ki tehát, hogy az ifjúság megnyeréséért komoly harc bontakozott ki, és az állambiztonságra hárult az a feladat, hogy hatékonyabbá tegye az ifjúságvédelmi munkát. Ez azt jelentette, hogy engedni kellett a fiatalokat bizonyos mértékig aktivizálódni, egyben őrködni kellett

[308] ÁBTL 1.11.1. 30. doboz. 45-73/3/1987. 62–65. o. Emlékeztető az 1987. október 5-ei parancsnoki értekezletről.

[309] ÁBTL 1.11.1. 30. doboz. 45-73/3/1987. 67–70. o. Emlékeztető az 1987. október 8-ai rendkívüli parancsnoki értekezletről.

[310] ÁBTL 1.11.1. 30. doboz. 45-73/5/66/1987. 73–76. o. Emlékeztető az 1987. november 2-ai parancsnoki értekezletről.

[311] A december 7-ei emlékeztetőben ez olvasható: „A szakkollégiumok indítása pozitív dolog volt, szerepük társadalmilag kívánatos, céljuk az egyetemi ifjúság politikai látásmódjának formálása, közéleti nevelése." ÁBTL 1.11.1. 30. doboz. 45-73/5/74/1987. 81. o. Emlékeztető az 1987. december 7-ei parancsnoki értekezletről.

afelett, hogy a fiatalok ne forduljanak szembe a hatalommal, mert ez veszélyeztette volna a kormányprogram végrehajtását.[312]

Látható, hogy az állampolgárok elégedetlensége, a fiatalok közéleti részvétele kulcsszerepet játszott, és ezt már nem lehetett csak úgy félresöpörni. Hogyan is kezelje ezt a politikai rendőrség? Miként tudja elhatárolni a konstruktív állampolgári elégedetlenséget a radikális ellenséges tevékenységtől? Hol húzza meg a véleményszabadság – állambiztonsági szempontból felállított – határát? 1987/1988 fordulóján tehát a szólásszabadság értelmezésében az állambiztonságnak is nyitnia kellett, mert enélkül a kormányprogramot nem lehetett végrehajtani. Nézzük meg, hogy mit tartalmazott a BM III/III-as Csoportfőnökségének 1987 őszén a fenti szempontok szerint kialakított intézkedési terve!

A belügyi szervek funkciójáról, munkájának alapelveiről, irányáról és módszereiről szóló 1969. novemberi MSZMP KB-határozat kimondta, hogy a politikai rendőrség munkáját folyamatosan igazítani kell a társadalmi-politikai körülményekhez, „érdekszempontokhoz". Az állambiztonságnak fel kellett készülnie arra, hogy – a Szovjetunióban zajló változásokkal párhuzamosan – a kormányprogram végrehajtása, a reformelképzelések keresztülvitele az eddigiektől eltérően nagyobb társadalmi nyíltságot igényel. A társadalmi nyilvánosság tudatos felhasználása azt jelentette, hogy egyre nagyobb számban fognak megjelenni a gazdasági, társadalmi, politikai kérdésekről szóló tanulmányok, szakvélemények, interjúk, amely megindítja az emberek körében az aktívabb véleménynyilvánítást. Felbátorodnak a társadalmi önszerveződések, hiszen az „új politikai stílus" ezt hozza magával. 1987-re már több ezerre volt tehető különböző klubok, körök, egyesületek, alapítványok, társaságok száma, amelyek politikai kezelése még nem volt megoldott, és ez rontotta a közhangulatot. Márpedig a közhangulat, a társadalmi közérzet nagyon fontos tényező volt a reformok elfogadtatása szempontjából. Az állambiztonságnak fel kellett készülnie arra, hogy az „ellenséges erők", az „ellenzéki-ellenséges körök" is a problémák megoldására irányuló alternatív koncepciókat fognak nyilvánosságra hozni, mégpedig „illegális fórumokon", azaz a „második nyilvánosság" csatornáin keresztül, elsősorban az értelmiséget és az egyetemi ifjúságot megcélozva. Az intézkedési tervben utaltak a KB határozatára, miszerint párbeszédet kell folytatni azokkal is, akik a programot részben elutasítják, vagy fenntartásokkal kezelik, és ez vonatkozott a politikai rendőrség által megfigyelt ellenzéki-ellenséges kategóriába sorolt csoportokra, személyekre is. Az állambiztonság feladata lett például, hogy dezorientálja az ellenséges erőket, meggátolja az egyesülési törekvéseket, a jelentősebb akcióikat mellékvágányra terelje. A legfőbb célkitűzése a politikai rendőrségnek az volt, hogy visszaszorítsa az egységes belső ellenzék létrehozását. Fel kellett készülni a felülről ösztönzött, kiszélesedő, aktívabbá váló közgondolkodás velejáróira. Elismerést nyert az, hogy az „útkeresés joga is része a szocialista demokráciának", az egyéni értelmezések azonban hozták magukkal a szélsőségesebb nézetek felszínre jövetelét is. Így a politikai rendőrségnek az egyes estekben tudni kellett differenciálni az adminisztratív, operatív intézkedések, valamint a politikai úton megoldandó kérdések között. Ez utóbbi esetekben javaslatot kellett tenniük a pártnak vagy más állami szerveknek. Az intézkedési tervben példaként erre a szamizdat irodalom terjesztését említették: ha egy kiadványnak csak az előállítása és kiadása illegális, az nem állambiztonsági kérdés, ha viszont tartalmában vagy céljában ellenséges, akkor az ügy a politikai rendőrség hatáskörébe tartozik majd.

312 ÁBTL 1.11.1. 30. doboz 45-73/5/74/1987. 79–83. o. Emlékeztető az 1987. december 7-ei parancsnoki értekezletről.

A nyílt intézkedésekkel kapcsolatban óvatosságra intett a tervezet: csak ritkán, kivételes esetben forduljon elő, ha a politikai és állambiztonsági érdekek ezt követelik. Ezzel párhuzamosan azonban az egyes személyek leválasztását fel kellett gyorsítani, és fel kellett kutatni a célszemélyek körében azokat, akik politikai párbeszédre, kompromisszumra alkalmasak voltak. Az alkalmasságot azon mérhették le, hogy kik azok, akik kerülik a konfrontációt, párbeszédet szorgalmaznak a hatalommal, vagy akiket anyagi, egzisztenciális előnyökkel meg lehetett közelíteni, és ez utóbbi a gazdasági helyzet romlásából fakadó életszínvonal csökkenés miatt egyáltalán nem volt elhanyagolható tényező. A célszemélyek megfigyelésébe az akkor kiépülő adóellenőrzés rendszerét is bevonták. Kívánatosnak tartották, hogy SZT-tisztek is beépüljenek az új adóhatóságba, hogy figyelemmel kísérhessék a célszemélyek vagyonosodását is.

Mindez azt is maga után vonta, hogy egyes célszemélyeket ezután másként ítél meg a politikai rendőrség. Az eddigi ellenségesnek számított vélemény konstruktív bírálat lesz, és ez ellenzéki kategóriába fog tartozni. Megjegyezték azonban, hogy lesznek olyan, közvéleményre befolyással bíró, kvalifikált személyek, akiknek a megfigyeléséről nem mond le a politikai rendőrség akkor sem, ha azok tevékenységét politikai ellenzéki jellegűnek minősítik. Itt tehát már abba az irányba tolódott el a politikai rendőrség szerepe, hogy lehetőleg mindent tartsanak szemmel, tudjanak mindenről, de csak szélsőséges esetben avatkozzanak közbe.

Tervet dolgoztak ki azokra az esetekre is, amikor agresszíven lépnének fel egyes csoportok a Népköztársaság állami, társadalmi és politikai rendje ellen. Ezen például azokat értették, akik már előre készültek az 1990-ben esedékes országgyűlési és tanácstagi választásokra, és a parlament szerepének erősödését szorgalmazták, amit ekkor a politikai rendőrség ellenséges politikai célzatnak minősített. Az ellenzéki-ellenséges csoportok tömeges, nyílt fellépése – tüntetés, felvonulás, koszorúzás – esetére harckészültséget terveztek.

Az információs adatbázis folyamatos karbantartása is természetesen a tervek között szerepelt. Itt arra hívták fel a figyelmet, ami már a korábbi értekezleteken is elhangzott, hogy a hálózati személyek beszervezésénél ahhoz a követelményhez kell igazodni, hogy „az ellenséges-ellenzéki csoportok elleni munkát hosszú távon kell folytatni", és „az ellenzékkel évtizedekig »együtt élő« hálózati kontingens jelentheti" az állambiztonsági „pozíciók lényegi erősödését". Mivel az állambiztonsági munkában a politikai befolyás szerepe egyre nőtt, megfogalmazódott, hogy „magasan kvalifikált hálózati személyekre és SZT tisztekre" lesz szükség, akik bevezethetőek lesznek a különböző ellenséges körökbe, rugalmasan át lehet őket csoportosítani, és bonyolultabb feladatok végrehajtására is alkalmasak lesznek. A cél az volt, hogy szinte valamennyi irányzat „kemény magja" közelében legyenek jelentős pozíciói a politikai rendőrségnek, így akadályozni tudják az ellenzéki tevékenységet. A tervezet továbbá az ellenséges emigrációval és a nyugati fellazító központokkal való kapcsolatok felderítését és megfigyelését emelte ki. Hálózati kontingens nyugatra történő utaztatása is a tervek között szerepelt, így a különböző külföldi (USA, Kanada, NSZK, Ausztria) szervezetekbe és intézményekbe való beépülés által akadályozni tudják majd az itthoni ellenzéki csoportok külföldi anyagi és erkölcsi támogatását.[313]

A fentiekben ismertetett intézkedési terv volt tehát hivatott állambiztonsági eszközökkel biztosítani a kormányprogram végrehajtását. Az 1987/1988-as év fordulópontot jelentett a szólás- és véleményszabadság értelmezésében, melynek a rendszerváltásig terjedő alakulását e fejezet második részében tekintjük át.

Források és irodalom

ÁBTL 1.11.1. 30. doboz 45-73/5/74/1987. 79–83. o.
ÁBTL 1.11.1. 30. doboz. 45-73/2/1986. 6., 24–25, 79. o.
ÁBTL 1.11.1. 30. doboz. 45-73/2-50/1986. 40–50. o.
ÁBTL 1.11.1. 30. doboz. 45-73/2-65/1986. 54–56. o.
ÁBTL 1.11.1. 30. doboz. 45–73/3/1987. 62–65, 67–70. o.
ÁBTL 1.11.1. 30. doboz. 45-73/3-33/1987. 43–44. o.
ÁBTL 1.11.1. 30. doboz. 45-73/3-5/1987. 17. o.
ÁBTL 1.11.1. 30. doboz. 45-73/3-6/1987. 21–23. o.
ÁBTL 1.11.1. 30. doboz. 45-73/3-9/1987. 30–33. o.
ÁBTL 1.11.1. 30. doboz. 45-73/5/66/1987. 73–76. o.
ÁBTL 1.11.1. 30. doboz. 45-73/5/74/1987. 81. o.

[313] ÁBTL 1.11.1. 30. doboz 45-73/71/1987. 84–94. o. Intézkedési Terv a MSZMP KB 1987. július 2-i határozata, az erre alapuló kormányprogram végrehajtásának elősegítése érdekében szükséges feladatok végrehajtására.

Ádám Antal: Az 1986. évi magyar sajtótörvényről. *Jogtudományi Közlöny,* 1987. január.
Államtitkári vélemény új törvényünkről. Dr. Bányász Rezsővel beszélget Szabó László. *Jel-Kép,* 1986/4. 5–13. o.
Angyal Ádám et al.: Hozzászólások. *Közgazdasági Szemle,* 1987/6. 671–710. o. (http://www.matarka.hu/cikk_list.php?fusz=107736)
Antal László et al.: Fordulat és reform. *Közgazdasági Szemle,* 1987/6. 642–663. o. (http://www.matarka.hu/cikk_list.php?fusz=107736)
Az MSZMP KB mellett működő Közgazdasági Munkaközösség állásfoglalása. *Közgazdasági Szemle,* 1987/6. 664–670. o. (http://www.matarka.hu/cikk_list.php?fusz=107736)
Dér Ferenc: A sajtójogi szabályozás néhány problémája. *Állam és Igazgatás,* 1965. november. 1016–1022. o.
Dér Ferenc: *Sajtójogi ismeretek.* Budapest, Tankönyvkiadó, 1967.
Ficzere Lajos: A szólás és sajtószabadság. *Állam és Jogtudomány,* VII. kötet, 4.
Idézi Kovácsy Tibor: Politikai reformtervek Magyarországon. „Fordulat és reform" – avagy: hogyan másszunk ki a válságból. *Magyar Füzetek,* 18. Párizs, 1987.
Kende Péter: Három tüntetés. *Magyar Füzetek,* 19–20. Párizs, 1988. http://www.rev.hu/rev/images/content/magyar_fuzetek/1920/magyarfuzetek1920_harom.pdf (a letöltés dátuma: 2012. december 12.).
Köbel Szilvia: *„Oszd meg és uralkodj!" – A pártállam és az egyházak.* Budapest, Rejtjel Kiadó, 2005. 16. o.
Kronológia, 1986. http://beszelo.c3.hu/cikkek/kronologia-%E2%80%93-1986 (a letöltés dátuma: 2012. december 19.).
Kronológia, 1987. http://www.c3.hu/scripta/beszelo/99/0708/15krono.htm (a letöltés dátuma: 2012. december 19.).
Magyar Közlöny, 1949/174.
Magyar Közlöny, 1972/32.
Magyar Közlöny, 1989/5.
Magyar Közlöny, 1989/74.
Magyar Közlöny, 1990/59.
MNL OL M-KS-288-4/226-227. ő. e.
MNL OL M-KS-288-5/972. ő. e.
Országgyűlési Értesítő. Az Országgyűlés 6. ülése, 1986. március 20. 400–410, 416–448. o.
Országgyűlési Értesítő. Az Országgyűlés 38. ülése, 1989. január 11. 3186. o.
Országgyűlési Napló, 1985, II. kötet. 1209–1424. o.
Popper László – Szegő Tamás – Dér Ferenc (összeáll.): *Sajtójogi kézikönyv.* MÚOSZ sajtójogi bizottsága, kézirat.
Szegő Tamás: Fonák fogócska. *Jel-Kép.* 1987/2. 3–4. o.

II. RÉSZ

Mielőtt még továbbmennénk az 1988-as év, a „stabilizáció" első évének eseményeihez, és amikor megkezdődik az egyesülési jogról és a gyülekezési jogról szóló törvényjavaslatok parlamenti vitája, nézzük meg röviden,

hogy melyek voltak azok a korábbi párthatározatok és állambiztonsági dokumentumok, amelyek az ellenség, az ellenzék, az alternatív csoportok témájával foglalkoztak, és amelyekre a politikai rendőrség parancsnoki értekezletein később újra és újra hivatkoztak.[314] Különösen izgalmas az ellenzék kifejezés felbukkanása a pártanyagokban. Hivatalosan Magyarországon a pártállami évtizedekben nem létezett a mai értelemben vett ellenzékiség mint közjogi formáció. A rendszerbe beilleszthetetlen tevékenységnek számított, és maga a kifejezés is száműzve volt a szocializmus terminológiái közül. Ennek dacára a nem közjogi, hanem a klasszikus ellenzékiséget egyetlen rendszer, így a szocializmus sem tudta teljesen kiiktatni, legfeljebb jelentősen visszaszorítani állt módjában. Előbb-utóbb a hivatalostól eltérő véleményt vallókkal a pártnak is kellett érdemben foglalkozni, mégpedig egyre engedékenyebb hozzáállás formájában. Különbséget kellett tenni azok között, akik a szocializmust elfogadták ugyan, de kemény kritikával illették azt, és azok között, akik alapvetően álltak szemben a rendszerrel.[315] Ennek folyamatát próbáljuk meg nyomon követni az alábbi tanulmányban, különös hangsúlyt fektetve a címben is jelzett szólásszabadság alapjogának átértékelődésére.

„TERMÉSZETESEN MOZOGNAK ELLENSÉGES ÉS – MOST EZT A KIFEJEZÉST IS HASZNÁLOM – ELLENZÉKI ELEMEK KÜLÖNBÖZŐ FORMÁBAN"[316]

A Belügyminisztérium III/III. Csoportfőnöksége 1973. március 15-én jelentést készített a 0022/1970. számú miniszteri parancs végrehajtásáról. Ebben a jelentésben csak az „ellenség" kategória szerepelt, az „ellenzék" kifejezés mindössze abban az összefüggésben jelent meg, hogy az Egyesült Államok ekként minősített egyes csoportokat Magyarországon. A jelentés egy helyütt utalt Konrád Györgynek az állambiztonság által „veszélyes"-nek beállított koncepciójára, mely szerint „a jövőre nézve az értelmiségi értékek összefogását kell megvalósítani, a politikai hovatartozástól függetlenül". A „politikai hovatartozás" kifejezést Konrád Györgytől származtatta a politikai rendőrség, amely fogalom használata ekkor egyáltalán nem volt szokásos. Egypártrendszertől, diktatúrától idegen terminológia volt ez, ám mutatja, hogy a gondolkodó értelmiség őrizte az autonóm felfo-

[314] Ezúton köszönöm Krahulcsán Zsoltnak, hogy ehhez rendelkezésemre bocsátott dokumentumokat.
[315] Lásd ehhez Pallos László: *A nacionalista ellenzék-ellenség a Kádár-korszak állambiztonsági dokumentumaiban.* Püski Kiadó, Budapest, 2011.
[316] MNL OL 288. f. 4. cs. 165. ő. e. 89–93. o. Kádár János beszéde az ellenzékről az MSZMP Központi Bizottsága ülésén, 1979. november 1.

gás iránit igényét a politikai kérdésekben.[317] Később, 1977-ben készült egy jelentés, amelyben a politikai rendőrség új vonásként említette a „belső ellenzék" létrehozására irányuló külföldi törekvéseket. Az állambiztonság megítélése szerint a nyugatról jövő fellazító, bomlasztó tevékenység egyértelműen és egyre erőteljesebben arra irányult, hogy olyan „belső bázist" építsen ki, akik „szemben állnak a rendszerrel és belülről vetik el a szocializmust". A jelentésben konkrétan meg is nevezték a Magyar Írók Szövetségének 1974. május 24-ei választmányi ülését, amikor kommunista vezetők ellen indítottak „nacionalista" alapon támadást. A jelentés szerint a nevezett platform tagjai „nyílt ellenzék"-nek tekintették magukat. Az állambiztonság célja az volt, hogy megakadályozzák a belső ellenséges erők szervezett ellenzékké válását, a nyugatról irányított „ellenzékgyártás"-sal szemben pedig nemzetközi együttműködést sürgetett.[318] Egy év múlva, 1978-ban szintén készült egy jelentés a nyugatról jövő „belső ellenzék" kialakítására irányuló tevékenységről, valamint az állambiztonsági szervek ezzel kapcsolatos intézkedéseiről. Ebben felhívták a figyelmet arra, hogy az emberi jogok védelmét az USA hivatalosan is a külpolitikája alapkérdésévé és az enyhülés legfontosabb kritériumává nyilvánította. Az állambiztonság szerint ez nem volt más, mint a fellazítási politika továbbfejlesztése, mert így váltott taktikát az „imperialisták ideológiai kampánya". Ezt a következtetést arra alapozták, hogy az USA előtérbe állította a nemzetiségek és egyházak, vallási közösségek jogait, amelynek szerintük a célja az volt, hogy megbontsák a kommunizmus által kialakított egységet. Emellett nyugatról a szamizdat irodalom megteremtésére és terjesztésére is ösztönözték a „belső ellenzéket". A politikai rendőrség szerint ennek a kampánynak volt betudható, hogy fiatal értelmiségiek egy csoportja elérkezettnek látta az időt a „második nyilvánosság" létrehozására azzal a céllal, hogy a „hatalom propagandaeszköze által elhallgatott tényeket, a valós helyzetet megismertesse az emberekkel, és „alternatív szerepre" készüljenek fel. Az állambiztonság adatai szerint 1978 áprilisáig a terjesztésre került szamizdat kéziratok szerzőinek száma megközelítőleg 50 fő volt, és az írások tartalmát pedig mintegy 200 fő ismerte meg. A jelentés megerősítette a belügyminiszter 1976. decemberi állásfoglalását, miszerint az állambiz-

[317] ÁBTL 1.11.1. (iktatószám nélkül) Jelentés a kulturális területen folyó ellenséges tevékenység elleni operatív munka feladatairól szóló 0022/1970. sz. miniszteri parancs végrehajtásáról. Javaslat a további feladatokra, különös tekintettel az ifjúságvédelmi munkára. 1973. március 15.
[318] ÁBTL 1.11.1. 45-73/6/a. A „Belső Ellenzék" kialakítását akadályozó intézkedések c. témában készítendő jelentéshez okmány megküldése. Az imperialista hírszerző és propaganda szervek törekvései a belső „ellenzék" kialakítására, az elhárító munka tapasztalatai. Budapest, 1977. január 17.

tonság egyik fő feladata a „belső ellenzék" tevékenységének felderítése, leleplezése és akadályozása volt.[319]

A terminológia használatában és ezzel egyidejűleg az ún. ellenzékiséghez való hozzáállásban is áttörést jelentett Kádár Jánosnak az MSZMP Központi Bizottsága ülésén 1979. november 1-jén elmondott beszéde. A párt első titkára külön felhívta a figyelmet arra, hogy helyzetelemzésében az addig bevett „ellenség" mellett ő az „ellenzéki elemek" kifejezést is használja. A prágai perek elleni tiltakozásként az akkoriban lezajlott aláírásgyűjtésre utalva úgy fogalmazott, hogy a mintegy 250 aláíró között „talán két kézen meg lehet számolni, vagy annyi sincs, akik a fennálló rendszer ellenségei", a többiek pedig „ellenzékben vannak, nem a rendszer ellenségei". Ekkor mondta ki, hogy létezik az „ilyen kategória is", majd magyarázatként hozzátette, hogy az e kategóriába tartozók azok, akik nem értenek egyet ugyan a politikai és gazdasági megoldásokkal, de nem utasítják el az egész rendszert. Kádár János ugyanezen a KB-ülésen azt is kifejtette, hogy nem javasolt adminisztratív eszközökkel fellépni ellenük, mert ha beviszik őket pl. rendőrségi kihallgatásra, arról azonnal tudomást szereznek Nyugaton, és ezzel ingyen reklámot kap az ellenzék.[320]

Ettől kezdve a párthatározatokban is megkülönböztették a két kategóriát, és mintegy bevett fogalommá vált az ellenzékiség. Természetesen ez messze nem jelentette a legalizálását e kategóriának, mégis az árnyalatnyi különbséggel szóba kellett állni, és ehhez igazodott ezután a jelenség kezelése is. Kádár János az Országgyűlés 1980. őszi ülésszakán, a kormány programjának vitája során, amikor a külső és belső politikai helyzetről beszélt, már mondhatni magától értetődően használta ezeket a fogalmakat. Kijelentette, hogy Magyarországon „teljes mértékben érvényesül az állampolgári egyenlőség, pártállásra, világnézetre, nemzeti hovatartozásra való tekintet nélkül". Ezután a szövetségi politikáról, a szocialista nemzeti egységről szólva elmondta, hogy nyugaton azzal „gyanúsítják" a pártvezetést, hogy „szerződést" kötöttek a „másként gondolkodók, a belső ellenzék" csoportjával. Ennek az állítólagos szerződésnek az volt a lényege, hogy kikötötték bizonyos „tabukat", mint például azt, hogy nem szabad támadni

[319] ÁBTL 1.11.1. 45-13/11/78. Jelentés az imperialista hatalmak és speciális szerveinek a „belső ellenzék" kialakítására irányuló törekvéseiről, az állambiztonsági szervek ellenintézkedéseiről, a további feladatokról. Budapest, 1978. május 16. Geréb Sándor r. ezredes csoportfőnök-helyettes. A jelentés megemlíti, hogy a szerveződő ellenzéki csoport „Profil" néven kéziratos folyóiratot hozott létre, amelynek akkorra már két kötete elkészült. Továbbá kérdőívet terjesztettek a következő kérdéssel: „Szerinted mi a marxizmus és mi ma a viszonyod hozzá?" A politikai rendőrség adatai szerint 20 személy válaszolt a kérdésekre, és a válaszokban megkérdőjelezik a marxizmus alaptételeit, és annak Kelet-Európában, köztük Magyarországon kialakult gyakorlatát.

[320] MNL OL 288. f. 4. cs. 165. ő. e. 89–93. o. Kádár János beszéde az ellenzékről az MSZMP Központi Bizottsága ülésén. 1979. november 1.

a párt vezető szerepét, a szocialista rendszer alapjait, a szövetségi politikát. Kádár János tagadta ugyan egy ilyen szerződés létét, de azt azért elismerte, hogy „van egyfajta hallgatólagos egyetértés a másként gondolkodók nem különösen nagy számú táborával", aminek az a lényege, hogy „jobb a békesség". Azok számára viszont, akik az „alapvető vívmányokat" támadják", azt helyezte kilátásba, hogy „amilyen az adjonisten, olyan lesz a fogadjisten". Kádár Jánosnak ez utóbbi, nem túl barátságos elszólása azért megmutatta, hogy a pártvezetés eléggé szorosan húzta meg a megengedett másként gondolkodás és belső ellenzékiség határát. Eszerint az „alapvető vívmányok támadása", amit egyébként nem fejtett ki, hogy pontosan mit ért rajta, már nem az „ellenzéki", hanem az „ellenséges" kategóriába tartozott.[321]

Még abban az évben, 1980. december 9-én az MSZMP KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztálya jelentést készített, és a PB ennek nyomán határozatot adott ki, amely már a címében is „belső ellenséges-ellenzéki, ellenzékieskedő" csoportokról szólt. Ennek a tájékoztató anyagnak már az elején arra hívták fel a figyelmet, hogy „új formát" öltött az ellenzéki csoportok tevékenysége, és ez a mozgalommá szerveződés kezdeteit jelentette. A jelenség okát abban jelölték meg, hogy míg a hetvenes évekig a tiltakozó akcióknak nem volt átgondolt, elkülönülő politikai platformjuk, és elméleti síkon is „legfeljebb a marxizmus pluralizálásának" adtak hangot, addig a hetvenes évek elejétől fellendülő társadalomtudományi kutatómunka – „visszaélve" a kutatási lehetőségekkel (!) – teret engedett a nem marxista szocializmuselméleteknek. A jelentés hangsúlyozta, hogy addig nem volt jellemző, hogy az eltérő ideológiai platformon állók törekvései találkozzanak, akkor azonban közös volt bennük, hogy a marxizmus érvényét teljes egészében megkérdőjelezték. Egyidejűleg a más szocialista országokban tevékenykedő ellenzéki csoportoktól tanulva, a hivatalostól eltérő „politikai kultúra", valamint a hivatalos tájékoztatással szemben egy „második nyilvánosságot" igyekeztek megteremteni. Ettől eltérő talajról ugyan, de abban az időben erősödtek meg a nacionalista tendenciák is, és közeledés indult meg az ellenzéki csoportosulások között. A Politikai Bizottság tudomásul vette a jelentést, és határozatban mondta ki, hogy a „szocializmusellenes ellenzéki csoportok tevékenységével" kapcsolatos feladatokat elsősorban politikai eszközökkel kell megoldani, és csak „törvénysértés" esetén, és ha a „társadalom érdekei megkívánják", akkor kell adminisztratív eszközt is alkalmazni. A határozat, amelyet később „ellenzék-határozat"-ként emlegettek, kiemelte a nyilvánosság kérdését. Feladatként jelölte meg annak megakadályozását, hogy „egyesek több-

[321] Az Országgyűlés 3. ülése 1980. szeptember 26-án. *Országgyűlési Értesítő*, 124–125. o. http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KN-1980_1&pg=0&l=hun (a letöltés dátuma: 2013. május 6.).

féle »nyilvánosság« csatornáit használják fel nézeteik terjesztésére". Itt az ún. kettős publikálás tilalmáról volt szó. Ez azt jelentette, hogy azoknak a szerzőknek az írásait, akik műveiket ellenséges rádióadóknak (pl. Szabad Európa Rádió) és kiadványoknak (pl. Magyar Füzetek) rendelkezésre bocsátják, vagy szamizdat kiadványokban publikálnak, a kiadók és más sajtóorgánumok szerkesztőségei csak előzetes konzultáció alapján közöljék. Az ilyen konzultációra kötelezett személyekről a határozat értelmében a KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztálya készítsen névsort, és gondoskodjanak arról, hogy a nevek eljussanak az illetékes állami szervek és szerkesztőségek vezetőihez. Ehhez még hozzátették azt is, hogy gondoskodni kell arról, hogy a névsorban szereplőket ne hívják meg egyetemi klubokba, kollégiumokba, TIT-előadásokra, művelődési házakba stb.[322]

Az idézett jelentés és határozat komoly ellentmondásra világít rá, ami nem meglepő, mert a pártállam természetéből ez következik. Azzal, hogy csak törvénysértés esetére helyeztek kilátásba adminisztratív intézkedéseket, elismerték, hogy az ellenzék mégiscsak létezik legálisan. A „második nyilvánosságot" sem tiltották be, csupán akadályozták, hogy a hivatalos médiumokban szerephez jussanak a szerzők, és mozgásterüket korlátozták. Ez a módszer a pártállamnak jól felfogott érdeke volt, mert – ahogyan Kádár János a KB fent idézett ülésén megmagyarázta – a hatalom szempontjából a kemény eszközökkel való fellépés kontraproduktív lett volna. Így azonban féllegális státusba helyeződött az ellenzékiség, ami felemás állapotot eredményezett mind az ellenzék, mind a hatalom számára.

Éppen ez a „kint is vagyok, bent is vagyok" helyzet kezelésének a kérdése jelent meg a következő meghatározó pártdokumentumban. 1982. március 30-án az MSZMP Központi Bizottsága Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztálya jelentést készített az 1980. december 9-ei „ellenzék-határozat" végrehajtásáról, amit a Politikai Bizottság állásfoglalása követett. A jelentés többek között azt hangsúlyozta, hogy „egyértelműen tisztázni kell (...) a legális és illegális tevékenység határait". Továbbra is célul tűzték ki a „második nyilvánosságban" is publikáló szerzők más hazai publikálási lehetőségeik korlátozását. Megfogalmazódott egy egységes, joghézagokat megszüntető tájékoztatási törvény megalkotásának szükségessége. Az anyag megemlítette, hogy az ellenzéki csoportok megindították a *Beszélő* című illegális folyóiratot, ahol a szerkesztők és egyes szerzők is feltüntették a nevüket, amellyel a pártvezetés szerint azt a látszatot akarták kelteni, hogy a hatóságok, bár nem engedélyezték a megjelenését, de hallgatólagosan tudomást vettek a tevékenységükről. Ezzel kapcsolatban

[322] MNL OL 288. f. 5. cs. 815. ő. e. 105–119. o. Az MSZMP Központi Bizottsága Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályának jelentése a belső ellenséges-ellenzéki, ellenzékieskedő csoportok tevékenységéről, és a Politikai Bizottság határozata e csoportokról. 1980. december 9.

arról is beszámoltak, hogy az illegális kiadványok terjesztésére ún. szamizdatbutikot nyitottak az egyik ellenzéki személy, Rajk László lakásán, ahol rendőri intézkedés ellenére is folyt az árusítás, sőt sokszorosították is a kiadványokat. A sokszorosítást „illegális konspiratív módszer"-nek nevezték a dokumentumban. A szamizdatbutiknak nyitvatartási ideje és árjegyzéke is volt, és Független Kiadó névvel szervezeti keretet is adtak az illegális irodalom kiadásának és terjesztésének. Az ún. repülő egyetem[323] előadási is egyre szervezettebbek lettek, és politikai jellegük erősödött. A Politikai Bizottság arra az álláspontra helyezkedett, hogy az ellenséges-ellenzéki akciókban részt vevőkkel szemben differenciáltan kell fellépni, és meg kell különböztetni azokat, akik a párt egész szövetségi politikáját elvetik, és azokat, akik a párt politikájának csak egyes elemeit kritizálják. Feladatként fogalmazta meg a jelentés, hogy a sajtó és a tömegtájékoztatás, valamint a szerkesztőségek – elsősorban káderpolitikai intézkedésekkel – „egyértelműbben és következetesebben" képviseljék a párt politikáját. Kádár János 1979-es, fent idézett beszédével összhangban a belső ellenzékkel szemben továbbra is elsődlegesen politikai eszközöket javasoltak alkalmazni, és az adminisztratív intézkedéseket csak nyílt konfrontációra való törekvés esetén ajánlották bevetni.[324]

A jelentést és a határozatot átolvasva megállapíthatjuk, hogy a korábbi anyagokhoz képest nem kerültünk közelebb a fogalmi tisztázáshoz. Továbbra sem adott pontos ismérveket a határozat arról, hogy kik tartoznak az ellenzék, és kik az ellenség kategóriába, és hol húzódik a legalitás és illegalitás határa. Úgy tűnik, hogy a pártvezetés számára is előnyös volt a fogalmi bizonytalanság, mert az aktuális politikai érdekeknek megfelelően lehetett hol keményebben, hol engedékenyebben fellépni az ellenzékkel szemben.

A felemás helyzet tehát nem szűnt meg az 1982. márciusi határozat után sem, és ez a fogalmi űr az állambiztonság számára adott nagyobb moz-

[323] 1978 augusztusától a magyar ellenzéki körök lengyel mintára házi egyetemet hoztak létre. Magánlakásokon tartottak előadásokat, amelyeket többnyire fiatal értelmiségiek látogattak, kb. 100-150-en. Az előadók többsége tudományos intézetekben dolgozott. Az állambiztonság nevezte el az előadásokat „repülő egyetem"-nek, és 1979 októberében hozott határozatot a BM III/III-as csoportfőnökség objektum dosszié nyitására. 1979 és 1986 között öt dossziéba gyűjtötte az állambiztonság az anyagokat. Lásd ÁBTL 3.1.5. O-19764/1., O-19764/2., O-19764/3., O-19764/4., O-19764/5. A dosszié címe: „Az ún. repülő egyetem keretében az ifjúság körében ellenséges fellazító tevékenységet kifejtő személyek és kapcsolataik."

[324] MNL OL 288. f. 5. cs. 815. ő. e. Az MSZMP Központi Bizottsága Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályának jelentése a Politikai Bizottságnak az 1980. december 9-i ellenzék-határozat végrehajtásának tapasztalatairól, és a Politikai Bizottság állásfoglalása. 1982. március 30.

gásteret.[325] Ezt látszik alátámasztani az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztálya által, a Politikai Bizottság számára még abban az évben, 1982. november 18-án készített anyag. A Lakatos Ernő nevével fémjelzett tájékoztató lényegében az ún. radikális ellenzéknek abban az év szeptemberében tartott tanácskozásáról tudósított. A dokumentumot közzétevő kiadványban a szerző lábjegyzetben meg is jegyzi, hogy a „tájékoztatóból világosan kiderül, hogy vagy lehallgatták az összejövetelt, vagy a résztvevők között voltak a Belügyminisztérium informátorai". A tájékoztatót elolvasva nem lehet kétségünk afelől, hogy a benne foglalt információk első kézből származtak. Az ellenzék ezen tanácskozásán többek között azt javasolták, hogy a kormány mellett egy független szakértőkből álló bizottságot hozzanak létre, tegyék nyilvánossá a kormányon belül alakult reformbizottságok összetételét és munkáját, valamint szorgalmazták az érdek-képviseleti rendszer reformját. Az is elhangzott, hogy legyenek „társadalmi légkört" javító intézkedések, ilyen volt pl. az, hogy állampolgári jog legyen az útlevélhasználat, vagy változtassák meg az izgatás büntetőjogi tényállását, és tegyék lehetővé a fegyver nélküli katonai szolgálatot a hadkötelesek számára. A javaslatok között szerepelt egy alkotmánybíróság felállítása, a kormány és a pártvezetés üléseinek nyilvánossá tétele is, valamint megfontolás tárgyává tették, hogy a következő országgyűlési választáson az ellenzék is indítson néhány körzetben ellenjelöltet. Az is elhangzott ezen a tanácskozáson, hogy az ülés anyagát a *Beszélő* című szamizdat lap le fogja közölni.[326]

A következő években jellemző értelmezésbeli bizonytalanságra mutatott rá e fejezet I. részében már hivatkozott, az MSZMP Politikai Bizottsága 1986. július 1-jén kiadott határozata a belső ellenzéki és ellenséges tevékenységről és a hozzá kapcsolódó párt- és állami feladatokról. Ez a határozat a korábbi, 1982. március 30-i határozat végrehajtását elemezve állapította meg, hogy az ellenzéki, ellenséges tevékenység megítélésében és kezelésében bizonytalanság van. Ennek egyik okát abban látták, hogy a párttagságot és a közvéleményt nem tájékoztatták megfelelően a jelenségekről, miközben a külföldi magyar nyelvű „ellenséges" rádiók széles körű

[325] Figyelemre méltó, hogy az állambiztonság hálózati személyeken keresztül is foglalkozott az ellenzékiség fogalmának értelmezési kérdéseivel. „Albert" fedőnevű titkos munkatárs 1981. december 11-ei jelentésében a következő kérdést teszi fel: „Hogyan határolható be végülis ma Magyarországon a szocialista erőkkel szembeni ellenzékiség?" (ÁBTL 3.1.2. M-42073/4.). Az ügynök tevékenységének feldolgozását lásd Gervai András: *Fedőneve „szocializmus". Művészek, ügynökök, titkosszolgák.* Jelenkor, Budapest, 2010.

[326] MNL OL 288. f. 11. cs. 4409. ő. e. Az MSZMP Központi Bizottsága agitációs és propaganda osztályának tájékoztatója a Politikai Bizottságnak az ellenzék tanácskozásáról. 1982. november 18. Lásd ehhez: *Beszélő – összkiadás, 1981–1984.* Budapest, AB–Beszélő Kiadó, 1992.

publicitást biztosítottak az ellenzéknek. Így a közvélemény számára nem volt világos a helyzet, és a magyar külképviseletek sem rendelkeztek eligazító információkkal. A PB júliusi határozata leszögezte, hogy az ellenséges tevékenységgel szemben továbbra is elsősorban politikai eszközökkel kell fellépni, ugyanakkor egyértelműsíteni igyekezett, hogy azokkal szemben, akik „szervezett illegális politikai tevékenységben rendszeresen részt vesznek", vagy az „imperialista fellazító és propagandaközpontokkal" kapcsolatban vannak, hatósági eszközöket kell alkalmazni. A határozat kitért arra is, hogy a propagandában ennek megfelelően kell használni az „ellenséges" minősítést. Még abban az évben október 14-én az MSZMP Agitációs és Propaganda Bizottsága állásfoglalást jelentetett meg a határozatot követő tájékoztatási feladatokról. Ebben azt hangsúlyozták, hogy a párttagságot indokolt esetben informálni kell az ellenséges csoportokkal kapcsolatos politikai kérdésekről, és alakuljon az agit-prop osztályon állandó munkacsoport az elemzések elvégzésére és a tájékoztatás megszervezésére. A tájékoztatás címzettjei elsősorban a pártbizottságok és a külképviseletek voltak. Az agit-prop osztálynak ezenfelül tervet kellett készítenie arra is, hogy a napilapok és folyóiratok miként végezzék a párthatározatnak megfelelő tömegtájékoztatást. Eszerint a sajtónak előírták, hogy közöljön elemző cikkeket az ellenséges tevékenység megkülönböztető jegyeiről és a „nemzetközi osztályharccal való összefüggéseiről", és esetenként vállaljon „nyílt, érvelő polémiát" az ellenséges, ellenzéki nézetekkel.[327]

Ekkorra már megszületett a sajtótörvény, aminek körülményeit részletesen bemutattuk e fejezet I. részében. Nem véletlen tehát, hogy a tájékoztatás nem kielégítő voltában látta a pártvezetés az ellenzéki tevékenységek elhatárolásának problémáját, és így már a sajtótörvény hátterén próbálta meg konkretizálni az ellenség-ellenzék fogalom értelmezését és a jelenség kezelését. A „második nyilvánosság"-ot és a „kettős publikálás" korlátozását állította a középpontba az MSZMP KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztálya 1987. szeptember 17-én, amikor javaslatot fogalmazott meg a Politikai Bizottság számára. Utalva a korábbi – 1980. december 9-ei és 1982. március 30-ai – párthatározatokra, valamint a sajtótörvény megalkotására, a KB megállapította, hogy az ún. kettős publikálásra vonatkozó direktívának a „publikációs normák és a szerkesztői felelősség lazulása miatt" csak részben sikerült érvényt szerezni. A javaslat kiemelte azt, hogy ennek részben a jogi alapok hiánya volt az oka, mert a jogrendszer csak az adott írások megjelentetését szankcionálhatta a tartalom alapján, de a közlési lehetőségek korlátozására nem adott lehetőséget. Továbbá nem volt világos, hogy mit tekintettek „ellenséges orgánumnak", így nem volt egy-

[327] MNL OL 288. f. 41. cs. 476. ő. e. Az MSZMP Agitációs és Propaganda Bizottságának állásfoglalása az ellenséges-ellenzéki tevékenységgel kapcsolatos tájékoztatási feladatokról. 1986. október 14.

értelműen behatárolható azoknak a médiumoknak a köre, amelyek a kettős publikálás szempontjából szóba jöhettek. Az anyag készítői megállapították, hogy noha a Politikai Bizottság 1986. július 1-jei határozatában éppen ezeket a bizonytalanságokat igyekezett kiküszöbölni, továbbra is felemás maradt a szerkesztők magatartása. Magyarországon ekkorra jócskán lecsökkent a párt politikája iránti bizalom, és érezhető volt a Szovjetunióban meginduló publikálási liberalizációnak, a glasznosztynak a hatása. Időközben a „második nyilvánosság" keretében kiadott művek a sokszorosára növekedtek, és az értelmiség nagy része rendszeresen olvasta a szamizdat irodalmat. Az eredmény az lett, hogy elmosódott a két nyilvánosság közötti határ, sok volt az átfedés, és az értelmiségi közvélemény a véleménynyilvánítás szabadsága jelének tekintette az illegális kiadványok létezését. A javaslat azt az álláspontot fogalmazta meg, hogy a második nyilvánosság életterét és vonzerejét úgy sikerül szűkíteni, ha közben bővítik a hivatalos nyilvánosság kereteit, és sokszínűvé, tagoltabb struktúrájúvá alakítják át. A kettős publikálással szemben nem javasolták a direkt, adminisztratív eszközök alkalmazását, sem a szerzők szerinti megkülönböztetést, hanem a műfaji különbségtételt és a differenciált állami támogatást tartották célszerűnek bevezetni.[328]

Így tehát láthatóvá vált, hogy a pártdokumentumokban az ellenzék-ellenség fogalom milyen változáson ment keresztül, és látni lehetett, hogy nincs visszaút a véleményszabadság értelmezésében. Mire 1988, a gazdasági stabilizáció első éve elérkezett, a nyilvánosság szélesedése megállíthatatlanná vált. A pártvezetés egyértelműen emellett foglalt állást, holott az értelmezésbeli bizonytalanság továbbra is fennállt, és ez – amint látni fogjuk – a politikai rendőrségre rótt nagyobb feladatot.

A POLITIKAI RENDŐRSÉG TEVÉKENYSÉGE 1988-BAN

A pártvezetés számára 1988-ban az volt a legfontosabb, hogy az 1987-ben elfogadott kormányprogramot végre tudják hajtani. 1988-at a stabilizációt megalapozó évnek tekintették, és minden állami szervnek ehhez kellett igazítania a feladatát. A Belügyminisztérium III/III. Csoportfőnöksége az év elején összeállított munkaprogramjában megállapította, hogy „új szakasz kezdődik a politikában", és a csoportfőnökség felelőssége lesz az, hogy megkülönböztesse a kormányprogrammal ellenséges személyeket

[328] MNL OL 288. f. 5. cs. 1008. ő. e. Az MSZMP Központi Bizottsága tudományos, közoktatási és kulturális osztályának javaslata a Politikai Bizottságnak az ellenzéki-ellenséges orgánumokban publikáló szerzők közlési korlátozásával kapcsolatos kérdésekről. 1987. szeptember 17.

azoktól, akik támogatják ugyan a végrehajtását, de annak egyes elemeivel vitáznak. A munkaprogram megerősítette azt az elhatárolási bizonytalanságot, ami korábban is jellemezte a politikai vezetést, és ez egyértelműen – továbbra is – a politikai rendőrségre hárította a nagyobb felelősséget. A hozzáállásuk az volt, hogy a csoportfőnökség gyűjtsön és juttasson el minél több információt a felső párt- és állami vezetésnek, ezzel segítse a tisztánlátást, és szorítsa „tűréshatárokon belülre" az ellenséges tevékenységet. A munkaprogram kiemelte, hogy az előző évekhez hasonlóan folytatni kell az ifjúságvédelmi munkát, az eddigiekhez képest körültekintőbben kell végezni a beszervezéseket, a nemzeti radikális ellenséges-ellenzéki vonulathoz tartozó célszemélyek elleni bizalmas nyomozásokat folytatatni kell. Változatlanul cél volt az „ellenzékkel évtizedekig »együttélő« hálózati kontingens" kiépítése és megerősítése. Az egyházak szerepét is előtérbe állította a munkaprogram, ami azt jelentette, hogy a politikai rendőrségnek el kell érnie azt, hogy „az egyházakban lévő feszültségoldó erő a kibontakozási program szolgálatába állítható legyen", továbbá őrködjön afelett, hogy „az egyházi reakció elleni harc továbbra is egyházi kereteken belül maradjon". A munkaprogram hozzátette, hogy ezzel egyidejűleg támogatják „a lojális egyházpolitikai erőket, bázisukat és akcióegységüket operatív eszközökkel" erősítik. A bizalmas nyomozások folytatásával az volt az elsődleges cél, hogy a különböző platformon tevékenykedő ellenséges-ellenzéki csoportok egységtörekvéseit akadályozzák, és a nézetkülönbségeket, érdekellentéteket fokozzák. A szamizdat irodalom felderítésére is folytatni szándékoztak bizalmas nyomozást, és törekvés volt az illegális kiadványok megjelentetését késleltetni, illetve akadályozni.[329]

A fenti kérdéseken túl egyre sürgetőbben került az üléseken napirendre a politikai helyzet átfogó vizsgálata, elsősorban az állambiztonság szemszögéből. Az 1988-as év elején megtartott szakmai aktívaértekezlet anyagát március végén összegezték írásban. Ezen az értekezleten – hivatkozva a kormányprogram téziseire – megkísérelték az „ellenzék" fogalmát pontosítani, és egyben elhatárolni a „másként gondolkodó" fogalmától. A politikai rendőrség szerint az „ellenzék fogalma alatt olyan politikai csoportosulást kellett érteni, amelynek meghatározott ideológiai arculata, szervezeti hierarchiája, politikai programja van, ez alapján tevékenykedik és a társadalomban alternatív szerepre készül". Az állambiztonság értelmezésében a „másként gondolkodónak" csak „politikai kategória"-ként van jelentősége, ami azt jelenti, hogy mindenki, aki a párt politikájától eltérően közelít meg egy kérdést, másként gondolkodónak minősül. Az aktívaértekezleten azonban egyértelműen megállapították, hogy az állambiztonságnak ezzel a

[329] ÁBTL 1.11.1. 30. doboz. 45-198/1988. A csoportfőnökség 1988. évi munkaterve. 24–48. o.

kategóriával nincsen dolga, a parancsok kifejezetten tiltják is az ezzel való állambiztonsági foglalkozást, ezzel szemben a politikai ellenzéket a szocialista rendszerek nem tűrik meg. Az akkor érvényes párthatározat kötelezte a politikai rendőrséget az „ellenzéki-ellenség" fogalom használatára, ez a definíció azonban nem bizonyult elégségesnek. Az állambiztonság számára ennél megfoghatóbb kategória kellett, ugyanis különbséget kellett tenni az egyes ellenzéki irányzatok között, néven nevezve az egyes politikai platformokat, mint pl. nemzeti radikális ellenség vagy fasisztoid ellenség, stb. Az ellenzék fogalom mellett az állambiztonságnak az is fejtörést okozott, hogy az 1987 nyarán a KB-ülésen meghirdetett, a proletárdiktatúra „össznépi állammá" fejlődésének távlatát miként kell értelmezni. Ennek a lényegét abban ragadták meg, hogy az „össznépi állammá" fejlődés során az állam elnyomó funkciói egyre inkább háttérbe szorulnak a szervező, döntésorientáló funkciókkal szemben. A politikai rendőrség úgy látta, hogy ebben a folyamatban az olyan „konstruktív elégedetlenség" előrevivő szerepet játszik, amelyik „többet, jobbat akar". Nyilván itt is az elhatárolási ismérvek okoztak gondot: hol húzódik a politikai tűréshatára a konstruktív elégedetlenségnek? Az állambiztonság szerint itt nem lehetett éles vonalat meghúzni, hanem inkább egy szélesebb sávban gondolkodtak, amelyhez az eligazodási pontokat a Politikai Bizottságnak a fentebb már említett 1986. július 1-jei határozata adta meg. Ehhez kapcsolódott szorosan Grósz Károlynak az 1987 őszén a parlamentben tett következő kijelentése: „Akik hajlandók velünk együttműködni a mostani helyzetben, elfelejtjük, hogy tegnap, meg tegnapelőtt miket mondtak." A politikai rendőrség tehát úgy értékelte, hogy a közmegegyezésre, a nemzeti egység kialakítására való törekvés az egyes ellenzéki csoportok esetében enyhébb elbírálást eredményez, és ez az állambiztonság részéről nagyobb differenciálási képességet és toleranciát igényel majd.

Időközben egyre szaporodtak az új egyesületek, klubok, ami a politikai rendőrség elé újabb feladatokat állított. Már nem tekinthettek ellenségként minden új szerveződésre, mert a stabilizáció, a kibontakozás érdekében a pártvezetés is szélesebb együttműködést hirdetett meg. Az állambiztonság álláspontja az volt, hogy minden olyan egyesület, amely „nem hordoz ellenséges törekvéseket", alakuljon meg, de továbbra is figyelemmel kell kísérni őket. Az értekezleten kiemelték a szakkollégiumok helyzetét, hogy noha pozitív volt a kezdeményezés, 1988-ra az ellenséges körök bázisaivá váltak. Az eltorzulás okát a fiatalok „politikai iskolázatlanságában", valamint a „politikai felügyelet" és „irányítás" hiányosságaiban látták, aminek következtében a politikai rendőrség szerint a szakkollégiumok nem segítették, hanem „keresztezték" a párt politikáját.

Az új útlevéltörvény szintén nehezebb feladatot rótt az állambiztonságra. A világútlevél bevezetését a felső vezetés „hangulatjavító" célzattal indokolta, ám a politikai rendőrség szerint szerencsésebb lett volna azzal

érvelni a nyilvánosság előtt, hogy erre az intézkedésre valóban megértek a feltételek. A felső vezetés „hangulatjavítási" szándéka nem mentette fel az állambiztonságot a célszemélyek külföldi utazásainak további megfigyelése alól, ám ezt sokkal nehezebb körülmények között kellett tovább végeznie. A szabadabb utazással megnövekedett felelősség és munkateher mellett a politikai rendőrségnek külön oda kellett figyelnie az Erdélyből áttelepült azon személyekre, akik a magyar ellenzéki csoportokkal együtt aktív tevékenységet folytattak. Őket ellenőrizte ugyan az állambiztonság, de várták, hogy az MSZMP Politikai Bizottsága foglaljon egyértelműen állást a határ esetleges teljes megnyitásáról.

Mindeközben a csoportfőnökség munkájának feltételeit is érintette az egyre nehezülő gazdasági helyzet. Nyilvánvaló volt számukra, hogy a hálózati munkára nem fognak külön eszközöket kapni. Ez azt jelentette, hogy a meglevő keretet kellett célszerűbben elosztaniuk annak érdekében, hogy kellőképpen tudják kompenzálni a „lelkiismeretes és eredményes" munkát végző hálózati személyek tevékenységét, ugyanakkor csökkenteni kényszerültek az olyan ügynökök számát, akik kevés jelentést adtak le, és nem végeztek évek óta érdemi munkát. Ez utóbbiak leépítését azzal is alátámasztották, hogy a társadalmi kapcsolatoktól is sok információt megkapnak, és erre felesleges hálózatot szervezni, így tehát gazdasági okokból az állambiztonság racionalizálni kényszerült a hálózati munkát is.

A gazdasági problémák mellett a személyi jövedelemadó bevezetése és a személyi szám szerinti nyilvántartás is komplikálta az állambiztonság munkáját. A lebukás veszélye miatt a „K" lakásokat legalizálni kellett. Ennek érdekében az adóhatóságok felé intézkedtek, hogy „ez a terület az állambiztonsági érdekeknek megfelelően SZT állománnyal védve legyen". Ennek kapcsán szükségesnek látták végiggondolni a „K" lakások eddigi rendszerét, és felhívták arra a figyelmet, hogy a „nagyobb konspirációs biztonság" miatt a rugalmasabb „F" – fizetővendég – lakásokkal kellene számolni a jövőben. Azt is megemlítették az aktívaértekezleten, hogy a gazdasági kényszerek miatt nem fognak tudni mindenben eleget tenni a baráti állambiztonsági szervek kéréseinek.

Részben a gazdasági helyzettel, részben pedig biztonsági okokkal függött össze, hogy a hírszerző eszközök lecserélését is tervezték 1988 második felére. A csoportfőnökség gépkocsiállományát rádiótelefonnal és kisebb telefonközponttal szerelték fel az akciók eredményesebb lebonyolítása érdekében. Konspirációs szempontból fontos fejlemény volt az ún. „crossbar" telefonvonal bevezetése. Ez nyilván – a hívott számok automatikus rögzítése miatt – a csoportfőnökség vidéki hálózati kapcsolatainak beazonosíthatóságát érzékenyen érintette. További lényeges pont volt a szamizdat terjesztés akadályozása és a lakhelyellenőrzés kérdése. A politikai rendőrségnek itt azt kellett mérlegelnie, hogy az esetleges nyílt in-

tézkedés eredménye arányban áll-e Magyarország külkapcsolatait is érintő nyugati sajtóvisszhanggal.[330]

Ez annál is inkább fontos kérdés volt, mert az 1988. március 15-ei magyarországi ünneplések kapcsán a nyugati sajtót legfőképpen a nem hivatalos események érdekelték. A március 7-ei parancsnoki értekezleten a közelgő március 15-ei eseményekre kellett felkészülni. A politikai rendőrség a korábbiakhoz képest „nehezebb operatív helyzetre" készült, és az alapvető cél továbbra is az volt, hogy az utcán „ne a rendőri fellépés domináljon". Három fázisban készült az állambiztonság az ünnepre. A megelőző időszakban az információgyűjtés és elemzés mellett „figyelmeztető beszélgetéseket" terveztek tartani a szamizdat kiadókkal kapcsolatban, amelynek során az érintettek tudomására kívánták hozni, hogy a „rendőrség felkészült", és „amennyiben március 15-én a »spontán« ünneplések túllépik a demokratikus kereteket és rendbontás történik", azokért elsődlegesen őket teszik majd felelőssé. Az ünnep napjára megerősítették, hogy nyílt rendőri intézkedésre „csak rendbontó, garázda magatartás" esetén kerülhet sor, viszont a felvonulás útvonalát a rendőrség szabja meg, és a „hangadó személyeket" az állambiztonság fénykép, video, tanúk útján dokumentálni fogja. Az ünnepet követő napokra a „negatív szereplők" személyazonosítását tűzte ki célul a politikai rendőrség, mellyel a szabálysértési eljárások megindításának a lehetőségét kívánták biztosítani.[331]

A dr. Horváth József csoportfőnök vezérőrnagy által 1988 áprilisában a Magyar Népköztársaság ellen irányuló imperialista propagandáról készített összefoglaló szerint a nyugati hírügynökségek a hivatalos ünneplésekről csak szűkszavúan, tárgyilagosan tudósítottak. Ezzel szemben a nem hivatalos felvonulásokról és megemlékezésekről terjedelmes írásokban számoltak be, és írtak az egyes ellenzéki személyek elleni rendőri intézkedésekről is. Úgy értékelték, hogy a korábbi évek ünnepeihez képest 1988-ban az ellenzék nemcsak általánosságban az emberi jogokat hangoztatta, hanem hangsúlyozottan követelték a szovjet csapatok távozását, a kormány lemondását, igazi reformok bevezetését, és elítélték a romániai magyarok erőszakos asszimilációját. A nyugati sajtó szerint az ellenzéknek azon a napon kettős célja volt: egyrészt felmérte a saját erejét és befolyását a tömegekre, másrészt igyekezett kipuhatolni a rendszer tűrőképességének határait. A rendőrség szerepéről azt írták, hogy „bár rendkívül nagy erőkkel" vonult ki, de a provokációk ellenére is mindvégig a háttérben maradt, tehát egyértelműen toleránsnak minősítették a rendőrség magatartását. Az összefoglaló anyagban azonban a csoportfőnök megjegyezte, hogy a nyugati sajtóban a várható későbbi értékelő írások már torzítani fognak. Egyrészt a felvonuló tömeg számszerű nagyságát erősen felfelé fogják kerekíteni, másrészt az egyes ellenzéki személyekkel kapcsolatban alkalmazott „előzetes korlátozó rendőrhatósági intézkedéseket" majd a „hatalom idegességének" és „belső bizonytalanságának" fogják tulajdonítani.[332] A „belső bizonytalanság" nem volt alaptalan feltételezés, mert annak ellenére, hogy a rendőri fellépést csak nyílt, garázda magatartás esetén szándékoztak bevetni, a március 15-ei ünnep reggelén preventív módon vettek őrizetbe ismert ellenzéki személyeket.[333] A nyugati sajtó egyöntetűen a budapesti eseményeket az európai szocialista országokban végbemenő változások részének tekintette, és határozottan az a vélemény fogalmazódott meg, hogy a gazdasági reformot drasztikus politikai reform nélkül nem tudják majd végrehajtani. Logikus érvelésük szerint az emberek a gazdasági kényszerek szülte életszínvonal-csökkenéssel járó nehézségeket csak akkor fogják tudni elviselni, ha ehhez felülről jövő, tudatosan irányított politikai átalakulás is kapcsolódik.[334]

Ezt nagyon jól látták nyugaton, ugyanis az ellenzéki csoportok törekvése elsődlegesen a politikai reformokra irányult, mint ami előfeltétele volt a gazdasági reformoknak is. A szocialista rendszer zártsága kitermelte – a nyugati tendenciákkal is egybeesően – az emberi jogok valódi megélésének igényét. A pártvezetés is felismerte ezt, amit a világútlevél bevezetése és a tájékoztatáspolitika változásai is mutattak. A fojtó légkörű egypártrendszer helyett a tömegek nyitott társadalomban kívántak élni, és ennélfogva egyre nagyobb teret kellett engedni a vélemény szabad kimondásának, a szabad szerveződéseknek és utazásoknak. 1988 első felében számos olyan esemény történt, amit itt érdemes felidézni. Január 28-án Budapesten vitát rendeztek a nyilvánosságról, és felhívást adtak ki a Nyilvánosság Klub megalakítására.[335] Néhány nap múlva, január 30-án tartotta meg a Magyar Demokrata Fórum első nyilvános ülését a Jurta Színházban. Január folyamán megtartották Budapesten az első tőzsdenapot, több kisszövetkezet és szervezet önálló kiadói jogot kapott (pl. Maecenas), februárban újraindult az 1986-ban betiltott Rakpart Klub, megalakult a Vállalkozók Országos Szövetsége. Március-áprilisban felgyorsultak az események: felhívás jelent meg a Szabad Kezdeményezések Hálózatának létrehozására, megszűnt a Tájékoztatási Hivatal, megalakult a Fiatal Demokraták Szö-

[330] ÁBTL 1.11.1. 30. doboz. 45-73/3/32/1988. Emlékeztető az 1988. január 25-ei csoportfőnökségi szakmai aktívaértekezletről. 58–74. o.

[331] ÁBTL 1.11.1. 30. doboz. 45-73/3-29/1988. Emlékeztető az 1988. március 7-ei parancsnoki értekezletről. 54–56. o.

[332] ÁBTL 1.11.1. 30. doboz. 45-2/4/1988. A Magyar Népköztársaság ellen irányuló imperialista propaganda. 1988. I. negyedév. 75–84. o.

[333] Kronológia, 1988. http://beszelo.c3.hu/99/09/09krono.htm (a letöltés dátuma: 2013. június 4.).

[334] ÁBTL 1.11.1. 30. doboz. 45-2/4/1988. A Magyar Népköztársaság ellen irányuló imperialista propaganda. 1988. I. negyedév. 75–84. o.

[335] A Nyilvánosság Klub 1988. október 29-én alakult meg. (http://beszelo.c3.hu/99/09/09krono.htm – a letöltés dátuma: 2013. június 10.)

vetsége (Fidesz), kizárták az MSZMP-ből Bihari Mihályt, Bíró Zoltánt, Király Zoltánt és Lengyel Lászlót. Május 1-jén megalakult a Szabad Kezdeményezések Hálózata,[336] május 14-én a Tudományos Dolgozók Demokratikus Szakszervezete, június 5-én a Történelmi Igazságtétel Bizottsága jelentette be megalakulását.[337]

Érthető, hogy a politikai rendőrségnek is folyamatosan alkalmazkodnia kellett a változásokhoz. Politikaszolgálati szerepéből adódóan a pártvezetés döntéseit alapul véve kellett hol megelőzni, hol pedig követni az igen gyors eseményeket. Az 1988. június 6-án megtartott parancsnoki értekezlet emlékeztetőjéből kiderül, hogy az állambiztonság kereste a munkájához az eligazodási pontokat. Egyértelművé tették, hogy a politikai rendőrségnek az egyik ilyen biztos pont az akkor hatályos Büntető Törvénykönyv által meghatározott „ellenséges tevékenység" volt, melynek felderítésére, dokumentálására, akadályozására és korlátozására vállalkoztak, de annál többre nem. Szóvá tették, hogy a politikai vezetés elkényelmesedett az utóbbi években, és 1988-ra hiányzott az az „egységes ellenségkép", ami az állambiztonsági munkát orientálhatta volna. Elhangzott az értekezleten az is, hogy „senki ne várja el, hogy az állambiztonsági munka előbbre tartson, mint a politikai munka", ami nyilván azt jelentette, hogy a politikai rendőrség nem kívánt politikai döntéseket hozni. Ehhez kapcsolódott, hogy várták véleményezésre az új egyesületi törvény tervezetét, ami a munkájukat is meghatározza a jövőben. Annyit már a június 6-ai értekezleten is rögzítettek, hogy egy egyesület vagy bármely más szervezet tevékenysége önmagában nem azonosítható egyes tagjai ellenséges tevékenységével és szándékaival. Az állambiztonság feladata az volt, hogy ezekből a szervezetekből kiszűrje a célszemélyeket, és operatív eszközökkel figyelje és akadályozza tevékenységüket. Hasonló volt a hozzáállás a sajtóorgánumokhoz is. Nem a szerkesztőségek ellenőrzése volt a cél, hanem annak felderítése, hogy ki akart titoknak minősített információt megjelentetni.

Ezen az értekezleten is szóba került a hálózati személyek és a hivatalos kapcsolatok kérdése. A gondot egyrészt a hálózati személyeknek az ellenzéki csoportokba való beépülése okozta, mert arra kellett vigyáznia az állambiztonságnak, hogy nehogy ők vigyék be az ellenséget az ún. védett objektumba. Másrészről pedig az újonnan alakuló szervezetek vezetői hivatalos kapcsolatnak minősültek, és a politikai rendőrségnek fel kellett venni velük a kapcsolatot. Az emlékeztetőből kiderül, hogy 1988-ra a hivatalos kapcsolatok egy része elzárkózó magatartást tanúsított, és erre lehetett számítani az új szervezeteknél is.[338]

[336] A Szabad Kezdeményezések Hálózata Ideiglenes Tanácsa „Van kiút" címmel nyilatkozatot tett közzé a *Magyar Füzetek* című, Párizsban megjelenő kiadvány 19–20. számában. Párizs, 1988. (http://www.rev.hu/rev/images/content/magyar_fuzetek/1920/magyarfuzetek1920_vankiut.pdf – a letöltés dátuma: 2013. június 5.)

[337] Kronológia, 1988. http://beszelo.c3.hu/99/09/09krono.htm (a letöltés dátuma: 2013. június 4.).

A nyár folyamán aztán az említésre érdemes ellenzéki megmozdulások mellett további új szervezetek alakultak meg, és a politikai vezetésben is történtek változások. Vessünk ezekre is egy pillantást, természetesen a teljesség igénye nélkül! Június 12-én Grósz Károly a munkásőrparancsnokok országos értekezletén kijelentette, hogy ha szükséges, akkor adminisztratív eszközöket is igénybe vesznek az ellenzékkel szemben. Június 16-án, a Történelmi Igazságtétel Bizottság felhívása alapján[339] a Nagy Imre és mártírtársainak 30 évvel azelőtti kivégzésére tartott ellenzéki megemlékezések során bebizonyosodott, hogy Grósz Károly nemcsak fenyegetőzött, mert a rendőrség kordont állított fel, majd erőszakkal oszlatta fel a felvonuló tömeget. Júniusban megalakult egy újabb szakszervezet, a Tudományos Dolgozók Szakszervezete, majd megalapították a Magyar Közvélemény-kutató Intézetet[340]. Pozsgay Imrét államminiszterré választották, Nagy Sándor lett a Szakszervezetek Országos Tanácsa új főtitkára. Nagy Sándor júliusban bejelentette, hogy törvényben kell szabályozni a dolgozók sztrájkjogát is, de ügyelni kell arra, hogy a munkabeszüntetés ne kaphasson politikai jelleget. Augusztusban a KISZ felvetette, hogy nem tudja vállalni az egész ifjúság érdekképviseletét, ezért javaslatot tett a Magyar Ifjúság Országos Tanácsának a létrehozására, amely népfrontként tömörítette volna a fiatalok egyenjogú szervezeteit, köztük a KISZ-t is. Augusztus 19-én az államalapítás tiszteletére tartott ünnepségen az Elnöki Tanács elnöke kijelentette, hogy új alkotmányra van szükség, amely egyértelműen szabályozza az állampolgárok és a hatalom viszonyát. Augusztus végén Balatonszárszón a szakkollégiumok és klubok, ellenzéki szervezetek társadalompolitikai találkozót tartottak.[341] A *Szárszó '88* elnevezésű tanácskozáson záródokumentumot fogalmaztak meg, ajánlást tettek a készülő egyesülési és gyülekezési jogról szóló törvénytervezetekhez, valamint „Szárszói Front"

[338] ÁBTL 1.11.1. 30. doboz. 45-73/3-48/1988. Emlékeztető az 1988. június 6-ai parancsnoki értekezletről. 95–104. o.

[339] A Történelmi Igazságtétel Bizottság 1988. június 5-én felhívást intézett a magyar társadalomhoz, hogy követeljék az 1956-os forradalom megtorlásaként 1958. június 16-án kivégzett Nagy Imre és társai méltó eltemetését és egy emlékmű felállítását. In *Magyar Füzetek*. 19–20. Párizs, 1988. (http://www.rev.hu/rev/images/content/magyar_fuzetek/1920/magyarfuzetek1920_tib.pdf – a letöltés dátuma: 2013. június 5.)

[340] A Magyar Közvélemény-kutató Intézet a Magyar Rádióból 1985-ben kivált Tömegkommunikációs Kutatóközpont jogutódja volt. Folyóiratuk a Jel-Kép volt. Az intézetet 1991-ben kormányhatározattal jogutód nélkül megszüntették. Lásd ehhez Terestyéni Tamás *Volt egyszer egy Tömegkommunikációs Kutatóközpont...* címmel 2009. október 1-jén a TK 40 konferencián tartott előadását. http://communicatio.hu/mktt/hirek/konferenciak/2009/tk40/nyitoeloadas.htm

[341] Kronológia, 1988. http://beszelo.c3.hu/99/09/09krono.htm (a letöltés dátuma: 2013. június 4.).

névvel alapítói nyilatkozatot tettek egy országos hatáskörű, független politikai-társadalmi szervezet létrehozására.[342]

1988 nyarán a jogtudomány részéről is tanulmányok jelentek meg a szabadságjogok értelmezéséről. A politikai intézményrendszer reformja megkövetelte az állampolgári jogok újragondolását is, és még mielőtt az alapvető jelentőségű törvények megszülettek volna, neves jogászok fejtették ki álláspontjukat a *Világosság* című folyóiratban. Schmidt Péter a fogalmak lehetséges értelmezéseinek vizsgálata során a szabadságjogoknak a politikai rendszerben elfoglalt helyét elemezte. Ez újszerű megközelítés volt a jogi szakirodalomban. Schmidt rámutatott arra, hogy a szocialista értelmezésben egyre inkább előtérbe kerül az államhatalom korlátozhatósága és a szabadságjogok jogi garanciarendszerének kimunkálása. Hangsúlyozta a politikai szabadságjogok fontosságát, és egyértelműen arra az álláspontra helyezkedett, hogy az állam elé állított jogi korlátok nélkül nem lehet elérni a szabadságot.[343] Holló András felhívta arra a figyelmet, hogy az 1972-es alkotmánymódosítás óta nem valósult meg az alapjogok törvényi szabályozása. Szerinte a jogok feletti állami ellenőrzés csak törvényességi lehet, a bírói jogvédelmet biztosítani kell, és a jogok érvényesülésének hatósági jogi korlátja az utólagos állami beavatkozás modelljét kövesse.[344] Kilényi Géza az egyesülési és a gyülekezési jogról írt tanulmányt. Ekkor már zajlott a törvények tervezetének előkészülete, és Kilényi modellértékűnek és a demokrácia fokmérőjének tekintette a spontán állampolgári kezdeményezésekhez kapcsolódó jogok biztosítását. Kimondta azt, hogy egy monolitikus, központból vezérelt politikai intézményrendszer keretei között nagyon kevés tere lehet a társadalmi önszerveződésnek, és ez volt a helyzet Magyarországon is. Emlékeztetett arra, hogy 1976-ban a jogrendszer részévé vált[345] az ENSZ 1966-os Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya, mégsem épültek ki a jogok garanciái. Úgy vélte, hogy a törvények megalkotása előfeltétele annak, hogy a bürokrácia részéről megszűnjön az önszerveződésekkel szembeni bizalmatlansága.[346]

Láthatjuk, hogy szélsebesen haladtak előre az események és a tudományos életben is a változások, és a politikai rendőrségnek már a tavaszi álláspontjához képest is tovább kellett lépnie. Az 1988. szeptember 12-én megtartott parancsnoki értekezleten be kellett látniuk, hogy nem várhatnak arra, hogy majd „tiszta kép" lesz, és hosszabb távra szóló iránymutatást kapnak, és a politikai vezetés megmondja, hogy mit kell csinálniuk. Szembesültek azzal, hogy nekik maguknak kell a tájékozódási pontokat megtalálni a napi feladatokhoz, és saját kezükbe venni az események kezelését. Úgy értékelték a helyzetet, hogy „egy új szocializmuskép formálódik", az ebben való eligazodást azonban számukra különösen két tényező nehezítette. Egyrészt megjelentek a „polgári ideológiai töltésű" nézeteket hordozó féllegális, legális alternatív szervezetek, amit nem volt egyszerű a szocialista rendszerben elhelyezni. Másrészt azt is felmérte a politikai rendőrség, hogy „egysíkúsághoz szokott" a gondolkodásuk, ezzel szemben a kialakult helyzetben a differenciálási képességre volt nagy szükség. A politikai vezetés bizonytalansága ellenére az állambiztonságnak folytatnia kellett a munkát, és alkalmaznia kellett az érvényben levő parancsokat. Ez azért jelentett nagy gondot, mert az állambiztonsági munkát szabályozó parancsok alapvetően az illegális tevékenységre irányultak, 1988-ra azonban az addig üldözött csoportok helyzete a legalizálódás irányába mozdult el. Már folytak az egyesülési és gyülekezési jogról szóló törvények előkészületei, ám ezek még nem nyújthattak biztos fogódzót az állambiztonságnak. A pártvezetés egyre toleránsabbnak bizonyult az újonnan alakuló szervezetekkel szemben, és az a helyzet állt elő, hogy az időközben bejegyzett új szervezetek felé az állambiztonságnak már valamiféle védelmi funkciót is el kellett látnia. Az állambiztonság alapvetően az illegális tevékenységek felderítésére és dokumentálására fókuszált, a legális szervezeteket azonban – a pártállam sajátos felépítéséből adódóan – védenie kellett. Mivel a pártállamban minden legálisan létező szervezetnek a szocializmus építését kellett szolgálnia, az állambiztonság politikaszolgálati szerepéből adódóan a legális-illegális kategória volt a munkájukat meghatározó ismérv. Ebben az átmeneti időben azonban ez a fekete-fehér képlet megdőlt, relativizálódott az illegalitás-legalitás fogalma, és a belső ellenzék megítélése, viszont a helyzetre alkalmazható új állambiztonsági parancsot még nem adtak ki. A parancsnoki értekezletek anyagát olvasva az a benyomásunk támad, hogy a politikai rendőrség egy kicsit magára maradt az ellentmondás feloldásában. Segítségül a marxista dialektika törvényeit próbálták alkalmazni, ami az ő értelmezésükben azt jelentette, hogy az új szervezetek – külön nevesítve volt az emlékeztetőben az MDF,[347] SZKH,[348]

[342] Béki Gabriella: Szárszó '88. Újra tudjunk együtt gondolkodni nemzetünk jövőjéről. *Beszélő,* 1988/3. (http://beszelo.c3.hu/cikkek/szarszo-%E2%80%9988 – a letöltés dátuma: 2013. június 5.)

[343] Schmidt Péter: A szabadságjogok tartalma. *Világosság,* XXIX. évf., 1988. július. 417–422. o.

[344] Holló András: Az alapjogok és védelmük. *Világosság,* XXIX. évf., 1988. július. 423–424. o.

[345] 1976. évi 8. számú törvényerejű rendelet.

[346] Kilényi Géza: Egyesülési jog, gyülekezési jog. *Világosság,* XXIX. évf., 1988. július. 425–427. o. Lásd még Szamel Lajos: Az alkotmányozás követelménye című tanulmányát. *Világosság,* XXIX. évf., 1988. július. 427–429. o.

[347] 1988. szeptember 3-án független demokratikus szervezetté alakult a Magyar Demokrata Fórum Lakitelken. (Kronológia, 1988. http://beszelo.c3.hu/99/09/09krono.htm – a letöltés dátuma: 2013. június 4.)

[348] A Szabad Kezdeményezések Hálózata utódaként 1988. november 13-án megalakult a Szabad Demokraták Szövetsége (SZDSZ). (http://beszelo.c3.hu/99/09/09krono.

Fidesz – ha legalitást nyernek az új egyesületi törvénnyel, továbbra is kell állambiztonsági munkát végezniük velük kapcsolatban. Ez konkrétan azt jelentette, hogy fel kellett deríteniük a társadalomellenes tevékenységet végző személyeket, de magát a szervezetet a tagsággal együtt hagyni kellett szabadon tevékenykedni. Információik szerint ezek az új szervezetek igyekeztek saját köreikben a szélsőséges személyeket elszigetelni, és az állambiztonság feladatának érezte ebbe besegíteni. Preventív módon igyekeztek kiszűrni azokat a szervezeteket, amelyeknek hivatalosan deklarált céljai ellenségesek voltak. Ehhez szélesebbre tárták az információszerzési és védelmi tevékenységet, és ezzel egyidejűleg szűkebbre vonták az intézkedések skáláját.[349]

A politikai rendőrségnek 1988 őszén konkrétan a névtelen levelek, röpcédulák, falfirkálások minősítése jelentett nagy gondot. Az október 31-ei parancsnoki értekezleten felvetetődött, hogy ezeket a jelenségeket tartalmuktól függően a politikai bűncselekményektől át lehetne sorolni a személyiségi jogokkal vagy a véleménynyilvánítás jogával összefüggő bűncselekmények kategóriájába. Sőt, ezen túlmenően a politikai rendőrség az alternatív csoportok és személyek által keletkeztetett összes iromány kezelését és minősítését is megoldandó feladatnak tekintette. A dilemmát az okozta, hogy jogilag nem lehetett ellenségesnek minősíteni pl. egy tüntetésre felhívó röplapot, ugyanakkor megítélésük szerint ezek az anyagok az ellenséges tevékenységet szolgálták. Ezért úgy döntöttek, hogy a készítő személyének megállapítása érdekében a nyomozati munkát minden esetben elvégzik, ám az „elkövető" kilétének megismerése esetén feleslegesnek tartották a bizalmas nyomozás elrendelését is. Arra is felkészültek, hogy a gyors események hatására az addig passzívabb társadalmi rétegek is elkezdenek politizálni, és ez szükségessé tette, hogy a megyeszékhelyeken kívüli nagyobb városokban is kiépítsék a megfelelő kapcsolatokat. Tervezték ezzel egyidejűleg kibővíteni az állambiztonsági önkéntes rendőri csoportok számát is, akiket rendkívüli eseményekkel kapcsolatos feladatokra is felkészítenének.[350]

Az 1988-ban megtartott utolsó, december 5-ei parancsnoki értekezlet emlékeztetője szerint az állambiztonságnak továbbra is nyitott kérdés volt az „ellenség" meghatározása. Kiindulópontjuk az volt, hogy „az ellenség nem tűnt el, csupán rugalmasan alkalmazkodott a társadalmi valóság változásához, a legalitáshoz, és a különböző alternatív szervezetben vezető szerepre tett szert". Nyilván ez a mondat megérne egy hosszabb elemzést,

htm – a letöltés dátuma: 2013. június 10.)

[349] ÁBTL 1.11.1. 30. doboz. 45-73/3/65/1988. 105–112. o. Emlékeztető az 1988. szeptember 12-ei parancsnoki értekezletről.

[350] ÁBTL 1.11.1. 30. doboz. 45-73/3/78/1988. Emlékeztető az 1988. október 31-es parancsnoki értekezletről. 129–135. o.

most azonban annyit kell megjegyeznünk, hogy a politikai rendőrséget – saját bevallása szerint is – eleinte elbizonytalanította az, hogy a politikai vezetés által ösztönzött társadalmi demokratizálódás következtében az alternatív szerveződések politikai erőként jelentek meg, és az addig ellenségnek tekintett személyek és csoportok legalitást nyertek, sőt politikai alternatívát jelentettek. Ezért láthatjuk azt, hogy 1988 második felétől már egyre inkább az „alternatív csoportok" kifejezést használja az állambiztonság, és a szó jelentéséből kiindulva az „alternatíva" nem jelenthetett egyúttal „ellenséget" is. Ezen az év végi parancsnoki értekezleten a politikai rendőrség célul tűzte ki az állambiztonsági munka minden területen való reformját, aminek központi eleme a nagyobb rugalmasság és decentralizálás volt. Külön kiemelték, hogy a hálózati munkát az eddigiekhez képest árnyaltabban kell majd végezni, mert az információk elemzése során meg kell tudni különböztetni a „progresszív mozgásra" vonatkozó információkat az „ellenséges tevékenységre" vonatkozóktól.[351]

Még mielőtt rátérnénk az egyesülési és gyülekezési jogról szóló törvényjavaslatok parlamenti vitájának és az állambiztonsági parancsnoki értekezletek 1989-es anyagának bemutatására, nézzünk meg egy konkrét röplapterjesztéssel kapcsolatos esetet, amely jól mutatja az 1988-as év állambiztonsági munkájában beállt változásokat, valamint a vélemény bűncselekményekhez való hozzáállás szelídülését. A röplap a szakszervezetből való kilépésre hívott fel, és valódi érdekképviseletet követelt.

„APU, MIKOR MEGYÜNK MÁR MEGINT STENCILEZNI?"352

Ez a kérdés 1988 februárjában hangzott el Budapest III. kerületében egy bérlakás liftjében. A ház egyik lakója a liftben együtt utazott egy férfival és annak kb. 10 éves kisfiával, aki a stencilezésről kérdezte édesapját. A lakótárs ezt jól megjegyezte, mert amúgy is „rendszerellenes" személynek ismerte az édesapát. Amikor a rendőrök röplapok után kutattak, tanukat kerestek és adatokat gyűjtöttek, a lakótárs ezt az információt elmondta nekik, és hozzátette, hogy feltételezi, hogy az illető „képes" röplapok készítésére.[353]

A szóban forgó röplap „Ki a szakszervezetből!" címet viselte, és 1988. január 6-ról 7-re virradó éjszaka Budapest különböző kerületeiben több mint kétezer példányt helyeztek el belőle, főleg a levélszekrényekben. A politikai rendőrség birtokába került röplapok alapján megindult a vizs-

[351] ÁBTL 1.11.1. 30. doboz. 45-73/3/89/1988. Emlékeztető az 1988. december 5-ei parancsnoki értekezletről. 136–142. o.

[352] ÁBTL 3.1.5. O-19642. „Robotron" – „Rendkívüli események" dossziéja.

[353] ÁBTL 3.1.5. O-19642. „Robotron", 104. o.

gálat, és 1988. január 12-én a Belügyminisztérium III/1. osztálya jelentést készített az ügyről. A jelentés szerint az „ismeretlen tettesek" a szakszervezeteket, különösen a Szakszervezetek Országos Tanácsát (SZOT) bírálták. A bírálat lényege az volt, hogy a SZOT nem folytat igazi érdekvédelmi tevékenységet, hanem helyette a párt érdekeit szolgálja ki, elbürokratizálódott, nem demokratikus módon működik, és vezetői a saját hatalmukhoz ragaszkodnak. A röplapon felvázolták, hogy ezzel szemben mit várnának el az „igazi" szakszervezetektől, és ennek érdekében felhívják az embereket a tagdíjfizetések tömeges megtagadására, a szakszervezetekből való tömeges kilépésre, valamint érdekvédelmi bizottságok alakítására.

A január 12-ei BM-jelentés utalt arra, hogy a szakszervezetek, mint a Magyar Népköztársaság alkotmányos rendjének részei, különleges védelemben részesülnek. A politikai rendőrség megítélése szerint a röplap szövege, az érvelés módja, valamint „éles" és „ellenséges" hangneme gyűlölet keltésére alkalmas, ezért elvileg a röplapok készítői és terjesztői megvalósították a „nyilvánosság előtt elkövetett izgatás bűntettét". Ezzel a büntetőjogi tényállással azonban ekkor már óvatosan bánt a belügyminisztérium, mert „napirenden" volt a politikai rendszer átfogó reformja, amibe a szakszervezetek és az érdekvédelem megújítása is beletartozott. Ezért a jelentés készítője nem javasolta, hogy az ügyben „állam elleni bűncselekmény miatt" rendeljenek el nyomozást. Ehelyett arra hívta fel a figyelmet, hogy mivel engedély nélkül állítottak elő és terjesztettek sajtóterméket, tettük megvalósítja a sajtórendészeti vétséget és a sokszorosítógéppel való visszaélés szabálysértési tényállását. Ráadásul január 12-én a *Die Presse* című osztrák lap és az osztrák rádió is hírül adta, hogy „Magyarországon röplapokat terjesztenek, amelyek a szakszervezetekből való kilépésre szólítják fel a dolgozókat".[354] Így a nemzetközi visszhang miatt is javasolták azt, hogy az ügyben a Budapesti Rendőr-főkapitányság III/1. Alosztálya az ismeretlen tettes(ek) ellen ne izgatás bűntette, hanem sajtórendészeti vétség alapos gyanúja miatt rendeljen el nyomozást.[355]

A nyomozást ennek megfelelően másnap, 1988. január 13-án – február 29-ei határidővel – elrendelték.[356] Február 4-én a BM III/1. osztálya újabb jelentést készített, amelyben összegezték az időközben operatív technikai eszközökkel szerzett információkat (pl. szagazonosítás és ujjnyom- azonosítás), valamint az előzetes írás- és nyelvész szakértői véleményeket. Ebből arra következtettek, hogy a röpcédulák terjesztésében ismert ellenzéki személyek vettek részt, és a lapok gépírásos eredetije ugyanazon a Robotron 202 típusú írógépen készült, mint a korábban terjesztett „Nyílt levél az

[354] Uo., 48. o. Az osztrák sajtó reakcióját a politikai rendőrség a napi operatív tájékoztatóban jelentette.

[355] Uo., 30–31. o.

[356] Uo., 43. o.

Országgyűlés tagjaihoz..." kezdetű irat,[357] a *Demokrata* című „illegális" folyóirat 1986. évi 11. száma, valamint a *Beszélő* című szamizdat kiadvány több száma. Mindezek azonban nem bizonyultak jogi erejű bizonyítékoknak, így a felelősségre vonáshoz további „operatív bizonyítékok" (pl. hálózati jelentés) kellettek.[358]

Így február 4-én a Belügyminisztérium III/III-6-b. alosztálya vezetője „tekintettel a röplapok nagyfokú társadalomra veszélyességére, nagy számára, a terjesztés szervezettségére" úgy határozott, hogy a tettesek felderítése érdekében bizalmas nyomozás keretében „Robotron" fedőnéven, „Rendkívüli esemény" dosszié nyitását rendeli el.[359]

1988. január-február folyamán állampolgároktól, valamint szolgálatot teljesítő rendőröktől származó bejelentések következtében a politikai rendőrség birtokába jutott számtalan röplap. Célszemélyek megfigyelése során is keletkeztek az ügyben információk, továbbá ügynöki jelentések is tartalmaztak erre vonatkozó adatokat. A „Salamon" és „Szeges" fedőnevű célszemélyeknél „3/e operatív technikai rendszabály"-t, azaz lehallgatókészüléket működtettek. A lehallgatott beszélgetésekből olyan személyek neveit tudhatta meg a politikai rendőrség, akik a röplapok terjesztésében vettek részt, és az is kiderült, hogy a város mely részeiben szórtak lapokat. „Keszthelyi Zoltán" fedőnevű titkos megbízott pedig február 22-én beszámolt a Hazafias Népfront Belgrád rakparti termében február 19-én a szakszervezetek munkájáról tartott előadásról. Az előadás a Népfront keretén belül működő vitaklub, a Rakpart-klub rendezvénye volt. A Rakpart-klub 1982-től működött, 1986-ban felfüggesztették a működését, mert egy 1956-tal kapcsolatos vitában minden véleménynek szabad teret engedett, és ezt a tágan értelmezett szólásszabadságot akkor nem vették jó néven a hivatalos szervek. A kényszerszünet után 1988. február 19-én tartották a második vitaestet „Kiútkeresők – a politikai intézményrendszer és az értelmiség érdekvédelme" címmel.[360] Az ügynök erről az előadásról jóformán semmi érdemit nem jelentett arra hivatkozva, hogy csak a „büfé mellett maradt neki hely", és onnét „elég rosszul lehetett hallani az előadást". Azt azonban elmondta a tartótisztnek, hogy „[A] terembe igyekvőknek egy kb.

[357] A nyílt levelet az akkor még szamizdat lapnak számított *Beszélő* közölte az 1987/3. számban. (http://beszelo.c3.hu/cikkek/nyilt-level-az-orszaggyules-tagjaihoz – a letöltés dátuma: 2012. október 2.)

[358] ÁBTL 3.1.5. O-19642. „Robotron", 32–33. o.

[359] Uo., 18–19. o.

[360] Újraindult a Rakpart-klub. *Beszélő,* 1988/1. (http://beszelo.c3.hu/cikkek/ujraindult-a-rakpart-klub – a letöltés dátuma: 2012. szeptember 21.) Lásd még Gáspár Zsuzsa (szerk.): *Szemtől szemben a történelemmel és önmagunkkal – Tizenkettedik fejezet.* Budapest, Korona Nova Kiadó, 1997. (http://www.kka.hu/_soros/kiadvany.nsf/4be80daf005edcb8852566f2000b4f9f/d43c810fa31e863dc1256ed20045b7f4?OpenDocument – a letöltés dátuma: 2012. szeptember 21.)

55 év körüli, alacsony, őszes hajú, szemüveges, sovány testalkatú férfi kezéből osztogatta a *Ki a szakszervezetből* c. röplapot", és hozzátette, hogy a „nagy tülekedésben a férfi ruházatát nem tudta megfigyelni". „Keszthelyi Zoltán" fedőnevű titkos megbízott a röplapot átadta a tartótisztnek, és további feladatul kapta a tartótiszttől, hogy vegyen részt a Rakpart-klub következő, február 26-i előadásán, melynek témája „A nyilvánosság kockázata" volt.[361]

Az összegyűlt információk alapján március 3-án intézkedési tervet állított össze a III/III-6-b. alosztály. Ebben az állt, hogy az előzetes véleményeket további jogi, nyomdai és nyelvész szakértői vizsgálatokkal meg kell erősíteni, a röplapokon található latens nyomokat fel kell kutatni, fényképes adatgyűjtést kell folytatni, ellenséges ellenzéki személyek gépírásmintáját be kell szerezni, alkalomszerűen operatív meghallgatásokat kell tartani a röpcédulákat beszolgáltató személyek körében, a bizalmas nyomozást folytatni, és a keletkezett anyagokat folyamatosan értékelni kell, az elhárítási területen foglalkoztatott hálózati személyeket pedig az előállítók és a terjesztők kilétének felderítése érdekében feladattal kell ellátni.

Az intézkedési terv végrehajtása nem bizonyult eredményesnek, mert a Budapesti Rendőr-főkapitányság Állambiztonsági Vizsgálati Alosztálya vezetője 1988. április 11-én úgy döntött, hogy az ismeretlen tettesek ellen sajtórendészeti vétség alapos gyanúja miatt elindított nyomozást megszünteti. A megszüntető határozat indokolásában az állt, hogy „[I]smeretlen tettesek 1988. január 6-án és 7-én a Szakszervezetek Országos Tanácsa működésével kapcsolatos A/5 nagyságú, írógéppel készített és nyomdai eljárással sokszorosított röplapokat terjesztettek" Budapest különböző kerületeiben. A rendőrség összesen 2100 röplapot foglalt le. A röplapok sajtóterméknek minősültek, mivel azonban a készítők és a terjesztők nem rendelkeztek a szükséges engedéllyel, cselekményük az akkor hatályos Büntető Törvénykönyv[362] 213. § (1) bekezdés a) pontja szerint kimerítette a sajtórendészeti vétség tényállását. Az indokolás szerint a „nyomozás során az elkövetők kilétét" nem sikerült megállapítani, „és további eljárástól sem várható eredmény", ezért került sor a nyomozás megszüntetésére.[363] Így tehát a fentiekben idézett, liftben elhangzott kérdésről sem sikerült bebizonyítani, hogy összefüggésben állt-e ezzel a cselekménnyel.

[361] ÁBTL 3.1.5. O-19642. „Robotron", 119–120. o. Érdemes megemlíteni, hogy az újraindult Rakpart-klub első, február 12-én tartott előadásának címe *Reformországgyűlés, 1987* volt, a jelentésben említett február 26-ai alkalmat követő előadást pedig március 4-ére hirdették meg, s az *Új szegénység* címet viselte. (Újraindult a Rakpart-klub. *Beszélő,* 1988/1., http://beszelo.c3.hu/cikkek/ujraindult-a-rakpart-klub – a letöltés dátuma: 2012. szeptember 21.)

[362] 1978. évi IV. törvény a Büntető Törvénykönyvről.

[363] ÁBTL 3.1.5. O-19642. „Robotron", 115. o.

A rendőrségi nyílt nyomozás megszűnése azonban nem vonta maga után azonnal a bizalmas, titkosszolgálati eszközökkel történő felderítő tevékenység megszűnését is. Ez tovább folyt 1988 őszéig. 1988. október 17-én a belügyminisztérium III/III-6-b. alosztálya összefoglaló jelentést készített a „Robotron" fedőnevű „Rendkívüli esemény" dosszié ügyében. A jelentésben összegezték a – fentiekben említett – jóváhagyott intézkedési tervben foglaltak végrehajtását. A jelentésből kiderül, hogy az alosztály a felderítés során együttműködött a Belügyminisztérium és a rendőrség más szerveivel is. A BRFK III/III. osztálya segítségével a „feltételezett terjesztők beazonosítása érdekében fényképes adatgyűjtést" végeztek, a BM III/2. osztályával a „terjesztés helyszínén látott zöld színű Lada típusú személygépkocsi" szerepének megállapítása végett együttműködtek (kiderült, hogy a gépkocsi nem volt összefüggésben a röplap terjesztésével), folyamatosan egyeztettek több kerületi rendőrkapitánysággal, és megjegyezte a jelentés, hogy ezek során nem keletkezett „új, operatív értékű információ". A rendőri szervekkel való munkakapcsolaton túl az alosztály feladattal látta el az elhárítási területen foglalkoztatott hálózati személyeket „az előállítók és terjesztők kilétének felderítése érdekében".

Az összefoglaló jelentés szerint a „keletkezett információk" arra utaltak, hogy „a röpcédula előállítói és terjesztői a belső ellenséges ellenzék különböző csoportjaiból tevődnek ki", melyet alátámasztott – a már említett – gépírással kapcsolatos szakértői vizsgálatok eredménye is. Ezek, valamint „a BM III/III-4. osztályon keletkezett 3/e operatív rendszabályon keletkezett információk" alapján feltételezték azt, hogy a röpcédulák terjesztését már a korábban is megfigyelt „célszemélyek"[364] végezték.

Érdekes, hogy az összefoglaló jelentésben az áll, hogy a „BRFK III/1. Vizsgálati Alosztálya az ismeretlen elkövető(k) ellen nagy nyilvánosság előtt elkövetett izgatás bűntettének alapos gyanúja miatt rendelte el a nyílt nyomozást. Ez a megállapítás azonban nincsen összhangban a dossziéban található iratokkal, mert eszerint csak sajtórendészeti vétség miatt indult meg a nyomozás, és nem is található információ a jóval súlyosabb megítélés alá eső izgatás bűntette miatti nyomozás elrendelésére. Ennek az ellentmondásnak az lehet az oka, hogy miután a röplapterjesztésről tudomást szerzett a politikai rendőrség, megállapították, hogy a cselekmény elvileg megvalósítja az izgatás bűntettét. Így tehát az is felmerült, hogy izgatás miatt rendelik el a nyomozást, erről azonban – fent utaltunk rá – hamar letettek, mert a társadalmi környezet ezt már nem fogadta volna kedvezően. Nehezen lehetett volna megindokolni, hogy miközben a politikai rendszer átfogó reformjáról zajlott a társadalmi vita, egyre nagyobb teret nyert a nyilvánosság, és már legálisan is lehetett kritizálni és vitatni – többek kö-

[364] A jelentés a következő neveket említi: Pálinkás Róbert, Bokros Péter, Molnár Tamás és Grawátsch Péter. 127. o.

zött – az érdek-képviseleti szervek tevékenységét is, ezzel egyidejűleg a rendőrség izgatás gyanúja miatt nyomozást indít a szakszervezeteket bíráló röplapok előállítása és terjesztése miatt. Valószínűleg a nyomozás elrendelésének a terve okozta azt a hibát, hogy az összefoglaló jelentésbe az izgatás bűntette került. Mindenesetre nem található ennek más magyarázata a dossziéban, és dokumentum csak a sajtórendészeti vétség miatti nyomozás elrendeléséről és megszüntetéséről lelhető fel. Ez az ellentmondás azonban mutatja az időszak átmenetiségét, az ebből fakadó jogi és politikai bizonytalanságot, és azokat a dilemmákat, amelyekkel a rendőri szervek ekkor küzdöttek.

Az összefoglaló jelentés végén hangsúlyozták, hogy az írásszakértői vélemény szerint a kérdéses röpcédulát egy NDK gyártmányú „Robotron" típusú írógéppel készítették, a gépelésről és az írógépről azonban nem sikerült daktiloszkópiai vizsgálattal további adatokat megállapítani. Mivel az írógépet, illetve sokszorosító gépet, valamint a röplapot „előállító" személy(ek) kilétét a politikai rendőrség nem tudta felderíteni, és az ügy felderítésében eredmény szerintük a jövőben sem volt várható, a bizalmas nyomozás megszüntetésére és a keletkezetett iratok irattározására tettek javaslatot. Ebben azonban rögzítették, hogy a gépírás körözését továbbra is fenntartják.[365]

Az összefoglaló jelentés javaslatára 1988. október 21-én Kummer György rendőrfőhadnagy úgy határozott, hogy a „Robotron" fedőnevű bizalmas nyomozást megszünteti, és a 11-R-1537 számú „Rendkívüli esemény" dossziét irattározza. A határozatot azzal indokolta, hogy egyrészt a felderítési lehetőségeik kimerültek, másrészt a röplap terjesztésétől eltelt közel egy év alatt újabb terjesztés nem történt. Az irattározást pedig azért tartotta indokoltnak, hogy „esetleges újabb előállítás és terjesztés esetén az ügy feldolgozásához az anyagokat" biztosítsák.[366] Mindezek alapján Kummer rendőrfőhadnagy 1988. november 1-jén lezárta a dossziét.[367]

Megfigyelhetjük, hogy az összefoglaló jelentés csak a röplapot előállító személyek felderítésének az eredménytelenségére utal, a terjesztők kilétének „ismeretlenségéről" hallgat. A terjesztők személyéről ugyanis szereztek információkat a bizalmas nyomozás során. Annak azonban nem találjuk nyomát, hogy ebben a konkrét ügyben a politikai rendőrség előtt már ismert és általuk megfigyelt célszemélyeket felelősségre vonták volna – akár sajtórendészeti vétség, akár izgatás bűntette miatt. A kor sajátossága erre a magyarázat, mert ebben az időszakban a véleményszabadságnak egyre nagyobb teret kellett engedni. A gazdasági kibontakozást és a politikai intézményrendszer reformját a nyilvánosság egyre fokozatosabb

[365] ÁBTL 3.1.5. O-19642. „Robotron", 124–127. o.
[366] ÁBTL 3.1.5. O-19642. „Robotron", 128. o.
[367] Uo., 130. o.

megteremtése nélkül nem lehetett volna előrevinni, és erre jó példa lehet a „Robotron"-ügy. Nem sokkal korábban még egy ehhez hasonló ügyben talán vádat emeltek volna izgatásért, de 1988-ban – a röplapterjesztők személyének ismerete ellenére – a sajtórendészeti vétség miatt indult eljárást is már a nyomozati szakaszban megszüntették. Jellemző az is, hogy a Rakpart-klub működését 1986-ban betiltották, mert a véleményszabadságot túlságosan tágan értelmezte az 1956-os események megítélése kapcsán, 1988-ban azonban – a közjogi rendszerváltás előtt több mint egy évvel – újra biztosították a szabad működését. Az átmenti időszak kettősége okozta azt, hogy ekkor már szabadon meg lehetett vitatni olyan kérdést, aminek röplap formájában való megjelenéséért az akkor hatályos büntetőjog szerint akár nyolc év szabadságvesztést is kaphatott volna az elkövető.[368] A politikai rendszer lazulásának egyértelmű jele volt tehát a Robotron-ügy, és látványosan tágult a pártállam tűrőképességének határa.

AZ EGYESÜLÉSI ÉS A GYÜLEKEZÉSI JOGRÓL SZÓLÓ TÖRVÉNYEK ELFOGADÁSA

A kormány – a Robotron-ügy lezárása utáni napokban – 1988. november 10-én jóváhagyta az egyesülési és a gyülekezési jogról szóló törvénytervezeteket. A tervezetek hangsúlyos eleme volt az, hogy a különböző célú szervezetek mellett lehetővé váljon politikai pártok alapítása is. A jogalkotási folyamattal párhuzamosan, 1988. október-november-december folyamán sorra alakultak a politikai, közéleti és vallási jellegű szervezetek. Pl. megalakult a Nyilvánosság Klub, a Hazafias Népfront támogatásával a Magyarországi Cigányok Demokratikus Szövetsége, a Münnich Ferenc

[368] A Büntető törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény akkor hatályos szövege szerint:
„148. § (1) Aki mások előtt azért, hogy
a) a magyar nemzet vagy valamely nemzetiség,
b) a Magyar Népköztársaság alkotmányos rendje,
c) a Magyar Népköztársaság szövetségi, baráti vagy együttműködésre irányuló egyéb nemzetközi kapcsolata,
d) valamely nép, felekezet vagy faj, továbbá – szocialista meggyőződésük miatt – egyes csoportok vagy személyek ellen gyűlöletet szítson, ennek felkeltésére alkalmas cselekményt követ el, bűntett miatt egy évtől öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.
(2) A büntetés két évtől nyolc évig terjedő szabadságvesztés, ha
a) az izgatást nagy nyilvánosság előtt vagy csoport tagjaként követik el,
b) az izgatás az (1) bekezdés *c)–d)* pontja esetén a Magyar Népköztársaság nemzetközi kapcsolatainak megzavarására vezet.
(3) Aki a (2) bekezdés *a)* pontjában meghatározott izgatásra irányuló előkészületet követ el, vétség miatt két évig, háború idején bűntett miatt egy évtől öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő."

Társaság, a Szabad Demokraták Szövetsége, a Független Kisgazdapárt, a Magyarországi Ifjúsági Szervezetek Országos Tanácsa, a Magyar Zsidó Kulturális Egyesület, a Márton Áron Társaság, a Magyarországi Evangélikus Ifjúsági Szövetség.[369]

Az egyesülési és a gyülekezési jogról szóló törvényjavaslatok benyújtására 1988. december 20-án került sor. Ahhoz, hogy ezeket az alapjogokat érintő jogszabályokat elfogadják, szükség volt az Alkotmány módosítására is.[370] Sőt, egy sor más, nagy jelentőségű javaslatot is az Országgyűlés elé terjesztettek ezzel egyidejűleg. A Németh Miklós vezette kormány eltökélt szándéka volt, hogy békés úton, jogszabályok megalkotásával segítik elő a rendszerváltozást. Az októberben elfogadott, lényegében a gazdasági rendszerváltás egyik biztosítékát jelentő gazdasági társaságokról szóló törvény[371] után nem tűrt halasztást a rendszer közjogi kereteinek a megváltoztatása. Ennek menetébe illeszkedett aztán az egyesülési és a gyülekezési jogról szóló törvények megalkotása is, amely elhárítani volt hivatott a jogi akadályokat az új politikai erők szerveződésének és működésének, valamint a vélemények szabad kinyilvánításának útjából. Ezt olyannyira fontosnak tartották, hogy a fajsúlyosabb törvényjavaslatok tárgyalásának megkezdése előtt – Grósz Károly és Huszár István képviselők önálló indítványára – az Országgyűlés úgy döntött, hogy március 15-ét nemzeti ünneppé, és egyben munkaszüneti nappá nyilvánítják.[372] Így a következő évtől a március 15-ére várható megemlékezések is más megítélés alá estek, ami az állambiztonság szerepét is módosította.

Németh Miklós miniszterelnök a minisztériumok felsorolásáról szóló törvényjavaslat[373] vitájában 1988. december 20-án hangsúlyozta, hogy fel kívánják oldani azt az ellentmondást, ami a párt, a kormány és a parlament viszonyában fennállt. Határozott cél volt az, hogy a párt ne avatkozzon bele közvetlenül a kormány munkájába, és ehhez az „egy tömbből faragott" párt és kormány felállás helyett a „kormányzópárt" fogalmát kellett értelmezni és alkalmazni.[374]

[369] http://beszelo.c3.hu/99/09/09krono.htm (a letöltés dátuma: 2013. június 10.). Lásd még Köbel Szilvia: A pártállam strukturális eszköztára az egyházpolitika szolgálatában. In Soós Viktor Attila – Szabó Csaba – Szigeti László (szerk.): *Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban.* Budapest, Luther Kiadó, 2010. 195. o.

[370] Lásd ehhez a tanulmány I. részét a *Betekintő* 2013/1. számában.

[371] 1988. évi VI. törvény.

[372] Az Országgyűlés 34. ülése 1988. december 20-án. *Országgyűlési Napló,* 1985, III. kötet. (http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KN-1985_3&pg=0&l=hun – a letöltés dátuma: 2013. július 9.)

[373] Az 1987. évi VII. törvény módosítására irányuló törvényjavaslat.

[374] Az Országgyűlés 37. ülése 1989. január 10-én. *Országgyűlési Napló,* 1985, III. kötet. (http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KN-1985_3&pg=0&l=hun – a letöltés dátuma: 2013. július 9.)

A kormányzati struktúra átalakításának a tervéhez szervesen illeszkedett az egyesülési és gyülekezési jogról szóló javaslatok tartalma is, amit az Alkotmány módosításával egyidejűleg az 1989. január 10-ei parlamenti ülésen kezdtek el tárgyalni. Kulcsár Kálmán igazságügy-miniszter a három indítvány együttes expozéjában elmondta, hogy a gazdasági reformok visszafordíthatatlansága úgy biztosítható, ha a politikai rendszer is átalakul. Hangsúlyozta, hogy nem csupán a gazdasági visszarendeződéstől való félelem teszi szükségessé a politikai reformokat is, hanem a magyar társadalom modernizációja is ezt igényli. Azzal érvelt, hogy a társadalom nem fejlődhet tovább egy „autoratív" jellegű politikai rendszer keretei között, és az új alkotmány megszületéséig is – aminek már zajlott ekkor az előkészülete – biztosítani kell az alapvető jogok érvényesülését. Az egyesülési és a gyülekezési jogról szóló törvényjavaslatokat a politikai reform, ezen belül is a jogállamiság kiteljesítésében az első igazán konkrét lépésnek tekintette. Jelentőségét azzal támasztotta alá, hogy az új szabályozással az „állampolgároknak a közéletben való részvételét" szeretnék lehetővé tenni, ugyanis ezek alapvető szabadságjogok, amiket az állam nem adományoz, hanem a népszuverenitásból következően mindenkit megilletnek. A modernizálódás folyamatában az egyesülési jognak abban volt nagy szerepe, hogy az önszerveződések különböző formáin túl lehetővé tette kifejezetten politikai pártok alapítását is. Kulcsár Kálmán a gyülekezési jogot az expozéban egyértelműen a vélemény szabad kinyilvánításához és a szólásszabadsághoz kapcsolta, kiemelve azt, hogy a jogbiztonság feltétlenül megkívánja az akkori szabályozatlanság megszüntetését. Arra hívta fel a figyelmet, hogy a gyülekezési jog elsősorban a „politikai érdekkifejezés szempontjából hátrányos helyzetűek eszköze", azaz a demonstrációkkal bárki élhet, azok is, akiknek nincs más politikai eszközük az érintettek tudomására hozni álláspontjukat. A szabályozási javaslat ráadásul azt az elvet követte, hogy „amit a törvény nem tilt, azt szabad", a jog korlátja az, hogy nem valósíthat meg bűncselekményt vagy arra való felhívást, és nem járhat mások jogainak és szabadságának sérelmével.[375]

Míg a sajtótörvény parlamenti vitája visszafogottabb volt, az egyesülési és a gyülekezési jogról szóló javaslatok már élénk vitát váltottak ki. A két vita között eltelt több mint két év alatt nagyot változott a világ, és a képviselők is bátrabban fogalmazták meg az álláspontjukat. Erre példa Dr. Balla Éva képviselő felszólalása, aki a vitában a gazdasági és politikai reformok egymástól való elválaszthatatlanságára hívta fel a figyelmet. Úgy érvelt, hogy az „egyenjogúság, az információ szabad áramlása, nyilvánosság, jogállamiság nélkül nincsen üzleti biztonság, nincs piac, nincs verseny, nincs tudomány, vagy ha mégis, nem lesz belőle termelő erő". Szerinte olyannyira kikopott a közéleti kultúra a szocializmus 40 éve alatt, hogy

[375] Uo.

„tíz és százezrek kérdezni sem tanultak meg". Ő fogalmazta meg azt is, hogy az akkori alkotmány sem tiltotta ugyan a pártalapítást, ám a gyakorlatban mégis az egypártrendszer valósult meg. Berecz János, az MSZMP KB titkára a vitában utalt a párt májusi országos értekezletére, amikor a jogállamiságot előkészítő törvények politikailag zöld utat kaptak. Feltette azt a kérdést, hogy „kié is a hatalom valójában", és „ki akar korszerűen berendezkedni". Idézte az alkotmányt, miszerint a hatalom a dolgozó népet illeti meg, és nem a párté és nem a kormányé. Kijelentette, hogy „az MSZMP egy pártként ismerte fel felelősségét, és kezdeményezte, hogy a politikai versenyhelyzetet jogilag is garantáltan" építsék be a rendszerbe. Azt a kérdést is megfogalmazta, hogy ez vajon „ajándék-e" a népnek a párt részéről, vagy pedig „alanyi jogon jár". Határozottan ez utóbbi mellett foglalt állást, és meghirdette az „új nemzeti összefogás" kereteit, melyben szövetségesek lehetnek más irányzatokban, ideológiákban, világnézetben megfogalmazódó szándékok. A magyar progresszió e tömörülési formájával Berecz szerint békés úton lehet haladni „egy megújuló szocialista társadalom irányába". Ismertette a párt álláspontját a többpártrendszerről. Eszerint az MSZMP az egypártrendszer keretei között megvalósuló politikai pluralizmust alkalmasnak tartotta a fejlődés szolgálatára, ám mégis úgy döntöttek, hogy „lehetőséget biztosítanak" azoknak az alternatív szervezeteknek párttá alakulni, amelyiknél erre igény van.[376] Ezzel a megjegyzéssel Berecz némileg ellentmondott önmagának: ha alanyi jogon járt a népnek a politikai versenyben való részvétel, akkor nem a párt biztosított lehetőséget erre, hanem pusztán tudomásul vette a helyzetet. Nyilván nem kérhetjük számon ezt a KB titkárán, mert a pártállam döntési mechanizmusából fakadt ez a megjegyzés.

A törvényjavaslatokat a másnapi parlamenti ülésen el is fogadták. Kulcsár Kálmán a gyülekezési jog vitájában megfogalmazott arra a kérdésre, hogy mi a jogállam, a következőt válaszolta: „a jogállam olyan állam, amely felépítésében, működésében, az állam és az állampolgár viszonyában alkotmányosan megállapított alapelvekre épülő jogszabályok szerint jár el." Azt is hozzátette, hogy „a jogállam megteremtése folyamat", a jogállam kiépítését az elhatározástól kezdve lépésenként kell végigvinni az egész jogrendszeren.[377]

Az egyesülési és a gyülekezési jogról szóló törvények elfogadása nagyon fontos mérföldkőnek bizonyultak. Az egyesülési jog kodifikálása

[376] Az Országgyűlés 37. ülése 1989. január 10-én. *Országgyűlési Napló,* 1985, III. kötet. (http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KN-1985_3&pg=0&l=hun – a letöltés dátuma: 2013. július 9.)

[377] Az Országgyűlés 38. ülése 1989. január 11-én. *Országgyűlési Napló,* 1985, III. kötet. (http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KN-1985_3&pg=0&l=hun – a letöltés dátuma: 2013. július 9.)

megnyitotta az utat az Országgyűlésben a párttól független politizálásra. Már január 24-én Fodor István elnökletével megalakult a független országgyűlési képviselők csoportja. Február 10–11-én az MSZMP KB ülése állást foglalt a többpártrendszer bevezetése mellett, és támogatták olyan egyeztető fórum létrehozását, amely folyamatos párbeszéddel segíti az új alkotmány és a választási törvény kidolgozását. Február 20-án a KB elfogadta az új alkotmányról szóló tájékoztatót, mely szerint az MSZMP nem tartott igényt arra, hogy az új alkotmányban rögzítsék a vezető szerepét, és egy munkacsoportot bízott meg azzal, hogy folytasson megbeszéléseket a különböző ellenzéki szervezetekkel a nemzeti kerekasztal-tárgyalások előkészítésére. Március folyamán megalakult a Független Kisgazdapárt, a Kereszténydemokrata Néppárt, a Független Jogászfórum kezdeményezésére pedig létrejött az Ellenzéki Kerekasztal.[378]

A POLITIKAI RENDŐRSÉG 1989-BEN

A politikai rendőrség is a fentieknek megfelelően fokozatosan váltott át jogállami léptékre. Az 1989. január 9-ei parancsnoki értekezleten rögzítették, hogy most már nem az ellenséges vagy ellenzéki-ellenséges, hanem az alternatív csoportok, szerveződések fogalmat használják a jövőben. Ennek alapja az volt, hogy az 1988. májusi pártértekezleten konstatálták az ellenséges tevékenység új vonásait, azaz a „legális-féllegális" jellegét, és ez az állambiztonságnak az e csoportokhoz való viszonyulását is megváltoztatta. A politikai rendőrség először arra számított, hogy az ellenzéki szervezeteket (MDF, Fidesz, SZDSZ) létrehozó „ellenséges" személyek e csoportok radikális szárnyát fogják alkotni. Ezzel szemben azt kellett tapasztalniuk, hogy ezek a személyek a szervezetek centrumában helyezkedtek el. Az értekezleten utaltak arra, hogy a politikai rendőrség állománya elbizonytalanodott, aminek hátterében a pártvezetés 1988 őszéig tartó tétovasága állt. A politikai irányadás szinte a „dezorientáltság" szintjére csökkent, és ez kihatott a hálózati munkára is. Az állambiztonság szerint a helyzetet az MSZMP KB novemberi ülései változtatták meg, a pártvezetés kezdett „magára találni". Az állambiztonság feladata volt továbbra is, hogy minél több erőt felsorakoztasson a párt döntései mögé. Az ellenzéki szervezetek felé az „egysíkú tiltás" helyett az orientálást, befolyásolást, lejáratást helyezték előtérbe, és célirányosan használták fel a hálózati kapcsolatokat. Erre példaként a Jurta Színház rendezvényét említették meg, és megelégedéssel nyugtázták, hogy az állambiztonság kezdeti merev ellenállása után helyes volt az elgondolásuk, hogy az „utca helyett" inkább oda terelték

[378] Kronológia, 1989. http://www.c3.hu/scripta/beszelo/99/10/06krono.htm (a letöltés dátuma: 2013. június 24.).

be az embereket. Az értekezleten még az is elhangzott, hogy az egyre nagyobb nyilvánosság következtében a figyelem a Belügyminisztériumra is ráterelődött. Fokozódott a törekvés az emberek körében az „állambiztonsági jelenlét felkutatására", és az intézkedéseknél figyelembe kellett venni, hogy dekonspirálódás esetén „tollhegyre kerülnek".

Az értekezleten szóba kellett hozni az állambiztonsági parancsok felülvizsgálatának szükségességét is. A mintegy 40 parancs elavulttá vált, gátolta a munkát, ezért igényelték azt, hogy az új parancs megszületéséig az országos parancsnokok kapjanak lehetőséget az operatív helyzethez igazodó döntések meghozatalára. Az egyesülési és a gyülekezési jogról szóló törvények előkészítése is téma volt. E parancsnoki értekezletet követő napon kezdte el tárgyalni az Országgyűlés a javaslatokat, tehát új törvények még nem voltak, ezért arra az elvi álláspontra helyezkedtek, hogy az ellenséges tevékenységet a meglévő, és nem az előkészületben lévő törvények szerint kell megítélni. A vélemény-bűncselekmények megítélésében enyhült az állambiztonság hozzáállása. Elrendelték az ilyen ügyek felülvizsgálatát a célszemélyek társadalomra veszélyessége szempontjából, és ahol megalapozott volt, ott indítványozták az ügyek megszüntetését. Abban azonban nem változott az álláspont, hogy nem engedték ki a látókörükből a „szocialista társadalmi rend" ellenségeinek minősített személyeket még akkor sem, ha nem végeztek aktívan ellenséges tevékenységet.[379]

Január második felére elkészült a csoportfőnökség 1989. évi munkaterve. Mindjárt a munkaterv elején megállapították, hogy gyökeresen megváltozott az operatív helyzet, a társadalomban valamiféle „hajszálegyensúly" van, amit csak nagy erőfeszítések árán lehet fenntartani. Az új struktúra kialakítása során továbbra is az állambiztonságra hárult a kényes differenciálási szempontok kidolgozása, és alkalmazása a gyakorlatban. Fő feladatuk volt ezután is az ellenséges tevékenység ellenőrzése és korlátozása, a stabilizáció ellen ható szándékok felderítése és akadályozása, az új társadalmi közmegegyezésben konstruktívan részt vevő áramlatok erősítése az egyes szervezeteken belül. A titkos operatív eszközök használatát az új helyzethez kellett igazítani, ezen belül prioritást élvezett a hálózati munka. A törvényesség betartását külön kiemelték, mint a stabilizálódás megvalósításának a feltételét, és ehhez szükséges volt az állomány rendszeres tájékoztatása az új törvényekről és a nemzetközi egyezményekről. A kiemelt bizalmas nyomozásokra nagy hangsúlyt fektettek. A politikai rendőrségnek itt az volt a szerepe, hogy a prominens ellenzéki személyek között fennálló ellentéteket kihasználva tegyenek célirányos lejárató, akadályozó, leválasztó jellegű intézkedéseket, az ellentéteket mélyítsék, az elkövetkező választásokkal kapcsolatos elképzeléseket befolyásolják, és egyidejűleg

[379] ÁBTL 1.11.1. 30. doboz. 54-73/3-2/1989. Emlékeztető az 1989. január 9-ei parancsnoki értekezletről.

akadályozzák a különböző ellenséges személyek, csoportok közötti együttműködési, koordinációs törekvéseket. A munkatervben konkrétan felsorolták a bizalmas nyomozásokban érintett legfőbb szervezeteket. Első helyen az MDF figyelemmel kísérése szerepelt. A megfigyeléssel azonban nem elégedett meg az állambiztonság, cél volt a hálózati kapcsolatok révén a „konstruktív szárny" védelemben részesítése, és a jobboldali csoportok rovására történő „bázisnövelő" szándékaik támogatása. Ugyancsak kiemelt feladat volt az SZDSZ terveinek, akcióinak felderítése, és a bázisnövelő tevékenységük akadályozása, visszaszorítása. Különösen igyekeztek akadályozni, hogy a „munkássággal" kapcsolatot építsenek ki. A felsorolásban szerepelt továbbá a környezetvédő csoportok ellenőrzése (pl. Duna Kör, Nagymaros Bizottság), valamint az ellenséges nyugati propagandaszervezetek magyarországi összeköttetéseinek felderítése. Újonnan alakult ifjúsági szervezetek is célkeresztben voltak. „Eminenciás" fedőnevű bizalmas nyomozásban a Szociáldemokrata Ifjúsági Kört (SZIK) figyelték, „Kurázsi" fedőnéven pedig a Fidesz megfigyelését folytatták. Ez utóbbi volt a nagyobb feladat az állambiztonságnak. Arra törekedtek, hogy a szervezet szélsőséges csoportjait bomlasszák, lejárassák, távol tartsák a centrumtól. Még azt is tervbe vették, hogy szükség esetén nyílt intézkedésekkel akadályozzák, korlátozzák vagy megszakítsák a tevékenységüket, itt azonban arra hívták fel a figyelmet, hogy az intézkedést úgy tegyék meg, hogy az ne váltson ki szolidaritást a Fidesz más csoportjaiban. Vallási csoportok ellen szintén folytattak bizalmas nyomozást. „Varjak" fedőnéven a Bulányi György által vezetett katolikus bázisközösségi mozgalmat ellenőrizték, „Egyesülők" fedőnéven a feloszlatott Regnum Marianum papi közösséget figyelték, „Hinduk" fedőnéven pedig az engedély nélkül működő Hare Krisna közösség és vezetői ellen folytattak bizalmas nyomozást.[380] A Történelmi Igazságtétel Bizottság tagjairól „Emlékezők" fedőnevű dossziéban gyűjtötték az információkat, „Történész" fedőnéven pedig a Bajcsy-Zsilinszky Baráti Társaságot figyelték.

További kiemelt feladatként jelent meg a munkatervben a Vatikán Magyarországgal és a többi szocialista országgal kapcsolatos terveinek, intézkedéseinek a felderítése. Az állambiztonság adatokat gyűjtött a vatikáni hivatalok vezetőiről, fontos beosztásban levő munkatársairól, különösen azokról, akik a magyar katolikus egyház ügyeinek intézésében vettek részt. Így naprakész információik voltak a vatikáni „erőviszonyokról". A befolyásoló tevékenységet tervszerűen végezték, és ebben támaszkodtak az

[380] Lásd ehhez Köbel Szilvia: Egyházak, vallásfelekezetek törvényes elismerése 1945 után Magyarországon. In Daniel Heinz – Rajki Zoltán – Simon Ervin (szerk.): *Szabadegyházak, vallási kisebbségek és a diktatúrák Európában a 20. században.* Gondolat Kiadó, Budapest, 2013. 136–182. o.

akkoriban kinevezett magyar egyházvezetők lehetőségeire.[381] A politikai rendőrség meg akarta őrizni a Vatikán által élvezett bizalmat, és erősíteni kívánta a Vatikán Magyarországra nézve kedvező keleti politikájának érvényesülését, és a magyar–vatikáni kapcsolatok alakulását is a hazai politikai érdekeknek megfelelően kívánta segíteni.

Az 1989 évre – hasonlóan az addigi gyakorlathoz – az állambiztonság biztosította a jelentősebb eseményeket. Ezek között elsősorban az állami és az ifjúsági rendezvények szerepeltek, de a tudományos, sport, egyházi alkalmak, valamint az alternatív szervetek eseményei sem kerülték el a figyelmüket. Konkrétan megemlítették a munkatervben pl. a KISZ XII. kongresszusát, a XIII. Világifjúsági Találkozót, a Fedettpályás Atlétikai Világbajnokságot, az Európai Baptista Szövetség és az Európai Buddhista Unió Kongresszusát.[382]

Annak ellenére, hogy januárban az elavult parancsok alkalmazása helyett az operatív helyzethez igazodó parancsnoki döntést szorgalmazták, a következő, február 6-ai értekezleten ismét a régi parancsokat állították fel etalonnak. Az állambiztonságot az zavarta meg, hogy az időközben legalítást nyert ellenzéki szervezeteknek akkora volt a mozgási szabadságuk, hogy lényegében ők jelölték ki a „tájékozódási pontokat". Megállapították, hogy az alternatív szervezetek egyértelműen a „hatalom irányába" indultak el, az állambiztonság pedig nem kapott orientációt a munkájához. Egyszerre került a politikai rendőrség az akkori hatalmat védő, és az újonnan a hatalom felé sodródó szervezeteket megfigyelő és bomlasztó szerepkörbe. Újabb parancs hiányában tehát azt rögzítették, hogy az „utolsó parancs van érvényben", és ez adta az iránytűt. Továbbra is igyekeztek megőrizni pozícióikat az alternatív szervezetekben, és attól tartottak, hogy alkotmányos rend hiányában anarchia lesz. Eddigre fokozottan a figyelem középpontjába került a Magyar Rádió és Televízió (MRTV). A sajtó és a nyilvánosság szerepének felértékelődésével az MRTV pozíciója is felemás lett. Feltették a kérdést, hogy kié is a rádió és a televízió? Az állambiztonság szerint addig, amíg nem lesz új alkotmányos rend és új intézményrendszer, nem lehet célja a rádiónak és a televíziónak, hogy „a társadalmi feszültséget fokozza", vagy a „társadalmat szétzilálja".

[381] 6/1987. számú NET-határozat római katolikus főpapok felmentéséhez és kinevezéséhez szükséges előzetes hozzájárulásról. *Magyar Közlöny*, 1987/10. – Az Állami Egyházügyi Hivatal szerint 1987-ben a „megfelelő emberek kerültek a vezető tisztségekbe, képesek a korábbi egyházpolitikai irányvonal továbbvitelére a változó körülmények között is" (MNL OL-XIX-A-21-a-5-10/a-1987.). Lásd ehhez Köbel Szilvia: *„Oszd meg és uralkodj!" – A pártállam és az egyházak.* Budapest, Rejtjel Kiadó, 2005. 44, 144–145. o.

[382] ÁBTL 1.11.1. 30. doboz. 45-73/3/4/1989. Munkaterv a csoportfőnökség 1989. évi főbb feladataira.

Ezen az ülésen napirenden szerepelt egy jelentés az írott és az elektronikus sajtó területén folytatott elhárító munka tapasztalatairól, további feladatairól a sajtóirányítás változásának tükrében. Az állambiztonság ezen a területen szembesült a legnagyobb zűrzavarral. A tömegkommunikációs eszközök a közvélemény és a politikai hangulat formálására nagy hatással voltak, viszont a párt nem tudta hatékonyan felhasználni azt a maga céljaira. Az állambiztonság felkészült arra, hogy ezen a téren még lesznek változások, és egyértelmű volt, hogy semmilyen kérdésben sem lesz lehetőség a nyilvánosság megkerülésére. Várható volt, hogy bíráló cikkek fognak megjelenni, de kérdéses volt még az ebből származó esetleges bírósági perek indítása és gyakorlata, tehát a nyilvánossággal járó felelősség kérdése. Ezért az állambiztonsági munkát is módosítani kellett. A rádiót, a televíziót és az MTI-t az objektumi elv alapján védenie kellett az állambiztonságnak, de a kapcsolattartásban óvakodni kellett az ún. egyenes szignalizációktól. Ez a konkrét elvárások, igények megfogalmazásától való tartózkodást jelentette, mert az negatívan hatott volna vissza a politikai rendőrségre. Ezt a felemás helyzetet úgy hidalták át, hogy az állambiztonság a felelős vezetők tudomására hozza az általuk lényegesnek tartott információkat, de rájuk bízták, hogy mindezt hogyan használják fel. Itt is törekvés volt a hálózati és SZT-tiszti pozíciók megőrzése, sőt bővítése. Cél volt az, hogy operatív kapcsolatot létesítsenek ott, ahol ellenséges személy dolgozott, és olyan újságírókkal kerüljenek kapcsolatba, akikre építhetnek. Ehhez azt tervezték, hogy olyan információkkal látják el a velük együttműködő újságírókat, hogy sikeressé váljanak, akik aztán ennek fejében „elvárt politikai hatású" cikkeket írnak.[383]

A március folyamán megtartott két parancsnoki értekezlet legfőbb témája a március 15-ei ünnep biztosítására való felkészülés volt. 1989-ben a korábbi évekhez képest annyiban változott a helyzet, hogy március 15-e nemzeti ünnep és munkaszüneti nap lett, és időközben elfogadták a gyülekezési törvényt. A március 6-ai értekezleten úgy látták, hogy leginkább Budapesten kell felkészülni a konfliktushelyzetekre. Az előzetes értesülések szerint az ünnepségek „ifjúsági jellege" háttérbe szorul, ami részben a megváltozott jogi környezetnek volt betudható. Az ún. „ifjúsági szabad tüntetések" legalitást nyertek, így az állambiztonság most ún. „független ünnepségek" gyűjtőfogalommal illette a különböző rendezvényeket. A tervek szerint a kiküldött állambiztonsági személyeknek a tüntetések időtartama alatt folyamatosan kell jelenteni a tömegmozgásokat, a hangulatot, a jelszavakat, és ha szélsőséges, ellenséges röplapok terjesztését tapasztalják, meg kell állapítani a terjesztő kilétét. Ennek során azonban nyílt intézkedésre nem kerülhet majd sor. Előírták, hogy a transzparenseket vivő személyekről és

[383] ÁBTL 1.11.1. 30. doboz. 45-73/3/12/1989. Emlékeztető az 1989. február 6-ai parancsnoki értekezletről.

a hangadókról videofelvételt kell készíteni. Elrendelték, hogy a csoportfőnökség munkájában az ünnepig – de különösen a megelőző egy-két napban és éjszakán – minden március 15-ével kapcsolatos információnak elsőbbséget kell biztosítani, ellenőrizni kell az információkat, és szükség esetén a rendőrjárőr-szolgálatot sűríteni kell.[384]

Az ünnepet megelőző, március 13-ai rendkívüli parancsnoki értekezleten megállapították, hogy „konszolidált, de forró hangulatú demonstrációval kell számolni az alternatív szervezetek részéről". Ismerték előre a bejelentett tüntetések jelszavait, és biztosan tudni vélték azt is, hogy a tüntetés szervezői nem akarnak botrányt. Határozott álláspont volt most is, hogy semmiféle rendőri intézkedésre nem kerülhet sor felső vezetői szintű engedély nélkül. A csoportfőnök felhívta a figyelmet arra, hogy március 1-jén minisztertanácsi rendelettel engedélyezték a Kossuth-címernek és más, az államisággal és a nemzeti történelmi múlttal kapcsolatos jelképeknek a használatát az ünnepi megemlékezéseken, és ezt az állambiztonságnak figyelembe kellett vennie.[385] A BRFK tájékoztatása szerint mivel minden ünnepségre megadták az engedélyt, ezért egyformán kell kezelni a különböző rendezvényeket. Az alternatív szervezetek az előkészületek során konstruktív együttműködést tanúsítottak a BRFK-val, és a BRFK segítséget nyújt majd a felvonulási útvonalak kiürítéséhez.

A januárban elfogadott gyülekezési törvényt ismertették a rendőri állománnyal, és azt is parancsba adták, hogy az operatív tiszt az utcán nem szólíthatja fel intézkedésre a rendőrt, hanem annak parancsnokát kell megkeresnie, de ő is csak a központ engedélyével intézkedhet. A biztosításnak kizárólag közlekedési jellegűnek kell lennie, az ún. tartalék erők rejtve lesznek.[386] Így sor kerülhetett arra, hogy 1989. március 15-én tízezrek tüntessenek Budapesten. A Magyar Televízió épületének lépcsőjén Cserhalmi György színművész felolvasta a tüntetést szervező ellenzéki szervezetek 12 pontját. A tüntetések békésen zajlottak le.[387]

Az egyházakkal kapcsolatban is át kellett gondolnia az állambiztonságnak, hogy milyen stratégiát követ 1989-ben. 1988-tól a politikai intézményrendszer fejlesztésének keretében napirendre került az állam és az egyház közötti viszony magasabb szintű jogi szabályozásának a szükségessége.[388] A jogállam kiépítésének folyamatában a lelkiismereti és vallásszabadság alapjogának, valamint az egyházak jogi helyzetének a garanciáit is meg kellett teremteni.[389] Az Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) koordinálásával megkezdődött a vallásszabadságról szóló törvény előkészítése. Az intézményrendszer átalakítása azonban az ÁEH státusát is veszélyeztette. A kormány törekvése az volt, hogy megszüntetik az ÁEH-t, és a kultusztárca veszi át az egyházügyeket. A Szabad Európa Rádió 1989. február 8-án tudósítást adott Kulcsár Kálmán igazságügy-miniszter Londonban tartott előadásáról, melynek során a miniszter bejelentette az ÁEH közelgő megszűnését.[390] Ez a bejelentés meglepte az ÁEH-t, és érdekes, hogy az egyházak akkori vezetői is ragaszkodtak az Egyházügyi Hivatal fennmaradásához. Ezt azzal indokolták, hogy „a megnövekedett társadalmi bizonytalanságban az egyházak számára a stabilitás egyik biztosítéka az Állami Egyházügyi Hivatal", és a megszűnése vagy „jelentős presztízsveszteséges az irreális követeléseket és elfogadhatatlan politikai irányvonalat követelő egyházi szélsőségesek fellépésének az eddigieknél nehezebben vagy egyáltalán nem tolerálható nyomását jelentené számukra".[391]

Nem véletlen tehát, hogy a nemzeti ünnepet követő, április 10-ei parancsnoki értekezlet fő témája az egyházi terület volt. A BM III/III-1-c alosztály vezetője beszámolt az egyházi elhárítási terület helyzetéről és a jövőbeni feladatokról. A helyzetelemzésben érintették azokat az elvi alapokat, ami a pártállami rendszer ideológiájából fakadt, nevezetesen azt, hogy „a vallás, az egyházak szerepe a társadalomban megszűnik", noha

[384] ÁBTL 1.11.1. 30. doboz. 45-73/3/20/1989. Emlékeztető az 1989. március 6-ai parancsnoki értekezletről. Érdemes megjegyezni, hogy ezen az értekezleten az ünnep mellett napirendre vették a színházi terület operatív helyzetének áttekintését is. Megállapították, hogy a színházi élet addig nem okozott állambiztonsági szempontból nagy gondot, most viszont elhatározták, hogy az egész művészeti területet egy „vonal" alá terelik be, és javasolták egy vonaldosszié nyitását. Az egyes művészeti ágak csomópontjaira (minisztérium, művészeti szövetségek stb.) egy 8-10 főből álló mozgékony hálózati kontingens kiépítését vették célba, amelyet – az összekötő tisztek helyett – a nagy ismeretségi körrel és a szakmában elismertséggel rendelkező személyekből (kritikusok, rendezők) szándékoztak összeállítani. Ennek a kontingensnek afféle „jelző" szerepet szántak, akiknek feladatuk lesz a kiutazásokról és a negatív tendenciákról jelenteni. A politikai rendőrségnek ezen a területen is alkalmazkodnia kellett a megváltozott jogi környezethez, mert bizonyos intézkedéseket egy évvel ezelőtt még elvárás volt megtenni, 1989 tavaszára viszont tilos lett.

[385] 19/1989. (III. 1.) MT-rendelet. 1989. január 12-én huszonöt alternatív szervezet közös nyilatkozatot adott ki, melyben követelték a Kossuth-címer visszaállítását. (Kronológia, 1989. http://www.c3.hu/scripta/beszelo/99/10/06krono.htm)

[386] ÁBTL 1.11.1. 30. doboz. 45-73/3/21/1989. Emlékeztető az 1989. március 13-ai rendkívüli parancsnoki értekezletről.

[387] Kronológia, 1989. http://www.c3.hu/scripta/beszelo/99/10/06krono.htm

[388] MNL OL-M-KS-288. f. 22. 30. ő. e. Javaslat az egyházpolitikai munka feladataival foglalkozó politikai állásfoglalás kezdeményezésére és néhány időszerű konkrét teendőre.

[389] Az ENSZ Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányát kihirdető 1976. évi 8. számú törvényerejű rendelet, valamint az jogalkotásról szóló 1987. évi XI. törvény egyaránt előírta, hogy az állampolgárok alapvető jogait és kötelezettségeit, továbbá e jogok gyakorlásának feltételeit, korlátjait és érvényre juttatásuk eljárási szabályait törvényben kell szabályozni.

[390] MNL OL-XIX-A-21-d-002-4/1989., MNL OL-XIX-A-21-d-002-4-1/1989. Idézi Köbel Szilvia: *„Oszd meg és uralkodj!" – A pártállam és az egyházak.* Budapest, Rejtjel Kiadó, 2005. 93. o.

[391] MNL OL-XIX-A-21-d-008-2/1989. Idézi Köbel Szilvia: „Oszd meg és uralkodj!", i. m.

„hosszú idő fog eltelni" addig. Itt is érzékelhető volt a bizonytalanság, mert a politikai átalakulás nehézzé tette az „előremutató, sokoldalú stratégia kimunkálását". A politikai rendőrségnek mindezek ellenére a munka irányát el kellett döntenie. Az alapelv az volt, hogy az állambiztonság az egyházakon belül ne okozzon konfliktust, ne akadályozza az ún. „pozitív cselekvést", pontosabban azt, ami nem hordoz „társadalmi veszélyeket" magában. A pártállam kádári egyházpolitikájába illeszkedett az értekezlet azon megállapítása, hogy „az egyéb negatív jelenségek kezelését a partnerség alapján" bízzák az egyházak vezetésére. Ekkor már „szövetségesnek" tekintették a vallást, mert elítélte a szélsőséges megnyilvánulásokat. A politikai rendőrség ezért a partnerséget úgy fogta fel, hogy ők megvédik az egyházi hierarchiát az olyan erők ellen, amelyek azt „ki akarják kezdeni", viszont az egyház a változások során megnövekedett mozgásterével, befolyásával a kibontakozás érdekében segítse a „hatalmi centrum törekvéseit". Az állambiztonság tehát nem helyeselte, hogy az egyház kivonuljon a közéletből, és az új lehetőségeket csak a maga javára használja ki.[392]

Az állambiztonság a jogállamiság felé igyekezett újabb lépéseket tenni az 1989. június 5-ei parancsnoki értekezleten. Olyan fogalmak használatát kellett kiváltani, mint pl. „ellenséges erők", „ifjúságvédelem", „kulturális elhárítás", és át kellett térni az „alkotmányellenes", „törvényellenes", „társadalomellenes" kifejezésekre. Még ennél is továbbmenve, a csoportfőnök egyértelműen kijelölte a politikai rendőrség szerepét a változás hónapjaiban. Fő feladatuk az lett, hogy a jogállamiságba, a többpártrendszerbe való békés átmenetet segítsék a maguk eszközeivel, de ezt oly módon tegyék, hogy az MSZMP pozícióit továbbra is erősítsék, hiszen kezükben volt az átmenet levezénylése. A csoportfőnök érvelése szerint, ha az MSZMP pozíciói meggyengülnek, akkor veszélybe kerül az átmenet. Az alternatív szervezetekkel szemben továbbra is az volt a hozzáállás, hogy nem a szervezet ellen, hanem egyes szélsőséges személyek ellen kell fellépni. Ehhez azonban még azt is hozzátették, hogy az alkotmányosság védelme alapján a törvényesen működő új szervezetekkel ki kell építeni a kapcsolatot, és differenciáltan kell fellépni. Ahol lehetséges, ott a józan politikai párbeszédre orientáljanak, ahol pedig szükséges, ott a bomlasztás és a lejáratás eszközeivel dolgozzanak.

Ugyancsak ezen a parancsnoki értekezleten vetődött fel az is, hogy a párt és a kormányzati munka fokozatos kettéválása következtében, az addigi egyirányú, a pártnak adott tájékoztatást „kétoldalú partneri érdekviszonnyá kell alakítani". A párt egységének fellazulása nagyobb konspirációt követelt meg az állambiztonsági munkában. Ez azt jelentette, hogy az információk adása-vétele során a „szóbeliség" kellett, hogy domináljon, és

[392] ÁBTL 1.11.1. 30. doboz. 45-73/3/28/1989. Emlékeztető az 1989. április 10-ei parancsnoki értekezletről.

az információnak olyan jellegűnek kellett lennie, hogy a nyilvánosságot is kibírja adott esetben. Az értekezleten egyértelműen amellett foglaltak állást, hogy a pártot segíteni kell abban, hogy sikeresen szerepeljen a választásokon, viszont ez a partneri kapcsolat nem terjedt ki arra, hogy az állambiztonság köteles legyen a megszerzett információk forrását is közölni. Sőt, egyenesen megtiltották az olyan információk továbbítását, amelyből csak következtetni is lehetett arra, hogy kitől származik. A párt és a politikai rendőrség kapcsolata tehát ezen a ponton lazult, viszont az állambiztonságnak a hálózati kontingenssel kellett megerősítenie az információs érdekszövetséget. A hálózati személyekkel és az SZT-tisztekkel azt kellett megértetni, hogy az állambiztonság így tehet a legtöbbet annak érdekében, hogy a békés átmenet az MSZMP vezénylésével valósuljon meg, mert „ha nem így lesz, akkor kell félni attól, hogy a titkok kiderülnek". Ezért nagyon fontos volt a hálózati személyeknek „kezdeményező" pozícióba való juttatása, hogy így őrködjenek afelett, hogy a szélsőségek ne juthassanak komolyabb lehetőséghez. Mindehhez a beszervezések átértékelésére is szükség volt. Nem a mennyiséget kellett növelni, hanem a minőséget kellett megváltoztatni. „Intelligens, értelmes, politikus, produkálni képes" emberekre volt szükségük, akiket a pozíciójuknak megfelelően anyagi juttatásokban is részesítenek majd.

A politikai rendőrségnek nagyon fontos volt, hogy az alternatív szervezetekkel is partneri viszonyt építsenek ki. Az „egymás kölcsönös tájékoztatása" alapján kialakuló kapcsolatot a legszigorúbb konspiráció kellett, hogy jellemezze. Az állambiztonság azzal érvelt, hogy az alternatív szervezetek a nemzet egységének érdekében, a nemzet biztonsága és az alkotmányos rend védelme miatt kell, hogy hozzászokjanak a politikai rendőrség jelenlétéhez, és ez egyidejűleg a szervezetek védelmét is jelenti az ún. politikai szélsőségekkel szemben.

Ezen az értekezleten is szóba került a differenciálás szükségessége. A készülő új büntető jogszabályok szellemében az ún. vélemény-bűncselekményeknek változóban volt a megítélésük, ám a politikai rendőrségnek nagy kérdés volt az, hogy az átmenet időszakában mit kell fenntartani, és mi az, amitől meg kell szabadulni. Az eligazodási pont annak vizsgálata volt, hogy mi állja meg majd a helyét a jogállamiság keretei között is, és ehhez továbbra is ellenőrzés alá kívánták vonni azokat a személyeket, akik a békés átmenetet veszélyeztették.[393]

Ugyanezen a napon a Minisztertanács több határozatot adott ki, amelyek a jogállamiság felé vezető lépések voltak. Ilyen határozat volt pl. az, hogy a hónap végéig rendezni szándékoztak az 1949–53 között internáltak munkaviszonyát és nyugdíját, szeptemberre méltányos intézkedéseket ter-

[393] ÁBTL 1.11.1 30. doboz. 45-73/3/40/1989. Emlékeztető az 1989. június 5-i parancsnoki értekezletről.

veztek az 1945–49 között, valamint 1956 után joghátrányt szenvedett emberek és a kitelepítettek ügyében, valamint arról is döntöttek, hogy ezentúl nem kell engedély könyvek és filmek megjelentetéséhez.[394] A nyilvánosság erősítését célzó intézkedés további differenciálási készséget várt el a politikai rendőrségtől.

A következő értekezletre azon a napon került sor, amikor megkezdődtek a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások az MSZMP, az Ellenzéki Kerekasztal és az ún. Harmadik Oldal (társadalmi szervezetek, mozgalmak) részvételével.[395] 1989. június 13-án a Nagy Imre és sorstársai újratemetésének, valamint az egyházak és az Állami Egyházügyi Hivatal helyzete volt a fő téma. Az állambiztonság arra készült, hogy az Egyházügyi Hivatal megszűnése[396] után létrejövő utódszervek vezetőivel is ki kell építeni a kapcsolatot, az írásbeli tájékoztatást azonban meg kell szüntetni. Az egyházakhoz való hozzáálláson is változtatni kellett. Az értekezleten kimondták, hogy megszűnik az egyházak „elsorvasztására" irányuló, az egyházak életébe való konkrét, egyértelmű beavatkozás. A politikai rendőrségnek az volt a nagy kérdés, hogy ezt követően a visszaszorítás helyett az egyházak „felvirágoztatását" kell-e szolgálniuk. Arra a következtetésre jutottak, hogy a megváltozott helyzet nem jelenti azt, hogy megkülönböztetett helyzetet kell teremteni az egyházak számára, hanem arra kell törekedni, hogy szabadon fejthessék ki az elismert egyházak a tevékenységüket. Az állambiztonság továbbra is fontosnak tartotta a hálózati munkát az egyházak körében, és a békés átmenet elősegítése fejében garantálták a hálózati személyek anonimitását, és azt, hogy nem engedik az olyan helyzet kialakulását, ami számukra „konfliktus-szituációt" eredményezne. Felkészültek arra, hogy a következő időszakban több vallási alapon álló világi szerveződés, párt, egyesület fog létrejönni, és tervezték ezekben a szervezetekben is operatív pozíciók létesítését, mert veszélyesnek gondolták a „hálózatépítéssel leállni".[397]

1989. június 16-án megtörtént Nagy Imre és sorstársai újratemetése. Már az új gyülekezési törvény hátterén százezrek rótták le kegyeletüket a Hősök terén, ahol színművészek felolvasták a mártírok névsorát.[398]

[394] Kronológia. 1989. http://www.c3.hu/scripta/beszelo/99/10/06krono.htm (a letöltés dátuma: 2013. július 2.).

[395] Uo.

[396] Az ÁEH 1989. június 30-án szűnt meg. 1989. évi 14. számú törvényerejű rendelet, 65/1989. (VI. 30.) MT számú rendelet. Lásd ehhez Köbel Szilvia: *„Oszd meg és uralkodj!" – A pártállam és az egyházak.* Budapest, Rejtjel Kiadó, 2005. 91–94. o.

[397] ÁBTL 1.11.1. 30. doboz. 45-73/3/43. Emlékeztető a BM III/III-1. osztály 19889. június 13-ai osztályértekezletéről.

[398] Kronológia, 1989. http://www.c3.hu/scripta/beszelo/99/10/06krono.htm (a letöltés dátuma: 2013. július 2.).

Ezt követően felgyorsultak az események, közismert a következő hónapok kronológiája. A március folyamán a parlamentben megtárgyalt és elfogadott alkotmányozási koncepció megnyitotta az utat a közjogi törvények meghozatalához.[399] A népszavazásról és a népi kezdeményezésről szóló törvény[400] kivételével a kerekasztal-tárgyalásokon született megállapodás alapján kerültek benyújtásra az átmenettel kapcsolatos közjogi javaslatokat. Október folyamán az Országgyűlésben elfogadták a munkásőrség jogutód nélküli megszüntetéséről szóló törvényt,[401] a tartalmát tekintve teljesen új, jogállami alkotmányt,[402] az alkotmánybíróságról szóló törvényt,[403] a párttörvényt[404] és a választási törvényt.[405]

A legfontosabb esemény ezt követően az 1989. október 23-ai ünnepség volt, amelynek során kikiáltották a köztársaságot. Az 1956-os forradalom 33. évfordulóján országszerte megemlékezéseket tartottak, este a Kossuth téri nagygyűlésre 100-150 ezer ember gyűlt össze.[406] Erre az alkalomra az állambiztonság komplex intézkedési tervvel készült, a legfőbb cél a rendszerváltás biztosítása volt. Az 1989. november 6-ai parancsnoki értekezleten úgy értékelték a helyzetet, hogy október 23-ával a „rendszerváltás elkezdődött", és kérdés volt számukra, hogy az ország politikai erői miként fogják megítélni az állambiztonsági szolgálatot. A legfőbb kiindulási pont az állambiztonság számára az volt, hogy a Magyar Köztársaság alkotmányos rendjét védeni kell, és ennek keretében továbbra is a békés átmenetet veszélyeztető törekvéseket kell felderíteni. A politikai rendőrség készült arra, hogy a többpártrendszer keretei között is titkosszolgálati információkkal szolgálja a legitim kormányzatot, így szerintük a koalíciós kormányzat – néhány vezetői csere kivételével – nem fog egzisztenciális problémát jelenteni számukra. Már rajzolódtak a kontúrjai egy állambiztonsági törvény tervezetének a Nemzeti Kerekasztal képviselőivel. Eszerint az állambiztonsági szolgálatnak teljesen pártsemlegesnek kell lennie, de még bizonytalan volt pl. a szolgálatok felügyeletének a kérdése. Az új törvény megszületéséig a politikai rendőrség igyekezett a hálózati szemé-

[399] Az Országgyűlés 39. ülése 1989. március 8-án, szerdán. *Országgyűlési Napló,* 1985, III. kötet. http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KN-1985_3&pg=0&l=hun (a letöltés dátuma: 2013. július 9.) Lásd ehhez A jog szerepe a rendszerváltozásban. In *Magyarország a XX. században*. Babits Kiadó. Szekszárd. 1996–2000. http://vmek.niif.hu/02100/02185/html/95.html (a letöltés dátuma: 2013. július 3.).

[400] 1989. évi XVII. törvény.

[401] 1989. évi XXX. törvény.

[402] 1989. évi XXXI. törvény.

[403] 1989. évi XXXII. törvény.

[404] 1989. évi XXXIII. törvény.

[405] 1989. évi XXXIV. törvény.

[406] Kronológia, 1989. http://www.c3.hu/scripta/beszelo/99/10/06krono.htm (a letöltés dátuma: 2013. július 2.).

lyeket felülvizsgálni, és lehetőség szerint megtartani, konspiratív védelmüket biztosítani. A várható demonstrációk és rendezvények túlbiztosítását szerették volna elkerülni, nem tervezték operatív tisztet küldeni minden rendezvényre. Folytatni szándékoztak a meglévő ügyek felülvizsgálatát, és tervezték olyan anyagok megsemmisítését, amely az új büntetőszabályok szerint nem lesz megtartható. Említést tettek a selejtezések végrehajtására irányuló, valamint az információs folyamat szabályozásáról szóló utasítás tervezetéről is.[407]

1989. december végén elkészült az éves értékelő jelentés az egész Belső Biztonsági Szolgálat munkájáról. Összegzően megállapították, hogy a tömegkommunikáció független, önálló belpolitikai erővé vált, a nyilvánosság erősödött, és az elektronikus média döntő mértékben a rendszerváltás mellett volt elkötelezett. Lebomlott az egypártrendszerű politikai struktúra, gyakorlatilag kialakult a többpártrendszer. Az év végére az állambiztonságnak már nem a békés átmenet elősegítése volt a feladata, hanem annak biztosítása, hogy ne legyen „társadalmi robbanás" és „összeomlás". Ehhez a szolgálat profilváltására volt szükség, ami abban nyilvánult meg, hogy elő kellett segítenie a plurális politikai közélet védelmét, a többpártrendszer és a jogállamiság megteremtésének folyamatát. A jogszabályi változások következtében a célszemélyek korábban jogellenesnek minősített tevékenységei 1989 második felére az egyesülési, gyülekezési és véleménynyilvánítási szabadság joga keretében védelmet élveztek. A korábban „ellenséges röplapok" „legális szórólappá" szelídültek, és az ún. vélemény-bűncselekmények megszűntek.

A hálózati munka is jelentős változáson ment át 1989 folyamán. Az állambiztonságnak el kellett érnie, hogy a jelentősebb új szerveződésekben „mélységi információszerzésre" legyen lehetősége az állambiztonságnak. A szólásszabadság kiteljesedésével egy sajátos versenyfutás alakult ki a hálózati munka és a sajtónyilvánosság között, és ez az információk értékelésére is hatással volt. Az operatív értékkel bíró információk eddigre tartalmilag mást jelentettek, mint amikor még illegális szervezetekről, rendezvényekről szóltak, és a sajtó is foglalkozott egyidejűleg ugyanazokkal a kérdésekkel.

Az utcai demonstrációk, rendezvények a gyülekezési törvénynek köszönhetően jogilag rendezettek lettek. Megelégedéssel nyugtázta az állambiztonság, hogy az év 3 fő eseményének kiemelt biztosítása rendben lezajlott. Március 15-ét politikailag új helyzetben, piros betűs nemzeti ünnepként és munkaszüneti napként lehetett ünnepelni, június 16-án Nagy Imre és sorstársainak temetésére az 1956-os események újraértékelése teremtett lehetőséget, és az október 23-ai megemlékezéseken sem vált szükségessé rendőri intézkedés. A békés ünneplések megzavarására törekvő szélsőségeket mindhárom esetben sikerült „leszerelni" az állambiztonságnak.

Az éves értékelés azzal zárult, hogy az „állomány jövőképe pesszimista" volt 1989 végén, nem látták biztosítottnak azt, hogy „beosztotti szinten" megtalálják a helyüket az új rendszerben, ezért sürgették az új állambiztonsági törvény megalkotását, amely konkrétan kijelöli a feladatokat.[408]

[407] ÁBTL 1.11.1. 30. doboz. 45-73/3/57/1989. Emlékeztető az 1989. november 6-ai parancsnoki értekezletről.

Összegzés

A hivatkozott dokumentumok elemzéséből láthatjuk, hogy 1989 végére fokozatosan valósult meg a szólásszabadság azon alkotmányos elvárása is, hogy a szólás után is legyen szabadság. A gyakorlatban már többször áttört az a gát, amit a jog később kodifikált. Nem volt életképes az ellenzék nélküli rendszer, a politikai pluralizmus hiányában a politikai és gazdasági válság kezelhetetlenné vált. Schmidt Péter alkotmányjogász 1989 áprilisában egy tanulmányában rámutatott arra, hogy „politikai véleménynek (...) csak más politikai véleményhez képest van értelme, mely ideig-óráig lehet látens, legálisan nem kifejeződő vélemény, de hosszú távon nem". Hozzátette azt is, hogy a párt nem lehet hosszabb távon „önmaga ellenzéke", ennélfogva a politikai berendezkedést a jogtudós szerint úgy kellett megváltoztatni, hogy lehetővé váljék az ellenvélemények kifejeződése.[409] Zárhatjuk azzal a gondolatmenetünket, hogy a monolitikus rendszerben tehát fogalmilag kizárt volt a szólás- és véleményszabadság érvényesülése, és csak idő kérdése volt a deklaratív szabályok ürességének lelepleződése. Azt a folyamatot jól nyomon követhettük az állambiztonsági parancsnoki értekezletek jegyzőkönyvei alapján, hogy miként lett az ellenségből ellenséges ellenzék, aztán ellenzék, majd alternatív szervezet, végül pedig a hatalomból részt kérő párt. Az ún. vélemény-bűncselekmények megszűnése megteremtette a jogi feltételeit annak, hogy a szólás után is szabad maradjon az, aki – akár kollektíven, akár egyénileg – élni kívánt a vélemény kifejezésének jogával. A szabadságjog korlátja ezt követően a nemzetközi egyezményekben is elfogadott normák lettek, amelyek nem kiszámíthatatlan politikai döntéseken alapultak, hanem jogi garanciákon.[410]

[408] ÁBTL 1.11.1. 30. doboz. 45-73/3/61/1989. Emlékeztető az 1989. december 6-ai parancsnoki értekezletről.

[409] Schmidt Péter: A politikai rendszer és az államszervezet reformja. *Társadalmi Szemle,* XLIV. évfolyam, 1989. április. 30–36. o.

[410] Lásd ehhez Kukorelli István: *A jogállamért!* Budapest, Püski Kiadó, 1989. Az interjú- és tanulmánykötetben a szerző külön fejezetet szentel a demokrácia és az emberi jogok témakörének, és amellett teszi le a voksot, hogy „kell új sajtótörvény".

Források és irodalom

A jog szerepe a rendszerváltozásban. In *Magyarország a XX. században.* Babits Kiadó, Szekszárd, 1996–2000. http://vmek.niif.hu/02100/02185/html/95.html (a letöltés dátuma: 2013. július 3.).

ÁBTL 1.11.1 30. doboz. 45-73/3/40/1989.

ÁBTL 1.11.1. (iktatószám nélkül) 1973. március 15.

ÁBTL 1.11.1. 30. doboz. 45-198/1988. 24–48. o.

ÁBTL 1.11.1. 30. doboz. 45-2/4/1988. 75–84. o.

ÁBTL 1.11.1. 30. doboz. 45-73/3/12/1989.

ÁBTL 1.11.1. 30. doboz. 45-73/3/20/1989.

ÁBTL 1.11.1. 30. doboz. 45-73/3/21/1989.

ÁBTL 1.11.1. 30. doboz. 45-73/3/28/1989.

ÁBTL 1.11.1. 30. doboz. 45-73/3/32/1988. 58–74. o.

ÁBTL 1.11.1. 30. doboz. 45-73/3/4/1989.

ÁBTL 1.11.1. 30. doboz. 45-73/3/43.

ÁBTL 1.11.1. 30. doboz. 45-73/3/57/1989.

ÁBTL 1.11.1. 30. doboz. 45-73/3/61/1989.

ÁBTL 1.11.1. 30. doboz. 45-73/3/65/1988. 105–112. o.

ÁBTL 1.11.1. 30. doboz. 45-73/3/78/1988. 129–135. o.

ÁBTL 1.11.1. 30. doboz. 45-73/3/89/1988. 136–142. o.

ÁBTL 1.11.1. 30. doboz. 45-73/3-29/1988. 54–56. o.

ÁBTL 1.11.1. 30. doboz. 45-73/3-48/1988. 95–104. o.

ÁBTL 1.11.1. 30. doboz. 54-73/3-2/1989.

ÁBTL 1.11.1. 45-13/11/78.

ÁBTL 1.11.1. 45-73/6/a.

ÁBTL 3.1.2. M-42073/4.

ÁBTL 3.1.5. O-19642. „Robotron" – „Rendkívüli események" dossziéja. 18–19, 30–33, 43, 48, 104, 115, 119–120, 124–128, 130. o.

ÁBTL 3.1.5. O-19764/1., O-19764/2., O-19764/3., O-19764/4., O-19764/5. „Az ún. repülő egyetem keretében az ifjúság körében ellenséges fellazító tevékenységet kifejtő személyek és kapcsolataik."

Béki Gabriella: Szárszó '88. Újra tudjunk együtt gondolkodni nemzetünk jövőjéről. *Beszélő,* 1988/3. http://beszelo.c3.hu/cikkek/szarszo-%E2%80%9988 (a letöltés dátuma: 2013. június 5.).

Beszélő – összkiadás, 1981–1984. Budapest, AB–Beszélő Kiadó, 1992.

Beszélő, 1987/3. http://beszelo.c3.hu/cikkek/nyilt-level-az-orszaggyules-tagjaihoz (a letöltés dátuma: 2012. október 2.).

Gáspár Zsuzsa (szerk.): *Szemtől szemben a történelemmel és önmagunkkal – Tizenkettedik fejezet.* Budapest. Korona Nova Kiadó. 1997. http://www.kka.hu/_soros/kiadvany.nsf/4be80daf005cdcb8852566f2000b4f9f/d43c810fa31e863dc1256ed20045b7f4?OpenDocument (a letöltés dátuma: 2012. szeptember 21.).

Gervai András: *Fedőneve „szocializmus". Művészek, ügynökök, titkosszolgák.* Jelenkor, Budapest, 2010.

Holló András: Az alapjogok és védelmük. *Világosság,* XXIX. évf., 1988. július. 423–424. o.

http://beszelo.c3.hu/99/09/09krono.htm (a letöltés dátuma: 2013. június 10.).

Kilényi Géza: Egyesülési jog, gyülekezési jog. *Világosság,* XXIX. évf., 1988. július. 425–427. o.

Köbel Szilvia: *„Oszd meg és uralkodj!" – A pártállam és az egyházak.* Budapest, Rejtjel Kiadó, 2005. 44, 91–94, 144–145. o.

Köbel Szilvia: A pártállam strukturális eszköztára az egyházpolitika szolgálatában. In Soós Viktor Attila – Szabó Csaba – Szigeti László (szerk.): *Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban.* Budapest, Luther Kiadó, 2010. 195. o.

Köbel Szilvia: Egyházak, vallásfelekezetek törvényes elismerése 1945 után Magyarországon. In Daniel Heinz – Rajki Zoltán – Simon Ervin (szerk.): *Szabadegyházak, vallási kisebbségek és a diktatúrák Európában a 20. században.* Gondolat Kiadó, Budapest, 2013. 136–182. o.

Köbel Szilvia: Szólásszabadság – szólás utáni szabadság. I–II. A véleményszabadság a nyolcvanas évek végén Magyarországon. *Betekintő,* 2013/1.

Kronológia, 1988. http://beszelo.c3.hu/99/09/09krono.htm (a letöltés dátuma: 2013. június 4.).

Kronológia, 1989. http://www.c3.hu/scripta/beszelo/99/10/06krono.htm (a letöltés dátuma: 2013. július 2.).

Kukorelli István: *A jogállamért!* Budapest, Püski Kiadó, 1989.

Magyar Füzetek, 19–20. Párizs, 1988. http://www.rev.hu/rev/images/content/magyar_fuzetek/1920/magyarfuzetek1920_vankiut.pdf, http://www.rev.hu/rev/images/content/magyar_fuzetek/1920/magyarfuzetek1920_tib.pdf (a letöltés dátuma: 2013. június 5.).

Magyar Közlöny, 1987/10.

MNL OL 288. f. 11. cs. 4409. ő. e.

MNL OL 288. f. 4. cs. 165. ő. e. 89–93. o.

MNL OL 288. f. 41. cs. 476. ő. e.

MNL OL 288. f. 5. cs. 1008. ő. e.

MNL OL 288. f. 5. cs. 815. ő. e. 105–119. o.

MNL OL-M-KS-288. f. 22. 30. ő. e.

MNL OL-XIX-A-21-a-5-10/a-1987.

MNL OL-XIX-A-21-d-002-4/1989.

MNL OL-XIX-A-21-d-002-4-1/1989.

Országgyűlési Értesítő. Az Országgyűlés 3. ülése, 1980. szeptember 26. 124–125. o. http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KN-1980_1&pg=0&l=hun (a letöltés dátuma: 2013. május 6.).

Országgyűlési Napló, 1985, III. kötet. Az Országgyűlés 34. ülése, 1988. december 20. http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KN-1985_3&pg=0&l=hun (a letöltés dátuma: 2013. július 9.).

Országgyűlési Napló, 1985, III. kötet. Az Országgyűlés 37. ülése, 1989. január 10. http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KN-1985_3&pg=0&l=hun (a letöltés dátuma: 2013. július 9.).

Országgyűlési Napló, 1985, III. kötet. Az Országgyűlés 38. ülése, 1989. január 11. http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KN-1985_3&pg=0&l=hun (a letöltés dátuma: 2013. július 9.).

Országgyűlési Napló, 1985, III. kötet. Az Országgyűlés 39. ülése, 1989. március 8. http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KN-1985_3&pg=0&l=hun (a letöltés dátuma: 2013. július 9.).

Pallos László: *A nacionalista ellenzék-ellenség a Kádár-korszak állambiztonsági dokumentumaiban.* Püski Kiadó, Budapest, 2011.

Schmidt Péter: A politikai rendszer és az államszervezet reformja. *Társadalmi Szemle,* XLIV. évf., 1989. április.

Schmidt Péter: A szabadságjogok tartalma. *Világosság,* XXIX. évf., 1988. július. 417–422. o.
Szamel Lajos: Az alkotmányozás követelménye. *Világosság,* XXIX. évf., 1988. július. 427–429. o.
Terestyéni Tamás: *Volt egyszer egy Tömegkommunikációs Kutatóközpont*... Előadás. *TK 40* konferencia, 2009. október 1. http://communicatio.hu/mktt/hirek/konferenciak/2009/tk40/nyitoeloadas.htm
Újraindult a Rakpart-klub. *Beszélő,* 1988/1. http://beszelo.c3.hu/cikkek/ujraindult-a-rakpart-klub (a letöltés dátuma: 2012. szeptember 21.).

5. FEJEZET

A köztisztviselői eskü és a lelkiismereti szabadság – gondolatok az Alkotmánybíróság határozata kapcsán[411]

Az Alkotmánybíróság 2009. április 21-én hozott határozatában[412] (a továbbiakban: Abh.) foglalkozott a köztisztviselői eskü kérdésével. Ebben a fejezetben a határozat 1. és 2. pontját, nevezetesen a köztisztviselői eskünek a lelkiismereti és vallásszabadság alapjogával való összefüggését szeretném a középpontba állítani. Ezen belül is két aspektusra fektetem a hangsúlyt: a) a köztisztviselői eskü és annak „Isten engem úgy segéljen" záradékával kapcsolatos alkotmányossági kérdések; b) az „eskü" kifejezés használatával szembeni, lelkiismereti, vallási meggyőződés alapján emelt kifogás, és az ehhez kapcsolódó antidiszkriminációs megközelítések.

Mielőtt azonban a részletekbe mennénk, nézzük meg röviden, hogy *miről is határozott az Alkotmánybíróság* ebben az ügyben.

Az Alkotmánybíróság megállapította, hogy *„a köztisztviselők jogállásáról szóló 1992. évi XXIII. törvény 12. § (3) bekezdésének alkalmazásánál az Alkotmány 59. és 60. §-án alapuló alkotmányos követelmény, hogy az esküokmány nem tartalmazhat a köztisztviselő lelkiismereti, illetve vallási meggyőződésére utaló adatot".* Az Alkotmánybíróság továbbá *elutasította* a köztisztviselők jogállásáról szóló 1992. évi XXIII. törvény (a továbbiakban: Ktv.) *12. §-a, és a 13. § (2) bekezdése alkotmányellenességének megállapítására irányuló indítványokat.* A Ktv. 12. §-a rögzíti a köztisztviselői eskü kötelező mivoltát, az eskü szövegét, valamint az eskü letételének módját.[413] A Ktv. 13. § (2) bekezdése pedig kimondja, hogy az eskütétel

[411] A tanulmány a Bolyai János Kutatói Ösztöndíj támogatásával készült.
[412] 47/2009. (IV. 21.) AB-határozat. *Magyar Közlöny,* 2009/55.
[413] Ktv. 12. § (1) A köztisztviselőnek kinevezésekor esküt kell tennie. (2) Az eskü szövege a következő: „Én (...) esküszöm, hogy hazámhoz, a Magyar Köztársasághoz és annak népéhez hű leszek. Országunk Alkotmányát, alkotmányos jogszabályait megtartom. Az állam- és szolgálati titkot megőrzöm. Hivatali kötelességeimet részrehajlás nélkül, lelkiismeretesen, becsületesen, a jogszabályoknak megfelelően, pontosan, etikusan, az emberi méltóságot feltétlenül tiszteletben tartva, a legjobb tudásom szerint, nemzetem és (...) önkormányzat érdekeinek szolgálatával teljesítem. Hivatalomban és azon kívül példamutatóan viselkedem, s minden igyekezetemmel azon leszek, hogy a Magyar Köztársaság fejlődését, szellemi és anyagi javainak gyarapodását előmozdít-

elmaradása érvénytelenségi ok, eskütétel hiányában a köztisztviselő nem állítható hivatalba, és erre bárki hivatkozhat.

A jelenleg hatályos köztisztviselői eskü bevezetésére a Ktv. 2001-ben történt módosításakor került sor (a továbbiakban: Ktvm.).[414] A módosított Ktv. 12. § (2) bekezdése alapján az ünnepélyes nyilatkozat, az eskü szövege „az eskütevő meggyőződése szerint" kiegészíthető az „Isten engem úgy segéljen!" szövegrésszel. A (3) bekezdés értelmében „[A]z esküt szóban kell elmondani és írásban megerősíteni".

Az indítványozók egy része a köztisztviselői eskü szövegével és annak írásbeli megerősítésével kapcsolatban fogalmazott meg kifogásokat. Álláspontjuk szerint az eskü szövege utáni rendelkezés, valamint az eskü írásbeli megerősítéséről szóló szabály sérti a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságát (Alkotmány 60. §), mert a köztisztviselőt az „Isten engem úgy segéljen!" kiegészítéssel világnézeti meggyőződésének megvallására kényszeríti. Az eskü írásban történő megerősítését azért is kifogásolták, mert a lelkiismereti, világnézeti meggyőződés kinyilvánítására és írásbeli rögzítésére kötelezi a köztisztviselőt, és ez sérti az Alkotmány 60. § (2) bekezdését. Az írásbeli rögzítés következtében a munkáltatói jogkör gyakorlója a köztisztviselő személyi anyagában tárolja a lelkiismereti, világnézeti meggyőződésre vonatkozó adatot, amely az indítványozók szerint szintén alkotmányellenes.

Az Alkotmánybírósághoz további indítványt nyújtott be az egyik nyilvántartásba vett egyház (Krisztusban Hívő Nazarénusok Gyülekezete) képviselője. Az indítványozó a Ktv. 12. §-a és a 13. § (2) bekezdése megsemmisítését kérte az Alkotmány 60. §-ára és a 70/A. §-ára hivatkozva. Indítványában arra hivatkozott, hogy a Ktv. támadott rendelkezései nem teszik lehetővé – más jogszabályokkal ellentétben – az eskü helyett fogadalom letételét. Azzal érvelt, hogy az egyház hitvallása szerint a Biblia tiltja az eskütételt, ezért a támadott rendelkezések lehetetlenné teszik, hogy az egyház tagjai köztisztviselői jogviszonyt létesítsenek, aminek következtében hátrányos megkülönböztetés éri őket.

Ebből a rövid ismertetőből is látható, hogy az Alkotmánybíróság a köztisztviselői esküvel kapcsolatos határozatában rendkívül lényeges alkotmányossági, alapjogi kérdéseket vizsgált meg. Az indítványokban felvetett problémák nem válaszolhatók meg, illetve nem oldhatók fel az állam és az egyházak kapcsolatának alkotmányos szabálya, az állam világnézeti semlegessége, a lelkiismereti és vallásszabadság alapjoga, valamint a hátrányos megkülönböztetés tilalmáról szóló alkotmányos rendelkezések átgondolása nélkül. Sőt, ennél továbbmenve, az egész problémakör nem érthető meg igazán – és megfelelő megoldás sem adható – közjogtörténeti előzmények ismerete nélkül. Az AB határozata mindezek miatt arra késztet, hogy a köztisztviselői eskünek a fent felvázolt aspektusait az állam és az egyház kapcsolatának, valamint a lelkiismereti és vallásszabadság jogának mind közjogtörténeti, mind pedig közjogelméleti kontextusában is helyezzük el és gondoljuk végig. A gondolatmenetet három részre szeretném felosztani: 1. történelmi visszatekintés; 2. közjogi felvetések; 3. az AB határozatának ismertetése.

sam." (Az eskütevő meggyőződése szerint:) „Isten engem úgy segéljen!" (3) Az eskütételt a közigazgatási szerv köteles a köztisztviselői kinevezés előtt megszervezni. Az eskütételre a munkáltatói jogkör gyakorlója és a munkatársak előtt kerülhet sor. Az esküt szóban kell elmondani és írásban megerősíteni.

[414] A köztisztviselők jogállásáról szóló 1992. évi XXIII. törvény, valamint egyéb törvények módosításáról szóló 2001. évi XXXVI. törvény.

Közjogtörténeti előzmények

A kötelezően előírt eskü intézménye már a korábbi századokban, évtizedekben is okozott lelkiismereti konfliktust. Ebben a tanulmányban – részint a terjedelmi korlátok okán – nem térek ki azokra az esetekre, amikor az eskü megtagadása az egyénnek az egész állami, politikai berendezkedés elutasítása miatt történik. Ilyen helyzetek tipikusan diktatúrákban fordulnak elő, így mind a fasiszta, mind a kommunista rendszerek története szolgáltat példákat az eskü megtagadására kifejezetten a fennálló rendszer elutasításaként.[415] Az alábbiakban olyan közjogtörténeti momentumokra szeretném a figyelmet ráirányítani, amelyekből kiolvasható a vallási meggyőződés és a kötelező eskü között potenciálisan feszülő ellentét, és az ebből fakadó alkotmányos, alapjogi probléma. A kiragadott példák történelmi tanulságot rejtenek, amelyeket érdemes végiggondolni az Abh.-ban vizsgáltak során.

Egyik markáns példa a közhivatalt betöltők számára évszázadokon keresztül kötelezően előírt ún. dekretális eskü, melyben Szűz Máriára és a szentekre történt a hivatkozás.[416] Az esküforma miatt az 1728–29-es or-

[415] Példaként említhetjük Franz Reinisch katolikus lelkészt, akit a Harmadik Birodalomban kivégeztek, mert lelkiismereti döntése folytán, miután bevonult a hadsereghez, megtagadta az eskü letételét. Lásd: http://archiv.schoenstatt.de/s_info/p_reinisch.php?sprache=de A letöltés ideje: 2015. december 2.

[416] Lásd pl.: 1715. évi XXXVIII. törvénycikk az ország szent koronája őrzésének helyéről s annak őrei választásáról. *Esküminta:* Én N. N. Magyarország szent koronájának az ország részéről Ő legszentségesebb felsége előleges kijelölése mellett annak rende szerint, megválasztott s Ő legszentségesebb felségétől, legkegyelmesb urunktól jóságosan megerősített őre, esküszöm az élő Istenre, s Isten anyjára, boldogságos szűz Máriára s Isten minden szentjeire és választottjaira, hogy én Magyarország szent koronáját, s a többi királyi és országos ékszereket, melyek a mellett az őrző helyen együtt léteznek, tehetségemhez képest, különösen ha a sor reám kerül, gondosan és híven megőrzöm s megtartom, az annak őrzésére rendelt katonákat hü és gondos őrzésre intem, s annak megőrzésére nézve kellő fegyelemben tartom; s a szent koronát és az a mellett

szággyűlésen nagy konfliktus robbant ki. Az adóösszeírás ügyében kiküldendő bizottság két protestáns tagja ugyanis nem volt hajlandó letenni a „dekretális" esküt, ezért alaposan meghurcolták őket.[417] III. Károly megelégelvén a vitákat, kibocsátotta 1731-ben a protestánsokkal szembeni hátrányos megkülönböztetést rendszerbe foglaló Carolina Resolutiót.[418] Ennek egyik fő rendelkezése szerint a közhivatal betöltésének feltételeként „a megrendelt forma szerint" Szűz Máriára és a szentekre utaló esküt kellett tenni. A rendelet a tanúk esküje kapcsán engedte meg kivételesen a „közönséges minta" szerinti – Szűz Máriára és a szentekre történő utalás nélküli – esküt, „nehogy a polgári és bűntetti eljárás akadályt szenvedjen".[419] A közhivatalok viseléséből a protestánsokat nem zárták ki nyíltan, de gyakorlatilag a vallási meggyőződésük feladása nélkül lehetetlenné vált számukra a hivatali pálya, ugyanis a Szűz Máriára és a szentekre való eskütétel ellentétes a protestáns hitelvekkel. Ezt ma „indirekt", azaz „közvetett" hátrányos megkülönböztetésnek nevezzük. A Carolina Resolutio életbe lé-

levő királyi s országos ékszereket semmiféle mesterkedéssel, semmiféle csalással vagy ravaszsággal, és semminemü uton s módon, az országtól, és a törvényesen megkoronázott királytól el nem idegenitem, Isten engem ugy segéljen, a boldogságos szüz Mária s minden szentek.

[417] A témát részletesen ismerteti Marczali Henrik: *Magyarország története a szatmári békétől a bécsi congressusig (1711–1815).* A magyar nemzet története, VIII., I. könyv, VII. fejezet. Bp., 1898. (A hivatkozást köszönöm dr. Fazekas Csaba történésznek.)

[418] Ehhez lásd Kecskeméti Károly: *Szabadságjogok a magyar liberálisok reformterveiben (1790–1848)* című tanulmányában a következőket: „Az országban elterjedt két protestáns felekezet szabad gyakorlatát elvben történelmi kompromisszumok sora garantálta, de a Habsburg hatalom nem tartotta magára nézve feltétlenül kötelezőnek a protestánsok jogállását szabályozó »sarkalatos törvények« betű szerinti megtartását. Bécsben ugyan minden magyart potenciális lázadónak tekintettek, az evangélikusokat és a reformátusokat azonban még a katolikusoknál is veszélyesebbnek tartották. Mind az államérdek, mind személyes meggyőződése arra késztette III. Károlyt, s később Mária Teréziát is, hogy a katolikus hitet államvallássá tegyék egy sok vallású országban. Mindketten rendelkeztek ugyanakkor annyi politikai érzékkel, hogy megelégedjenek a protestánsok elleni szigorú, de áldozatait öngyilkos jellegű lázadásba nem hajszoló diszkriminációval" (http://epa.oszk.hu/00800/00861/00014/2000-1-2-17.html. A letöltés ideje: 2015. december 2.)

[419] Carolina Resolutio 9. pont: „Az esküre vonatkozólag rendeltetik, hogy a birák és más tisztviselők, ügyvédek, addig mig más határoztatik, a megrendelt forma szerént tartoznak az esküt letenni; a tanuk azonban, nehogy a polgári és büntetti eljárás akadályt szenvedjen, csak a közönséges minta szerént eskettetnek meg" (*Corpus Juris Hungarici* CD. CompLex Kiadó, 1999).

[Lásd] még Horváth Mihály: *Magyarország történelme*. VII. köt. Bp., 1873. 167–168. o.: „Az ágostai és helvét hitvallásúak esküjét illetőleg: a bírák, hivatalnokok, ügyvédek a törvényes esküforma [decretale juramentum] szerint, tehát a boldogságos szűz és a szentek említésével teendik le a hitet; a tanúk azonban, nehogy az igazságszolgáltatás e miatt akadályt szenvedjen, csak a közönséges forma szerint fognak megeskettetni." (A hivatkozást köszönöm dr. Fazekas Csaba történésznek.)

pése nagyon sok protestánst fosztott meg hivatalától. Mária Terézia III. Károlyhoz képest további szigorításokat vezetett be a protestánsokra nézve, és megerősítette a hivatalviselés feltételéül a „dekretális" eskü kötelező letételét.[420] A „dekretális" eskü intézménye tehát a 18. században vallási alapon történő diszkriminációt eredményezett, mert a protestánsok feloldhatatlan konfliktusba kerültek: vagy megtagadják vallási meggyőződésüket, és leteszik az esküt, vagy pedig hűségesek maradnak hitelveikhez, de kiszorulnak a közhivatali életpályáról. Mária Terézia fia, II. József idején enyhülés következett be: türelmi rendeletével lehetővé tette, hogy a protestánsok saját hitelveiknek megfelelő hivatali esküt tegyenek le.[421] Így nem kellett lemondaniuk sem vallásukról, sem a közhivatal viseléséről.[422]

A másik figyelemre méltó példa – különösen a vizsgált AB-határozat aktualitása, illetve saját levéltári kutatásaim nyomán is – a nazarénus felekezethez, egy régi protestáns kisegyházhoz kapcsolódik. A nazarénusok az államhatalommal kezdettől fogva két ok miatt kerültek szembe: az állami eskü, valamint a fegyveres katonai szolgálat megtagadása. A nazarénusok az emberölés minden formáját bűnnek tartják, valamint bibliai igékre hivatkozva tartózkodnak az eskütételtől. Emiatt majd másfél évszázadon keresztül joghátrány érte őket, nem kaphatott a felekezet törvényes státust, a hívek pedig üldöztetéseknek, hátrányos megkülönböztetéseknek voltak kitéve. Helyzetük rendezése érdekében többször folyamodtak a hatóságokhoz,[423] de 1977-ig státusuk nem rendeződött.

[420] 1741. évi 4. tc. „*Az Ő királyi szent felsége s az ország karai és rendei előtt letett eskü tartalma pedig a következő: »Mi Ferencz stb. esküszünk az élő Istenre, az ő szentséges szüz anyjára, Máriára, és minden szentekre, hogy Ő királyi szent felsége, legkedvesebb hitvestársunk, Mária Terézia urasszony, Magyar- és Csehország királynője stb. jóváhagyásával s beleegyezésével, a Magyarország és a hozzá kapcsolt részek jeles karai és rendei által, a törvénycikkelyben kifejtett mód, forma és föltételek szerint nekünk fölajánlott társkormányzást és igazgatást elfogadván, azon összes föltételeket és a fönt irott törvénycikkely tartalmát kellőképen, szentül és sértetlenül megtartandjuk. Ugy segitsen minket Isten és minden szentjei«„* (*Corpus Juris Hungarici* CD. CompLex Kiadó, 1999).

[421] Türelmi rendelet (1781): „*Úgy véljük, hogy az igaz keresztényi türelem megerősítéséhez az is hozzátartozik, hogy az ágostai és a helvét hitvallásúak ne legyenek kötelesek másként esküdni, csakis azon esküforma szerint, amely vallásuk hitelveinek megfelel"* (*Corpus Juris Hungarici* CD. CompLex Kiadó. 1999).

[422] *Vallási diszkrimináció a jogtörténetben – mai tanulságok* címmel 2009. május 13–14-én, Budapesten tartott előadásomban is szóltam a dekretális esküről. (A *Vallási sokféleség és a vallási antidiszkrimináció jogi szabályozása – a magyarországi és a határon túli vallási közösségek tapasztalatainak és teológiájának tükrében* c. konferenciát az Oktatási és Kulturális Minisztérium Egyházi Kapcsolatok Titkársága rendezte. Lásd Galik Gábor – Matók Miklós: *Vallási sokféleség és a vallási antidiszkrimináció jogi szabályozása a magyarországi és a határon túli vallási közösségek tapasztalatainak és teológiájának tükrében.* Budapest, 2009. 102–109. o.)

[423] „A nazarénusok (…) 1876-ban adták be először a vallás- és közoktatási tárcához A Krisztusban Hívő Gyülekezetek Vallási és Egyházi Szertartási Szabályai című hitelvi

A II. világháborút követően az állam nemcsak a közalkalmazottaktól, hanem a lelkészektől is elvárta, hogy tegyenek esküt az 1949-es alkotmányra. Erre olyan alapon formált igényt a hatalom, hogy a lelkészek is az államtól kaptak fizetést, ugyanis a rendelet értelmében „a közszolgálat körén kívül működő azok a személyek, akik az állam terhére részesülnek jövedelemkiegészítésben, kötelesek az illetékes miniszter rendelkezéséhez képest a Magyar Népköztársaságra és annak Alkotmányára esküt tenni".[424] Egy 1969-ből származó, a nazarénusok törvényes elismerése iránti kérelmet vizsgáló jogi szakértői vélemény hűen tükrözi a pártállami időszak egyházpolitikáját és jogértelmezését. Az esküvel kapcsolatban a szakértők utaltak arra, hogy az 1949-es alkotmány hatálybalépésével egyidejűleg megállapított esküszövegből a vallásos vonatkozás kimaradt,[425] és ennek következtében 1949-től a közszolgálatban csak az „eskü" volt használatos, a „fogadalom" nem. A szakértők szerint a vallásos jelleg kiiktatásával az esküforma tartalmilag a fogadalomnak felelt meg. Mivel a nazarénusok csak az eskü letételét utasították el, fogadalmat pedig minden további nélkül tettek, a jogi vélemény szerint ez a kérdés megoldódna, ha a nazarénusok hajlandóak lennének a megváltozott tartalmú, tehát a vallásos jelleg nélküli esküt letenni. Ellenkező esetben az állam kényszerülne jogszabály módosításával engedményt tenni, mégpedig a következőképpen: vagy az esküt előíró kormányrendeletben az „eskü" mellé zárójelben a „fogadalom" szót kellene beiktatni, vagy pedig – egy jogászprofesszor által javasolt részmegoldás szerint – a művelődésügyi miniszter az iskolai esküről szóló rendelet olyan értelmezését adná utasításba, hogy a nazarénusok számára váljék lehetővé eskü helyett fogadalom tétele. Ebben az esetben az alapjogszabály módosítására nem lenne szükség, érveltek a szakértők, amire szerintük amúgy sem lett volna sok esély.

A helsinki békefolyamatnak köszönhetően 1976-ban – az alapjogszabály változatlan fenntartása mellett – egy „határozat" született,[426] melyben

és szervezeti szabályzatgyűjteményt. Ügyük fő támogatója az Országgyűlésben akkor Irányi Dániel volt, aki mintegy harminc éven át csaknem évről évre szóba hozta – költségvetési viták során vagy a század vége felé (a liberálisok által kezdeményezett) a vallásszabadsággal kapcsolatos törvényjavaslatokról folytatott parlamenti harcokban – a nazarénusok rendezetlen helyzetét" (Iványi Gábor: *Egy százéves történet vége.* http://beszelo.c3.hu/98/09/13ivany.htm A letöltés ideje: 2015. december 2.).

[424] 4288/1949. (X. 22.) MT számú rendelet, 4204/1949. (175) Korm. számú rendelet.

[425] A Magyarország államformájáról szóló 1946. évi I. törvénycikk két megoldást tartalmazott: vallásos tartalmú esküt, és nem vallásos tartalmú fogadalmat.

[426] A határozatot az Igazságügyi Minisztérium nem hozta nyilvánosságra, hanem az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke tájékoztatta az érintett közösségek vezetőit a fegyver nélküli katonai szolgálat teljesítésének lehetőségéről. A határozat elvileg nem kizárólag a nazarénus gyülekezet számára adta meg a lehetőséget, hanem minden olyan közösség tagja igénybe vehette ezt, ahol a fegyverfogás a hitelvekbe ütközött. Elsősorban a Jehova Tanúi közösség jöhetett számításba, de mivel az ő hitelveik jóval szigorúbbak

biztosították a fegyver nélküli katonai szolgálatot a fegyverfogást hitelvi okokból megtagadók részére, valamint engedélyezték a nazarénusok számára azt (és csakis a nazarénusok számára!), hogy az eskütételt minden hivatalos fórumon fogadalomtétellel helyettesítsék. 1976-ban törvényerejű rendelettel Magyarországon kihirdették az ENSZ 1966-ban elfogadott Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányát, amely magas szinten deklarálta a lelkiismereti és vallásszabadsághoz fűződő jogot.[427] A nazarénusok 1977-ben azért kaptak állami elismerést, hogy a magyar állam bizonyíthassa: Magyarország biztosítja polgárai számára a lelkiismereti és vallásszabadságot.[428]

Közjogi felvetések

Az eskütétel jogi kötelezettsége – az eddigiekből is láthatóan – bőven ad kutatási témát mind a jogtörténészek, mind pedig az alkotmányjogászok számára. Az Alkotmánybíróság határozata kiváló alkalmat nyújt arra, hogy számba vegyük a kötelező eskü, és ezen belül a köztisztviselői eskü hatályos szabályozása kapcsán felvetődő alapjogi kérdéseket. A rendszerváltás óta a köztisztviselői eskü kérdésében most került sor először szélesebb körű alkotmánybírósági vizsgálatra. Nézzük meg, hogy az alkotmánybírósághoz beadott indítványokban említett két problémakör miként ragadható meg a lelkiismereti és vallásszabadság alapjogának fényében!

Amint azt már a bevezetőben felvázoltuk, az indítványokban két, jól elkülöníthető vallási, lelkiismereti probléma jelenik meg. Az egyik az „Isten engem úgy segéljen!" záradékkal függ össze, és már a Ktv. 2001-es módosítását követően azonnal nyilvánosságot kaptak a vele kapcsolatos aggályok. Még a hatálybalépés évében beadvány érkezett az Alkotmánybírósághoz, amelyet több, későbbi beadvánnyal együtt nemrégiben bírált el az Alkotmánybíróság. A záradékkal összefüggő alkotmányos aggályok vizsgálatánál a lelkiismereti és vallásszabadság alapjogán felül a személyes adatok védelméhez fűződő alkotmányos jogot is figyelembe kell ven-

voltak ebben a kérdésben a nazarénusokénál (ők a fegyver nélküli katonai szolgálatot sem vállalják), az állami szervek a Jehova Tanúi részéről az eljárás elutasítására számítottak. Ez a határozat alapvetően tehát a nazarénusok számára tartalmazott „testre szabott" megoldást. Egy 1985-ből származó dokumentum szerint a nazarénusokon és a Jehova Tanúin kívül nem is szándékoztak más vallási közösségekre kiterjeszteni a határozat érvényességét. Lásd Köbel Szilvia: Vallásfelekezetek törvényes elismerése a Kádár-korszakban (*Jogtudományi Közlöny,* 2001/6.).

[427] 1976. évi 8. számú törvényerejű rendelet.

[428] Lásd Köbel Szilvia: Vallásfelekezetek törvényes elismerése a Kádár-korszakban. *Jogtudományi Közlöny,* 2001/6.; *Magyar Tudománytár,* 4. kötet. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 2003. 292. o.

ni. Egy további beadványban fogalmazódott meg a másik, esküvel kapcsolatos lelkiismereti konfliktus. Ez utóbbi magát az „eskü"-t helyezi a középpontba, mégpedig nem is a tartalmára nézve, hanem valójában csak az „eskü" kifejezésre vonatkozóan. Ez a kérdéskör alapvetően nem a Ktv. 2001-es módosításához kötődik, hiszen nem a Ktvm. tette a jogrendszer részévé a köztisztviselői esküt, hanem az már fennáll a Ktv. 1992-es megszületése óta. Sőt, az indítványozó által képviselt egyház, nevezetesen a nazarénus felekezet tagjai számára az eskü letétele mindig is lelkiismereti konfliktust okozott, és nem a Ktvm. által 2001-ben bevezetett „új típusú eskü" elutasításáról van csupán szó. A fentiekben már feleleveníttettük a pártállami időkben ezzel kapcsolatban folytatott küzdelmüket, és utaltunk arra, hogy a nazarénusoknak a kötelező eskü miatt az állammal fennálló konfliktusa szinte egyidős a felekezet kialakulásával.[429]

Jóllehet, a két vizsgált aspektus elkülöníthető, és mint alkotmányjogi kérdés külön-külön is elemezhető, a konfliktusok gyökere azonban egy tőről fakad. Az eskü intézménye „a szolgálat erkölcsi szentesítését jelenti"[430], és – amint az Abh.-ban megfogalmazást nyer – a „közfeladat ellátására irányuló tisztségek betöltése előtti ünnepélyes nyilatkozatok az államhoz való hűség és az alkotmányos rend tiszteletben tartásának követelményét juttatják érvényre"[431]. Az „erkölcsi szentesítés", valamint az állam iránti lojalitást – és tegyük hozzá: általánosságban hűséget – kifejező aktus szorosan kötődik az ember személyiségéhez, világnézetéhez, valamint lelkiismereti és vallási meggyőződéséhez. Az Abh. által adott definíció szerint az eskü nem más, mint „ígéretet tartalmazó nyilatkozat", és egy ilyen nyilatkozat megtétele és annak megtartása elválaszthatatlan az ember erkölcsi alapállásától. Az Alkotmánybíróság egy másik, ez évben született, a katonai szolgálati viszonnyal kapcsolatos határozatában – általános érvénnyel – mutatott rá arra, hogy „[A]z egyén lojalitása az állam iránt nem azonos az állampolgári kötelezettségek teljesítésével, hanem *az állam iránti politikai, erkölcsi többlet-elkötelezettséget jelent*". A gondolatmenet így folytatódik: „A *lojalitás* nem jogi kötelezettség, hanem *a jog által nem szabályozható erkölcsi viszony* (...) A közhivatal ellátásával járó kötelezettségek, feladatok teljesítéséhez az állampolgár személyes, belső többlet-elkötelezettségére is szükség van."[432] Az eskü jogviszonyának jellegével összefüggésben más megközelítésből ugyan, de hasonló következtetésre jutott Szabó Máté Dániel 2001-ben, amikor azt írta, hogy az eskü szövegében foglalt

[429] Lásd Eötvös Károly: *A nazarénusok*. Budapest, 1904 (http://mek.niif.hu/00600/00645/00645.htm A letöltés ideje: 2015. december 2.).
[430] Lásd *CompLex Jogtár Plusz* – a Ktv.-hez fűzött magyarázatként, BH, 1998. 614. o.
[431] Abh. III. 2.3.
[432] 52/2009. (IV. 30.) AB-határozat.

„kötelezettségek" mind egyenként már más helyen „törvényben foglaltak, normatív módon meghatározottak", és ennek megfelelően a köztisztviselő kötelességszegése esetén ezen jogszabályok alapján történhet a felelősségre vonás, nem pedig „esküszegés" címén. Az említett szerző úgy foglalt állást, hogy mindezek miatt „az eskü (...) a közszolgálati jogviszony díszítőeleme", és esetleg az arra való igény, hogy „a közszolgálati erkölcsöt szentesítse valamilyen ünnepélyes, pátosszal teli esemény".[433] Úgy gondolom, hogy a lojalitással és az eskü jogviszony-jellegével kapcsolatban leírtak minden, államilag előírt esküre alkalmazhatóak, függetlenül attól, hogy milyen szolgálathoz, illetőleg jogviszonyhoz rendeli a jog. Hozzátehetjük, hogy alapjában véve ezt a lojalitás-értelmezést alkalmazhatjuk az állampolgársági esküre is, azzal a nyilvánvaló különbséggel, hogy ebben az esetben nincs szó közfeladat ellátásáról és szolgálati jogviszonyról. A fenti okfejtés hátterén nem csodálkozhatunk azon, hogy az eskütétel komoly lelkiismereti kérdéseket vet fel. Éppen emiatt a jogalkotónak nagyon körültekintően kell eljárnia abban, hogy az esküből fakadó lelkiismereti konfliktusok feloldhatóak legyenek, és ne okozzanak meghasonlást az állampolgároknak. Ha a történelmi előzményeket és a rendszerváltást követően a köztisztviselői esküvel kapcsolatosan megfogalmazott vallási, lelkiismereti problémákat tekintjük, akkor láthatjuk, hogy sokszor alapvetően nem a lojalitás kinyilvánításának ténye teremt vitát, hanem annak kötelezően előírt kifejezési módja okoz egyesek, vagy akár egész vallási közösségek számára meghasonlást.

A) Először nézzük meg, hogy az „Isten engem úgy segéljen!" záradék milyen alkotmányos kérdések megvizsgálását teszi szükségessé! Az „Isten engem úgy segéljen!", azaz a vallásos meggyőződésre utaló záradék – közismert okokból – 1949 óta nem szerepelt a magyar jogszabályokban. Annak ellenére, hogy az 1949-es Alkotmány, valamint a polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmányát kihirdető 1976. évi 8. számú törvényerejű rendelet biztosította mindenki számára a lelkiismereti és vallásszabadságot, az állam által előírt eskü szövegének a végén még szóban is tilos volt a vallásos jellegű záradékkal megerősíteni az esküt a letételekor, még akkor is, ha az eskütevő vallási meggyőződése ezt kívánta volna. A rendszerváltás után az egyes közfeladatokhoz, illetve az állampolgárság megszerzéséhez előírt kötelező esküre vonatkozóan is új szabályozások születtek, és igen változatos képet mutattak a különböző megoldások. Nem lett egységes a jogrendszer az eskü kérdésében. Míg egyes esetekben megtalálható a jogszabály szövegében az „Isten engem úgy segéljen!" záradék, addig más esetekben a normaszöveg ma sem tartalmazza ezt. Először az

[433] Lásd Szabó Máté Dániel: Alkotmányossági kérdések a köztisztviselői eskü záradékával kapcsolatban. *Fundamentum*, 2002/1.

állampolgársági esküt szabályozó törvénybe került bele az „Isten engem úgy segéljen!" záradék.[434] A köztisztviselői törvényben (Ktvm.) 2001-ben jelenik meg ez a kiegészítés. A Ktv. módosítására irányuló törvényjavaslat általános indokolása szerint „[A]z esküszöveg kiegészítése az eskütevő vallásos meggyőződésének kifejezését is lehetővé teszi", majd a részletes indokolásban azt olvashatjuk, hogy „a lelkiismereti szabadság alkotmányos jogának érvényesítése miatt" módosul az eskü szövege.[435]

Az igaz, hogy ma nem minden esküszöveget követ a normaszövegben ez a záradék, a rendszerváltás után azonban már – a pártállami korszakkal ellentétben – semmi sem tiltotta, tiltja az eskütevőnek, hogy lelkiismereti vagy vallási meggyőződésének megfelelően az eskü kötelezően előírt szövegének elmondása után hozzátegye azt, hogy „Isten engem úgy segéljen!", vagy pedig más, lelkiismereti meggyőződése szerinti záradékot.[436] A rendszerváltáskor teljesen átalakított Alkotmány a lelkiismereti és vallásszabadságról úgy rendelkezett, hogy bárki szabadon kinyilváníthatja, megvallhatja hitét, illetve tartózkodhat annak kinyilvánításától.[437] Tehát ezen alkotmányos védelem alapján a normaszöveg külön nevesítése nélkül is megilletett, és ma is megillet mindenkit az a jog, hogy esküjét a lelkiismerete által megkövetelt módon erősítse meg. Ezt a véleményt osztja Schanda Balázs is, amikor egyik tanulmányában azt írja, hogy a vallásszabadság joga azok esetében is kiterjed arra, hogy „esküjüket egy fohásszal is megerősítsék", akikre vonatkozóan a jogszabály nem tartalmazza ezt a kitételt, és „az esküt vevő ezt nem kifogásolhatja, amennyiben a jogszabály által előírt esküforma maga szövegszerűen elhangzik" – teszi hozzá az említett szerző.[438]

Feltehetjük azt a kérdést, hogy ha az Alkotmányban deklarált lelkiismereti és vallásszabadság joga minden egyéb törvényi előírás nélkül is lehetőséget ad az esküt megerősítő vallásos meggyőződés kinyilvánítására, nem korlátozza-e a lelkiismereti és vallásszabadságot specifikusan e kiegészítés lehetőségének törvénybe foglalása. Mivel az „Isten engem úgy segéljen!" zárófohász tipikusan a keresztény valláshoz és hagyományhoz köthető, és a fordulat éve előtti jogszabályok is ezt tartalmazták, felvetődik, hogy más vallású, nem keresztény eskütevőknek, illetve nem vallásos egyéneknek van-e lehetőségük a saját vallási, lelkiismereti meggyőződésük szerinti kiegészítést megtenni.[439] Továbbmenve, nem sérti-e ezek alapján e kiegészítés törvénybe foglalása az állam világnézeti semlegességét, valamint a felekezetek, nézetrendszerek egyenjogúságát? Nem abból indul-e ki a törvényalkotó, hogy aki vallásos, az csak ebben a formában kívánja megerősíteni esküjét, és nem írja-e elő ezáltal a jogalkotó, hogy aki vallásos, az ilyen formában erősítse meg esküjét? Nem sugallja-e a jogalkotó a vallásos eskütevőnek a „meggyőződése szerint" szófordulattal azt, hogy a meggyőződését mindenképpen nyilvánítsa ki?[440] Nyilvánvaló, hogy az Alkotmány biztosította lelkiismereti és vallásszabadság joga mindenki számára garantálja az eskü lelkiismerete szerinti kiegészítését, és ebben a Ktv. jelenleg hatályos szabálya sem korlátozhat senkit, ugyanis az Alkotmány biztosította szélesebb jogi garanciát nem lehet alkotmányosan szűkíteni alacsonyabb szintű jogforrással. Abban az esetben, ha csak ez a formula szerepel a törvényszövegben, akkor ebből – szigorú alkotmányossági mércén mérve – logikusan az következik, hogy a jog nem kezeli egyenlőképpen a különböző meggyőződéseket. Még akkor is szükséges végiggondolni ezt, ha történetesen Magyarországon az „Isten engem úgy segéljen!" zárófohász „bevett"-nek minősül, és a vallásos (vagy ezt a hagyományt tisztelő) polgárok többségnek ez megfelel. A szigorú alkotmányossági mércét maga az Alkotmányunk indokolja, mely határozottan az állam és az egyház szétválasztását deklarálja, és ebből kifolyólag az állam világnézetileg semleges kell, hogy legyen.[441]

Az „Isten engem úgy segéljen!" kiegészítéssel kapcsolatban további alkotmányos probléma az eskütevés gyakorlati oldalában mutatkozik meg. A Ktv. előírja, hogy az esküt szóban kell megtenni, és azt írásban is meg kell erősíteni. Az írásbeli megerősítésnél adódik a kérdés, hogy a kiegészítés része-e az esküszövegnek, és ha igen, akkor szerepel-e az esküokmányon az, hogy élt-e az eskütevő a kiegészítés lehetőségével vagy sem, és ez az információ így bekerül-e az eskütevő személyi anyagába, amelyet a munkáltató tárol. A vitát konkrétan az váltotta ki 2001-ben, hogy a Ktvm. hatálybalépését követően lezajló eskütevések alkalmával több munkáltató az írásbeli rögzítést úgy oldotta meg, hogy két különböző esküformula készült el: az egyiken szerepelt a kiegészítés, a másikon nem. Az eskütevőtől megkérdezték, hogy melyik formula szerint kíván esküt tenni, és a választott formula szerinti esküokmányt kellett aláírni, és az bekerült az alkalmazottnak a munkáltató által kezelt személyi anyagába.

[434] A magyar állampolgárságról szóló 1993. évi LV. törvény.

[435] T/3690. számú iromány.

[436] Göncz Árpád 1990. augusztus 3-án frissen megválasztott köztársasági elnökként fűzte először a hivatalos esküszöveghez nem tartozó „Isten engem úgy segéljen!" formulát államfői esküjéhez.

[437] 1989. évi XXXI. tv. az Alkotmány módosításáról.

[438] Lásd Schanda Balázs: Az eskü a mai magyar közjogban. *Iustum Aequum Salutare,* 2006/3–4.

[439] A nazarénus felekezet példájából láthatjuk, hogy még a kereszténységen belül sem teljesen egységes a felfogás az esküt illetően.

[440] Hasonló kérdéseket vet fel Szabó Máté Dániel is már fentebb említett cikkében. Ő határozottan amellett foglal állást, hogy az esküszöveget követő záradék korlátozza a lelkiismereti és vallásszabadságot.

[441] Lásd: 4/1993. (II. 12.) AB-határozat.

A Ktvm. hatálybalépését követően két ellenzéki országgyűlési képviselő beadványt intézett az adatvédelmi biztoshoz, és állásfoglalást kértek az esküszöveggel, pontosabban az írásban megerősített esküokmánnyal kapcsolatban.[442] Álláspontjuk szerint sérül az eskütevők személyes adatai védelméhez fűződő joga azzal, hogy az általuk aláírt esküokmány az „Isten engem úgy segéljen!" mondattal vagy a nélkül részévé válik a köztisztviselő személyi anyagának. Az aláírt esküokmány alapján pedig szerintük következtetni lehet az eskütevő világnézeti meggyőződésére, amely szenzitív adatnak minősül. Az adatvédelmi biztos jogkörében eljárva Lenkovics Barnabás akkori általános ombudsman vizsgálta meg a beadványt. Állásfoglalásában kifejtette, hogy „az Isten engem úgy segéljen!" szövegrész választása és akár szóban, akár írásban történő kinyilvánítása esetén sem tudhatja senki, hogy az eskütevő miféle meggyőződését tükrözi". Az ombudsman ezt a megállapítását azzal indokolta, hogy „[M]ivel a tradicionális szöveg választását vagy nem választását motiválhatja vallási, jogi, etikai, filozófiai, hivatali-hivatásbeli, tradicionális, vagy bármely más személyes meggyőződés, illetőleg ezek közül több is, egyik megoldás sem érinti az állam és az egyház – mint két nagy társadalmi intézményrendszer – egymástól való elválasztását, a személyes (szubjektív, legbensőbb) döntés sem egyikkel, sem a másikkal direkt kapcsolatba nem hozható". Azt elismeri ugyan, hogy az olyan esküokmányban, „amely az eskütevő választásának megfelelően tartalmazza vagy nem tartalmazza az »Isten engem úgy segéljen!« mondatot, különleges adat szerepel, mert általánosságban alkalmas lehet az érintett lelkiismereti meggyőződésre vonatkozó következtetés levonására is". Megjegyzi azonban, hogy „az ilyen következtetés konkrétan, az eskütevő személyére vonatkozóan objektíve nem lehet egzakt és egyértelmű, mivel egy nem vallásos ember is mondhatja a törvényi szöveget, ha az eskü ünnepélyessége, a tradíciók tisztelete vagy bármely más lelkiismereti meggyőződés okán ezt fontosnak érzi". Így szerinte ez a megoldás nem áll ellentétben az adatvédelmi törvénnyel, és „a választási lehetőség folytán pedig törvényi kényszerről sincs szó". Megállapítja, hogy „ezért nem alkotmányellenes az sem, hogy a törvény szerint az esküokmány a személyi anyag részét képezi", és nem kell megsemmisíteni utólag a különböző változatban elkészített esküokmányokat sem.

Az ombudsmani állásfoglalást követően a beadványt készítő képviselők még abban az évben az Alkotmánybírósághoz fordultak a köztisztviselői eskü záradékával kapcsolatos alkotmányossági aggályaik miatt. Az

[442] 615/A/2001. (Eredeti honlap a 2011. december 31-ei állapot szerint, ma már nem érhető el http://abiweb.obh.hu/abi/index.php?menu=kereses&dok=615_A_2001&nyomtat=1.) Lásd: http://abi.atlatszo.hu/index.php?menu=beszamolok/2001/M/1/1&dok=615_A_2001 a letöltés ideje: 2015. december 2. Lásd még: Alkotmánysértő köztisztviselői eskü? *HVG,* 2001. szeptember 13.

ombudsman állásfoglalására és az AB-hoz intézett beadványra reflektálva Szabó Máté Dániel – a már hivatkozott tanulmányában – amellett foglalt állást, hogy a záradék elmondása „akkor is a vallásos vagy más meggyőződésre utaló személyes adat, ha az eskütevő csak az esemény ünnepélyességének, fényének emelése céljából teszi azt hozzá a kötelező szöveghez". A szerző az ombudsmannal ellentétben úgy gondolja, hogy ahol „kétféle esküokmány közül kellett választani, ott ma törvénysértően kezelik az emberek vallásos meggyőződésére vonatkozó adatokat, az ilyen okmányokat legjobb volna megsemmisíteni". Szabó a jogellenes adatkezelés elkerülése érdekében olyan megoldást látna megfelelőnek, hogy az esküokmány a törvény szövegének pontos átvételével készülne el, „úgy, hogy az tartalmazza »az eskütevő meggyőződése szerint« kitételt és az »Isten engem úgy segéljen!« záradékot is". Szerinte így „az esküokmány nem szolgálhat következtetés alapjául, hiszen ebben az esetben az eskütevőnek – legalábbis írásban – nem kell nyilatkoznia meggyőződéséről, az az ő titka marad, hogy a meggyőződése alapján a záradék reá nézve érvényes-e vagy sem".[443] Ezzel szemben egy bírósági értelmezés arra az álláspontra helyezkedett, hogy a záradékkal kapcsolatban felvetődő „adatvédelmi követelményeknek (...) úgy lehet eleget tenni, hogy kétféle esküokmány készül, az egyik tartalmazza az »Isten engem úgy segéljen!« kitételt, a másik nem, de a nevet a köztisztviselőnek saját kezűleg kell kitöltenie a választása szerinti okmányon és aláírásával ellátnia". Majd további megoldási lehetőségként az állásfoglalás úgy folytatódik, hogy „az is jogszerűnek tekinthető, ha az esküokmány nem tartalmazza a kérdéses kitételt, de helyet hagy ahhoz, hogy e mondatot a köztisztviselő saját kezűleg ráírja az esküokmányra, és egyúttal hozzájárulását adja ahhoz, hogy az okmány személyi anyagában ebben a formában kezeljék". Az értelmezés szerint minderre – tegyük hozzá, hogy kiterjesztően értelmezve – „az adatvédelmi jogszabályok nyújtanak lehetőséget, mivel az érintett hozzájárulásával a személyi anyagban (iratok között) a köztisztviselő bármely (szenzitív) adata kezelhető".

Az a kérdés, hogy a záradék része-e az esküszövegnek, szintén vita tárgyát képezte ebben a körben. A Magyar Köztársaság alkotmányos berendezkedéséből, nevezetesen az állam és az egyház szétválasztásának deklarációjából és az állam világnézeti semlegességéből kiindulva, a kötelező állami esküt nek nem lehet semmiféle vallási vagy más lelkiismereti meggyőződést feltételező, előíró tartalma. Ez abban az esetben is igaz, ha a törvény választási lehetőséget ad az eskütevőnek arra nézve, hogy hozzáteszi-e záradékot vagy sem. Az eskü azáltal lesz érvényes, hogy az eskütevő elmondja a kötelező esküszöveget, és az érvényességet nem befolyásolja az, hogy hozzátette-e a záradékot. Az érvényesség oldaláról nézve

[443] Lásd Szabó Máté Dániel: Alkotmányossági kérdések a köztisztviselői eskü záradékával kapcsolatban. *Fundamentum,* 2002/1.

is egyértelmű, hogy a záradék nem része az esküszövegnek.[444] Így tehát az írásbeli megerősítésnek csakis olyan megoldása egyeztethető össze az Alkotmánnyal, amellyel az esküokmány még a záradékot hozzáfűző eskütevők számára sem „záradékos" formában válik érvényessé.

B) Térjünk át a másik, nevezetesen az eskü és/vagy fogadalom kérdéskör áttekintéséhez! A fentiekben már megfogalmaztuk az alapproblémát: az „eskü" kifejezés használatával szembeni, lelkiismereti, vallási meggyőződés alapján emelt kifogás.

Az állam iránti lojalitás kinyilvánításának általában két „formája" használatos Magyarországon és más országokban egyaránt: eskü vagy fogadalom. Jelen tanulmányban nem vállalkozom az ezzel kapcsolatos hazai és külföldi szabályozások teljes áttekintésére, csupán néhány megállapítást tennék.

Magyarországon a 19. század második felében jelenik meg a különböző eskütételeket szabályozó törvényekben az eskü mellett alternatívaként a fogadalom.[445] Ennek magyarázata – az állam és az egyház kapcsolatában a reformkorban bekövetkezett változás nyomán – az esküvel szembeni más lelkiismereti meggyőződés tiszteletben tartása volt. Mivel az eskünek az akkori általánosnak mondható közfelfogás szerint vallásos jelentése volt, a fogadalom szolgált alternatívaként azok számára, akik nem vallásos jellegű esküt, nyilatkozatot szerettek volna tenni. Sőt, egyes törvények megfogalmazása szerint a jogalkotó azokra volt tekintettel a fogadalom lehetőségének megteremtésével, akiknek „az eskü vallási meggyőződésével ellenkezik".[446] Tehát a jogalkotó figyelembe vette azt is, ha valakinek az esküvel kapcsolatban a vallási meggyőződése eltér a törvényben foglaltaktól. A törvények által biztosított alternatív nyilatkozattételi lehetőség következtében nem kellett lemondaniuk sem bizonyos tisztségekről, foglalkozásokról azoknak sem, akiknek az eskütétel lelkiismereti konfliktust jelentett.[447] A 19. századi esküformuláknak része volt az Istenre való hivatkozás,

[444] Lásd *CompLex Jogtár Plusz* – a Ktv.-hez fűzött magyarázatként, BH 1998. 614. o.

[445] A teljesség igénye nélkül: 1874. évi XXXV. törvénycikk a királyi közjegyzőkről; 1877. évi XXII. törvénycikk a kisebb polgári peres ügyekben való eljárásról; 1879. évi L. törvénycikk a magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről; 1886. évi XXI. törvénycikk a törvényhatóságokról; 1893. évi XXXIII. törvénycikk Budapest székes főváros kerületi elöljáróságairól; 1894. évi XXXIII. törvénycikk az állami anyakönyvekről; 1911. évi I. törvénycikk a polgári perrendtartásról.

[446] Pl. a törvényhatóságokról szóló 1886. évi XXI. törvénycikk 86. §-ában azt olvashatjuk, hogy ha a megválasztott tisztviselő „azt nyilvánítaná, hogy *az eskü vallási meggyőződésével ellenkezik*, a következő fogadalmat kell letennie:". Hasonló megfogalmazást találunk a polgári perrendtartásról szóló 1911. évi I. törvénycikkben is: „A ki azt állítja, hogy *az eskü vallási meggyőződésével ellenkezik*, eskü helyett ünnepélyes fogadással erősíti meg vallomását."

[447] Továbbá nem került konfliktusba lelkiismeretével a peres eljárások során sem.

egyes esetekben két tekintetben is: az esküszöveg elején „esküszöm az élő (a mindenható és mindentudó) Istenre", a végén pedig az „Isten engem úgy segéljen!" záradék szerepelt.[448] Így volt ez egészen 1949-ig, amikor az eskü intézményét a pártállami hatalom deszakralizálta, megszüntette a vallásos jellegű hivatkozást, valamint az alternatíva lehetőségét. Ám a szocialista jogrendszerben Magyarországon az államhoz való hűség kifejezésére nem a fogadalom, hanem az eskü kifejezés honosodott meg.[449] A rendszerváltás után továbbra is a – jogalkotó oldaláról nézve – vallásos jelleg nélküli eskü intézménye maradt a jogrendszerben. Először 1993-ban az állampolgársági törvény vezette be újra a megkülönböztetett két formulát, az esküt az „Isten engem úgy segéljen!" záradékkal, valamint a záradék nélküli fogadalmat. Akkor a jogalkotó abból a háború előtti felfogásból indult ki, hogy aki állampolgársági esküt tesz, az vallásos, és az feltétlenül hozzáteszi a záradékot is, ugyanis a törvény szerint az esküszöveghez a záradék is hozzátartozik. Aki pedig fogadalmat tesz, az nem fűzi (és nem is fűzheti) hozzá a záradékot, mert a törvény értelmében a fogadalom szövegéből ez hiányzik.[450] Ez a háború (pontosabban 1949) előtti[451] kettős kodifikációs megoldás feléledése azonban nem vált általánossá a jogrendszerben. Az ez ellen tiltakozó képviselők azzal érveltek a parlamentben, hogy ezzel a szabályozással a világnézet kirakatba kerül. Az esküt tartalmazó egyes jogszabályokban ezt követően némely esetben megjelent a „fogadalom" mint alternatíva, és fakultatív módon az „Isten engem úgy segéljen!" záradék, amely nem képezi szerves részét az eskünek. Ezekben az esetekben nem kapcsolódik össze az eskü a vallásos meggyőződésre utaló záradékkal, tehát valaki tehet esküt akár záradék nélkül, illetve tehet fogadalmat záradékkal is, ugyanis a záradék nem része az eskü/fogadalom szövegének, annak érvényességét nem érinti. A vallásos meggyőződésre utaló záradékhoz hasonlóan, az eskü melletti alternatív fogadalom kérdésében sem lett

[448] Lásd ezzel kapcsolatban a dekretális esküvel kapcsolatban leírtakat is, miszerint a vallásos tartalmú közhivatali eskünek volt olyan változata is, amely a protestánsok számára komoly lelkiismereti konfliktust okozott.

[449] Lásd ezzel kapcsolatban a nazarénusok küzdelmét a pártállami időkben.

[450] A magyar állampolgárságról szóló 1993. évi LV. törvény 7. § (4) bekezdése tartalmazza az eskü, illetve a fogadalom szövegét: „Az állampolgársági eskü szövege: »Én (...) esküszöm, hogy Magyarországot hazámnak tekintem. A Magyar Köztársaságnak hű állampolgára leszek, Alkotmányát és törvényeit tiszteletben tartom és megtartom. Hazámat erőmhöz mérten megvédem, képességeimnek megfelelően szolgálom. Isten engem úgy segéljen!« Az állampolgársági fogadalom szövege: »Én (...) fogadom, hogy Magyarországot hazámnak tekintem. A Magyar Köztársaságnak hű állampolgára leszek, Alkotmányát és törvényeit tiszteletben tartom és megtartom. Hazámat erőmhöz mérten megvédem, képességeimnek megfelelően szolgálom.«" Az (5) bekezdés kimondja: „[A]z állampolgársági eskü és az állampolgársági fogadalom egyenértékű."

[451] A Magyar Köztársaság államformájáról szóló 1946. évi I. törvénycikk még ezt a megoldást tartalmazta.

egységes a jogrendszer. Míg egyes szabályok lehetővé teszik az eskü helyett fogadalom letételét azáltal, hogy zárójelben az eskü/esküszöm mellett ott van a fogadalom/fogadom kifejezés is (illetve két formula van), addig más jogszabályokban nem találunk ilyen alternatívát.[452]

Gondoljuk végig: az 1949 előtti szabályozás abból indult ki, hogy a vallásos polgárok esküt tesznek, a nem vallásosak pedig fogadalmat. 1949 előtt az állam és az egyház nem volt szétválasztva Magyarországon, a lelkiismereti és vallásszabadság alapjogát nem garantálták széleskörűen magas szintű jogszabályok (alkotmány), illetve nemzetközi egyezmények, továbbá az állami hivatalos iratokban törvényesen szerepelhetett a vallási hovatartozás megjelölése. Így tehát a kettős megoldás megfelelt az akkori alkotmányos berendezkedésnek. A rendszerváltást követően azonban a jogalkotóknak több alkotmányos szempontot is figyelembe kellett venniük. 1990 óta az állam és az egyház barátságos elválasztásának, az állam ideológiai semlegességének alkotmányos elve tilt bárminemű vallási ho-

[452] Néhány példa, a teljesség igénye nélkül:

„2008. évi XXVII. törvény egyes közjogi tisztségviselők esküjéről és fogadalmáról.

1. § (1) Törvény eltérő rendelkezése hiányában – az Országgyűlés tisztségviselője, valamint az országgyűlési bizottság tagja és tisztségviselője kivételével – az Országgyűlés által megválasztott személy (a továbbiakban: közjogi tisztségviselő) a megválasztását követően, az Országgyűlés előtt a következő szöveggel *esküt vagy fogadalmat* tesz: Én, *(a megválasztott közjogi tisztségviselő neve)* esküszöm, hogy hazámhoz, a Magyar Köztársasághoz és annak népéhez hű leszek; az Alkotmányt a többi jogszabálylyal együtt megtartom és megtartatom; a tudomásomra jutott titkot megőrzöm; *(a tisztség megnevezése)* tisztségemből eredő feladataimat a Magyar Köztársaság fejlődésének előmozdítása és az Alkotmány érvényesülése érdekében lelkiismeretesen teljesítem.

(A megválasztott közjogi tisztségviselő meggyőződése szerint)

Isten engem úgy segéljen!

(2) Az eskü vagy fogadalom tételéről a közjogi tisztségviselő okmányt ír alá."

„1998. évi XI. törvény az ügyvédekről

16. § (1) Az ügyvéd a kamarai felvételét követő egy hónapon belül a kamara elnöke előtt *esküt* tesz.

(2) Az eskü szövege a következő:

„Én, (...) esküszöm, hogy ügyvédi hivatásomat az ügyfelem érdekében, a Magyar Köztársaság Alkotmánya és jogszabályai szerint lelkiismeretesen gyakorlom, és az ennek során tudomásomra jutott titkot megőrzöm. *(Az esküttevő meggyőződése szerint)* Isten engem úgy segéljen."

„1996. évi I. törvény a rádiózásról és televíziózásról

A Testület tagja hivatalba lépése alkalmával az Országgyűlés elnöke előtt az alábbi szövegű *esküt* teszi:

„Én .... esküszöm, hogy az Országos Rádió és Televízió Testület tagjaként (elnökeként) az Alkotmányt és a törvényeket megtartom, megbízatásomhoz híven, a

szólás- és a sajtószabadság érvényesítésére törekszem. Feladataimat részrehajlástól mentesen fogom ellátni."

„1991. évi XLI. törvény a közjegyzőkről

Az *eskü* szövege a következő: *„Becsületemre és lelkiismeretemre esküszöm*, hogy a Magyar Köztársasághoz hű leszek, az Alkotmányt és az alkotmányos jogszabályokat megtartom, a hivatali és magántitkot megőrzöm, és közjegyzői kötelességeimet lelkiismeretesen teljesítem."

„1996. évi XLIII. törvény a fegyveres szervek hivatásos állományú tagjainak szolgálati viszonyáról

39. § (1) A szolgálati viszony a hivatásos állományba való felvétellel és annak elfogadásával határozatlan időre létesül. A hivatásos állományba kinevezett személy esküt, illetve fogadalmat tesz, melyeknek szövegét a törvény *3. számú melléklete* tartalmazza.

A rendőrség hivatásos állományának esküje

Az eskü szövege:

„Én (...) a Magyar Köztársaság (...) tagja esküszöm, hogy a Magyar Köztársaság alkotmányához, törvényeihez és más jogszabályaihoz híven, becsületesen teljesítem kötelességemet. Elöljáróim és feljebbvalóim parancsainak engedelmeskedem.

Esküszöm, hogy hazám alkotmányos és törvényes rendjét, nemzetünk biztonságát, ha kell, életem kockáztatásával is hűségesen megvédem. Mindenkor az állampolgári jogok érvényesítését tartom szem előtt, és a nép érdekeinek megfelelően járok el.

Esküszöm, hogy elöljáróimat, munkatársaimat megvédem, fegyveremet, felszerelésemet megóvom.

A szolgálati ismereteket elsajátítom. A rendet és fegyelmet minden törvényes eszközzel fenntartom. Alárendeltjeimről a legjobb tudásom szerint gondoskodom, őket öntudatos hazafiakká, a népek kölcsönös tiszteletére nevelem. Minden erőmmel, törekvésemmel, tudásommal a Magyar Köztársaság fejlődését szolgálom.

Az állam- és szolgálati titkot híven megtartom. Szolgálatban és szolgálaton kívül példamutatóan viselkedem."

Az 1. § (1) bekezdés hatálya alá tartozó egyéb rendvédelmi szervek és a polgári nemzetbiztonsági szolgálatok hivatásos állományának esküje, illetve fogadalma

Az eskü szövege:

„Én (...) a Magyar Köztársaság (...) tagja esküszöm, hogy hazámhoz, a Magyar Köztársasághoz hű leszek; az Alkotmányt és az alkotmányos jogszabályokat megtartom; a szolgálati kötelezettségeimet, ha kell, életem kockáztatásával is teljesítem. A rendet és a fegyelmet minden törvényes eszközzel fenntartom. Elöljáróimat, munkatársaimat megvédem, fegyveremet, felszerelésemet megóvom.

A szolgálati ismereteket elsajátítom. Elöljáróim és feljebbvalóim utasításainak engedelmeskedem. Az alárendeltjeimről a legjobb tudásom szerint gondoskodom. Az állam- és szolgálati titkot megőrzöm, kötelezettségeimet részrehajlás nélkül, lelkiismeretesen, kizárólag a jogszabályoknak megfelelően, pontosan, a legjobb tudásom szerint teljesítem.

Esküszöm, hogy minden erőmmel, törekvésemmel, tudásommal a Magyar Köztársaság javát szolgálom."

A fogadalom szövege:

„Én (...) a Magyar Köztársaság (...) tagja fogadom, hogy hazámhoz, a Magyar Köztársasághoz hű leszek; az Alkotmányt és az alkotmányos jogszabályokat megtartom; a szolgálati kötelezettségeimet, ha kell, életem kockáztatásával is teljesítem. A rendet

vatartozással kapcsolatos állami regisztrációt[453], a lelkiismereti és vallásszabadság alapjoga pedig szélesebb jogi garanciákkal védett. Ennélfogva a jogalkotónak is differenciáltabban kell kezelnie ezt a kérdést. Az „Isten engem úgy segéljen!" záradékkal kapcsolatban felmerülő adatvédelmi aggályok a fogadalom mint alternatíva esetében szintén felmerülhetnének, ha a háború előtti megoldás válna általánossá az esküt rendező különböző jogszabályokban. Mivelhogy a jogalkotásban nem ez az irány erősödött meg, a fogadalom mint alternatíva lehetőségének hiánya egy másik alapjogi problémára terelheti inkább a figyelmünket, és annak fontosságára mutat rá, hogy a jogalkotó még körültekintőbben járjon el a szabályozás kialakításánál.

A rendszerváltás utáni magyar jogrendszer kötelező eskütételt bizonyos tisztségek betöltése, illetőleg jogviszony létrejötte feltételeként ír elő. Ettől némiképp különbözik az állampolgársági eskü (fogadalom). Abban az esetben, ha valakinek az eskütétel vallási vagy más lelkiismereti meggyőződésével ellenkezik, az illető eleshet bizonyos tisztségek betöltésétől vagy foglalkozástól, illetőleg nem kaphat állampolgárságot. Ezáltal hátrányos helyzetbe kerül a vallási vagy más meggyőződése miatt, amit pedig az Alkotmány antidiszkriminációs, 70/A. §-a egyértelműen tiltott, és az Alaptörvény XV. cikkének (2) bekezdése is tilt.[454] Tisztázni kell azonban e kérdés kapcsán egy fontos szempontot. Alapvetően az államhatalom iránti lojalitás kinyilvánítása vagy pedig annak csak egy bizonyos módja okozza

és a fegyelmet minden törvényes eszközzel fenntartom. Elöljáróimat, munkatársaimat megvédem, fegyveremet, felszerelésemet megóvom.

A szolgálati ismereteket elsajátítom. Elöljáróim és feljebbvalóim utasításainak engedelmeskedem. Az alárendeltjeimről a legjobb tudásom szerint gondoskodom. Az állam- és szolgálati titkot megőrzöm, kötelezettségeimet részrehajlás nélkül, lelkiismeretesen, kizárólag a jogszabályoknak megfelelően, pontosan, a legjobb tudásom szerint teljesítem.

Fogadom, hogy minden erőmmel, törekvésemmel, tudásommal a Magyar Köztársaság javát szolgálom."

[453] A lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV. törvény 3. § (2) bekezdés így szólt: „Állami (hatósági) nyilvántartásba vallási és más meggyőződésre vonatkozó adatot felvenni nem szabad"; A lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról szóló 2011. évi CCVI. törvény 5. § (1) bekezdése kimondja, hogy „a lelkiismereti és vallásszabadság jogával összefüggésben állami hatóság által különleges adat nem gyűjthető".

[454] Alkotmány 70/A. § (1) A Magyar Köztársaság biztosítja a területén tartózkodó minden személy számára az emberi, illetve az állampolgári jogokat, bármely megkülönböztetés, nevezetesen faj, szín, nem, nyelv, vallás, politikai vagy más vélemény, nemzeti vagy társadalmi származás, vagyoni, születési vagy egyéb helyzet szerinti különbségtétel nélkül; Alaptörvény XV. cikk (2) bekezdés: „Magyarország az alapvető jogokat mindenkinek bármely megkülönböztetés, nevezetesen faj, szín, nem, fogyatékosság, nyelv, vallás, politikai vagy más vélemény, nemzeti vagy társadalmi származás, vagyoni, születési vagy egyéb helyzet szerint különbségtétel nélkül biztosítja."

a lelkiismereti konfliktust? Nyilvánvalóan a jognak is különbséget kell tennie aközött, ha valaki teljes egészében elutasítja a lojalitás kinyilvánítását, és aközött, ha a kinyilvánításnak csak bizonyos formai elemei ellen tiltakozik. Az állam részéről jogos elvárás, hogy ha valaki közfeladat ellátására vállalkozik, vagy közhatalmat gyakorol – és ennélfogva közpénzekből kapja a fizetését vagy tiszteletdíját –, ígérje meg nyilvánosan, hogy hűséges lesz az alkotmányos rendhez. Ez a többlet-elkötelezettség elvárható. A lelkiismereti és vallásszabadság alapjogából azonban az következik, hogy az államnak türelmességet kellene tanúsítani abban a kérdésben, hogy milyen formában követeli meg a lojalitás kinyilvánítását. A lojalitás kinyilvánítása ugyanis a jognak erkölcsi eleme, amely az ember személyiségéhez szorosan kapcsolódik. Csak olyan hűségnyilatkozat betartása várható el bárkitől is, amelyet az illető lelkiismereti meggyőződésével összhangban mondott el.

A nazarénus felekezet problémája a fentiek végiggondolása nyomán válik érthetővé. Az egyház képviselője azért fordult az Alkotmánybírósághoz, mert hitelveik értelmében tilos bármiféle esküt tenni. Ez a tilalom még a házasságkötésre alkalmazott „eskü"-re is kiterjedt.[455] A vallási tanításaikból levezethető tilalom nem az esküszöveg tartalmára, a lojalitás (hűség) kinyilvánítására vonatkozik, hanem pusztán az eskü kifejezésre. Ugyanazon tartalommal a fogadalom letétele nem okoz számukra lelkiismereti konfliktust. A magyar jogrendszer számos esetben megköveteli az eskü letételét bizonyos tisztségek betöltéséhez, illetve jogviszony létrejöttéhez. Mindazokban az esetekben, amikor a jog nem teszi lehetővé eskü helyett fogadalom letételét, a nazarénusok konfliktusba kerülhetnek, ha egy bizonyos jogviszonyt szeretnének létesíteni. Mivel a Ktv. nem tartalmazza a fogadalom alternatíváját, a nazarénus felekezet tagjai nem létesíthetnek közszolgálati jogviszonyt, és ezáltal hátrányos helyzetbe kerülnek. Szükséges felhívni arra a figyelmet, hogy a nazarénus felekezet tagjai éppen vallási meggyőződésük alapján utasítják el az eskü letételét, amely hagyományosan és eredetét tekintve egyházi, szakrális cselekedet volt. Tehát az ő esetük mutatja, hogy a közfelfogással ellentétben, a „fogadalom"-ra mint alternatívára a legkülönbözőbb meggyőződésű állampolgárok tarthatnak igényt.

Az eskü és fogadalom kérdésköre a fakultatív záradékhoz képest bonyolultabb annyiban, hogy az alternatív fogadalom hiánya az eskü letételét

[455] „Jogtörténeti érdekesség az is, hogy a polgári házasság intézményének genezise a nazarénusokhoz kötődik. Eördögh Mihály szegedi ügyvéd 1872-ben nazarénus ügyfeleinek alkotta Házassági szerződését, amelyben vőlegény és menyasszony »érett megfontolás, önelhatározás« alapján »és tiszta öntudattal vezérelve« kötnek megállapodást arról, hogy egymást »szeretni, becsülni és betegségében ápolni és ajnározni« fogják stb., valamint a házasságba vitt háztartási eszközöket és egyebeket a másiknál netalán hamarabb elhalálozván az itt maradóra hagyják." Lásd Iványi Gábor: *Egy százéves történet vége*. http://beszelo.c3.hu/98/09/13ivany.htm A letöltés ideje: 2015. december 2.

nem teszi lehetővé azok számára, akiknek ez lelkiismereti konfliktust jelent. Míg a zárófohász nem része az eskü szövegének, annak igénybevétele vagy mellőzése nem érinti az eskü érvényességét, így nem képezi akadályát az adott jogviszony létrejöttének. Ezzel szemben az „esküszöm" kifejezés az eskü szerves részét képezi, és ha a törvény nem ad kifejezetten lehetőséget az alternatív „fogadom" szó használatára, akkor az esküszövegtől nem térhet el az eskütevő érvényesen. Így állhat elő az a helyzet, hogy egyesek (vagy akár egész felekezetek) vallási vagy más világnézeti felfogásuk miatt hátrányos megkülönböztetésben részesülnek, és nem válik lehetővé számukra bizonyos jogviszony létesítése, jelen esetben a köztisztviselői életpálya.

Az Alkotmánybíróság döntése

A Bevezetésben már említettük az Alkotmánybíróság köztisztviselői esküvel kapcsolatos határozatának e fejezetben tárgyalt vonatkozásait. E szerint az AB megállapította, hogy „alkotmányos követelmény, hogy az esküokmány nem tartalmazhat a köztisztviselő lelkiismereti, illetve vallási meggyőződésére utaló adatot", elutasította viszont azokat az indítványokat, amelyek a Ktv. köztisztviselői esküt szabályozó szakaszai megsemmisítését kérték egyrészt az „Isten engem úgy segéljen!" záradék, másrészt a fogadalom mint alternatíva hiánya miatt. A fentiekben – rövid jogtörténeti visszatekintés után – megkíséreltük összeszedni azokat az alapjogi kérdéseket, amelyeket szükséges végiggondolni a köztisztviselői eskü, és általában a kötelező állami eskü alkotmányossági vizsgálata kapcsán. Az alábbiakban szeretném áttekinteni az Alkotmánybíróság döntésében mérlegre tett szempontokat, érveket, valamint kitérni a határozathoz fűzött párhuzamos indokolásra és különvéleményekre is.

Az Alkotmánybíróság a határozat indokolásában megállapította, hogy „a hagyományos hűségeskü a Ktv-ben elsődlegesen világi, alkotmányos célokat jelenít meg"[456] Az AB szerint „[M]ivel a Ktv.-ben a világnézeti tartalmú kiegészítés nem része a kötelezően elmondandó esküszövegnek, és annak kinyilvánítása szabadon választható, ezért senki sincs arra kényszerítve, hogy lelkiismereti, világnézeti meggyőződésével ellentétes tartalmú nyilatkozatot tegyen", továbbá „a törvény senkit sem kényszerít arra, hogy lelkiismereti, világnézeti meggyőződését kinyilvánítsa vagy annak kinyilvánítását mellőzze". Az Alkotmánybíróság emiatt úgy határozott, hogy a Ktv. 12. § (2) bekezdésének „az eskütevő meggyőződése szerint" és az „Isten engem úgy segéljen!" szövegrésze „nem korlátozza az Alkotmány

[456] III. 2. 3.

60. §-ában elismert lelkiismereti és vallásszabadságot, és nem tesz különbséget a személyek között világnézeti meggyőződésük alapján".[457]

A Ktv. előírja az eskü írásbeli megerősítését is. Amint erről már szóltunk a fentiekben, ez a tényező veti fel még élesebben az alkotmányossági aggályokat. Pontosabban fogalmazva: megfoghatóbb, jobban tetten érhető itt a közjogi probléma, amelyeket említettünk is a tanulmány előző részében. Az Alkotmánybíróság e kérdés elbírálásánál mind az akkor hatályos egyházügyi törvény (a továbbiakban: Lvtv.)[458], mind pedig az akkor hatályos adatvédelmi törvény (a továbbiakban: Avtv.)[459] rendelkezéseit figyelembe vette. Az Lvtv. értelmében „[Á]llami (hatósági) nyilvántartásba vallási és más meggyőződésre vonatkozó adatot felvenni nem szabad". Az Avtv. pedig rögzíti, hogy „a vallásos vagy más világnézeti meggyőződésre" vonatkozó adatok különleges adatnak minősülnek, és ezek kezelése csak komoly jogi garanciák alapján lehetséges. Az AB megállapította, hogy „a törvények rendelkezései nem hatalmazzák fel a közigazgatási szervet arra, hogy nyilvántartsa: az eskütevő az »Isten engem úgy segéljen!« formulával vagy anélkül mondta-e el az esküszöveget". Az AB rámutatott arra, hogy „nincs alkotmányos indoka annak, hogy a köztisztviselőkről vezetett nyilvántartásba bekerüljenek a lelkiismereti, vallási meggyőződésre vonatkozó adatok", továbbá emlékeztetett a „közismert történelmi tapasztalatok"-ra, melyek „bizonyítják a különböző világnézeti meggyőződésű személyekkel szembeni visszaélések megelőzésének fontosságát". Az AB kifejtette azt is, hogy a Ktv. jelenlegi szabályozása „nem képes teljesen megakadályozni, hogy a jogalkalmazás során ne történjenek visszaélések", és a „többféle értelmezési lehetőség folytán" a „visszaélések veszélyét magában hordozó regisztráció" elkerülése miatt az Alkotmánybíróság arra a megállapításra jutott, hogy „a Ktv. nem írhatja elő az eskütételnél kinyilvánított meggyőződésre vonatkozó adatok kezelését". A jogalkalmazás számára útmutatásként szolgál az Alkotmánybíróság további megítélése, miszerint „a Ktv.-nek az az értelmezése van összhangban az Alkotmánnyal és az Avtv.-vel, amely szerint a köztisztviselő aláírja a Ktv. 12. § (2) bekezdésében meghatározott esküokmányt, amely nem utal a világnézeti választására (az elhangzott eskü világnézeti tartalmára), csak arra, hogy az eskütételkor lehetőség volt ilyen választásra". Mindezeket mérlegelve állapította meg az Alkotmánybíróság a határozat rendelkező részének – már idézett – 1. pontjában foglaltakat.[460] Az AB ezen megállapításával lényegé-

[457] III. 2. 4.

[458] A lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV. törvény 3. §.

[459] A személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról szóló 1992. évi LXIII. törvény 2. § 2. *a)* pont.

[460] III. 2. 6. Az Abh. megjegyzi itt azt is, hogy ezt a megoldást lehetővé teszi az állampolgársági esküről vagy fogadalomról szóló szabályozás is.

ben pont került az esküokmányokkal kapcsolatban 2001 óta fennálló jogalkalmazói bizonytalanságra. Az ombudsman 2001-ben kiadott – előző pontban áttekintett – állásfoglalása másként ítélte meg a kérdést, megengedőbb volt azokkal az esküokmányokkal szemben, amelyekből megtudható, hogy az eskütevő záradékkal megerősítette-e az esküjét vagy sem.

Érdemes a záradék témájánál egy pillantást vetni Dr. Trócsányi László alkotmánybíró párhuzamos indokolására, valamint Dr. Bragyova András alkotmánybíró különvéleményére is.

Trócsányi bíró úr – a határozat rendelkező részével egyetértve – úgy ítélte meg, hogy az „»Isten engem úgy segéljen!« záradék megfelel a magyar hagyományoknak, és – mint vallási meggyőződés kinyilvánítása – az Alkotmány 60. §-ában foglalt lelkiismereti és vallásszabadság megvalósulását nemhogy korlátozza, hanem annak gyakorlását biztosítja", továbbá a „jogszabályok lehetővé teszik azt is, hogy amennyiben valaki ezzel nem kíván élni, úgy az eskü ezen záradékát ne mondja el". Arra is rámutat, hogy lehetséges, „hogy valaki éppen vallási meggyőződése okán tartózkodik a záradék elmondásától". Majd pozitív példának hozza fel Nagy-Britannia szabályozását, miszerint „a bírói tisztséget betöltő személy" azon túlmenően hogy „választhat a »So help me God« fordulatot tartalmazó eskü és az egyszerű megerősítés elmondása között", további lehetőség van arra is, hogy „a zsidó, a hindu, a muszlim vagy a sikh vallásra utalással mondja el az eskütevő esküjét". Ha azonban ezt a logikát követjük, akkor, úgy gondolom, az „Isten engem úgy segéljen!" záradék – mely a bíró úr megállapítása szerint a „magyar hagyományoknak" felel meg – egyedüli jelenléte a törvényben, mégiscsak szűkíti a lelkiismereti és vallásszabadság alkotmányos jogát. Így a jogalkotó figyelmen kívül hagyta azokat az állampolgárokat, akik más vallás vagy hagyományrendszer szerinti záradékkal kívánnák megerősíteni esküjüket.

Bragyova András alkotmánybíró álláspontja a többségi véleménnyel szemben az volt, hogy alkotmányellenes a Ktvm. által törvénybe iktatott esküszöveg, mert a vallásos jellegű záradék sérti az állam világnézeti semlegességét, az egyenlő bánásmód alkotmányos kötelezettségét, valamint a lelkiismereti és vallásszabadságot. Úgy látja, hogy „a törvényhozó nem kezeli egyenlően az istenben hívőket – pontosabban azokat, akiknek hitével, vagy más meggyőződésével összefér az istenre hivatkozó esküszöveg elmondása –, és azokat, akik ilyen záradékot, esetleg éppen vallási meggyőződésük miatt nem kívánnak hozzátenni esküjükhöz". Szerinte a törvény megoldása az, hogy „a főszabály az »Isten engem úgy segéljen!« záradékkal letett eskü, a kivétel az elhagyása", és az az álláspontja, hogy ezzel „a törvényhozó világosan kimondja, mit tart kívánatosnak – de megengedi az eltérést". Az állam ezáltal az egyén lelkiismeretét gondozza, mert törvényben „sugallja neki a helyes meggyőződést", és szerinte ha nem ez lenne az állam célja, „nem kellene szerepelnie az esküszövegben semmilyen záradéknak".

Álláspontom szerint az Alkotmány elegendő jogi garanciát nyújtott külön törvényi felhatalmazás nélkül is arra, hogy az eskütevő lelkiismereti meggyőződése szerint megerősítse esküjét. Erre példaként említhetjük Göncz Árpád 1990. június 3-án tett államfői esküjét, mely után hozzátette az „Isten engem úgy segéljen!" záradékot. Másik példa az lehet, amikor 2009. április 14-én Velez Árpád országgyűlési képviselő a kötelező esküszöveg elmondása után megerősítésként hozzátette, hogy „Esküszöm".[461] Az említett esetek egyikében sem kérdőjelezte meg senki az eskü érvényességét. Mindazonáltal ha a jogalkotó további jogi garanciát tart szükségesnek, és az esküt előíró törvényben is rögzíteni kívánja a záradék lehetőségét, erre inkább egy generális klauzula lenne a legalkalmasabb – akár önmagában, akár a jelenlegi zárófohász mellett további fordulatként –, amely általánosságban mondja ki a megerősítés lehetőségét az eskütevő saját vallási vagy más lelkiismereti meggyőződése szerint, amely megerősítés nem képezi szerves részét az eskünek. Szerencsésebb, reflektálva a brit példára, ha a jogalkotó nem vállalkozik arra, hogy többféle megerősítési szokást felsoroljon a törvényben, ugyanis a legjobb igyekezettel sem lehetne teljes egy ilyen lista. Az AB a határozatában tett egy erre az esetre is alkalmazható megállapítást, mikor azt írta, hogy „[A]z állam a köztisztviselők ünnepélyes nyilatkozatának szabályozásakor nem tud olyan rendelkezést alkotni, amely egyformán összefér mindenki meggyőződésével".[462] Éppen emiatt – a semlegesség okán – az államnak inkább a különböző vallásoktól, világnézetektől való egyenlő távolság elvét lenne célszerű alkalmaznia, mintsem egyiket vagy másikat nevesítenie.

Az Alkotmánybíróság határozatának indokolása hosszan taglalta a nazarénus felekezet képviselőjének indítványában felvetett problémát. Az egyház egyik tagjának jogvitájában már korábban a Belügyminisztérium személyügyi főosztálya és a Miniszterelnöki Hivatal Egyházi Kapcsolatok Címzetes Államtitkársága jogi álláspontot fogalmazott meg, miszerint a köztisztviselői eskü esetében az „esküszöm" szó nem helyettesíthető „fogadom" kifejezéssel, a kogens szabály alól nem adható mentesítés, és a

[461] „VELEZ ÁRPÁD (MSZP): Én, Velez Árpád, a Magyar Köztársaság Országgyűlésének képviselője esküszöm, hogy képviselői tisztségem ellátása során hazámhoz, a Magyar Köztársasághoz és annak népéhez hű leszek; az alkotmányt és a jogszabályokat megtartom; a tudomásomra jutott titkot megőrzöm; munkám során választóim akaratához és megbízatásomhoz híven lelkiismeretesen járok el; és minden igyekezetemmel azon leszek, hogy a Magyar Köztársaság fejlődését előmozdítsam, népének boldogulását elősegítsem. *Esküszöm.*" (http://www.parlament.hu/internet/plsql/ogy_naplo.naplo_fadat?p_ckl=38&p_uln=202&p_felsz=4&p_szoveg=&p_felszig=4 A letöltés ideje: 2015. december 2.)

[462] III. 2. 5.

hibátlan eskü letétele nélkül senki sem foglalkoztatható köztisztviselői jogviszonyban.[463]

Az AB az indítvány elbírálásánál abból indult ki, hogy „az »eskü«, »esküszöm« szavak a mai magyar nyelvben szekularizált kifejezéssé váltak", „önmagukban véve nincs vallásos tartalmuk, hívők és nem hívők a legkülönbözőbb módokon használják". A határozat indokolásában azt olvashatjuk, hogy ugyanakkor az AB figyelembe vette azt is, hogy „egyes személyek, közösségek, egyházak olyan jelentést is tulajdoníthatnak az »eskü« és az »esküszöm« kifejezésnek, amely számukra elfogadhatatlan". Az indítványozó egyház is azzal érvelt, hogy az „esküszöm" szóval kapcsolatban ők másképpen értelmezik a hittételeket, és az AB is utal arra, hogy az egyházi eskü-felfogások között különbségek vannak. Az Alkotmánybíróság a gondolatmenetet folytatva rámutat arra, hogy az állam nem foglalhat állást (így az AB sem) „lelkiismereti, világnézeti meggyőződések és vallási tanítások igazságtartalmáról", és ezért „nem dönthet a különböző vallási felfogások közötti vitákban". Az AB hangsúlyozza, hogy a vizsgált jogszabály „általános kötelezettséget fogalmaz meg, elsődlegesen világi indoka és jelentése van", de „bizonyos lelkiismereti meggyőződést vallók számára ennek a semleges szabálynak a betartása lelkiismereti akadályokba ütközik, ezért ők kivételes megítélésre tartanak igényt", nevezetesen a „fogadom" igével kívánják elmondani a köztisztviselői esküt. Felveti ezután az AB azt az alkotmányossági kérdést, hogy „személyek egy csoportja mentesülhet-e lelkiismereti, illetve vallási nézetekre hivatkozva olyan törvényi szabály alól, amely minden köztisztviselővel szemben azonos kötelezettséget fogalmaz meg". Az AB az „összehasonlító teherpróba"[464] tesztjét alkalmazva azt vizsgálta, hogy indokolt-e az, hogy az érintettek mentesüljenek az általános kötelezettségek alól, illetve hogy az állam lehetővé tegye ésszerű keretek között az alternatív magatartást. Az AB arra a megállapításra jutott, hogy a Ktv. 12. §-a az Alkotmánnyal összhangban van, és semleges módon igazolható előírást tartalmaz. Az Alkotmánybíróság szerint a „Ktv. tartalmilag különbséget tesz eskü és fogadalom között azáltal, hogy az »Isten engem úgy segéljen!« formulát elválasztja az elmondandó szövegtől, és a köztisztviselő szabadon dönthet arról, hogy azt hozzáfűzi-e a szöveghez". Az AB azzal érvelt a továbbiakban, hogy mivel „az »esküszöm« igének istenségre való hivatkozás nélkül nincs világnézetre utaló jelentése[465], a Ktv.-beli esküszöveg tartalmilag fogadalomnak minősül". Az AB azt, hogy

[463] Abhat. Indokolás I.

[464] Egyfelől tekintetbe kell venni azt a jogállami alapelvet, hogy mindenki ugyanannak a jogrendnek a jogosultja és kötelezettje, másfelől szem előtt kell tartani, hogy az alkotmányos demokrácia egyik értéke a politikai közösségen belüli sokszínűség, az egyének és közösségeik szabadsága és autonómiája. Abh. III. 2. 5.

[465] Ezzel lényegében a pártállami érvelést alkalmazza az AB, ugyanis akkor ilyetén hivatkozással utasították el kérelmüket.

a magyar szabályozásban nem érvényesül egységes jogalkotási gyakorlat, nem tekintette alkotmányellenesnek, és megjegyezte, hogy „a jogszabályok koherenciájának biztosítása, az indokolatlan eltérések kiküszöbölése elsődlegesen a jogalkotó feladata".

Balogh Elemér alkotmánybíró a többségi döntéssel szemben úgy látta, hogy az Alkotmánybíróságnak hivatalból eljárva azt kellett volna megállapítania, hogy mulasztásban megnyilvánuló alkotmányellenes helyzet jött létre annak következtében, hogy a Ktv. nem teremtett lehetőséget arra, hogy a közszolgálati jogviszony érvényes létrejöttéhez szükséges fogadalomtételre alternatív módon, az „eskü" mellett más kifejezés használatával is sor kerülhessen. Balogh Elemér különvéleményében az „összehasonlító teherpróba" tesztjére utalva kifejtette, hogy a vizsgált esetben valójában nem arról van szó, hogy egy vallásfelekezete szabályait betartó állampolgár mentesülne egy minden köztisztviselőre egyaránt irányadó általános törvényi feltétel alól. Minthogy a nazarénus felekezet hitelvei értelmében az egyház tagjainak tilos az „eskü" szót használniuk, ehelyett más, az esküvel szinonim kifejezések használatával vállalhatná ugyanazokat a többletkötelezettségeket és felelősséget, amelyeket a Ktv. 12. §-a a közhivatal viselés egyik feltételeként előírt, és amelyek megszegéséhez is ugyanazok a szankciók társulhatnának, mint az „esküszöm" szóval elmondott nyilatkozat – érvelt Balogh Elemér. Ezt követően rámutatott arra, hogy az „eskü" szó kiejtésének tilalma miatt konfliktusba kerülnek a nazarénus hitelvű állampolgárok, mert kényszerűen választaniuk kell: vagy leteszik az esküt, és ezzel megszegik vallásuk előírásait, vagy megtartják a vallásuk szabályát, és nem tesznek esküt, ám lemondanak a közhivatal viseléséről. Az alkotmánybíró megkérdőjelezi, hogy az Alkotmánybíróság az „egyén oldaláról is állást foglalhat az »eskütétel« aktusa szakrális jelentéstartalmának meghatározását illetően", mint ahogyan a többségi véleményben az állam oldaláról vizsgálva tette ezt. Álláspontja szerint a törvényalkotó kötelessége, hogy a közhivatal viselése alkotmányos alapjogának gyakorlása egyes feltételeinek meghatározása során tekintettel legyen az állampolgárok egyes csoportjainak vallási, illetve lelkiismereti meggyőződéséből fakadó elveire. Hangsúlyozza, hogy az államtól nem várható el ugyan, hogy a jogalkotás során kivétel nélkül minden esetben (élethelyzetben) teljes körű védelmet biztosítson minden vallási vagy más meggyőződésből fakadó cselekvésnek, ám az államnak „az ésszerű lehetőségek legvégső határáig tartózkodnia kell attól, hogy olyan magatartásra kényszerítse az állampolgárt, amely ellentétben áll annak lelkiismereti meggyőződésével". Balogh Elemér kifejtette, hogy nem lát olyan indokot, amely a jelenleg fennálló korlátozást alkotmányosan indokolttá tenné. Mindezek miatt az az álláspontja, hogy az Alkotmánybíróságnak határidő kitűzésével kötelezni kellett volna a törvényalkotót olyan törvényi szabályozás kialakítására, amely lehetővé teszi az állampolgárok érintett csoportja számára az állam

által elvárt, ugyanakkor a lelkiismereti meggyőződésükkel nem ellentétes magatartás tanúsítását.

Bragyova András alkotmánybíró megítélése szerint is alkotmányellenes az „esküszöm" ige használatának kötelező előírása, amikor a „fogadom" ige a jogi és eszmei célnak éppúgy megfelel. Álláspontja az volt, hogy mivel köztisztviselői eskü megerősítő fogadalom, nevezetesen az eskütevő ünnepélyes ígérete az eskütől függetlenül fennálló kötelezettségei teljesítésére, alkotmányos követelmény a „fogadom", „ígérem" szavak esküvel egyenértékűként való elfogadása. Szerinte a performatív ige megváltoztatása és egyenértékűvel helyettesítése az eskü tartalmát és szerepét nem érinti.

Az Alkotmánybíróság érveléséhez néhány megjegyzést szeretnék fűzni. Az AB megállapította, hogy az „állam nem kényszeríthet senkit olyan helyzetbe, amely meghasonlásba vinné önmagával, azaz amely összeegyeztethetetlen a személyiségét meghatározó valamely lényeges meggyőződésével". Az, hogy az eskü, vagyis az állam iránti lojalitás kinyilvánítása összefüggésbe hozható a személyiséget meghatározó valamely lényeges vonással, aligha lehet kérdéses. Maga az Alkotmánybíróság fent idézett határozatában[466] általános érvénnyel rögzítette, hogy a lojalitás *„erkölcsi többlet-elkötelezettséget jelent"*. Az „erkölcsi többlet-elkötelezettség" kinyilvánításánál pedig az államnak messzemenően ügyelnie kellene arra, hogy milyen keretek között várja el ezt az egyéntől. Ha összevetjük ezt az Alkotmány 70. § (6) bekezdésével, mely kimondta, hogy „[M]inden magyar állampolgárnak joga van ahhoz, hogy rátermettségének, képzettségének és szakmai tudásának megfelelően közhivatalt viseljen", akkor az államnak úgy kell megalkotnia az esküre vonatkozó kogens szabályokat, hogy az senkit se zárjon el – indirekt módon sem! – a közhivatal viselésének lehetőségétől, illetve ne kerüljön senki sem meghasonlásba önmagával azáltal, hogy választania kell a köztisztviselői pálya és a vallása között. A közhivatal viselésének alkotmányos akadálya – a magyar állampolgárság hiányán túl – csak a „rátermettség", „képzettség" és a „szakmai tudás" hiánya lehet. Úgy gondolom, hogy az Alkotmánybíróság a határozat meghozatalakor az Alkotmány 70. § (6) bekezdését nem vette figyelembe kellő súllyal. Ezt támasztja alá az is, hogy az indokolás II. részében az Alkotmány indítványokkal érdemben összefüggő rendelkezések között ez a szakasz nem került említésre. Az AB arra való hivatkozása, hogy a Ktv. szabálya megfelel az Alkotmány szóhasználatának, mivel az kétszer említ esküt,[467] a fogadalom kifejezés pedig nincsen benne az Alkotmányban, szintén nem elégséges érvelés. Úgy gondolom, hogy ebből nem következett az, hogy nem volt alkotmányos kényszer az alternatív magatartás lehetővé tételére, ugyanis mindazok az alkotmányos elvek, amelyeket már említettünk, sokkal erősebb érveknek bizonyultak, mint a szóhasználat. Ha a nazarénusok más tartalmú esküt szeretnének elmondani, abban az esetben valóban nem lenne indokolt az alternatíva engedélyezése, mert azzal lényegében nem egyenlő feltételekkel létesítenének közszolgálati jogviszonyt, és más tartalmú lenne a kötelezettségvállalás.

[466] 52/2009. (IV. 30.) AB-határozat.

[467] Az Alkotmány 29/D § a köztársasági elnöknek, a 33. § a kormány tagjainak az Országgyűlés előtt leteendő esküjét szabályozza.

Az Alkotmánybíróság határozatában megjegyezte, hogy az állam világnézeti semlegességének pozitív oldala az, hogy „az állam köteles az egyéni meggyőződés szabad kialakításának lehetőségét biztosítani", és az állam nem foglalhat állást egyetlen vallással kapcsolatos tartalmi kérdésben sem. A tartalmi kérdésekben pedig az államnak „a vallások és egyházak önértelmezésére kell hagyatkoznia". Ha ez igaz, akkor az államnak el kell fogadnia, hogy egy felekezet, nevezetesen a nazarénus egyház az eskü kérdésében minden élethelyzetben, akár egyházi, akár világi viszonyrendszerben a hitelveiknek megfelelő felfogást követ, és attól nem kívánnak eltérni, mert az meghasonlásba vinné önmagukkal. Úgy gondolom, hogy az államnak messzemenően kellene biztosítania azokat a jogi garanciákat, amelyek lehetővé teszik a legkülönfélébb vallási meggyőződésű egyéneknek, hogy egyidejűleg lehessenek teljes értékű állampolgárok és saját egyházuk tagjai is. A tanulmány első részében említett történelmi tapasztalatok arra kellene, hogy figyelmeztessenek, hogy a XXI. században ne fordulhasson elő lelkiismereti kényszer.

Az Alkotmánybíróság határozata két dolgot jelentett a nazarénusoknak: vagy megváltoztatják az eskü kifejezéssel kapcsolatos hitelvi felfogásukat, és magukévá teszik az AB értelmezését, vagy pedig ha ragaszkodnak a hitelveikhez, akkor elfogadják, hogy nem lehetnek köztisztviselők. Úgy gondolom, hogy a nazarénusok számára eddig sem volt kérdéses, hogy az eskü mai általános értelme, világi jelentése nem szakrális jellegű. Az AB érvelése valószínűleg nem veszi le róluk a lelkiismereti terhet, mert ha úgy kívánják, már régen megváltoztathatták volna az erről vallott nézeteiket. Problémájuk nem az, hogy nem kívánják ünnepélyesen kifejezni az állam iránti lojalitásukat, hanem az, hogy a hűségnyilatkozatot nem az „esküszöm" szóval, hanem alternatív módon, a „fogadom" kifejezéssel szeretnék megtenni. Másként fogalmazva, nem az esküszöveg tartalmát utasítják el, hanem pusztán az „esküszöm" kifejezést, és helyette a „fogadom" igével mondanák el az ígéretet tartalmazó kötelező nyilatkozatot. Tehát az Alkotmánybíróság azon megállapítása, miszerint az esküszöveg istenségre való hivatkozás nélkül „tartalmilag fogadalomnak minősül", nem válasz a nazarénusok problémájára. Az AB érvelése azért sem érthető, mert ha maga minősíti fogadalomnak tartalmát tekintve az esküszöveget, akkor miért ne lehetne elmondani azt a „fogadom" igével, pontosabban miért ne *kellene (alkotmányos kényszer okán)* a jogalkotónak biztosítania ezt a lehetőséget?

Természetesen a jogalkotó módosíthatta volna a Ktv.-t úgy, hogy biztosítja az alternatív fogadalom igénybevételét, alkotmányos kényszer hiányában azonban nem volt biztosíték egy ilyen jogalkotói döntésre. Abban egyetértek az Alkotmánybíróság megállapításával, miszerint a jogalkotó feladata kiküszöbölni a jogrendszer koherenciazavarát, úgy gondolom azonban, hogy a jogbiztonság alkotmányos elve következtében ez nem csupán feladata, hanem alkotmányos kötelessége is a törvényhozónak. Nem indokolt az esküre vonatkozó joganyag inkoherenciája a magyar jogrendszerben a lelkiismereti vonatkozások tekintetében. Közjogi értelemben csak a lojalitás tartalmának a különbözősége indokolt, pontosabban az, hogy mit is ígér az állampolgár, és e tekintetben a jogalkotónak szabadsága van differenciálni, és kell is differenciálnia a jogviszonyok eltérő jellege miatt. Az Alkotmánybíróság májusi határozatában azt állapította meg, hogy „[A]z egyén állam iránti politikai-erkölcsi elkötelezettsége elsősorban a személyiségétől függ". Az, hogy az egyén számára az ígéret milyen kifejezéssel válik erkölcsileg kötelezővé, azt csakis a személy döntheti el, és nem az állam. Ennélfogva az államnak – megítélésem szerint – alkotmányos kötelezettsége a lelkiismereti szabadság biztosítása minden kötelező állami eskü letételénél, és nem indokolt, hogy az állam az egyik esetben biztosít alternatív magatartást, másik esetben pedig nem. Az eskü letételekor állampolgár tesz ígéretet az államnak, és nem fordítva, és ahhoz, hogy az állampolgár lelkiismeretesen tudja megtartani ígéretét, figyelembe kell venni az ő saját lelkiismereti meggyőződését. Az állam szempontjából is jobb, ha nem külső előírás, hanem a legbensőbb meggyőződésből származó ígéret köti a közszolgát. Így inkább várható a lojalitás, mint a külső kényszerből.[468]

Összegzés

A kötelező állami eskü – jelen esetben a köztisztviselői eskü – kérdésében lefolytatott közjogelméleti vita, valamint az Alkotmánybíróság döntésének gyakorlati következményeit is kellő súllyal kell látni. Az AB megállapította, hogy az esküokmány nem tartalmazhat a köztisztviselő lelkiismereti, illetve vallási meggyőződésére utaló adatot. Ennélfogva a záradékkal kapcsolatos, az esküokmány aláírásakor felmerülő adatvédelmi aggályok feloldhatóak lesznek. Az Alkotmánybíróság egyfelől nem találta alkotmányellenesnek a hagyományos, „többségi" felfogást követő „Isten engem úgy segéljen!" záradék mint egyetlen fakultatív kiegészítés jelenlétét a Ktv.ben,

[468] Bragyova András különvéleményében hasonlóan vélekedik, mikor azt írja, hogy „a hivatali eskünek csak akkor van értelme, ha az eskü valóban az eskütevő lelkiismereti meggyőződését fejezi ki".

másfelől viszont nem állapított meg alkotmányos garanciát egy „kisebbségi" felfogás (fogadalom mint alternatív kifejezés iránti igény) számára. Ezzel nem oldódott meg megnyugtatóan az az alkotmányjogi dilemma, hogy egy világnézetileg semleges államban a jogalkotó kizárólag csak egy, többségi felfogást kínál fel expressis verbis a kötelező eskü letételénél. Meglátásom szerint nem az okozza alapvetően a gondot, hogy a többségi felfogás törvényi védelmet élvez, hanem az, hogy egy ilyen szabályozási konstrukcióban nem áll rendelkezésre egyenértékű jogi garancia a kisebbségi nézetrendszer számára is. Ennek feloldása a törvényhozás számára kihívást jelent.

Nem mindig könnyű felismerni és feltárni az esetleges latens, vallási alapon történő diszkriminációt. Az esélyegyenlőségi törvény értelmezése szerint nemcsak az valósítja meg a diszkriminációt, ha egy jogszabályt kifejezetten úgy alkotnak vagy alkalmaznak, hogy szándékosan elszigeteljenek, hátrányosan megkülönböztessenek bizonyos felekezethez tartozó állampolgárokat, hanem az is, ha a jogszabály vagy a joggyakorlat azt eredményezi, hogy ennek következtében kiszorulnak egyes pályákról, foglalkoztatási területekről bizonyos vallási csoportok a hitelveikhez ragaszkodás miatt.[469] Így tehát – véleményem szerint[470] – vallási alapon történő közvetett diszkriminációt valósít meg pl. a köztisztviselői eskü szabályozása, amely nem biztosít alternatívát a nazarénus felekezet tagjai számára. Míg az említett történelmi példák olyan időkből származnak, amikor az államhatalom vallásilag/világnézetileg elkötelezett volt, tehát a lényegéből fakadt, hogy nem törekedett jogi garanciákkal biztosítani a teljes lelkiismereti és vallásszabadságot mindenki számára. A világnézetileg, felekezetileg semleges (el nem kötelezett) jogállamban azonban, úgy gondolom, nem elégségesek a félmegoldások, hanem kiszámítható jogi garanciák

[469] *Közvetlen hátrányos megkülönböztetésnek* minősül az olyan rendelkezés, amelynek eredményeként egy személy vagy csoport valós vagy vélt helyzete, tulajdonsága vagy jellemzője (például nemzeti vagy etnikai kisebbséghez való tartozása alapján) miatt részesül más, összehasonlítható helyzetben lévő személyhez vagy csoporthoz képest kedvezőtlenebb bánásmódban. *Közvetett hátrányos megkülönböztetésnek* minősül az a látszólag az egyenlő bánásmód követelményének megfelelő rendelkezés, amely meghatározott tulajdonságokkal rendelkező személyeket vagy csoportokat más összehasonlítható tulajdonságokkal rendelkező személyhez vagy csoporthoz képest lényegesen nagyobb arányban hátrányosabb helyzetbe hoz (Az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló 2003. évi CXXV törvény 829. §).

[470] Ezt az álláspontot megfogalmaztam korábban a *Vallási diszkrimináció a jogtörténetben – mai tanulságok* címmel 2009. május 13–14-én, Budapesten tartott előadásomban is. (*Vallási sokféleség és a vallási antidiszkrimináció jogi szabályozása – a magyarországi és a határon túli vallási közösségek tapasztalatainak és teológiájának tükrében* c. konferencia, melyet az Oktatási és Kulturális Minisztérium Egyházi Kapcsolatok Titkársága rendezett. Lásd Galik Gábor – Matók Miklós: *Vallási sokféleség és a vallási antidiszkrimináció jogi szabályozása a magyarországi és a határon túli vallási közösségek tapasztalatainak és teológiájának tükrében.* Budapest, 2009. 102–109. o.)

szükségesek, hogy ne fordulhasson elő, hogy valaki választani kényszerül: vagy következetesen megtartja vallását, ez esetben nem kap meg bizonyos állást, vagy pedig vallását feladja (illetve nem gyakorolja), és lesz állása. A jogállamtól elvárható, hogy a jogalkotás során a 2000/78/EK uniós irányelvnek[471] megfelelően megtalálja azokat a megoldásokat, amelyekkel „ésszerűen alkalmazkodhat" bizonyos társadalmi kisebbségeknek a többségtől eltérő speciális tulajdonságaihoz anélkül, hogy ezzel a többségnek kárt okozna.

Források és irodalom

Alkotmánysértő köztisztviselői eskü? *HVG*, 2001. szeptember 13.
CompLex Jogtár Plusz – a Ktv.-hez fűzött magyarázat, BH, 1998. 614. o.
Corpus Juris Hungarici CD. CompLex Kiadó, 1999.
Eötvös Károly: *A nazarénusok*. Budapest, 1904. http://mek.niif.hu/00600/00645/00645.htm.
Horváth Mihály: *Magyarország történelme*. VII. köt. Bp., 1873. 167–168. o.
http://abiweb.obh.hu/abi/index.php?menu=kereses&dok=615_A_2001&nyomtat=1.
http://abi.atlatszo.hu/index.php?menu=beszamolok/2001/M/1/1&dok=615
http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32000L0078:hu:HTML (a letöltés dátuma: 2013. október 1.).
http://www.parlament.hu/internet/plsql/ogy_naplo.naplo_fadat?p_ckl=38&p_uln=202&p_felsz=4&p_szoveg=&p_felszig=4.
http://archiv.schoenstatt.de/s_info/p_reinisch.php?sprache=de
Iványi Gábor: *Egy százéves történet vége*. http://beszelo.c3.hu/98/09/13ivany.htm
Jogtudományi Közlöny, 2001/6.
Kecskeméti Károly: *Szabadságjogok a magyar liberálisok reformterveiben (1790–1848)*. http://epa.oszk.hu/00800/00861/00014/2000-1-2-17.html
Köbel Szilvia: Vallásfelekezetek törvényes elismerése a Kádár-korszakban. *Jogtudományi Közlöny*, 2001/6.
Köbel Szilvia: Vallási diszkrimináció a jogtörténetben – mai tanulságok. In Galik Gábor – Matók Miklós: *Vallási sokféleség és a vallási antidiszkrimináció jogi szabályozása a magyarországi és a határon túli vallási közösségek tapasztalatainak és teológiájának tükrében*. Budapest, 2009. 102–109. o.

[471] Ennek az irányelvnek a célja a valláson, meggyőződésen, fogyatékosságon, életkoron vagy szexuális irányultságon alapuló, foglalkoztatás és munkavégzés során alkalmazott hátrányos megkülönböztetés elleni küzdelem általános kereteinek a meghatározása az egyenlő bánásmód elvének a tagállamokban történő megvalósítására tekintettel. Lásd: http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32000L0078:hu:HTML (a letöltés dátuma: 2013. október 1.).

Magyar Közlöny, 2009/55.
Magyar Tudománytár, 4. kötet. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 2003. 292. o.
Marczali Henrik: *Magyarország története a szatmári békétől a bécsi congressusig (1711–1815)*. A magyar nemzet története, VIII., I. könyv, VII. fejezet. Bp., 1898.
Schanda Balázs: Az eskü a mai magyar közjogban. *Iustum Aequum Salutare*, 2006/3–4.
Szabó Máté Dániel: Alkotmányossági kérdések a köztisztviselői eskü záradékával kapcsolatban. *Fundamentum*, 2002/1.

6. FEJEZET

Az 1990. évi IV. törvény módosítására irányuló törekvések 1990–2010 között[472]

Bevezetés

A lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV. törvény (a továbbiakban: Lvtv.) megszületésének huszadik évfordulóján óhatatlanul is felmerült sokakban a kérdés, vajon hogyan alakult a törvény sorsa 1990 és 2010 között. A rendszerváltás egyik legfontosabb törvényét az 1989. október 23-án kihirdetett jogállami Alkotmány alapozta meg, mely megteremtette Magyarországon – a pártállami ellenséges modellel szemben – az állam és az egyházak kapcsolatának barátságos elválasztási modelljét. A rendszerváltáskor a pártállam lebontásában az akkori ellenzéki erők egyetértettek, ám az 1990. május 2-án összeült parlamentben már a legtöbb területen kiütköztek az ellentétek. Ez alól nem volt kivétel a lelkiismereti és vallásszabadság alapjoga, valamint az egyházak kérdése sem. Már az első parlamenti ciklusban markánsan elkülönült egymástól a kormánypártok és az ellenzék álláspontja, és ezen belül is különbözött az egyes frakciók véleménye. Az érvelésekben találkozhatunk konzervatív és liberális megközelítésekkel, gyakran visszautalva a magyarországi jogtörténeti előzményekre, továbbá hivatkozva a nemzetközi aspektusokra is. Különösen izgalmas ezt végigtekinteni annak hátterén, hogy a dolgozat előző fejezeteiben 1945 utáni alapjogi kérdések elemezése található.

Az alábbiakban arról szeretnék áttekintést adni, hogy ebben az időszakban milyen törekvések voltak a törvény módosítására, milyen viták zajlottak körülötte a törvényhozásban, és mely indítványok eredményezték a törvény tényleges módosulását. Az áttekintést időrendi sorrendben, az egyes ciklusonként végzem.

[472] A tanulmány a Bolyai János kutatási ösztöndíj támogatásával készült.

1990–1994 (Antall–Boross-kormány)

Az 1990–1994 közötti parlamenti ciklusban két módosító törvényjavaslatot nyújtottak be, és ebből az elsőt el is fogadta az Országgyűlés.

Az első módosító törvényjavaslatot 1992-ben *T/6409.* számon a kormány terjesztette elő,[473] és a katonai szolgálatot teljesítő vallásgyakorlásához kapcsolódott. A törvény eredeti megfogalmazása szerint a katonai szolgálatot teljesítő a katonai létesítményben vallását *egyénileg* gyakorolhatta, a közösségi vallásgyakorlásra csak a létesítményen kívül volt lehetősége, ott viszont korlátozás nélkül. A törvény indokolásából megtudhatjuk, hogy a jogalkotó szándéka szerint az „egyéni" vallásgyakorlás ugyan nem zárta ki azt, hogy az azonos vallású katonák a létesítményen belül vallási kérdések megbeszélésére összegyűljenek, „szervezett közösségi vallásgyakorlatot" azonban nem folytathattak ennek keretében. A módosító törvényjavaslat előterjesztője szerint az Alkotmány 60. § (2) bekezdésében rögzített[474] közösségi vallásgyakorlás jogának érvényesülését még rendkívüli állapot, szükségállapot vagy veszélyhelyzet idején is biztosítani kell.[475] Azzal érvelt, hogy a „közösségi vallásgyakorlás tiltása a katonai létesítményen belül olyan mértékű korlátozása egy alapvető jognak, ami nem feltétlenül szükséges az ország védelmének – mint alkotmányos célnak – a megvalósulásához".[476]

A módosító törvényjavaslatot 1992. szeptember 9-én tárgyalta először az Országgyűlés honvédelmi bizottsága, majd a javaslatot 1993. június–július folyamán az alkotmányügyi, emberi jogi és a honvédelmi bizottság is megvitatta, és szintén ekkor került napirendre a plenáris ülésen.[477]

A törvényjavaslat mindössze egy szakaszt kívánt módosítani,[478] ennek ellenére a bizottságokban a vita hosszan elhúzódott. A katonai létesítményen belüli közösségi vallásgyakorláshoz fűződő alkotmányos jogot egyik

[473] 1992. július 23-án készült el a javaslat, Dr. Balsai István igazságügyi miniszter volt az előadója.

[474] 1949. évi XX. törvény a Magyar Köztársaság Alkotmányáról 60. § (1) A Magyar Köztársaságban mindenkinek joga van a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságára. (2) Ez a jog magában foglalja a vallás vagy más lelkiismereti meggyőződés szabad megválasztását vagy elfogadását, és azt a szabadságot, hogy vallását és meggyőződését mindenki vallásos cselekmények. szertartások végzése útján vagy egyéb módon akár egyénileg. *akár másokkal együttesen* nyilvánosan vagy magánkörben kinyilváníthassa vagy kinyilvánítását mellőzze, gyakorolhassa vagy taníthassa.

[475] Alkotmány 8. § (4) bekezdés.

[476] Lásd a T/6409. számú törvényjavaslathoz fűzött indokolást.

[477] Az általános vitára való alkalmasságról a honvédelmi bizottság 1992. szeptember 9-én, az emberi jogi bizottság 1993. június 8-án, az alkotmányügyi bizottság pedig 1993. június 9-én döntött. Érdekes, hogy az alkotmányügyi bizottság már 1993. június 1-jén tárgyalt a törvényjavaslathoz beérkezett módosító indítványokról, holott még nem döntött az általános vitára való alkalmasságról.

[478] Az 1990. évi IV. törvény 7. §-át.

frakció sem vonta kétségbe, a megvalósítás módja körül azonban jelentős vita folyt. Egyrészt azt kifogásolták, hogy a kormány nem nyújtott tájékoztatást az előkészületekről, másrészt pedig arról sem voltak pontos információk, hogy a kormány a törvényi felhatalmazás alapján milyen módon, milyen jogi lépésekkel és garanciákkal kívánja megvalósítani a közösségi vallásgyakorlás szervezeti feltételeit. További kérdés volt, hogy a kormány mely egyházakkal kapcsolatban fogja megszervezni a katonai létesítményen belüli közösségi vallásgyakorlás kereteit, és kötelező lesz-e a katonáknak részt venni az egyházi szertartásokon.

A *honvédelmi bizottság 1992. szeptember 9-ei ülésén* Fluckné dr. Papácsy Edit, az Igazságügyi Minisztérium (a továbbiakban: IM) helyettes államtitkára kifejtette, hogy a közösségi vallásgyakorlás megvalósításának módja „már nem ennek a törvényjavaslatnak a tárgya, hiszen ez egy alapvető jogról, a jog gyakorlásának és esetleges korlátozásának a szabályairól szól". Hozzátette: „Hogy valóban miként történjék a közösségi vallásgyakorlás lehetőségeinek megteremtése, ez már a honvédelmi törvényre, illetve szolgálati szabályzatokra tartozó kérdés."[479] Ugyanezen a bizottsági ülésen a Honvédelmi Minisztérium (a továbbiakban: HM) politikai államtitkára – Raffay Ernő – elmondta, hogy már „majdnem kétéves munka zajlott a tábori lelkészi szolgálat bevezetése kapcsán", és a Honvédelmi Minisztérium Katonai Kollégiuma aznap hozott döntést „a tábori lelkészi szolgálat kialakításának konkrétumairól". A döntésből kiemelte, hogy alapvető követelmény lesz az, hogy a lelkészi szolgálat rendezvényein „a katonák szabad akaratukból, önként vesznek részt, számukra ez semmiféle előnnyel vagy hátránnyal nem járhat". A politikai államtitkár azt a miniszteri döntést is ismertette, miszerint a tábori lelkészség bevezetését „négy fázisban, elnyújtva, hosszú távon kell megvalósítani", és „alapvetően négy

[479] Wachsler Tamás (Fidesz) országgyűlési képviselő a véleményét ezen a bizottsági ülésen ekként fejtette ki: „...[A]bból, hogy ezt a tilalmat *[a kollektív vallásgyakorlás törvényi tilalmát – K. Sz.]* megszüntetjük, egyáltalán nem az következik, hogy bevezetjük a tábori lelkészi intézményt – illetve nagyon sok minden más is következhet belőle. Többek között következhet belőle például az, hogy a Honvédség szerződést köt az egyházakkal olyan módon, hogy ha valahol igény van erre, akkor a lelkészek bemehetnek; elvileg az is következhet, hogy mindenki kimegy, amikor a vallását akarja gyakorolni... [N]ehezen tudnám elképzelni, hogy a Honvédség mostantól kezdve nyilvántartásokat vezet, hogy ha vannak zsidó fiatalok, akkor tízesével legyenek együtt, hogy ezt meg lehessen oldani... Ugyanakkor azt gondolom – és itt érkeztem el a mondanivalóm lényegéhez –, hogy a probléma az – és azért tettem fel a kérdést az elején –, hogy nem gondolom, hogy ezt a kérdést, ami nyilvánvalóan olyan kérdés, amiről minden pártnak van vagy lesz véleménye, lehetséges más módon, mint törvényben szabályozni. Nagyon fontosnak tartanám, hogy ezt a kérdést törvényben szabályozzák, mégpedig a honvédelmi törvényben. Egyáltalán nem vagyok tehát nyugodt, és ezzel nem akarom megbántani a Honvédelmi Minisztérium képviselőit, hogyha egy ilyen lényeges kérdést, a katonai szolgálattal összefüggő, alapvető fontosságú kérdést honvédelmi miniszteri rendeletben, határozatban – nem tudom, milyen formában – szabályoznak."

egyházra" alapoznak: a római katolikus, a református, az evangélikus és a zsidó egyházra, és „ennek megfelelően a minisztériumban már" az előző évben felvettek „egy katolikus, egy református – aki az evangélikusokat is képviseli – és egy izraelita papot, illetve rabbit". A bizottsági ülésen jelen volt és felszólalt a Honvédelmi Minisztérium alkalmazásában álló református lelkész[480] is.[481]

Majdnem egy év elteltével, *1993. június 1-jén* tárgyalták legközelebb a törvényjavaslatot. Ekkor az *alkotmányügyi bizottság* a törvényjavaslathoz benyújtott módosító indítványokat vitatta meg, melyekben a kérdés „törvény"-ben történő szabályozását indítványozták a különböző frakciókhoz tartozó képviselők. Volt, aki magában az egyházügyi törvényben állapított volna meg további részleteket, más a honvédelmi törvényben, és

[480] Aranyos Zoltán református lelkész, minisztériumi főtanácsos.

[481] A honvédelmi bizottság ülésén felvetődött az is, hogy vajon a hivatásos rendőrök számára – és más munkahelyeken is – engedélyezik-e a közösségi vallásgyakorlást. Raffay Ernő, a HM politikai államtitkára ezzel kapcsolatban a következőt mondta: „A munkahelyi vallásgyakorlás kapcsán, én úgy tudom, hogy a Magyar Köztársaságban mindegyik munkahelyen engedélyezett a kollektív vallásgyakorlás... [A]zt szeretnénk elérni, hogy mint ahogyan minden más munkahelyen is, úgy a katonai szolgálatot teljesítők esetében is... ha úgy tetszik, munkahelyen – elég speciális munkahely – szintén gyakorolható legyen kollektíven." Fluckné dr. Papácsy Edit, az IM közigazgatási államtitkára képviselői felvetésre az alábbiakban összefoglalt szakmai álláspontot ismertette: „Minden jogot rendeltetésszerűen kell használni, rendeltetésszerűen kell élni vele. Teljesen természetes az, hogy ahol valamiféle korlátozás szükséges, ott valami speciális élethelyzetnek kell fennállnia. Akinek az életvitele olyan, hogy a munkahelyén kell töltenie bizonyos időt, de utána szabadon mozoghat, ott nyilvánvalóan nincs szükség különleges szabályozásra. Különleges szabályozásra ott van szükség, ahol az élethelyzet, amiben az illető él, akár önszántából, akár kényszerből, és most ismét a büntetés-végrehajtásra céloznék, de akár egészségi állapota miatt, mert olyan elesett, hogy szociális otthonban él és nem tud mozdulni, tehát ha az élethelyzete olyan, hogy nem tud ugyanúgy élni azzal az alapvető alkotmányos jogával, mint egy másik ember, akkor kell bizonyos szabályokat behozni, amelyek elősegítik alkotmányos jogának az érvényesülését, természetesen annak az élethelyzetnek megfelelően és olyan korlátozással... amely viszont nem haladja meg az élethelyzetből eredő szükséges korlátozást. Ha önök megnézik a hatályos törvényt, akkor abban találnak egy olyan passzust is, amely azt mondja, hogy az egyéni és közösségi vallásgyakorlást lehetővé kell tenni a szociális, egészségügyi, gyermek- és ifjúságvédelmi intézményekben gondozottak és a büntetés-végrehajtási intézetben fogva tartottak számára is. Így tessék megközelíteni." Aranyos Zoltán református lelkész, minisztériumi főtanácsos ezzel kapcsolatban a következőket mondta el: „...[K]örülbelül két hónapja a Határőrség Országos Parancsnoksága meghívta az egyházak vezetőit egy tanácskozásra, és ott a Határőrség illetékes vezetői elmondták, mennyire várják, mennyire szükségesnek tekintik a katonai lelki gondozó szolgálat megindulását, különböző, általunk is ismert okokra hivatkozva, ami főleg a déli határainkra jellemző. Végül: én ott voltam annak idején – legalább három évvel ezelőtt –, amikor a Belügyminisztériumban egy tanácskozás után az országos rendőrfőkapitány kiadta azt a rendelkezést, amely lehetővé teszi a büntetés-végrehajtó intézetekben a közösségi vallásgyakorlást. Érdekes módon ez arra is kitér, hogy a szolgálattevő rendőrök vagy foglárok is csatlakozhatnak a kultikus cselekményekhez."

volt, aki a „külön törvény"-re történő utalást emelte volna be a törvénybe. A kormány – nevében az igazságügyi tárca illetékese – a bizottsági ülésen nem támogatta ezeket a javaslatokat. Az érvek a következők voltak: a vallásgyakorlás szabályait elsősorban az egyházak szabályozzák, és nem az állami törvények; ebben az esetben az ágazati jogszabály nem a honvédelmi törvény, hanem a katonák jogállásáról szóló törvény lehet; szükségtelen utalni a „külön törvény"-re, mert „az Alkotmányból következik, hogy ezeknek a feltételeknek, illetőleg szervezeti kereteknek az alapvető szabályai mindenképpen törvényben szabályozandók, ennek külön megemlítése itt fölösleges".[482]

Az *emberi jogi bizottság 1993. június 8-ai ülésén*[483] a szolgálat felállításának folyamata körüli kérdések kerültek ismét szóba. A bizottság ülésén felszólalt a Művelődési Minisztérium Egyházi Főosztályának vezetője – Platthy Iván – is, akinek az volt a véleménye, hogy a kétharmados egyházügyi törvény módosításával megnyíló lehetőséget majd „a honvédelmi törvény módosításával, pontosításával lehetne teljesen komplexszé tenni". Az IM képviselője megerősítette, hogy „törvényi szinten kell szabályozni a katonai lelkészség kérdését", mégpedig a „honvédelmi törvényben vagy a katonák jogállásáról szóló törvényben", a konkrétumokról azonban nem tudott nyilatkozni, mondván, „ezt a törvényjavaslatot a Honvédelmi Minisztérium készíti elő". A HM képviselője erre azt mondta, hogy „[E]gy éve megkezdődött[484]... a tábori lelkészség szervezése olyan formában, hogy a különböző egyházak képviselői... közvetlenül a miniszter úr felügyelete alatt dolgoznak, a katolikus, az evangélikus, a református és az izraelita egyháznak egy-egy képviselője...". Nem tudott azonban tájékoztatást adni arról, hogy a tábori lelkészségről milyen szintű jogszabályban fognak rendelkezni, és igazat adott a kérdéseket felvető képviselőknek ab-

[482] Wachsler Tamás (Fidesz), Iványi Gábor (SZDSZ), Mécs Imre (SZDSZ), Perjés Gábor (MDF), Inotay Ferenc (KDNP) és Szili Sándor (MSZP) nyújtották be azokat a módosító javaslatokat, melyekben eltérő módon ugyan, de a kérdés törvényi szintű szabályozását indítványozták. Lásd az Országgyűlés alkotmányügyi, törvény-előkészítő és igazságügyi bizottsága 1993. június 1-jei ülésének jegyzőkönyvét.

[483] Mészáros István (SZDSZ), az emberi jogi bizottság alelnöke több kérdést is felvetett a kormány jelen levő képviselőinek. Elmondta többek között, hogy semmit nem tudnak a tábori lelkészség struktúrájáról, a katonai lelkészek jövőbeni státusáról („részese lesz-e a fegyveres erőnek a tábori lelkész"), az egyházi autonómia érvényesüléséről, és arról, hogy milyen jogszabályok alapján áll majd fel a szervezet. Szóvá tette, hogy a *Magyar Honvéd* című lapból értesültek arról, hogy Tabódy István római katolikus kanonok, a HM Egyházi Irodájának szakértője „tartalékos vezérőrnagy" rangban áll, és a HM közigazgatási államtitkárával együttesen vettek részt Lourdes-ban a katonai zarándoklaton („milyen jogszabály alapján?"). Lásd az Országgyűlés emberi jogi, kisebbségi és vallásügyi bizottsága 1993. június 8-án tartott ülésének jegyzőkönyvét.

[484] Érdekes, hogy a majdnem egy évvel korábbi honvédelmi bizottsági ülésen az hangzott el, hogy már – akkortól számítva – két éve folyik a szolgálat előkészítése, és már egy éve alkalmazzák az egyházi személyeket!

ban, hogy „jelen pillanatban ez egy sötét lyuk, mert még senki nem tudja megmondani, hogy ennek működése hogyan fog kinézni". Annyit még elmondott, hogy a katonai szolgálati szabályzatból már törölték a vallásgyakorlással kapcsolatos tiltó rendelkezést, anélkül, illetőleg azt megelőzően, hogy az 1990. évi IV. törvény módosítása hatályba lépett volna.[485] Hasonló kérdésekről folyt a vita az alkotmányügyi bizottság másnapi ülésén is.[486] Bizottsági üléseken még június 16-án (emberi jogi bizottság), június 21-én (emberi jogi és honvédelmi bizottság), valamint július 5-én (emberi jogi bizottság) tanácskoztak a katonai lelkészségről.[487]

A plenáris ülésre 1993. június 14–15-én, majd a nyári rendkívüli ülésszakban, július 6-án és 13-án került a sor, és 13-án – 201 igen szavazattal, 77 tartózkodó ellenében – az Országgyűlés elfogadta a javaslatot,[488] mely kihirdetésekor hatályba is lépett.[489] A fentiekben láthattuk, hogy több képviselő is javasolta, és a bizottsági üléseken az IM (és a Művelődési Minisztérium) álláspontja is az volt, hogy a katonai lelkészi szolgálat kérdését – az 1990. évi IV. törvény módosítását követően – magas szintű jogszabályban, mégpedig a honvédelmi törvényben vagy a katonák jogállásáról szóló törvényben kellene rendezni. A kormány és a parlamenti többség nem támogatta ezeket a képviselői javaslatokat,[490] és a kormány az 1990. évi IV. törvény módosításának hatálybalépését követően sem terjesztett elő törvényjavaslatot a katonai közösségi vallásgyakorlás részletszabályaira nézve. A honvédelmi törvény előkészítése párhuzamosan zajlott, melyet 1993 decemberében fogadott el az Országgyűlés. Ebbe a törvénybe mindössze annyi megállapítás került bele, hogy a katona a katonák jogállásáról szóló törvényben meghatározott korlátok között gyakorolhatja a lelkiismereti és vallásszabadság jogát.[491] A katonák jogállásáról azonban nem született törvény,[492] és végül kormányrendelettel szabályozták a katonai lelkészi

[485] Lásd az Országgyűlés emberi jogi, kisebbségi és vallásügyi bizottsága 1993. június 8-án tartott ülésének jegyzőkönyvét.

[486] Lásd az Országgyűlés alkotmányügyi, törvény-előkészítő és igazságügyi bizottsága 1993. június 9-én tartott ülésének jegyzőkönyvét.

[487] Lásd az Országgyűlés bizottsági üléseinek jegyzőkönyveit.

[488] Lásd az Országgyűlés plenáris üléseinek jegyzőkönyveit.

[489] Lásd az 1993. évi LXXIII. törvény 1. §-ával megállapított szöveget. Kihirdetve: 1993. július 17-én.

[490] Lásd erről az Országgyűlés alkotmányügyi, törvény-előkészítő és igazságügyi bizottsága 1993. június 1-jén tartott ülésének jegyzőkönyvét, valamint a plenáris ülés 1993. július 13-ai ülése jegyzőkönyvét.

[491] 1993. évi CX. törvény 56. § (2) bekezdés c) pont. A törvény 1994. január 1-jén lépett hatályba, és 2005-ben helyezték hatályon kívül. E szakasz változatlanul hatályban maradt mindvégig. Lásd ehhez: Az új honvédelmi törvény megalkotása. In Bombay László (szerk.): *A honvédelem négy éve, 1990–94.* Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó, Budapest, 1994.

[492] 1996-ban a hivatásos állomány szolgálati viszonyáról született törvény (1996. évi XLIII. törvény a fegyveres szervek hivatásos állományú tagjainak szolgálati viszonyáról), melynek 217. §-a rendelkezett a lelkiismereti és vallásszabadságról, a Tábori Lelkészi Szolgálatról.

szolgálat felállítását és működését. A Tábori Lelkészi Szolgálatról 1994. április 20-án kiadott kormányrendelet a katonai szervezeten belüli egyéni és csoportos vallásgyakorlás, valamint lelki gondozás szabályait tartalmazta. A rendelet – a felvezető szövege szerint – az Alkotmány 60. §-a, a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV. törvény, valamint a történelmi egyházakkal és vallásfelekezetekkel kötött megállapodások végrehajtására jött létre. A rendelet kimondja, hogy a katonai szervezeten belül – a katonák igényei alapján – minden bejegyzett vallási közösség, egyház folytathat vallási tevékenységet, ugyanakkor rögzíti azt is, hogy a „Szolgálat négy egyház: a katolikus, a református, az evangélikus és a zsidó lelkészeiből áll".[493] A felvezető szövegben hivatkozott megállapodások közül az 1994/19. számú, honvédelmi minisztertől származó nemzetközi szerződést tették közzé, amely a Magyar Köztársaság és az Apostoli Szentszék között a Magyar Honvédségnél és a Határőrségnél végzendő lelkipásztori szolgálat tárgyában jött létre.[494]

A tábori lelkészi szolgálattal kapcsolatos szabályozás alkotmányossági aggályokat vetett fel, elsősorban a felekezetek egyenjogúsága,[495] valamint az állam és az egyház szétválasztása összefüggésében. Az Alkotmánybírósághoz beadvány érkezett, amelyben kérték a rendelet megsemmisítését. Az Alkotmánybíróság azonban elutasította a beadványt, a következő megállapításokkal: A „történelmi" egyházak csoportjának megjelölése az egyházak létrejöttének valóságos hazai történetiségére utaló kifejezés, ezért e megjelölés önmagában nem valósít meg az Alkotmányban tiltott diszkriminációt, és nincs alkotmányos akadálya annak, hogy az állam és valamely más egyház hasonló megállapodása alapján a Szolgálat a kormányrendelet módosításával kiegészüljön és bővüljön. A Szolgálat mint különálló, egységes szervezet hierarchikusan nem kapcsolódik a Magyar Honvédség és Határőrség szervezetéhez, a Szolgálat tagjának lelkészi tevékenysége kizárólag egyházi irányítás, felügyelet alatt áll, ezért nem sérül az állam és az egyház elválasztásának elve.[496]

[493] 61/1994. (IV. 20.) Korm. rendelet a Tábori Lelkészi Szolgálatról.

[494] A megállapodást 1994. január 10-én kötötték Budapesten, és 1994. augusztus 12-én tették közzé. Lásd még: A honvédelmi tárca és az egyházak kapcsolata. In Bombay László (szerk.): *A honvédelem négy éve, 1990–94* Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó, Budapest, 1994; Draskovich Edina (összeáll.): *A katonák jogállásáról. Háttér-információk – dokumentumok, 9.* Országgyűlési Könyvtár. Budapest, 1996.

[495] Lásd a későbbiekben a Hit Gyülekezetével kapcsolatos eseményeket. http://www.hetek.hu/hit_es_ertekek/199911/alkotmanyellenes_miniszteri_tiltas.

[496] 970/B/1994. AB-határozat a Tábori Lelkészi Szolgálatról szóló 61/1994. (IV. 20.) Korm. rendelet egyes rendelkezései alkotmányellenességének vizsgálatáról. Lásd Schweitzer Gábor *Az állam és az egyház elválasztásának magyarországi szabályozása*

Az első parlamenti ciklus másik módosító törvényjavaslatát négy országgyűlési képviselő terjesztette elő *T/9473*-as számon.[497] A képviselői önálló indítvány egyrészt a vallási tevékenység korlátai, valamint az egyházak nyilvántartásba vételének feltételei tekintetében kívánta módosítani a törvényt. A vallási tevékenység korlátját képező alkotmányellenes és törvénybe ütköző ismérvet kiegészítette azzal, hogy a vallási tevékenység nem sértheti „az általánosan elfogadott erkölcsöket" sem. Az egyházak állami regisztrációját a Fővárosi Bíróság kizárólagos hatáskörébe kívánta utalni, és 100 fő alapító helyett 10 ezer fő vagy 100 éves honosság meglétéhez, továbbá a hitelvek bírósághoz történő benyújtásához kívánta kötni a nyilvántartásba vételt. A törvény kihirdetésekor – a már nyilvántartásba vett egyházakra nézve is visszamenőlegesen – lépett volna hatályba.

Az előterjesztő képviselők azzal érveltek, hogy az „utóbbi időszakban a vallásszabadsággal kapcsolatosan olyan jelenségek váltak gyakorivá, amik a joggal való visszaélés eseteit valósítják meg", és a „hatályos jogi rendezésnek az a hiánya, hogy a szabad vallásgyakorlás nevében történő tevékenységeknek nincsenek erkölcsi természetű korlátai... és a jövőt illetően tág teret enged nemkívánatos folyamatoknak". Szerintük „egy adott vallási közösség jogi értelemben vett egyházi létezési formában is tükröződő társadalmi tekintélyét részben a hozzátartozók létszáma, részben egy adott országban vitt történelmi szerepe jellemzi".[498]

Az emberi jogi bizottság a javaslatot 1993. április 6-án megtárgyalta. Az ülésen az ellenzék képviselői – többek között – egyrészt a visszamenő hatályt (jóhiszeműen szerzett jog sérelme) vitatták, másrészt nem találták alkalmasnak a javaslat rendelkezéseit a visszaélések kiszűrésére és megakadályozására, mert szerintük így áldozatul esnek olyan kisebb és Magyarországon kevesebb mint száz év óta működő egyházak is, amelyek nem élnek vissza a vallásszabadság alkotmányos jogával, törvénysértést nem követnek el. Kifogásolták az előterjesztők azon állítását is, miszerint a javaslat előkészítése során csak „kilenc egyháznak a püspökét" kérdezték meg, és ezáltal nem megalapozottan vélik úgy a javaslat kidolgozói, hogy a módosító indítvány „lefedi a vallásos tömegek igényét". Az „általánosan elfogadott erkölcsök" megfogalmazásával kapcsolatban pedig arra figyelmeztettek, hogy nehezen értelmezhető fogalomról van szó, külö-

és gyakorlata című tanulmányát. (In: A vallási diszkrimináció ellen – az esélyegyenlőség megteremtéséért. Konferenciakötet. Budapest, 2010.)

[497] Dr. Lukács Tamás (KDNP), dr. Salamon László (MDF), Kováts László (FKGP) és dr. Czoma László (független) képviselők voltak az előterjesztők.

[498] A parlamentben 1992–93 folyamán a költségvetés tárgyalásakor az egyházak hitéleti tevékenységének finanszírozása körül az ún. szektavita alakult ki, melynek során négy vallási közösséget (Jehova tanúi, Egyesítő Egyház, Krisna Tudatú Hívők Közössége, Szcientológia Egyház) „destruktív szektá"-nak minősített az Országgyűlés, és erre hivatkozva nem kaptak támogatást.

nösen amiatt, mert a társadalomban széles körben vallott felfogások (például az abortusz kérdésében) távol állnak az egyházak szigorú normáitól, ennélfogva adott esetben éppen az ellenkező hatást váltaná ki a törvény, mint amit az egyházak szeretnének elérni. A törvényjavaslatot a bizottság általános vitára alkalmasnak találta ugyan, de végül a plenáris ülésen érdemi – sem általános, sem részletes – vitára nem került sor, így „elhalt" a kezdeményezés.[499]

1994–1998 (Horn-kormány)

A második parlamenti ciklusban is két törvényjavaslatot terjesztettek elő az 1990. évi IV. törvény módosítására, ezek egyikét szintén elfogadta az Országgyűlés.

A kormány 1997. október 1-jén *T/4923*-as számon nyújtotta be azt a módosító törvényjavaslatot, amellyel az egyházak hitéleti tevékenységének finanszírozásával kapcsolatos szabályt szándékoztak megváltoztatni.[500] A törvény eredeti megfogalmazása szerint az egyházak ún. közcélú tevékenységén kívüli tevékenységére az Országgyűlés egyházanként és konkrét célonként állapíthatott meg támogatást az éves költségvetés elfogadása során. Ezt a nem kevés bonyodalmat okozó és erőteljesen kifogásolt[501] éves elosztási módot szándékoztak felváltani azzal, hogy a kérdést egy külön törvény, nevezetesen az egyházak hitéleti és közcélú tevékenységének anyagi feltételeiről szóló törvény rendezze a jövőben.

Az 1990. évi IV. törvény módosítására irányuló törvényjavaslattal egyidejűleg másik négy iromány benyújtására is sor került az egyházak finanszírozásának témájában. 1997. június 20-án a kormány megállapodást írt alá az Apostoli Szentszékkel a katolikus egyház magyarországi közszolgálati és hitéleti tevékenységének finanszírozásáról, valamint néhány vagyoni természetű kérdésről. Ennek az ún. vatikáni megállapodásnak a megerősítéséről szóló határozati javaslatot H/4922. számon, az egyházak hitéleti és közcélú tevékenységének anyagi feltételeiről szóló törvényjavaslatot T/4924. számon, a személyi jövedelemadó meghatározott részének az adózó rendelkezése szerinti közcélú felhasználásáról szóló 1996. évi CXXIV. törvény módosításáról szóló törvényjavaslatot T/4925. számon, és a volt egyházi ingatlanok tulajdoni helyzetének rendezéséről szóló 1991. évi XXXII. törvény módosításáról szóló törvényjavaslatot T/4926.

[499] 1993. március 22-én (hétfőn) a plenáris ülésen megszavazták ugyan a törvényjavaslat sürgős tárgyalását, több plenáris esemény nem történt a ciklusban. Az emberi jogi, kisebbségi és vallásügyi bizottság 1993. április 6-ai ülésén tárgyalta az indítványt.

[500] Lvtv. 19. § (2) bekezdés.

[501] http://www.hetek.hu/fokusz/199905/ki_all_az_orulet_hataran.

számon terjesztette elő a kormány. Az Országgyűlés a szoros tartalmi összefüggésre tekintettel egyszerre tárgyalta az öt javaslatot (egy határozati javaslatot és négy törvényjavaslatot).

A bizottságokban és a plenáris üléseken lefolytatott vitákból az olvasható ki, hogy egyrészt a jogbiztonság, másrészt az egyházak stabil anyagi önállósága megteremtésének garanciáját látták abban, ha az eseti parlamenti döntések helyett külön törvény rendelkezik az egyházak finanszírozásáról, ezért az 1990. évi IV. törvény ilyen irányú módosítását alapvetően nem vitatta egyik frakció sem, a bizottságokban is egyhangú támogatottságot kapott. Ezzel szemben kritika érte – főként a kisebbik kormánypárti frakció részéről – az ún. vatikáni megállapodás megkötésének körülményeit, valamint az egyházak anyagi helyzetét érintő másik három törvényjavaslatot. Kifogásolták a megállapodás elsietett, nem kellően kidolgozott tartalommal történő megkötését, a finanszírozás kérdésében pedig a különböző felfogások ütközése, valamint az alkotmányossági aggályok miatt további egyeztetéseket sürgettek, mert – ahogyan az egyik képviselő fogalmazott a plenáris ülésen – a mostani döntés „hosszú távú irányt fog szabni az egyház és az állam viszonyának Magyarországon”.[502]

Az emberi jogi bizottság általános vitára alkalmasnak tartotta a javaslatokat, de már ezen az ülésen megfogalmazódtak a javaslatcsomag egyes elemeivel szembeni ellenérvek is. A volt egyházi ingatlanokkal kapcsolatban – alkotmányossági okokból – kérdőjelezték meg az örökjáradék bevezetésének kérdéskörét. Az egyház-finanszírozási törvényjavaslatot amiatt érte kritika, hogy „távlatilag nem választja el az államot és az egyházat”,[503] és a tervezett modell ellentétes a kormányprogrammal is. Az szja egy százalékáról szóló előterjesztéssel kapcsolatban pedig azt tartották hibának, hogy szerintük a második „egy százalék” vonatkozásában megszűnik a felajánlásról a reális választási lehetőség. A kritikákra reagálva az emberi jogi bizottság ülésén az IM jelen levő képviselője – dr. Szécsi Mária – hangsúlyozta, hogy az egyház-finanszírozási törvénnyel a kormány szándéka éppen a függőség megszüntetése, és az, hogy a támogatási szisztéma „ne lehessen eszköz az állami befolyásolásra”. A Pénzügyminisztérium részéről dr. Ghyczy Tamás pedig kifejtette, hogy az örökjáradék „nem egyháztámogatás”, hanem „egyszerű vagyonműveletként” lehet megközelíteni, a

[502] Fodor Gábor (SZDSZ) mondta ezt, az 1997. október 22-ei plenáris ülésen.

[503] Ezt Mészáros István László (SZDSZ) alelnök fogalmazta meg, de hasonlóképpen érvelt István József (FKGP) képviselő is: „...[N]ekünk az a nagy félelmünk, hogy a 4924. számú törvényjavaslatban sok olyan kitétel, lehetőség van, amelynek alapján újra és újra egyezkednie kell a jövőben is az egyházaknak és a mindenkori kormányzat felelős vezetőinek... Én legalábbis úgy ítélem meg a törvény átolvasása és tanulmányozása közben, hogy itt sokkal több egyeztetésre lesz szükség, mint az eddigiekben.” Lásd az Országgyűlés emberi jogi, kisebbségi és vallásügyi bizottsága 1997. október 8-ai ülésének jegyzőkönyvét.

helyzet ugyanis ahhoz hasonlítható, mint amikor a bank a betett vagyon után kamatot fizet.[504]

A plenáris ülésen a törvényjavaslat előadója, dr. Avarkeszi Dezső igazságügyi minisztériumi államtitkár elmondta, hogy az „állam, a társadalom és az egyházak közös érdeke, hogy az egyházi tevékenység gazdasági háttere kiépüljön, és az egyházak anyagi helyzetének az esetleges politikai szándékoktól való befolyásolási lehetősége megszűnjék”. „Középtávú cél”-ként jelölte meg, hogy a „hívek közvetett és közvetlen módon maguk gondoskodjanak egyházuk fenntartásáról”, melynek alapja az szja meghatározott részének felajánlása, illetve az egyházi szolgáltatások igénybevétele lesz. Hozzátette, hogy e „kívánatos állapot kialakulásáig tartó átmeneti időre biztosítani kell az állami támogatást”, mégpedig – utalva az akkori hatályos évenkénti elosztás hátrányára – a „politikai szándékoktól és mérlegelésektől független éves költségvetési mechanizmusok révén”. Tájékoztatta az Országgyűlést arról, hogy négy egyház – a Magyar Katolikus Egyház, a Magyarországi Református Egyház, a Magyarországi Evangélikus Egyház és a Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége – közös állásfoglalásban közölte, hogy nem ért egyet az 1990. évi IV. törvény tervezett módosításával, és kérik a törvény e szakaszának[505] változatlan hatályban tartását, mert szerintük „az Országgyűlés egyházankénti, egyedi döntésének megszüntetése szűkíti az egyházak juttatásainak körét”, a református egyház pedig arról is nyilatkozott, hogy nem kíván élni a járadékra való átváltás lehetőségével.

A vitában szinte egyöntetűen hangsúlyozták a felszólaló képviselők, hogy a finanszírozási kérdések rendezése szükséges lenne, ám – részben megismételve a bizottsági ülésen korábban elhangzottakat – többen komoly ellenérveket fogalmaztak meg a csomaggal szemben. Mivel öt előterjesztést tárgyaltak egyszerre, a vita ennek megfelelően több síkon folyt. A szerteágazó disputában a nemzetközi jogi, alkotmányossági (állam és egyház szétválasztása, felekezetek egyenjogúsága), pénzügyi, valamint történeti összefüggések egyaránt megjelentek. A vélemények törésvonala nem a klasszikus kormánypárti és ellenzéki mederben folyt, hanem árnyaltan, egy-egy kérdésben megnyilvánuló támogató vagy ellenző álláspont fogalmazódott meg. Kifogásolták, hogy a kormány előbb megkötötte az ún. vatikáni megállapodást, és most ahhoz mérten kell megalkotni a belső törvényeket, amelyek minden felekezetre nézve kötelezőek lesznek. Töb-

[504] Lásd az Országgyűlés emberi jogi, kisebbségi és vallásügyi bizottsága 1997. október 8-ai ülésének jegyzőkönyvét. Már itt elhangzott az a kritika is, hogy a Szentszékkel kötött megállapodáshoz igazítják az általános hatályú egyház-finanszírozási törvényt, amelynek előkészítésébe nem vonták be a többi egyházat, és nem is veszik figyelembe a többi egyház eltérő struktúráját.

[505] Lvtv. 19. § (2) bekezdés.

ben rámutattak arra – Mészáros István László (SZDSZ), az emberi jogi bizottság alelnöke, a bizottság kisebbségi véleményének előadása során, majd az általános vitában Fodor Gábor (SZDSZ), István József református lelkész (FKGP), Hajdú Zoltán református lelkész (SZDSZ), Győriványi Sándor (FKGP), Bauer Tamás (SZDSZ), Donáth László evangélikus lelkész (MSZP) –, hogy ezáltal sérül az Országgyűlés törvényhozási szuverenitása, mivel kényszerhelyzetben kell törvényeket alkotnia. Ezzel összefüggésben a képviselők szóvá tették, hogy a többi felekezetet nem vonták be kellőképpen a törvényjavaslatok előkészítésébe, és mivel az eltérő egyházi struktúrából adódóan nem alapulhat kizárólagosan egyetlen modellen az egyház-finanszírozás rendszere, a protestáns egyházak szükségképpen hátrányba kerülnek a katolikus egyházhoz képest.[506] Az is az ellenérvek között szerepelt, hogy az előterjesztett javaslatok nem szolgálják az állam és az egyház elválasztásának alkotmányos elvét, mert konzerválja az egyházak gazdasági függését a költségvetéstől, valamint az egykori államegyházi viszonyokból fakadó vagyoni különbségeket. A politikusok szívesebben vették volna olyan javaslatokat, amelyek egyrészt az összes egyházat arra ösztönzik, hogy gazdaságilag a maguk lábára álljanak, másrészt pedig a finanszírozás rendszere szabályozásánál figyelembe veszik az egyes egyházak, felekezetek – történelmileg kialakult – különbözőségét. Az „ameri-

[506] Hajdú Zoltán a következőket mondta a plenáris ülésen: „...[E]gy nemzetközi megállapodás szolgált alapul a törvényalkotáshoz, és nem a belső törvények megalkotása alapján került sor az Apostoli Szentszékkel rögzített megállapodásra. (...) [K]ívánatosabb lett volna, ha ez fordítva történik. (...) Alapvetőnek tartjuk a parlament törvényhozási szuverenitását. Ez azt jelenti, nem értünk egyet a törvényalkotót bármilyen tekintetben determináló, korlátozó szándékkal vagy ténnyel." Győriványi Sándor így fogalmazott a plenáris ülésen: „A T/4924. számú törvényjavaslat *[az egyház-finanszírozási törvényjavaslat – K. SZ.]* a kormánynak a Szentszékkel kötött megállapodásában rögzített, az egyházi támogatás bizonyos rendjét és módját ismerteti. Természetszerű, hogy ez a megállapodás csak akkor hajtható végre, ha a törvényi feltételei is megteremtődnek, hiszen a kormánynak nem volt a feltételek megállapításához törvényes alapja. Az is természetes, hogy csak olyan törvénybe foglalt rendszer képzelhető el, amelyik valamennyi egyházra érvényes, hiszen nyilvánvaló, hogy bármilyen megkülönböztetés demokratikus körülmények között megengedhetetlen. Mindezeknek megfelelően az Országgyűlésnek kevés lehetősége van arra, hogy valóban maga alakíthassa ki a finanszírozás rendszerét... A katolikus egyház tekintetében ez a kérdés végső soron rendeződött. Az egyéb egyházak esetében azonban korántsem ilyen egyszerű a helyzet... A megoldást, amelyet végül is a Szentszékkel kötött megállapodás elfogadott – bár hosszú tiltakozás és vita után –, az egyéb egyházak pedig kénytelenek tudomásul venni..." Németh Zsolt (Fidesz) hangsúlyozta, hogy a „protestáns egyházak a korábbinál jóval alacsonyabb arányban fognak részesedni a költségvetésből, az egyházakat illető pénzekből". Rámutatott, hogy a „zsinat-presbiteriánus elv a protestáns egyházakban az egyházak helyi közösségei számára nem csupán egy jogi kérdés, hanem a tulajdon struktúráját is ez határozza meg", ezért szerinte „indokolt lenne, hogy valamilyen típusú különmegállapodás szülessen a református és az evangélikus egyházzal is, mint ahogy megszületett (...) a katolikus egyházzal a megállapodás".

kanizmus vagy nemzetidegen gondolat" vádjának elhárítására hivatkoztak Magyarország „szabadságpárti" hagyományaira (Kölcsey, Eötvös, Deák, Kossuth), amikor a felekezeti megkülönböztetés gyakorlatának felszámolása mellett érveltek.[507] Felmerült az is, hogy az oktatási területen sérülni fog a szektorsemlegesség elve, mert az egyházi iskolákat a javaslat előnyben részesíti a többi magániskolához képest. A kisebbik kormánypárt, az SZDSZ, alternatív egyház-finanszírozási törvényjavaslatot nyújtott be, mert szerinte a kormány javaslatai nem felelnek meg az 1994-es koalíciós kormányprogramban foglaltaknak és az alkotmányossági követelményeknek.[508]

A vitában a Szentszékkel kötött megállapodásról más vélemények is elhangzottak. Csapody Miklós (MDF) arra hívta fel a figyelmet, hogy „a Magyar Katolikus Egyház nem felekezet", hanem „világegyház" és „nemzetközi jogalany, s a „nemrégiben keletkezett úgynevezett szabadegyház nem azonos... a magyar történelmi egyházakkal". Szerinte természetes, hogy a szentszéki megállapodásból mint nemzetközi szerződésből következnek a további törvényjavaslatok, azzal azonban nem értett egyet, hogy a jövőben az egyházak kizárólag az új egyház-finanszírozási törvény alapján kaphassanak támogatást, és megszűnjék az egyedi támogatások és rendkívüli juttatások lehetősége. Godó Lajos (MSZP) „történelmi jelentőségű"-nek nevezte a Szentszékkel kötött megállapodást, mely a diplomáciai kapcsolatok helyreállítása[509] óta elkezdett folyamat csúcsa. Úgy fogalmazott, hogy a megállapodás „alapot jelent, feladatot ad törvényeink pontosításához, új finanszírozási elhatározásokhoz, megteremtheti az egyházak anyagi függetlenségét". Hegyi Gyula (MSZP) a nemzetközi kötelezettségvállalás elsődlegességére mutatott rá, és példának a NATO-csatlakozást és az Európai Unióba történő tervezett belépést említette, amikor azzal érvelt, hogy „arra is jó ez a *[szentszéki – K. Sz.]* szerződés, hogy felkészüljünk arra, hogy a nemzetközi integrációban való együttműködés szükségszerűen a belföldi jogrendünk megváltoztatásával is jár, és nemcsak jótékony szándéknyilatkozatok aláírásáról van szó, aminek semmi hatása nincs az ország életére".

A nagyobb kormánypárti frakció vezérszónoka, Gellért Kis Gábor (MSZP) a plenáris ülésen joggal állapította meg, hogy „[H]a... volná-

[507] Mészáros István László (SZDSZ) a plenáris ülésen Kossuth Lajos Turinban, 1871. január 12-én kelt írásából idézett: „Aki azt mondja, én felmondom a függést az államnak, nem tűröm semmi rendelkezését, semmi avatkozását, annak azt is kell mondania, hogy de nem is veszek igénybe semmi javadalmat, semmi ellátást az államtól."

[508] Bár a T/4868. számú törvényjavaslat beterjesztésére előbb került sor, mint a kormány javaslatának benyújtására, a Házszabály értelmében a kormány ugyanazon tárgyat érintő javaslatát előbb kell tárgyalni, mint a képviselői önálló indítványt. A javaslatot tárgysorozatba vették, de végül nem tárgyalták. Lásd: http://www.parlament.hu/iromany/04868ir.htm.

[509] 1990. február 9.

nak olyan egzakt számítások, amelyek pontosan megjelölnék, meddig van szükség az állam gazdasági közreműködésére az egyházak hitéleti és közcélú tevékenységének kifejtéséhez, egyszerű volna a dolgu(n)k". Majd hozzátette: „Ennélfogva, bármilyen sajnálatos, a jövő évezred törvényhozóira kell bíznunk, hogy meddig tartják életben a most meghozandó jogi szabályozást." E találó megjegyzés előrevetítette mindazokat a vitákat, amelyek az egyház-finanszírozás körül azóta is zajlanak. Végül mind az öt javaslatot (módosításokkal)[510] – az 1990. évi IV. törvény módosítását 265 igen szavazattal, 21 nem ellenében – elfogadta az Országgyűlés, és még 1997 decemberében ki is hirdette azokat a köztársasági elnök.[511]

Még ugyanebben a ciklusban, 1998 februárjában három országgyűlési képviselő önálló indítványt nyújtott be az 1990. évi IV. törvény módosítására.[512] A *T/5441.* számú törvényjavaslat – több elemében hasonlóan az első ciklus T/9473-as számú önálló indítványához – a vallási tevékenység korlátait, valamint a nyilvántartásba vétel szabályait szándékozott szigorítani. Ebben az esetben nem az „általánosan elfogadott erkölcsök", hanem – az emberi jogi egyezmény szövegének megfelelően – a közbiztonság, a közrend, a közegészség, az erkölcs, illetőleg mások jogai és szabadságai sérelmének tilalmát építették volna be a törvény eredeti szövegébe. Az egyház nyilvántartásba vételének feltétele pedig az lett volna, hogy a vallási közösségnek legyen legalább 10 ezer természetes személy a tagja, vagy legalább 100 éve legyen honos Magyarországon. Az előző ciklus indítványához képest lényeges különbség volt, hogy a nyilvántartásba vétel új szabályai nem rendelkeztek volna visszamenőleges hatállyal.

Az előterjesztők az indokolásban annak a véleménynek adtak hangot, hogy a hatályos szabályozás „könnyen lehetővé teszi a vallásszabadsággal való visszaélést", és ez a „destruktív szektásodási folyamat a társadalom erkölcsi rendjét veszélyezteti". Szerintük az 1990. évi IV. törvény a „kontinuitás hiányában", „egy állami ellenőrző szerep, ideológiai elnyomatás ellen született meg", és kérdés, hogy „a jelenlegi szabályozás a csatlakozási folyamatban mennyiben felel meg az európai felfogásnak". Álláspontjuk szerint a „hatályos magyar szabályozás inkább az amerikai modellre hasonlít, mint az európai joggyakorlatra". Mindez szerintük a törvény módosítását teszi szükségessé.[513]

[510] A finanszírozással kapcsolatos törvényjavaslatokat módosításokkal fogadta el az Országgyűlés.

[511] Lásd a fentiekhez az Országgyűlés emberi jogi, kisebbségi és vallásügyi bizottsága 1997. október 8-ai ülésének, valamint az 1997. október 22-ei, november 4-ei, 11-ei, 25-ei és december 2-ai plenáris ülések jegyzőkönyveit. Az elfogadott jogszabályok megjelentek a *Magyar Közlöny* 1997/110. számában.

[512] Dr. Semjén Zsolt (MDF), Dr. Medgyasszay László (MDF), Lezsák Sándor (MDF).

[513] Az indokolásban még ezt olvashatjuk: „...Az európai joggyakorlatot tekintve megállapítható, hogy szinte minden országban figyelembe veszik azt a tényt, hogy egy adott egyház egy történelmi, kulturális örökség része. (...) Az európai modellek alapvetően abban különböznek a történelmi előzmény nélküli amerikai modelltől, hogy a jogállamra jellemző hitelvek diszkriminációjának tilalma nem jelenti azt, hogy a történelmi, kulturális, szociológiai tényeket a jogalkotásban ne vennék figyelembe." Lásd a T/5441. számú képviselői önálló indítványhoz fűzött általános indokolást.

A törvényjavaslat nem került a plenáris ülés napirendjére, sőt a bizottságok sem tárgyalták érdemben, ugyanis az emberi jogi bizottság mint illetékes grémium nem támogatta az indítvány tárgysorozatba vételét. A bizottsági ülésen egyrészt arra hivatkoztak, hogy a parlamenti ciklus végén már nincsen esély a törvényjavaslat megtárgyalására és elfogadására, és nem szerencsés kampányidőszakban ilyen fajsúlyú törvényről vitázni, másrészt pedig rámutattak arra, hogy a bizottsághoz nem érkezett olyan megkeresés, amely a módosítás iránti társadalmi igényt jelenítené meg, de még ilyen igény esetén sem lenne a törvényjavaslat – jelenlegi formájában – alkalmas az adott joghatás elérésére.[514]

1998–2002 (Orbán-kormány)

Ebben a parlamenti ciklusban négy alkalommal kísérelték meg módosítani az 1990. évi IV. törvényt, melyek közül három képviselői önálló indítvány volt, egyet pedig a kormány (a nemzeti kulturális örökség minisztere) nyújtott be. Nézzük időrendi sorrendben a javaslatokat:

Dán János (FKGP) képviselő a 2000. július 25-én benyújtott *T/2950*-es számú indítványában – az eddigiektől eltérően – nem a vallási tevékenység korlátait hangsúlyozta volna, hanem pozitív meghatározást adott, miszerint: „Egyház minden olyan vallási tevékenység végzése céljából alapítható, amely az emberi erkölcs nevelésére irányul, és minden szélsőségtől mentesen a család, a társadalom és az állam számára hasznos, kiszámítható viselkedésű, erkölcsös embereket nevel." Ezenkívül az egyház nyilvántartásba vételéhez szükséges alapítók számát 10 ezerre emelte volna fel, de javaslata nem tartalmazta a 100 éves honosságot mint alternatív feltételt. A javaslat indokaként egyrészt a „deviáns cselekedetekre buzdító, deviáns cselekedeteket kiváltó szekták" tevékenységét („elszakítják a gyermeket a családtól, gyűlöletre nevelnek stb."), másrészt pedig a „nyilvánvalóan haszonszerzésre vagy politikai célok elérésére alapított közösségek"-nek a vallás szabad gyakorlásával való visszaélését jelölte meg. A javaslatot az emberi jogi bizottság 2000. szeptember 19-én megtárgyalta, de plenáris ülésen nem tűzték napirendre a ciklus végéig.[515]

[514] Az Országgyűlés emberi jogi, kisebbségi és vallásügyi bizottságának 1998. február 18-ai ülése.

[515] Lásd: T/2950. számú iromány.

2000. december 18-án Donáth László (MSZP) és Kósáné Kovács Magda (MSZP) *T/3598*-as számon benyújtott javaslatukban azt indítványozták, hogy az egyházak nyilvántartásba vételét kizárólag a Fővárosi Bíróság végezhesse el, és a nyilvántartásba vétel iránti kérelemhez csatolni kelljen az egyház hitvallásának vagy legfőbb vallási tanainak összefoglalását is, továbbá azt is, hogy az egyház milyen társadalmi, köz-, illetve egyéb feladatok elvégzésére vállalkozik. Ez utóbbi nyilvános adatnak minősült volna, amiről a bíróságon bárki saját költségére másolatot kérhet. A törvényjavaslatot az emberi jogi bizottság nem vette tárgysorozatba, később az előterjesztők vissza is vonták indítványukat, így nem került sor az érdemi megtárgyalásra.[516]

A benyújtás időrendi sorrendjében a *T/3621*-es számú törvényjavaslat a következő, melyet a kormány terjesztett elő 2000. december 21-én. A javaslatról hatpárti egyeztetést is folytattak, melyet a konszenzusra való törekvés jellemzett. Az ellenzéki képviselők által benyújtott törvényjavaslat is mutatja, hogy voltak olyan pontok, amelyekben egyetértettek.

A kormány javaslata első ízben kísérelte meg – a regisztrációt végző jogalkalmazó orientálása érdekében – a vallás jogi fogalmának definiálását. E szerint: „vallásnak olyan világnézet minősül, mely természetfelettire irányuló, rendszerbe foglalt hitelvekkel rendelkezik, tanai a valóság egészére irányulnak, valamint az erkölcsöt és az emberi méltóságot nem sértő sajátos magatartás-követelményekkel az emberi személyiség egészét áthatja". Arra is tett kísérletet a javaslat, hogy felsorolja, mi nem tekinthető vallási tevékenységnek, ha elsődlegesen és meghatározóan végzik: politikai és érdekérvényesítő, pszichikai vagy parapszichikai és gyógyító, gazdasági-vállalkozási (anyagi haszon elérése céljából folytatott), nevelési-oktatási, kultúraközvetítő, szociális és egészségügyi, sport-, gyermek- és ifjúságvédelmi tevékenység.

Ennek megfelelően a „célkitűzése vagy meghatározó gyakorlata szerint nyilvánvalóan nem vallási tevékenységet folytató csoport" egyházként való nyilvántartásba vételét a – kizárólagos illetékességgel felruházott – Fővárosi Bíróság megtagadhatja, illetve ügyészi keresetre, peres eljárásban törli a nyilvántartásból. A javaslat értelmében a bejelentéshez csatolni kell a legfőbb vallási tanok összefoglalását is. (Ez utóbbi elem, valamint a Fővárosi Bíróság kizárólagos illetékessége szerepelt a Donáth–Kósáné-féle javaslatban is.)

A törvény eredeti megfogalmazása szerint az egyházi jogi személy törvénysértése esetén az ügyész pert indíthat. Sok kritika érte e szakaszt, mondván, a törvény nem biztosít lehetőséget az ügyész számára, hogy a

[516] Lásd: T/3598. számú iromány.

keresetindításhoz szükséges vizsgálatokat folytasson le az egyháznál.[517] A javaslat az ügyészség számára lehetővé tette volna, hogy az egyháztól beszerezze a törvényes működéssel kapcsolatos iratokat és adatokat, valamint felvilágosítást kérhessen, és az egyház ennek köteles lenne eleget tenni. A javaslat indokolása szerint ez nem jelentette volna azt, hogy az egyházakat általános jelleggel a törvényességi felügyelet körébe vonják, hanem sajátos módon erősítették volna az ügyészség jogkörét.

A javaslat jogorvoslati lehetőséget biztosított volna a Fővárosi Bíróság határozatával szemben nemcsak az érintetteknek, hanem az ügyész számára is, így látható, hogy az ügyész jogkörét ebben a tekintetben is bővítették volna.

A felekezetek egyenjogúságával kapcsolatban a javaslat – miután rögzítette, hogy az „egyházakat azonos jogok illetik és azonos kötelezettségek terhelik" – megengedte volna, hogy „törvény az egyházak társadalmi szerepéhez kapcsolódó jogok és kötelezettségek vonatkozásában másként is" rendelkezhessen.

Nem hagyható figyelmen kívül, hogy az 1990. évi IV. törvény módosítására irányuló javaslattal nagyjából egyidejűleg – Sasvári Szilárd országgyűlési képviselő (Fidesz) költségvetési törvényhez benyújtott kapcsolódó módosító javaslata alapján[518] – az adókedvezményekre vonatkozó szabályokat módosították, melynek eredményeképpen mindössze 22 egyház részesült a kedvezményben. A módosítás a kedvezmény feltételéül 100 éves honosságot, továbbá vagylagos feltételként 30 éve szervezett formában történő működést (amelybe nem számított bele az 1948 és 1989 közötti időszak) írt elő, vagy pedig azt, hogy korábban az adózók legalább egy százaléka ajánlotta fel adójának egy százalékát az egyháznak (ez legalább 40 ezer embert jelent).[519] Ezzel tehát nem a nyilvántartásba vételt, hanem – mivel meg is szavazta az Országgyűlés az indítványt – az adókedvezményre

[517] Az Országgyűlés emberi jogi, kisebbségi és vallásügyi bizottságának 2001. február 6-ai ülésén a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma (NKÖM) illetékes főosztályvezetője, Schanda Balázs felolvasta a Legfőbb Ügyészség szakmai álláspontját: „Az ügyészi keresetindításra vonatkozó, jelenleg hatályos törvényi rendelkezésekkel kapcsolatban felhívom a figyelmet (…) arra, hogy a kereset benyújtásához szükséges tényállás megállapításához az ügyészségnek nincs kellő törvényes eszköze."

[518] 2000. december 5-én benyújtott, T/3122/640. számú kapcsolódó módosító javaslat.

[519] Lásd A Magyar Köztársaság 2001. és 2002. évi költségvetéséről szóló 2000. évi CXXXIII. törvény 103. § (3) bekezdését. Ez a szakasz az egyházak hitéleti és közcélú tevékenységének anyagi feltételeiről szóló 1997. évi CXXIV. törvényt módosította oly módon, hogy meghatározta: a társasági adóról és az osztalékadóról szóló 1996. évi LXXXI. törvény szerinti adomány, valamint a személyi jövedelemadóról szóló 1995. évi CXVII. törvény szerinti közcélú adomány utáni kedvezmény igénybevételére jogosító igazolás kiállítására az az egyház jogosult, amely a fentiekben ismertetett feltételek egyikének megfelelt.

való jogosultság megszerzését nehezítették meg, elkerülve a kétharmados vallásügyi törvény módosítását. Az ellenzék részéről – részben a hatpárti egyeztetésekre hivatkozva – tiltakoztak az adótörvény módosítása (különösen annak módja) ellen.[520] Az emberi jogi bizottság ülésén a T/3621-es törvényjavaslat vitája során a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma (NKÖM) illetékes főosztályvezetője, Schanda Balázs azt mondta, hogy „a Sasvári képviselő úr által a költségvetési törvényhez beterjesztett kapcsolódó módosító indítványnak és ennek a törvénynek semmi köze sincs egymáshoz", majd hozzátette, hogy sem a miniszter, sem ő nem voltak tisztában a hatpárti egyeztetésen azzal, hogy „Sasvári képviselő úr milyen módosító indítványt fog benyújtani".[521]

Az 1990. évi IV. törvény módosítását célzó javaslatot a plenáris ülésen is megvitatták a képviselők, és végül a 2001. április 17-ei ülésen név szerinti szavazással döntöttek, melynek eredményeként az indítvány nem kapta meg a szükséges kétharmados többséget. Összegzően megállapítható, hogy az ellenzék leginkább a vallás definiálását, a felekezetek egyenjogúságának fellazítását, valamint az adókedvezmények „megkerülő" úton történő módosítását kifogásolta.[522]

Ebben a ciklusban még egy, az 1990. évi IV. törvény módosítására irányuló törvényjavaslat került a Ház elé. Szászfalvi László és Balogh László országgyűlési képviselők (MDF) önálló indítvány formájában – *T/5440*-es számon – 2001. november 14-én nyújtották be a kormány korábbi, áprilisban elutasított javaslatát. E javaslat a tárgysorozatba vételig jutott el 2001. decemberben, azonban további parlamenti esemény nem történt az indítvánnyal. (2002 tavaszán ért véget a vizsgált parlamenti ciklus.)

[520] Az Országgyűlés alkotmány- és igazságügyi bizottságának 2001. február 7-ei ülésén Avarkeszi Dezső képviselő (MSZP) a következőket mondta: „Ezzel mintegy utólag próbálnák legitimálni azt a sajnálatos módon a parlamenti többség által elfogadott, súlyosan alkotmánysértő rendelkezést, amelyet a költségvetési törvény vitája során Sasvári Szilárd képviselő úr nyújtott be, megkerülve egyébként akkor a parlamenti vita lehetőségét, és amely súlyosan diszkriminál a kisebb egyházak, felekezetek vonatkozásában."

[521] Lásd az Országgyűlés emberi jogi, kisebbségi és vallásügyi bizottsága 2001. február 6-án tartott ülésének a jegyzőkönyvét. Lásd még: http://www.bibotarsasag.hu/Bibo%20Web%20Folder/bibo/eloadasok/allam.html)a letöltés dátuma: 2015. december 2.); http://www.majsaitamas.uni.hu/keret.cgi?/agorafinanszszoveg2003okt.htm (a letöltés dátuma: 2015. december 2.); Schanda Balázs: *Tapasztalatok a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV. törvény módosításával kapcsolatban.* In Magyar közigazgatás. 51. 2001. 6. 335-342.

[522] Lásd Az Országgyűlés 2001. február 14-ei, március 27-ei, március 29-ei, valamint április 14-ei ülésnapjainak jegyzőkönyveit.

2002–2006 (Medgyessy–Gyurcsány-kormány)

Ebben a ciklusban egyetlenegy kezdeményezés volt a törvény módosítására: 2005. november 29-én Szili Katalin (MSZP) és Tóbiás József (MSZP) képviselők terjesztettek elő törvényjavaslatot *T/18679.* számon. Az eddigiektől eltérően ezúttal nem az egyház nyilvántartásba vétele, illetőleg a visszaélések megakadályozása volt a módosítás iránya, hanem a törvénynek az állam és az egyház kapcsolatát szabályozó része egészült volna ki a következő mondattal: *„Elismerve identitásukat és különleges hozzájárulásukat, az állam nyílt, átlátható és a kölcsönösség elvére épülő párbeszédet tart fenn az egyházakkal."*[523] Javaslatukat egyrészt azzal indokolták, hogy az ún. vatikáni megállapodásban, valamint a másik három nagy egyházzal kötött megállapodásokban foglaltak megvalósítása szükségessé teszi a felek közötti párbeszéd fenntartását, és ezt a rendszeres dialógust általános érvénnyel a többi egyházra is kiterjesztették volna, másrészt az Európai Unió Alkotmányának létrehozásáról szóló szerződésre hivatkoztak, melynek egy szakasza „párbeszéd"-re ösztönözte a tagállamokat.[524]

A javaslatot tárgysorozatba vette ugyan az emberi jogi bizottság, általános vitára azonban nem tartotta alkalmasnak,[525] így nem került sor az indítvány érdemi tárgyalására. A módosítás ellenzői szerint a javaslat nem fogalmazott pontosan, továbbá értelmetlennek tartották a „nem létező európai Alkotmányra való hivatkozást", mivel szerintük ebben a kérdésben az Európai Uniónak amúgy sincsen kompetenciája.[526]

2006–2010 (Gyurcsány–Bajnai-kormány)

A legutóbbi lezárt ciklusban nem került a Ház elé módosító törvényjavaslat, csupán egy írásbeli kérdésben vetetődött fel a módosítás lehetősége. Szászfalvi László országgyűlési képviselő (KDNP) 2006. július 17-én kérdést intézett Hiller István oktatási és kulturális miniszterhez *„Az egyházi törvény módosítása"* címmel. A képviselő a Nemzetbiztonsági Hivatal évkönyvére hivatkozva kérdezte a tárcavezetőt: 1. Mi a véleménye a destruk-

[523] A törvény 15. § (1) bekezdése egészült volna ki az idézett mondattal. Lásd: T/18679. számú iromány.

[524] A szerződést 2004. december 23-án erősítették meg országgyűlési határozattal [133/2004. (XII. 23.) OGY határozat].

[525] Az Országgyűlés emberi jogi, kisebbségi és vallásügyi bizottságának 2005. december 6-ai ülése.

[526] Lásd T/18679/1. számú iromány, bizottsági ajánlás általános vitához. Lásd még Szále László: *Ha Isten nem volna – Egyház és állam másfél évtizede a Magyar Köztársaságban.* Budapest, 2006.

tív szekták rendkívül káros társadalmi tevékenységéről? 2. Van-e szándéka az egyházi törvényt módosítani ennek megakadályozása érdekében? A miniszter válaszában kifogásolta, hogy a kérdést feltevő képviselő nem nevezte meg konkrétan, milyen magyarországi egyházat, egyházakat és milyen tevékenység alapján minősít destruktívnak, ennélfogva erre a kérdésre nem tud általánosságban válaszolni. Utalt arra, hogy mivel az 1990. évi IV. törvény módosításához kétharmados többség szükséges, a módosításra „akkor van mód, ha a koalíciós felek javaslatát az ellenzéki képviselők többsége is támogatja".[527]

Összegzés

1990 és 2010 között az 1990. évi IV. törvény módosítására kilenc érdemi indítvány került az Országgyűlés elé. Ezek közül hármat a kormány nyújtott be (kettőt elfogadtak), a többi képviselői önálló indítvány volt. Az egyik elfogadott javaslat (1993) a katonai létesítményen belüli közösségi vallásgyakorlás, a másik (1997) pedig az egyház-finanszírozás új alapjai előtt nyitotta meg az utat. További hat (1993, 1998, 2000, 2001) törvényjavaslat az egyházak nyilvántartásba vételének és működésének szabályait módosította (szigorította) volna. Közülük az egyik a kormány által előterjesztett javaslat volt (2000), és bár a zárószavazásig eljutott, nem kapta meg a módosításhoz szükséges kétharmados többséget. Egy javaslat törvényben rögzítette volna az állam és az egyházak közötti párbeszéd intézményét (2005). A 2010-ben lezárt ciklusban mindössze egy képviselői írásbeli kérdés szólt a módosítás lehetőségéről (2006).

Források és irodalom

A honvédelmi tárca és az egyházak kapcsolata. In Bombay László (szerk.): *A honvédelem négy éve, 1990–94* Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó, Budapest, 1994.
Az új honvédelmi törvény megalkotása. In Bombay László (szerk.): *A honvédelem négy éve, 1990–94.* Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó, Budapest, 1994.
Draskovich Edina (összeáll.): *A katonák jogállásáról. Háttér-információk – dokumentumok. 9.* Országgyűlési Könyvtár. Budapest. 1996.
http://www.bibotarsasag.hu/Bibo%20Web%20Folder/bibo/eloadasok/allam.html.
http://www.majsaitamas.uni.hu/keret.cgi?/agorafinanszszoveg2003okt.htm.
http://www.parlament.hu/internet/plsql/ogy_irom.irom_adat?p_ckl=39&p_izon=3503.
http://www.parlament.hu/internet/plsql/ogy_naplo.naplo_fadat?p_ckl=39&p_uln=7&p_felsz=32&p_szoveg=&p_felszig=32
http://www.parlament.hu/iromany/04868ir.htm.

[527] Lásd K/731. számú írásbeli kérdés, és az arra adott válasz.

Magyar Közlöny, 1997/110.
Schanda Balázs: *Tapasztalatok a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV. törvény módosításával kapcsolatban.* Magyar közigazgatás. 51. 2001. 6. 335-342.
Schweitzer Gábor: Az állam és az egyház elválasztásának magyarországi szabályozása és gyakorlata. In Köbel Szilvia (szerk.): *A vallási diszkrimináció ellen – az esélyegyenlőség megteremtéséért. Tudományos konferencia a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV. törvény húszéves évfordulója alkalmából. Konferenciakötet.* Budapest, Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium, 2010.
Szále László: *Ha Isten nem volna – Egyház és állam másfél évtizede a Magyar Köztársaságban.* Budapest, 2006.

7. FEJEZET

Különválva, de együttműködve – az Alaptörvény és az új vallási törvény

A dolgozat utolsó fejezetében áttekintjük, hogy a 2010 óta a lelkiismereti és vallásszabadság alapjoga, valamint az állam és az egyházak kapcsolatában milyen változások történtek Magyarországon, továbbá nemzetközi kitekintést is teszünk. A Nemzeti Együttműködés Programja[528] határozati javaslat vitájában Szászfalvi László közigazgatási és igazságügyi minisztériumi államtitkár a következőket mondta: „Rendkívül fontos, hogy ebben a kormányzati ciklusban az egyházi törvényt felül kell vizsgálnunk, hiszen a nemzeti együttműködés rendszerében mi azokra az egyházakra számítunk, amelyek valóban egyházak, valóban egyházakként végzik a szolgálatukat, nem pedig – kihasználva a törvény gyenge pontjait – kizárólag anyagi haszonszerzésre és a kedvezmények igénybevételére jöttek létre."[529] Várható volt tehát, hogy a 2010–2014 közötti országgyűlési ciklusban a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV. törvény (a továbbiakban: Lvt.) módosítását, illetve új törvény meghozatalát kezdeményezni fogja a kormány.[530]

Az első egyházi törvény

A lelkiismereti és vallásszabadság, valamint az állam és az egyházak viszonyának a kérdése természetesen már az alkotmányozás folyamatában hangsúlyosan felmerült, majd az Alaptörvény 2011. április 25-ei kihirdetését követően benyújtották az első törvényjavaslatot. A 2011. június 10-én négy kereszténydemokrata képviselő által előterjesztett javaslat nem az 1990. évi IV. törvény módosításáról, hanem a kérdés teljesen új törvény-

[528] Lásd: H/47. számú országgyűlési határozati javaslat.

[529] Elhangzott 2010. május 25-én, a plenáris ülésen. Lásd: http://www.parlament.hu/internet/plsql/ogy_naplo.naplo_fadat?p_ckl=39&p_uln=7&p_felsz=32&p_szoveg=&p_felszig=32 (a letöltés dátuma: 2015. december 2.)

[530] A törvényjavaslat benyújtásának előzményeit egy tanulmányában Uitz Renáta foglalta össze. Lásd Uitz Renáta: „Hogy ki egyház és ki nem". Látlelet a magyar állam és az egyházak viszonyáról. *Fundamentum*, 2011/3. 23–40. o.

ben történő szabályozásáról szólt.[531] „A lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról" címet viselő törvényjavaslat preambulumában – az általános emberi jogi szempontok mellett – az Alaptörvényre, a vallásszabadságot biztosító törvényekben „testet öltő hagyomány"-ra, az egyházakkal kötött megállapodások tiszteletben tartására, az emberi méltóságra, valamint Magyarország történelmében és kultúrájában „folyamatosan meghatározó jelentőséggel bíró egyházak kiemelkedő" szerepére hivatkozott az előterjesztő. Az Alaptörvény rendelkezéseiből egyrészt az állam és az egyház „különvált" működésének alkotmányos követelményét, másrészt pedig az „együttmunkálkodás kölcsönös előnyökön alapuló elveit" hangsúlyozták. A törvényjavaslat – az 1990. évi IV. törvény struktúráját követve – az I. fejezetben a lelkiismereti és vallásszabadság alapjogát rögzítette, megismételve az Alaptörvény vonatkozó szakaszait, kiegészítette azt további garanciális elemekkel. A II–III. fejezetekbe a korábbi szabályozáshoz képest több teljesen új elem került bele. Az indítványozók meghatározták az egyház (vallásfelekezet, vallási közösség) fogalmán kívül a „vallási tevékenység" – pozitív és negatív – fogalmát, és az egyházak nyilvántartásba vételének hatáskörét pedig a Fővárosi Bírósághoz telepítették. A nyilvántartásba vétel feltételeit azonban az eddigiekhez képest jóval szigorúbban határozták meg. Eszerint az egyházi státus elnyeréséhez a korábbi alaki feltételek mellett az is kellett, hogy a vallási közösség egyesületi formában már legalább húsz éve vallási tevékenységet végezzen, hitvallással és rítussal rendelkezzen, legalább ezer magyarországi lakóhellyel rendelkező természetes személy tagja legyen. A nyilvántartásba vételi kérelemhez mellékelni kellett a tanítások lényegét tartalmazó hitvallást vagy a legfőbb vallási tanok összefoglalását,[532] a működésről való igazolást, legalább ezer tag[533] nevét, magyarországi lakóhelyét és aláírását tartalmazó aláírási ívet. Az addig ismert formai követelményeken túl mellékelni kellett még a tagok nyilatkozatát arról,[534] hogy az általuk létrehozott szervezet tevékenysége nem ellentétes az Alaptörvénnyel, jogszabályba nem ütközik, valamint nem sérti más jogait és szabadságát, továbbá a képviseleti szerv nyilatkozatát arról, hogy az egyház elnevezése, jelképrendszere, szertartásrendje nem azonos vagy összetéveszthető már nyilvántartásba vett egyházéval.[535] Szintén nóvum volt, hogy a kérelemhez csatolni kellett legalább 5 éves egyszerűsített beszámolót, az adószámot, és törvényben meghatározott szakértői díj letétbe helyezéséről szóló igazolást is. Az indítvány mindezeken felül azért is szokatlan volt, mert a már nyilvántartásba vett egyházak közül a javaslat mellékletében három csoportot különített el, amelyek a törvény erejénél fogva továbbra is egyházi státusban maradhattak volna. Eszerint az A) csoportba azok az egyházak kerültek, amelyek a vallás szabad gyakorlásáról szóló 1895. évi XLIII. törvénycikk alapján bevett és elismert egyházak voltak, a B) csoportot azok az egyházak alkották, amelyek jelentős közcélú tevékenységet látnak el és a kormány megállapodást köt velük, a C) csoportba pedig azok az országos lefedettségű, illetve világvallásokhoz kötődő, jelentős nemzetközi kapcsolatokkal rendelkező vallási közösségek kerültek, amelyeket az Országgyűlés ismert el.[536] Az indítvány értelmében a többi, 2011. december 31-éig nyilvántartásba vett egyház egyesületté válhatott, vagy a törvény hatálybalépését követő harminc napon belül kezdeményezhette a bíróságnál az egyházként történő bejegyzését. A határidő elmulasztása a szervezet jogutód nélküli megszűnését vonta volna maga után.

A törvényjavaslat azzal vált nevezetessé, hogy a zárószavazása előtt 2013. július 11-én az alkotmányügyi bizottság módosító javaslatot nyújtott be, amivel koncepcionálisan változtatta meg az eredeti indítványt. A mindössze háromsoros indokolással[537] ellátott módosító javaslat kivette a Fővárosi Bíróság hatásköréből a nyilvántartásba vételt, és helyette a miniszterhez benyújtandó kérelmet írt elő, és az arról való döntést pedig az Országgyűlés hatáskörébe utalta. A törvényjavaslat módosított melléklete mindössze 14 egyházat nyilvánított elismert egyházzá. A zárószavazás előtti módosító javaslatot, és az így megváltozott törvényjavaslat szövegét még aznap, 2011. július 11. ülésnapján érdemi vita nélkül fogadta el az Országgyűlés.[538]

A 2011. évi C. törvény (a továbbiakban: Ehtv1.) az Alaptörvénnyel együtt 2012. január 1-jén lépett volna hatályba. Amint azonban az várható

[531] T/3503. számú törvényjavaslat. Dr. Lukács Tamás, Dr. Vejkey Imre, Varga László és Harrach Péter képviselők nyújtották be. Lásd: http://www.parlament.hu/internet/plsql/ogy_irom.irom_adat?p_ckl=39&p_izon=3503. (a letöltés dátuma: 2015. december 2.) Mivel egy vallási közösség neve technikai hiba miatt kimaradt a mellékletből, az előterjesztők visszavonták a törvényjavaslatot, és 2011. június 14-én lényegében változatlan tartalommal ismét benyújtották T/3507. számon.

[532] Az 1990. évi IV. törvény értelmében a hitvallást nem kellett a bírósághoz beküldeni, viszont az 1895. évi XLIII. törvény a kultusztárca számára előírta a hitelvek vizsgálatát a törvényes elismeréshez, amely szakasz hatályban volt a pártállami évtizedek alatt is, és az Lvt. helyezte hatályon kívül.

[533] Az Lvt. 100 főt írt elő.

[534] Az Lvt. szerint az egyház képviselőjenek a nyilatkozata kellett, a tagoké nem.

[535] Az Lvt. csak a névazonosságot tiltotta.

[536] Összesen 45 már nyilvántartásba vett egyház szerepelt a mellékletben.

[537] „A módosító javaslat célja, hogy rendezze a magyarországi egyházak státuszát társadalmi támogatottságuk, valamint tevékenységük alapján. További, a T/3507. számú törvényjavaslatra vonatkozó nyelvtani és jogtechnikai pontosításokat tartalmaz." Lásd T/3507/98. számú zárószavazás előtti módosító javaslat. http://www.parlament.hu/irom39/03507/03507-0098.pdf (a letöltés dátuma: 2015. december 2.)

[538] Lásd http://www.parlament.hu/internet/plsql/ogy_irom.irom_adat?p_ckl=39&p_izon=3507 (a letöltés dátuma: 2015. december 2.) Lásd a 2011. évi C. törvényt a *Magyar Közlöny* 85. számában.

volt, az Alkotmánybírósághoz több beadvány érkezett, amelyben kérték a törvény alkotmányellenességének megállapítását és megsemmisítését. Több indítványozó az Ehtv1. közjogi érvénytelenségét állította a törvény megalkotásának módja és elfogadásának menete miatt. Az Alkotmánybíróság (AB) az indítványok vizsgálata után arra a következtetésre jutott, hogy a 2011. évi C. törvény közjogi érvénytelenség miatt alkotmányellenes, ezért azt megsemmisítette.[539] (A továbbiakban: Abh1.)

Annak ellenére, hogy a beadványok tartalmilag is kifogásolták a törvényt, az Alkotmánybíróság a vizsgálatkor elsősorban a közjogi érvénytelenség kritériumait vette számba. Mivel az AB általános gyakorlata, hogy magának a jogalkotási eljárásnak az alkotmányosságát is vizsgálja, a határozat indokolásában az AB megismételte azt a tételt, hogy „a jogalkotás során elkövetett eljárási alkotmánysértés önmagában megalapozza a törvény megsemmisíthetőségét", valamint azt, hogy „jogalkotásra csak a jogbiztonság alkotmányos elvének megfelelően kerülhet sor". Az indítványokban arra hivatkoztak, hogy a törvényalkotási eljárás során súlyosan megsértették a Házszabály[540] 107. § (1) bekezdését. Az akkori Házszabály ezen szakasza szerint zárószavazás megkezdése előtt módosító javaslatot csak koherenciazavar esetén lehetett benyújtani. Az AB a konkrét eljárást megvizsgálva arra a megállapításra jutott, hogy a benyújtott zárószavazás előtti módosító javaslat benyújtása és elfogadása túllép a Házszabály keretein. Az AB ezt azzal indokolta, hogy „a törvényjavaslat által közvetlenül elismert egyházak körének nagyságrendjét érintő változás, továbbá különösen a bírósági nyilvántartásba vételi eljárás helyett az eljárási határidőket és kifejezett döntéshozatali kötelezettséget nélkülöző, a döntéssel szembeni fellebbezést kizáró és az országgyűlési mérlegelést is magában foglaló elismerési, illetve nyilvántartásba vételi eljárás az egyházi jogállás megszerzésének szabályozásában koncepcionális változást eredményezett". Ezen túlmenően az AB azt is kifejtette, hogy „az a szabályozási helyzet, hogy az Ehtv. rendelkezéseiből nem lehet egyértelműen megállapítani, hogy a 2012. január 1-je előtt egyházként nyilvántartásba vett szervezetek mely időponttól kezdődően milyen végső határidővel kötelesek, illetve jogosultak az egyházkénti nyilvántartásba vételt, illetve – vélhetően az egyesületekről szóló – külön törvény szerinti bejegyzést kérelmezni, amelynek elmulasztása az egyház jogutód nélküli megszűnésével jár, továbbá, hogy az egyházkénti elismerés országgyűlési megtagadása esetén mi lesz a szervezet jogi sorsa... a normavilágosság hiánya miatt a lelkiismereti és vallásszabadság jogának sérelmét eredményezi". Mindezek miatt a zárószavazás előtti módosító javaslat elfogadása nem járult hozzá az egységes

[539] 164/2011. (XII. 20.) AB-határozat.

[540] A Magyar Köztársaság Országgyűlésének Házszabályáról szóló 46/1994. (IX. 30.) OGY-határozat.

javaslatnak az Alkotmánnyal való összhangjához, hanem „kifejezetten a jogbiztonságot sértő szabályozási helyzethez vezetett".

Az AB a fent kifejtettek okán az indítványokban felvetett egyéb kifogásokat érdemben nem is bírálta el. Az Abh1. indokolásának végén azonban felhívta a figyelmet egy fontos körülményre. Mivel nem az Ehtv1. rendelkezett volna az Lvt. hatályon kívül helyezéséről, így az Ehtv1. megsemmisítése önmagában nem érintette az Lvt. hatályban maradását. Az AB egyértelművé tette, hogy ezért az „Országgyűlés felelőssége, hogy – az Alaptörvény VII. cikkének megfelelő – új törvény elfogadásáig az Lvt. hatályon kívül helyezésének kiküszöbölésével a lelkiismereti és vallásszabadsággal, valamint az egyházakkal kapcsolatos életviszonyok megfelelő szabályozottságának fenntartásáról gondoskodjon".

Az Lvt.-t az egyes törvények Alaptörvénnyel összefüggő módosításáról szóló T/5001. számon benyújtott törvényjavaslattal helyezték volna hatályon kívül, ám miután az Alkotmánybíróság 2011. december 19-én megsemmisítette az Ehtv1.-t, az alkotmányügyi bizottság 2011. december 22-én zárószavazás előtti módosító javaslatot nyújtott be, amivel kivette ezt a szakaszt a törvényjavaslatból. A törvényjavaslatot a zárószavazás előtti módosító javaslattal együtt 2011. december 23-án fogadta el az Országgyűlés, és 2011. december 30-án lett kihirdetve. Így az 1990. évi IV. törvény ekkor még hatályban maradt.[541]

Még mielőtt áttekintenénk, hogy az Országgyűlésben milyen lépés követte az Abh1.-et, nézzük meg, hogy a jogi szakirodalomban milyen reflexiókat váltott ki az új szabályozás. A Társaság a Szabadságjogokért (TASZ) jogvédő szervezet a nyár folyamán, 2011. június 26-án állásfoglalást adott ki a T/3503. számú törvényjavaslatról. Az állásfoglalás kiadásakor még folyt a parlamenti vita, így még nem tudhattak a később benyújtott zárószavazás előtti módosító indítványokról, és arról sem, hogy maga a jogalkotási folyamat milyen alkotmányossági kérdéseket vet majd fel. A TASZ kifejezetten a törvényjavaslat tartalmára összpontosított. Megállapította, hogy a törvényjavaslat „súlyos visszalépést jelent" mind a lelkiismereti és vallásszabadság, mind az állam és az egyház szétválasztása, mind pedig a vallásfelekezetek egyenjogúsága tekintetében. Úgy vélték, hogy a vallás szabad gyakorlásához és a vallásalapítás szabad gyakorlásához való jog „generális korlátozása" diszkriminatív, mivel „nem csak a visszaélésszerű, hanem a jóhiszemű joggyakorlást is korlátozza". Szerintük a törvényjavas-

[541] Lásd ehhez a parlamenti irománnyal kapcsolatban a http://www.parlament.hu/irom39/05001/05001-0040.pdf-t (a letöltés dátuma: 2015. december 2.), valamint a *Magyar Közlöny* 2011/165. számában kihirdetett 2011. CCI. törvényt: http://jogszabalykereso.mhk.hu/MK11165.pdf (eredeti honlap nem elérhető, lásd http://www.kozlonyok.hu/nkonline/index.php?menuindex=200&pageindex=kozltart&ev=2011&szam=165 (a letöltés dátuma: 2015. december 2.).

lat sértette az állam és az egyház elválasztásának elvét, mert megteremtette a lehetőségét annak, hogy „a mindenkori kormányzat (...) szorosabbra fűzze a kapcsolatát az egyházi státuszt élvező felekezetekkel". Álláspontjuk szerint a javaslat nem tartalmazta az alapvető jogi garanciákat, és önkényes jogalkalmazást tett lehetővé.[542]

Szathmáry Béla a már elfogadott és kihirdetett törvénnyel kapcsolatban vetette papírra az alkotmányossági problémákat. Szathmáry szerint jogosan vethető fel a kérdés, hogy mi indokolta az utolsó pillanatban a koncepciótól való eltérést. Úgy látta, hogy azzal, hogy a parlamenthez mint politikai testülethez került a döntési kompetencia, a visszaélés lehetősége teremtődött meg. Arra az új helyzetre is rámutatott, hogy a törvény a vallási tevékenység pozitív és negatív fogalmát is meghatározta, és ez sértheti a világnézeti semlegesség elvét, mert – egyes vélemények szerint – ez lényegében a vallás definícióját jelenti. Szathmáry az új törvény megszületésének indokoltását is felvetette. Szerinte beigazolódni látszott azoknak az aggodalma, akik már az új szabályozás koncepciójának kialakítása során arra figyelmeztettek, hogy a társadalmi konszenzushoz nem lesz elég önmagában a visszaélések lehetőségére hivatkozni. Véleménye szerint célszerűbb lett volna azt kommunikálni, hogy „a politikai hatalom azért kíván új törvényt alkotni, mert az európai hagyományokhoz igazodóan a 20 év tapasztalatai alapján a vallásszabadság kollektív oldalán új, a korábbihoz képest átláthatóbb, a vallásszabadságot jobban kiteljesítő, ugyanakkor az egyes vallási közösségek társadalmi beágyazottságát, szerepvállalását, közfeladatok ellátásában való együttműködését az állammal szélesebb körben figyelembe vevő, árnyaltabb szabályozását kívánja megteremteni". Szathmáry a tanulmányban utalt az EU Parlamentjének 1996. február 29-én kelt határozatára és az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlatára, miszerint az államot csak az a kötelezettség terheli, hogy a szervezett vallásgyakorlás jogi garanciáit biztosítsa, de abban szabadsága van, hogy a különböző szervezetek közül kiemel-e néhányat, és azoknak privilégiumokat biztosít.[543]

A Hetedik Napot Ünneplő Adventista Egyház a 2011. évi C. törvény megszületésének reflexiójaként egyházügyi, vallásszabadsági tudományos konferenciát rendezett Budapesten, melynek fővédnökségét Sólyom László, az AB volt elnöke, egykori köztársasági elnök vállalta. A konferencia nem titkolt célja az volt, hogy a vallásszabadság „keresztény, európai, emberjogi" értelmezéséhez szakmai segítséget nyújtson a „politikai döntéshozóknak".

[542] Lásd A Társaság a Szabadságjogokért jogvédő szervezet (TASZ) álláspontja a lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról szóló T/3503., átdolgozás után T/3507. számú törvényjavaslatról című írást. http://tasz.hu/politikai-szabadsagjogok/tasz-allaspontja-az-egyhaztorvenyrol (a letöltés dátuma: 2015. december 2.)

[543] Lásd Szathmáry Béla: Az új egyházügyi törvény alkotmányossági kérdései. http://srta.tirek.hu/data/attachments/2011/09/25/M%C3%A1th%C3%A9nak.pdf Lásd még http://www.uni-miskolc.hu/~wwwdeak/Collegium%20Doctorum%20Publikaciok/Szathm%E1ry%20B%E9la.pdf (a letöltés dátuma: 2015. december 2.)

A konferencia anyagából még december végén kötet jelent meg.[544] Sólyom László a kötet előszavában kifejtette, hogy a konferenciát az egyházak jogállásáról szóló törvény megalkotása előtt kellett volna megtartani, mert egy „átfogó újraszabályozáshoz" „szélesebb koncepcióra" lett volna szükség. Igen helyénvalóan hívta fel a figyelmet arra, hogy az egyházak jogállására vonatkozó szabályozásnak a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságának alapjogi garanciáin kell nyugodnia, és szerinte az új törvény ennek nem tett eleget. Sólyom László szerint kiemelten vetette fel az alkotmányos aggályokat az, hogy egyrészt a törvény következtében az egyházi státus „diszkrecionális politikai döntés" alapján lesz elérhető, másrészt pedig a jogállásukat elveszítő vallási közösségek helyzete bizonytalanná vált. Ez utóbbiak számára nem voltak ismeretesek azok a jogalkotói elképzelések, amelyek speciálisan a vallási tevékenységet végző egyesületeknek biztosították volna az alkotmányos garanciákat. Itt nyomatékosan hívta fel a figyelmet arra az alkotmányossági követelményre, hogy a „személyiség teljességét érintő vallási egyesületeket a törvényhozó nem veheti egy kalap alá általában a »civil szervezetekkel«". További észrevétele volt, hogy a hiányzó státus megalkotása után a jogalkotó az egész kapcsolódó joganyagot át kell, hogy vizsgálja, mert a jogszabályok a „vallási elkötelezettséget" gyakran „egyházira" szűkítették, és a törvény ezt a szakadékot tovább mélyítette. Szerinte azt is tudatosítania kell a jogalkotónak, hogy téves a nemzeti kisebbségek analógiájára való hivatkozás, mert a nemzeti kisebbségek „államalkotó tényezőnek" való nyilvánítása eleve „más minőség", amelynek „államszervezeti konzekvenciái is vannak".[545] Kukorelli István egyetemi tanár, volt alkotmánybíró a konferencián tartott előadásában azt helyezte a középpontba, hogy alkotmányos-e az elfogadott sarkalatos törvény. Mindenekelőtt az Alaptörvény vonatkozó szakaszainak „monitorozásából" indult ki, mert szerinte a szabályozás „mélységének" a feltárása az alapjog védelmi szintje miatt fontos. Mivel a Nemzeti Hitvallás (Preambulum) az Alaptörvény jövőbeni értelmezésének keretéül szolgál, Kukorelli fontosnak tartotta felhívni a figyelmet azokra a fordulatokra, amelyek relevánsak lehetnek: „elismerjük a kereszténység nemzetmegtartó szerepét, becsüljük országunk különböző vallási hagyományait". Az Alaptörvény VII. cikkelyére utalva elmondta, hogy a gondolat, a lelkiismeret és

[544] A konferencia anyagának elérhetősége: http://adventista.hu/terezvaros/vallasszabadsag2/1_konferencia.htm (a letöltés dátuma: 2015. december 2.)

[545] Sólyom László: Egyházügyi törvény és alkotmányos kultúra. In http://adventista.hu/terezvaros/vallasszabadsag/religion.htm

a vallás szabadsága alapjogának deklarációja és tartalmának kifejtése lényegében változatlan maradt a korábbi Alkotmányhoz képest, változás lett viszont az állam és az egyházak viszonyának megfogalmazásában. Eszerint elválasztás helyett különvált működés lett, az egyházak autonómiája (ezt jelzi az „önállóak" kifejezés) és az állam és az egyház együttműködési kötelezettsége pedig újdonságként került bele az Alaptörvénybe. Mindjárt itt megjegyezte Kukorelli István, hogy az is nóvum, hogy az Alaptörvény nem az alapjog szabályozására ír elő kétharmadot, hanem csupán az egyházakra vonatkozó részletes szabályokra, holott szerinte mind az Ltv., mind pedig az Ehtv1. is az egész alapjogról szól – nagyon helyesen. Kukorelli legfontosabbnak annak vizsgálatát tartotta, hogy a törvényben csökkent-e az alapjog alkotmányos védelmi szintje. Utalt a 4/1993. (II. 12.) AB-határozatra, mely „nagyon magasra tette a mércét" a vallásszabadság kiemelt alkotmányos védelmét illetően, ugyanis ez az alapjog szoros kapcsolatban van az emberi méltósággal és a kommunikációs jogokkal. Kukorelli szerint a vallásszabadság védelmi szintje nem változott az Alaptörvényben sem, így továbbra is érvényben vannak a korábbi alkotmánybírósági értelmezések. Ennek megfelelően az egyénnek alkotmányos alapjoga, hogy vallását másokkal együttesen „reális lehetőségekkel" rendelkezve gyakorolja. Felhívta egyúttal arra is a figyelmet, hogy a megemelt védelmi szint nem jelenti automatikusan az alapjog közösségi vetületének korlátozhatatlanságát. Szerinte az Ehtv1. korlátozta a lényeges tartalmat, mert a normatív rendszert felülírva direkt politikai döntéshez kötötte az egyház elnevezés használatát is, ami már túllépett az alkotmányosan igazolható szükséges és arányos korlátozáson.[546] Schanda Balázs a konferencián úgy látta, hogy az Ehtv1. által teremtett új modell egyedülálló, és számos elvi és gyakorlati kérdést vet fel az, hogy a „parlamenti befogadás rendszerével" a jogalkotói és a jogalkalmazói szerep összekapcsolódik. Ugyanakkor – utalva a Kukorelli által is említett 4/1993. (II. 12.) AB-határozatra – kifejtette, hogy igaz, hogy a vallási közösségek a jövőben két-három kategóriába lesznek sorolva, ám „az egyenlők egyenlőkként, a különbözők különbözőkként való kezelése indokolt". Sólyom Lászlóhoz hasonlóan Schanda is kifogásolta, hogy az Ehtv1.-ből és a civil szervezetekről szóló benyújtott törvényjavaslatból[547] is hiányoztak a vallási egyesületekre vonatkozó szabályok.[548] Rixer Ádám az Ehtv1. kapcsán arra a jogelméleti kérdésre irányította a figyelmet a konferencián, hogy az utóbbi két évtizedben a jogpozitivizmussal szemben a „természetjogias felfogások lassú erősödésének lehetünk tanúi", ahol a „jog és az erkölcs nem lehet egymástól különálló világ". Rixer ezt az Alaptörvény Nemzeti Hitvallása és a Nemzeti Összetartozás melletti tanúságtételről szóló 2010. évi XLV. törvény tartalma kapcsán vetette fel, mivel nagy számban jelentek meg a kereszténységre, illetve a keresztény értékekre történő hivatkozások. A Nemzeti Hitvallásra utalva Rixer azt a megállapítást tette, hogy „egyértelműen és szándékoltan a keresztény valláserkölcs középponti elemeit emeli alkotmányos rangra".[549] Dr. Szűcs Ferenc teológusprofesszor a konferencián történelmi példák nyomán beszélt a vallásszabadságról. Kiemelte, hogy az 1648-as vesztfáliai béke tette nyilvánvalóvá, hogy „a hit, lelkiismeret és vallás dolgaiban hatalmi szóval nem lehet rendet teremteni", és „tapasztalati ténnyé vált, hogy Európa vallási homogenitása megszűnt". Luther Mártonnak a wormsi birodalmi gyűlésen 1521-ben tett kijelentését, miszerint „nem helyes a lelkiismeret ellen cselekedni", tartja Szűcs Ferenc az újkori vallásszabadság-felfogás nyitányának, mert az egyén került szembe az „intézmény és tradíció által meghatározott vallásfelfogással".[550]

A *Fundamentum* folyóirat 2011/3. számában zömmel az állam és az egyház kapcsolatát, a lelkiismereti és vallásszabadságot elemző tanulmányok jelentek meg, szintén reflexióként az Ehtv1.-re.[551] Schweitzer Gábor

[546] Kukorelli István: Az Alaptörvény és az egyházakról szóló sarkalatos törvény kapcsolata. In http://adventista.hu/terezvaros/vallasszabadsag/religion.htm

[547] Az egyesülési jogról, a közhasznú jogállásról, valamint a civil szervezetek működéséről és támogatásáról szóló T/4866. számú törvényjavaslat. Benyújtva 2011. november 5-én.

[548] Schanda Balázs: Vallásszabadság – törvényi keretek között? In http://adventista.hu/terezvaros/vallasszabadsag/religion.htm

[549] A Nemzeti Hitvallásban a következőket olvashatjuk: „Elismerjük a kereszténység nemzetmegtartó szerepét. Becsüljük országunk különböző vallási hagyományait." Rixer Ádám szerint ez a megfogalmazás akár visszalépésnek is tekinthető a Nemzeti Összetartozás melletti tanúságtételről szóló 2010. évi XLV. törvény preambulumában foglaltakhoz képest, ahol ezt olvassuk: „Mi, a Magyar Köztársaság Országgyűlésének tagjai, akik hiszünk abban, hogy Isten a történelem ura..." Lásd Rixer Ádám: Állam, jog és törvény. Régi szereplők új szerepekben. In http://adventista.hu/terezvaros/vallasszabadsag/religion.htm

[550] Szűcs egyértelműen kijelentette a következőket is: „A vallás lényegétől idegen törvényszerűségnek kell tekintenünk minden kényszerítést, intoleráns fundamentalizmust, amely bármely eszközt felhasznál saját térnyerése érdekében. A polgári hatalomnak ezért természetesen nemcsak joga, hanem kötelessége is nemcsak a fizikai, de lelki terrorcselekmények kényszerű visszaszorítása is. (...) A vallás önmagában még ambivalens jelenség is lehet, amelynek a nevében szörnyűségeket is le lehetett követni. Talán a józan ész belátásával is megegyező jézusi mérce lehet itt is az irányadó: az, ami embertelen, istentelen is egyben, tehát a vallás lényegétől alapvetően idegen." Szűcs Ferenc: A hatalom, keresztény szabadság, vallásszabadság értelmezései bibliai és teológiatörténeti kontextusban. In http://adventista.hu/terezvaros/vallasszabadsag/religion.htm

[551] „Az új egyházügyi törvény júliusi elfogadását követően a szerkesztőség azt kérdezte a felkért szakértőktől, mit gondolnak a vallásszabadság, az állam és egyház viszonyának, az egyházak helyzetének alakulásáról az Alaptörvény és az új törvény hatálybalépését követően. Az itt olvasható írások elkészültét követően az Alkotmánybíróság közjogi érvénytelenség miatt megsemmisítette, néhány órával később pedig az Országgyűlés is hatályon kívül helyezte, majd december 30-án lényegében azonos tartalommal ismét elfogadta a lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak,

felhívta a figyelmet arra, hogy annak ellenére, hogy az Lvt. valamiféle közjogi státust ismert, ám az egyházak, felekezetek, vallási közösségek „eltérő történelmi és társadalmi beágyazottsága, illetve intézményesültsége szükségszerűen kialakított valamiféle virtuális közjogi hierarchiát", amelyet az állam és a különböző egyházak között kötött megállapodások is jeleztek. Schweitzer szerint mindennek ellenére „új fejezet" kezdődött az Alaptörvény és az Ehtv1. elfogadásával. Úgy látta, hogy az Ehtv1. egyik gyengéje az volt, hogy nem tudta igazolni az egyházi státusz radikális „visszametszését", és ezért a törvény „végzetes legitimációs deficitben szenvedett". A regisztrációs eljárás kritikájaként megjegyezte, hogy „aránytévesztésnek tűnhet egy, a világnézeti semlegességet (ma még) elfogadó állam törvényhozása számára az egyházi státusz megadásáról való szavazati jog megadása". Az Ehtv1. visszamenőleges hatályát is súlyos problémának tartotta, aminek szükségessége – meglátása – szerint nem volt alátámasztva. Ezzel összefüggésben utalt az Emberi Jogok Európai Bírósága egy 2006-ban született ítéletére, amelyben a bíróság kinyilvánította, hogy az egyházak megismételt nyilvántartásba vétele során nem lehet megvonni az egyházi státuszt azoktól a vallási közösségektől, amelyek nem kerültek összeütközésbe a törvénnyel.[552] Schweitzer szerint a vallási tevékenység meghatározása a törvényben szintén aggodalomra adott okot, mert nem tartozik a világi törvényhozás hatáskörébe a „vallási, tehát a transzcendenciával szükségszerűen összefüggő tevékenység definiálása". Azt is kifogásolhatónak tartotta, hogy a törvény „monopolizálja az egyház megnevezés használatát", és ezzel szerinte „sérül az érintett vallási közösségeknek az önazonosság szabad megválasztásához fűződő jogosultsága".[553] Egy másik szerző, Mink Júlia fontos szempontnak tartotta, hogy az Ehtv1. nem rendezte a megszűnő egyházak által fenntartott, közfeladatot ellátó intézmények sorsát, és álláspontja szerint szerencsésebb lett volna, ha az állam más módon próbálja kiszűrni az egyházi státusszal való visszaélést.[554] Kis János az Alaptörvény és az Ehtv1. kapcsán folytatta az állam semlegességéről 1997-ben könyvben kiadott[555] gondolatmenetét. A *Fundamentum* 2011/3. számában megjelent tanulmányát eredetileg az *Oxford Encyclopedia of Constitutional Law* számára írta. Kis János feltette a kérdést: „Mi a helye a vallásnak a liberális államban?" Úgy látta, hogy ez a kérdés az állam semlegességének „egyik – ha ugyan nem *a* – központi kérdése", ugyanis emlékeztetett arra, hogy a semlegességi elv eredetileg a vallási semlegesség elveként született meg, és „csak később, a modern demokráciák alkotmányos vitáiban és küzdelmeiben terjesztették ki (...) a valláson túli területekre". Kis János szerint a semlegességi elv durván megsértené a célját, ha a vallás (vagy valamely vallás) „melletti vagy elleni részrehajlásra alapulna". Továbbmenve Kis azt a nagyon határozott megállapítást tette, hogy a semlegességi elv „az állami aktusoktól szekuláris beszédmódot kíván", és az „állami aktusokból és ezek hivatalos igazolásából szigorúan kizárja a vallási hivatkozásokat". Kis János a tanulmányában nem utalt konkrétan az Alaptörvényre és az Ehtv1.-re, nem nehéz azonban megtalálnia az olvasónak az összefüggést a Nemzeti Hitvallással és a törvény Preambulumával.[556]

vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról szóló törvényt. Mint az olvasó láthatja, szerzőink súlyos kritikai megállapításai mit sem veszítettek érvényességükből. Rovatunkban ezúttal Schweitzer Gábor, Mink Júlia, Iványi Gábor, Szathmáry Béla és Rixer Ádám fejtik ki véleményüket." http://www.fundamentum.hu/vallasszabadsag/cikk/egyhaztorveny (a letöltés dátuma: 2015. december 2.)

[552] Moscow Branch of the Salvation Army v. Russia, no. 72881/01, ECHR 2006-XI. Idézi Schweitzer Gábor a *Fundamentum* 2011/3. számában, 53. o.

[553] Fórum – Egyháztörvény. Schweitzer Gábor írása. *Fundamentum,* 2011/3. 51–54. o.

[554] Fórum – Egyháztörvény. Mink Júlia írása. *Fundamentum,* 2011/3. 55–58. o.

[555] Kis János: *Az állam semlegessége.* Atlantisz Kiadó, Budapest, 1997.

A második egyházi törvény

Amint a fentiekben már láttuk, az Alkotmánybíróság közjogi érvénytelenség miatt megsemmisítette az Ehtv1.-et, viszont az Lvt. ekkor még hatályban maradt. Még mielőtt azonban az Abh1. kihirdetésre került volna a *Magyar Közlöny*ben, az Országgyűlés 2011. december 19-én a nemzetiségek jogairól szóló 2011. évi CLXXIX. törvény 241. §-ával hatályon kívül helyezte a még hatályba nem lépett Ehtv1.-t.[557] Két nap múlva pedig, 2011. december 21-én ismét benyújtásra került az egyházakra vonatkozó törvényjavaslat.[558] Ezúttal is képviselői önálló indítvány formájában nyújtották be, viszont nem csupán a négy képviselő, hanem a kormánypárti frakciók minden tagja aláírta az indítványt. A törvényjavaslatot december 30-án fogadták el, és másnap, december 31-én kihirdették a *Magyar Közlöny*ben (2011. évi CCVI. törvény, a továbbiakban: Ehtv2.), és egyúttal az Ehtv2. hatályon kívül helyezte az Lvt.-t.[559] Az Ehtv2. szerint továbbra is az Országgyűlés hatáskörében maradt az egyházak elismerése, viszont az

[556] Kis János: Az állam semlegessége. Újabb nekifutás. *Fundamentum,* 2011/3. 5–22. o.

[557] 2011. évi CLXXIX. törvény a nemzetiségek jogairól 241. §: Hatályát veszti a lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról szóló 2011. évi C. törvény. *Magyar Közlöny,* 2011. december 19.

[558] Lásd a lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról szóló T/ 5315. számú törvényjavaslatot. http://www.parlament.hu/internet/plsql/ogy_iromany.irom_lekerd_egysz?P_CKL=39&P_TIP=NULL&P_IZON_TOL=5315&P_FOTIP=null&P_FOTIP=T (a letöltés dátuma: 2015. december 2.)

[559] *Magyar Közlöny,* 2011. december 31.

egyházként való elismerésre a népi kezdeményezéshez hasonló eljárást írt elő [14. § (1) bekezdés]. Így ezer fő aláírását kellett összegyűjteni ahhoz, hogy az egyesület képviseletére jogosult személy kezdeményezhesse az eljárást. Ezen túl még feltétel volt – a formai előírásokon felül – az, hogy az egyesület alapcélként vallási tevékenységet végezzen, tanításainak lényegét tartalmazó hitvallása és rítusa legyen, legalább százéves nemzetközi vagy húszéves hazai működéssel rendelkezzen[560], és az egyesülettel szemben a működése során ne merüljön fel nemzetbiztonsági kockázat, és – új elemként – az, hogy a bejegyzést kérő szervezet tanai és tevékenységei nem sérthetik az ember testi-lelki egészséghez való jogát, az élet védelmét, az emberi méltóságot. Az is nóvum volt az Ehtv2.-ben, hogy a Magyar Tudományos Akadémia elnökének állásfoglalását is kérhette az illetékes parlamenti bizottság a bejegyzési eljárás során [14. § (4) bekezdés]. Az Ehtv2. a Mellékletében továbbra is csak az Ehtv1.-ben is elismert tizennégy egyházat ismerte el, és úgy rendelkezett, hogy a többi, az Lvt. szerint egyháznak minősülő szervezet 2012. január 1-től egyesületnek minősül. A törvény előírta, hogy e szervezeteknek 2012. február 29-ig nyilatkozniuk kell a továbbműködési szándék hiányáról, vagy továbbműködés esetén az egyesületre vonatkozó szabályok szerint változásbejegyzési eljárást kell indítaniuk. A nyilatkozat elmulasztása esetén, vagy ha a szervezet nem teljesíti a változásbejegyzéshez szükséges feltételeket, akkor a bíróság a szervezetet kényszer-végelszámolási eljárás keretében jogutód nélkül megszünteti. A pénzügyi kérdéseket illetően az Ehtv2. kimondta, hogy – bizonyos közoktatási és szociális intézményekkel kötött megállapodás kivételével – csak a törvény mellékletében felsorolt egyházaknak nyújtható egyházi célú költségvetési támogatás. A kivételek is csak rövid időre, közoktatási intézmény esetén 2012. augusztus 31-ig, szociális intézmény esetén pedig 2012. december 31-ig szóltak. A személyi jövedelemadó 1%-át pedig annak a szervezetnek engedte felajánlani a törvény, amely az egyesület által támasztott feltételeket 2012. június 30-áig teljesíti. Nyitva hagyta viszont a lehetőséget a törvény arra, hogy a kormány az egyháznak nem minősülő, közfeladatot ellátó szervezettel 2012. december 31-ig a közfeladat-ellátás költségvetési támogatásához kapcsolódó megállapodást köthet.[561]

[560] A húszéves hazai működés mint alternatíva, az Emberi Jogi Bizottság egy módosító javaslata nyomán került bele a törvény elfogadott szövegébe. Lásd T/5315/25. számú módosító javaslat: http://www.parlament.hu/internet/plsql/ogy_irom.irom_madat?p_ckl=39&p_izon=5315&p_alsz=25&p_szavazas=I#szavazas (a letöltés dátuma: 2015. december 2.)

[561] Az Ehtv2.-t bírálta Uitz Renáta, amikor a *Fundamentum* fent már hivatkozott számában „Hogy ki egyház és ki nem” címmel „látleletet” adott a magyar állam és az egyházak viszonyáról (*Fundamentum,* 2011/3. 23–40. o.).

Az Alaptörvény és az Átmeneti Rendelkezések

Az Ehtv2.-vel egyidejűleg kihirdették az Alaptörvény Átmeneti Rendelkezéseit[562] is. Mind az Alaptörvény és az Átmeneti Rendelkezések, mind pedig az Ehtv2. 2012. január 1-jén léptek hatályba. Itt szeretnék kitérni arra, hogy áttekintsük az Alaptörvénynek és az Átmeneti Rendelkezéseknek az egyházakkal kapcsolatos szabályait.

Az Alaptörvény eredeti, 2011. április 25-én kihirdetett szövegében a Szabadság és Felelősség című fejezet VII. cikke tartalmazta a lelkiismereti és vallásszabadságra, valamint az állam és az egyház kapcsolatára vonatkozó alkotmányos rendelkezéseket a következő szöveggel:

Mindenkinek joga van a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságához. Ez a jog magában foglalja a vallás vagy más meggyőződés szabad megválasztását vagy megváltoztatását és azt a szabadságot, hogy vallását vagy más meggyőződését mindenki vallásos cselekmények, szertartások végzése útján vagy egyéb módon, akár egyénileg, akár másokkal együttesen, nyilvánosan vagy a magánéletben kinyilvánítsa vagy kinyilvánítását mellőzze, gyakorolja vagy tanítsa.

Az állam és az egyházak különváltan működnek. Az egyházak önállóak. Az állam a közösségi célok érdekében együttműködik az egyházakkal.

Az egyházakra vonatkozó részletes szabályokat sarkalatos törvény határozza meg.

Az Alaptörvény ezenfelül még további három helyen érinti a lelkiismereti és vallásszabadság alapjogát. Először a hátrányos megkülönböztetés tilalmának körében,[563] aztán a hadkötelezettség teljesítése során a fegyveres szolgálat lelkiismereti okból történő megtagadásának lehetősége körében,[564] végül pedig a közpénzekről szóló fejezetben, amikor az Alkotmánybíróság hatáskörét szűkíti arra az esetre, ha az államadósság a teljes hazai

[562] T/5005. számú törvényjavaslatot Magyarország Alaptörvényének Átmeneti Rendelkezései címmel 2011. november 20-án nyújtották be, és 2011. december 30-án fogadta el az Országgyűlés, majd másnap, december 31-én, a *Magyar Közlöny* 166. számában hirdették ki.

[563] XV. cikk (2) bekezdés: „Magyarország az alapvető jogokat mindenkinek bármely megkülönböztetés, nevezetesen faj, szín, nem, fogyatékosság, nyelv, vallás, politikai vagy más vélemény, nemzeti vagy társadalmi származás, vagyoni, születési vagy egyéb helyzet szerinti különbségtétel nélkül biztosítja."

[564] XXXI. cikk (3) bekezdés: „Rendkívüli állapot idején vagy ha arról megelőző védelmi helyzetben az Országgyűlés határoz, a magyarországi lakóhellyel rendelkező, nagykorú, magyar állampolgárságú férfiak katonai szolgálatot teljesítenek. Ha a hadkötelezett lelkiismereti meggyőződésével a fegyveres szolgálat összeegyeztethetetlen, fegyver nélküli katonai szolgálatot teljesít. A katonai szolgálat teljesítésének formáit és részletes szabályait sarkalatos törvény határozza meg."

össztermék felét meghaladja.[565] Mindez azt mutatja, hogy az Alaptörvényben a lelkiismereti és vallásszabadság alapjogának igen magas a védelmi szintje.[566]

Amint az látható, az alapjognak az Alaptörvény VII. cikke szerinti alkotmányos megfogalmazása szinte változatlan maradt az Alkotmányhoz képest. Továbbra is deklarálta a három elemet, nevezetesen a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságát, és a nemzetközi egyezményeknek megfelelően azt is részletezte, hogy mit foglal magában ez az alapjog. Az állam és az egyház kapcsolatára vonatkozóan azonban új elemek kerültek a szövegbe. A korábbi „elválasztva" kifejezés helyét a „különváltan működnek" szókapcsolat váltotta fel, ami azt jelenti, hogy a jogalkotó szándéka alapvetően az elválasztási modell megőrzése volt. Ugyanebben a bekezdésben azonban még további két mondat szerepelt. Az egyik azt mondta ki, hogy „az egyházak önállóak", a másik pedig azt, hogy „az állam a közösségi célok érdekében együttműködik az egyházakkal". Az egyházak „önállósága" külön beemelése nyilvánvalóan az egyházaknak az állammal szembeni autonómiáját erősítette, mintegy további biztosítékként az egyháznak az államtól való függetlenségére. Azért hangsúlyozom, hogy ez a kitétel az egyház autonómiájának csupán erősítése és annak további biztosítéka, mert az „elválasztott", illetve „különvált" státusz egy jogállamban önmagában is elegendő garanciát kell, hogy jelentsen az egyházaknak az állammal szembeni függetlenségére. A bekezdés további folytatása, miszerint „az állam közösségi célok érdekében együttműködik az egyházakkal", már arra engedett következtetni, hogy az elválasztási modell alkotmányos iránya a „különvált, de együttműködő" kapcsolatrendszer lesz, melynek tartalmát az egyelőre tisztázatlan „közösségi cél" fogja kitölteni. Az együttműködés mibenlétéről az eredeti szövegben többet nem árult el az Alaptörvény, majd később a negyedik és az ötödik Alaptörvény-módosítás

[565] 37. cikk (4) bekezdés: „Mindaddig, amíg az államadósság a teljes hazai össztermék felét meghaladja, az Alkotmánybíróság a 24. cikk (2) bekezdés *b)–e)* pontjában foglalt hatáskörében a központi költségvetésről, a központi költségvetés végrehajtásáról, a központi adónemekről, az illetékekről és járulékokról, a vámokról, valamint a helyi adók központi feltételeiről szóló törvények Alaptörvénnyel való összhangját kizárólag az élethez és az emberi méltósághoz való joggal, a személyes adatok védelméhez való joggal, a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságához való joggal vagy a magyar állampolgársághoz kapcsolódó jogokkal összefüggésben vizsgálhatja felül, és ezek sérelme miatt semmisítheti meg. Az Alkotmánybíróság az e tárgykörbe tartozó törvényeket is korlátozás nélkül jogosult megsemmisíteni, ha a törvény megalkotására és kihirdetésére vonatkozó, az Alaptörvényben foglalt eljárási követelmények nem teljesültek."

[566] Erre utalt Kukorelli István is a fentiekben már hivatkozott konferenciai előadásában: Az Alaptörvény és az egyházakról szóló sarkalatos törvény kapcsolata. In http://adventista.hu/terezvaros/vallasszabadsag/religion.htm Lásd még Klein Tamás: Az új egyházügyi szabályozás színe és fonákja. *Közjogi Szemle,* 2012/1.

fogja ezt kiegészíteni. Az eredeti szövegben az is feltűnt, hogy – a korábbi alkotmányos szabályozással ellentétben – nem a lelkiismereti és vallásszabadság alapjoga egészére, hanem csak az egyházakra vonatkozó részletes szabályokat kell sarkalatos törvényben szabályozni. Ezt vehetjük további garanciális rendelkezésnek az egyházak autonómiájára nézve, amely összhangban van azzal, hogy az egyházak önállóságát külön nevesítette az Alaptörvény. Az alkotmányozók szándéka tehát mindenképpen az alapjog kollektív oldalának, és ezen belül is a jogi értelemben egyházi státussal rendelkező szervezeteknek a minél teljesebb körű jogi biztosítása volt. Ezzel azonban nyitva maradt az a kérdés, hogy az alapjog egyéni oldalára, és az alapjog egészének többi összetevőjére, valamint a nem egyházi státussal rendelkező vallási tevékenységet végző szervezetekre vonatkozó szabályozás elegendő biztosítékul szolgál-e, ha csupán feles törvényekben rendelkeznek róluk. Mivel az alapjog garantálja a kollektív vallásgyakorlást jogilag szervezett forma nélkül is, és ugyanígy a többi részletjogosítvány egyéni és kollektív gyakorlásához való jog is levezethető az alapjogból közvetlenül, felmerül az, hogy mennyiben indokolt az egyházakat alkotmányosan előnyös helyzetbe hozni a más szervezeti formákkal, valamint a nem szervezett joggyakorlással szemben, illetve eredményez-e bármilyen tekintetben hátrányos helyzetet a sarkalatos törvényi szabályozás hiánya. Az Átmeneti Rendelkezések (a továbbiakban: Ár.) 21. cikke (1) bekezdése az egyházakkal kapcsolatban éppen a sarkalatos törvényhez, és a jogi státus megszerzéséhez tartalmazott további rendelkezéseket:

„(1) Az Országgyűlés az egyházakra vonatkozó részletes szabályokat meghatározó sarkalatos törvényben megállapítja az elismert egyházakat, valamint meghatározza a további elismert egyházként való elismerés feltételeit. Sarkalatos törvény előírhatja, hogy az egyházként való elismeréshez meghatározott idejű működés, meghatározott taglétszám, a történelmi hagyományok és a társadalmi támogatottság figyelembevétele szükséges."

Az Ár. idézett szakasza az Ehtv1. és az Ehtv2. által bevezetett „elismert egyház" elnevezést használta. Ennek háttere az, hogy az Ár. eredetileg a parlamenthez 2011. november 20-án benyújtott javaslati formájában nem tartalmazott az egyházakra nézve rendelkezést.[567] 2011. december 19-én, amikor az új nemzetiségi törvényt kihirdették, és benne hatályon kívül helyezték az Ehtv1.-et (még mielőtt a *Magyar Közlöny*ben megjelent volna az Ehtv1.-et közjogi érvénytelenség miatt megsemmisítő AB-határozat), az alkotmányügyi bizottság benyújtotta az egyházakkal (és a nemzetiségekkel) kapcsolatos módosító javaslatát az Ár. törvényjavaslathoz.[568] En-

[567] Lásd a T/5005. számú törvényjavaslatot: http://www.parlament.hu/irom39/05005/05005.pdf. (a letöltés dátuma: 2015. december 2.)

[568] Lásd T/5005/57. számú bizottsági módosító javaslat. http://www.parlament.hu/internet/plsql/ogy_irom.irom_madat?p_ckl=39&p_izon=5005&p_alsz=57 (a letöltés

nek a módosító indítványnak a szövege lett végül az Ár. fentebb idézett 21. cikke. Nyilván az Alkotmánybíróság Ehtv1.-et megsemmisítő döntése késztette az alkotmányügyi bizottságot a módosító javaslat benyújtására, mert ezzel az „elismert egyház" jogi státus és annak megszerzése feltételeinek alkotmányos alapját teremtették meg. A módosító javaslat indokolása mindössze egy mondatból állt: „A módosító javaslat az egyházként, illetve nemzetiségként való elismerés feltételeinek rögzítésére irányul."

A későbbiekben látni fogjuk, hogy az Ár.-nek a nem átmenetinek minősülő rendelkezéseit közjogi érvénytelenség miatt az Alkotmánybíróság 2012. december 29-én megsemmisítette.[569] Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint az Ár.-nek „nincs meg a helye a jogforrási rendszerben, jogforrási szempontból »a közjogi senkiföldjén« áll", mert az „Alaptörvény normaszövegét kiegészítő vagy azt módosító rendelkezéseknek be kell épülniük az Alaptörvény normaszövegébe". Az Alkotmánybíróság úgy döntött, hogy az „átmeneti minőséget szűken kell értelmezni", és azok a rendelkezések, amelyek „akár tartalmilag, akár időben" túlmutatnak, nem felelnek meg az átmenetiség kritériumainak, ezért azok közjogilag érvénytelenek. Az AB – néhány szabály kivételével – *ex tunc* visszamenőleges hatállyal, tehát 2011. december 31-ével semmisítette meg az érintett, köztük az egyházakra vonatkozó rendelkezéseket is. Az AB határozatában kimondta, hogy az alkotmányozó feladata lesz a megsemmisítés utáni helyzet tisztázása, tehát az Országgyűlésnek „felül kell vizsgálnia a megsemmisített nem átmeneti rendelkezések szabályozási tárgyait, döntenie kell arról, hogy ezek közül melyek újraszabályozására van szükség, és milyen jogforrási szinten", és „arról, hogy az újraszabályozandó rendelkezések közül mely rendelkezéseket kell az Alaptörvényben elhelyezni, és melyeket kell törvényi szinten újraszabályozni, szintén az Országgyűlésnek kell szabályoznia". Így tehát az egyházakkal kapcsolatos rendelkezések is visszakerültek az Országgyűléshez.

Az Ár. hatálybalépése és megsemmisítése között eltelt egy évben azonban az Ehtv2.-t egy alkalommal módosították. A módosítás során az elismert egyházak felsorolását tartalmazó mellékletet kiegészítették további tizenhárom egyházzal, így huszonhétre emelkedett az elismert egyházak száma. Az emberi jogi bizottság 2012. február 10-én nyújtotta be a törvényjavaslatot.[570] Az indokolás szerint a módosításra azért került sor, mert az Ehtv2. kimondta, hogy a 2011. december 20-ig, az Ehtv1. hatályvesztéséig, az Ehtv1. egyházkénti elismerésre vonatkozó szabályaira tekintettel az egyházakkal való kapcsolattartás koordinációjáért felelős miniszterhez kérelmet benyújtó egyház elismeréséről az Országgyűlésnek az Ehtv2. 14. § (3)–(5) bekezdése szerinti eljárás keretében 2012. február 29-ig döntenie kell. A miniszterhez érkezett, kérelemnek minősülő beadványokat az Országgyűlés emberi jogi bizottsága megvizsgálta, és a Magyar Tudományos Akadémia állásfoglalásának ismeretében további tizenhárom egyház elismerésére tett javaslatot ezzel a törvényjavaslattal. A törvényjavaslat célja az volt, hogy a nemzetközileg is jelentős protestáns egyházak, amelyek legalább 20 éve szervezett formában működtek Magyarországon (pl. metodista, adventista), valamint a világvallások hazai képviselői (pl. buddhista, iszlám) is kapjanak törvényes elismerést. Az előterjesztés indokolása szerint a „törvényjavaslat hozzájárul ahhoz, hogy Magyarországon a vallásukat gyakorló természetes személyek – a statisztikai adatok alapján – több, mint 95%-a egyházi keretek között élhet a közösségi vallásgyakorlás jogával".

A törvényjavaslattal egyidejűleg tárgyalta az Országgyűlés, a szintén az emberi jogi bizottság által, 2012. február 13-án benyújtott, egyházkénti elismerés elutasításáról szóló országgyűlési határozati javaslatot.[571] A határozati javaslat tartalmazta azoknak a vallási közösségeknek a felsorolását (67 közösség), amelyek Országgyűlés általi elismerését a bizottság nem javasolta. Az indokolás szerint a törvényjavaslat elvileg nyitva hagyta a lehetőségét annak, hogy az együttes tárgyalás során módosító indítványok elfogadásával megváltoztassák a bizottság javaslatát, illetve megteremtsék a koherenciát, ám érdemi változtatásra nem került sor.[572] Az indokolásban azonban kifejezték, hogy nincs akadálya annak, hogy a későbbiekben „a feltételek fennállása esetén", és „amennyiben indokolt", az elutasított közösségek megszerezzék az egyházi státust. A törvényjavaslatot és a határozati javaslatot 2012. február 27-én fogadta el az Országgyűlés, és február 29-én hirdették ki a *Magyar Közlöny*ben.[573]

dátuma: 2015. december 2.)

[569] 45/2012. (XII. 29.) AB-határozat. *Magyar Közlöny*, 2012/184.

[570] T/5839. számú törvényjavaslat a lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról szóló 2011. évi CCVI. törvény módosításáról. http://www.parlament.hu/internet/plsql/ogy_iromany.irom_lekerd_egysz?P_CKL=39&P_TIP=NULL&P_IZON_TOL=5839&P_FOTIP=null&P_FOTIP=T (a letöltés dátuma: 2015. december 2.)

[571] H/5854. számú országgyűlési határozati javaslat az egyházkénti elismerés elutasításáról. http://www.parlament.hu/internet/plsql/ogy_iromany.irom_lekerd_egysz?P_CKL=39&P_TIP=NULL&P_IZON_TOL=5854&P_FOTIP=null&P_FOTIP=H (a letöltés dátuma: 2015. december 2.)

[572] A törvényjavaslathoz és a határozati javaslathoz benyújtott módosító indítványok közül egyet fogadtak el, amelyben az eredetileg elutasítani szándékozott Magyarországi Muszlimok Egyháza vallási közösséget töröljék a listáról, mivel ez a közösség szerződést kötött a törvényjavaslat által elismerni javasolt Magyar Iszlám Közösséggel, amelynek értelmében Magyarországi Iszlám Tanács néven folytatják együtt tevékenységüket. Így került bele végül a Magyarországi Iszlám Tanács a törvényjavaslat szövegébe. Lásd a T/5839/32., valamint a H/5854/2. számú módosító javaslatokat.

[573] 2012. évi VII. törvény a lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek, vallási közösségek jogállásáról szóló 2011. évi CCVI. törvény módosításáról; az Országgyűlés 8/2012. (II. 29.) OGY-határozata egyházkénti elisme-

A törvényjavaslat indokolásában az előterjesztők hangot adtak azon álláspontjuknak, miszerint az „egyházkénti elismerés közvetlenül nem érinti a vallásszabadság kérdését". Azzal érveltek, hogy az Alkotmánybíróság 8/1993. (II. 27.) AB-határozatban kifejtette, hogy sem az egyéni, sem a közösségi vallásgyakorlás szabadsága nem tehető alkotmányosan függővé sem vallásos szervezeti tagságtól, sem vallási közösségek szervezeti formájától. Szerintük az Ehtv2. azon „szabályozási iránya", amely az Lvt.-vel „ellentétben a közösségi vallásgyakorlás lehetőségét immáron 10 természetes személy általi közös gyakorlás esetében is lehetővé teszi az eddigi 100 fő helyett", a fenti álláspontjukat támasztja alá.

Itt azonban szükséges megjegyezni, miszerint igaz, hogy az Lvt. csak az egyházi státusra vonatkozó szabályokat tartalmazta, és 100 fő alapításától tette függővé a nyilvántartásba vételt, annak semmi akadálya nem volt, hogy egyesületi formában is történjen közösségi vallásgyakorlás. Az egyesülési jogról szóló 1989. évi II. törvény értelmében 10 fő[574] bármely olyan tevékenység céljából alapíthatott egyesületet (társadalmi szervezetet), amely az Alkotmánnyal összhangban volt, és amelyet törvény nem tiltott.[575] Ennek keretében tehát szervezett formában vallási tevékenységet folytatni lehetett akkor is, ha valamely közösség létszáma nem érte el a 100 főt. Az Lvt. szerinti 100 fő meghatározása tehát nem zárta ki a közösségi vallásgyakorlás egyéb lehetőségét, azt is egyértelművé kell tenni azonban, hogy az egyesületi keretben történő vallási tevékenység korántsem jelentett egyenlő finanszírozást az egyházi státusú vallási közösségekkel. Ez a különbségtétel azonban az Ehtv2. hatálybalépése után is fennmaradt, mert azok a vallási közösségek, amelyek elveszítették egyházi státusukat, és egyesületként voltak kénytelenek tovább működni, nem részesülnek azokban az anyagi támogatásokban és kedvezményekben, mint az egyházak.[576]

Ebben a vonatkozásban tehát véleményem szerint az Ehtv2. nem jelentett előrelépést. Újdonság volt viszont az, hogy az Ehtv2. 14. § (1) bekezdésében „alapcélként vallási tevékenységet végző egyesület" számára tette lehetővé az egyházként történő elismerésre irányuló eljárás megindítását.

rés elutasításáról. *Magyar Közlöny*, 2012/24. Az egyházak (bevett egyházak) felsorolását lásd e fejezet mellékletében.

[574] 1989. évi II. törvény 3. § (4) bekezdés: „A társadalmi szervezet alapításához az szükséges, hogy legalább tíz alapító tag a szervezet megalakítását kimondja, alapszabályát megállapítsa, ügyintéző és képviseleti szerveit megválassza."

[575] 1989. évi II. törvény 2. § (3) bekezdés: „Társadalmi szervezet minden olyan tevékenység végzése céljából alapítható, amely összhangban áll az Alkotmánnyal és amelyet törvény nem tilt. Társadalmi szervezet elsődlegesen gazdasági-vállalkozási tevékenység végzése céljából nem alapítható. Az egyesülési jog alapján fegyveres szervezet nem hozható létre."

[576] Köbel Szilvia: Összehasonlító táblázat az egyházak és az alapcélként vallási tevékenységet végző egyesületekre vonatkozó szabályozásról. Budapest, 2012. december. Kézirat. Erre a későbbiekben visszatérünk.

A törvényhozók szándéka – a törvényjavaslat indokolása szerint – ezzel az volt, hogy egyértelműen csak vallási tevékenységet végző szervezetek kérhessék az egyházként történő elismerésüket.[577] Itt fel kell hívni a figyelmet arra, hogy az Ehtv2.-t megelőzve, a civil szervezetek bírósági nyilvántartásáról és az ezzel összefüggő eljárási szabályokról szóló 2011. évi CLXXXI. törvény (a továbbiakban: Cnytv.) eredeti megfogalmazása már tartalmazott egy elnevezést, az „elsődlegesen vallási tevékenységet végző egyesület" formulát. A Cnytv.-t 2011. december 22-én fogadta el az Országgyűlés, tehát egy nappal az Ehtv2. törvényjavaslat benyújtása előtt.[578] Ez a nevesített speciális egyesületi forma eddig ismeretlen volt a magyar jogrendszerben. Az Ehtv2. egyúttal módosította a Cnytv. 95. § a) pont ad) pontját, miszerint az egyesület nyilvántartásba vételénél „alapcélként vallási tevékenységet végző egyesület"-et, mint formát kell feltüntetni az addigi „elsődlegesen" formula helyett.

Az „alapcélként vallási tevékenységet végző egyesület"-re azonban az új civil törvény nem tartalmazott és ma sem tartalmaz speciális rendelkezéseket.[579] Az Ehtv2. módosításáról szóló, fentiekben bemutatott törvényjavaslat indokolása arra hívta fel a figyelmet, hogy az „alapcélként vallási tevékenységet végző egyesületek további bejegyzéséről az Országgyűlés" az Ehtv2.-ben meghatározott szabályok szerint dönt.[580]

Az Alkotmánybíróság döntése

Várható volt, hogy az Ehtv2-vel szemben is vetődnek fel alkotmányossági aggályok, és az Alkotmánybírósághoz érkeznek ezzel kapcsolatban beadványok. Az indítványozók egy része az Ehtv2. egészének megsemmisítését elsősorban közjogi érvénytelenségre hivatkozva kérte, mert álláspontjuk szerint a törvény elfogadására a jogalkotásra vonatkozó szabályok (Házszabály, jogalkotási törvény, alkotmányos követelmények) súlyos megsértésével került sor. Szerintük a jogalkotó nem biztosított kellő felkészülési időt az alkalmazásra, mert 2011. december 30-án fogadták el, és 2012. január 1-én lépett hatályba a törvény. Az indítványozók szerint az egyházi státusukat elveszítő vallási közösségeknek mindössze egy napjuk maradt az egyesületkénti működés regisztrációjának előkészítésére. Egyes indítványozók véleménye – az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlatára

[577] Lásd T/5315. számú törvényjavaslathoz fűzött indokolást. http://www.parlament.hu/irom39/05315/05315.pdf (a letöltés dátuma: 2015. december 2.)

[578] *Magyar Közlöny*, 2011/157.

[579] 2011. évi CLXXV. törvény az egyesülési jogról, a közhasznú jogállásról, valamint a civil szervezetek működéséről és támogatásáról.

[580] Lásd T/5389. számú törvényjavaslathoz fűzött indokolást.

hivatkozva – az volt, hogy a törvényben meghatározott „vallási tevékenység" definíciója alaptörvény-ellenes, mert nem tartalmazott egyértelmű fogalmakat, és aránytalanul korlátozta a vallásszabadsághoz fűződő jogot. Több indítványozó kifejtette, hogy a vallásszabadsághoz való jogát sérti az egyházi státusz elnyerésének és megszűnésének eljárási rendje. Álláspontjuk szerint az állam és egyház elválasztásának, valamint az állam hitéleti semlegességének elvét sértette az, hogy az egyházzá válás kérdésében, az egyházak nyilvántartásba vételéről az Országgyűlés dönt. A bírósághoz fordulás jogát pedig az sértette, hogy az Országgyűlés elutasító határozata ellen nem lehet bírósághoz fordulni. Az indítványozók szerint az Ehtv2.-nek az egyházzá válás feltételeit szabályozó rendelkezései (legalább 1000 fő egyháztag, legalább 100 év nemzetközi vagy 20 év magyarországi működés) a hátrányos megkülönböztetés tilalmát is sértette, mert az újonnan létrejött vagy kis létszámú közösségek ezt nem tudják teljesíteni. Az egyházi státust elveszítő közösségek mindezeken felül hátrányos helyzetbe kerültek anyagi és egyéb vonatkozásban, szerzett jogaikat elveszítették, és sérült a tulajdonhoz való joguk is.[581]

Az AB-hez érkezett beadványok közül ki kell emelni az alapvető jogok biztosa 2012. augusztus 10-én kelt beadványát. Az alapvető jogok biztosa szerint az Ehtv2. három lényeges kérdésben sértette az Alaptörvényt: hatalommegosztás elve [Alaptörvény C) cikk (1) bekezdés], tisztességes eljáráshoz való jog [Alaptörvény XXIV. cikk (1) bekezdés], valamint a jogorvoslathoz való jog [Alaptörvény XXVIII. cikk (7) bekezdés]. A biztos abból indult ki, hogy az alapjog alkotmányos definíciója értelmében a vallás vagy más világnézeti meggyőződés nem csupán egyház keretei között gyakorolható, hanem megvalósulhat társadalmi szervezetben, akár informális módon is. Így az Alaptörvény nem keletkeztet senki számára alapjogot arra, hogy vallását egyházi keretek között gyakorolja, ugyanakkor a vallásszabadsággal való szoros kapcsolat „szükségessé teszi, hogy az egyház elismerésével, az egyházi státus megadásával kapcsolatos döntés feleljen meg az alapjogokkal szemben támasztott garanciális követelményeknek". Álláspontja szerint az egyházi státus megadásánál törvénynek kellene szabályozni a döntéshozó mérlegelési szempontjait, ám az Ehtv2. ilyet nem tartalmaz. Ennélfogva nincsenek jogi garanciák arra, hogy a jogértelmezés ne váljon „a jogalkalmazó szerv önkényes, szubjektív döntésének eszközévé", és ráadásul a „kétharmados többség megkövetelése a döntéshozatal során politikai alkuk tárgyává teheti az elismerést". A biztos úgy vélekedett továbbá, hogy az alapjoggal való összefüggés szükségessé teszi a meghozott döntés megindokolását, és ennek kötelezettsége is hiányzik az Ehtv2.-ből. Így az elutasított egyház („ügyfél") nem tudhatja, hogy mi az elutasítás alapja.[582] Az indokolási kötelezettség hiányán túl az Ehtv2. nem biztosította a döntéssel szembeni jogorvoslatot, így az Alaptörvényben biztosított tisztességes eljáráshoz, valamint a jogorvoslathoz való jogok sérülnek. Mindezeken felül az alapvető jogok biztosa szerint azzal, hogy az Ehtv2. az Országgyűlés hatáskörébe utalta az egyházak elismeréséről szóló egyedi döntést, sérült a hatalom megosztásának alkotmányos elve. A biztos érvelése szerint az Alaptörvényből az következik, hogy „az Országgyűlés törvény alapján nem láthat el olyan feladatot, amely nem illeszkedik alapvetően politikai karakteréhez". Álláspontja szerint az egyházi státus megadásáról való döntés „nem politikai karakterű", és indokolatlan a nemzetiség elismerésével kapcsolatos eljárással párhuzamba állítani, mert a nemzetiségek az Alaptörvény értelmében „államalkotó tényezők", a nép hatalmának részesei, a magyar politikai közösség részei. Ezek a tényezők pedig nem jellemzőek az egyházakra, sőt az állam és az egyház különvált működése következtében – utalva a 8/1993. (II. 27.) AB-határozatra – az állam sem az egyházakkal, sem egyetlen vallással sem „kapcsolódhat össze intézményesen, nem azonosíthatja magát egyetlen vallás tanításával sem, nem foglalhat állást hitbéli igazságok tekintetében". A biztos szerint mindezek alapján az egyház semmiképpen sem gyakorolhat közhatalmat, vagyis „hatalomelméleti szempontból nem áll meg a párhuzam a nemzetiségek és az egyházak között". Az alapvető jogok biztosa határozottan úgy foglalt állást, hogy „az Országgyűlés egy olyan kérdés eldöntésében teremtett saját maga számára döntési jogkört, amely idegen a legfőbb népképviseleti szerv politikai karakterétől", és ezzel „az Alaptörvény C) cikk (1) bekezdésében nevesített hatalommegosztás elvével ellentétes jogszabályi rendelkezést alkotott". Mindezekre való tekintettel kérte a biztos az Alkotmánybíróságtól az Ehtv2. érintett szakaszainak [7. § (1) és (4), 14. § (5) bekezdését, valamint a szoros tárgyi összefüggés miatt önmagában nem alkalmazható 14. § (1), (3) és (4) bekezdései] vizsgálatát és megsemmisítését.[583]

Az Alkotmánybíróság 2013. február 26-án hozta meg az Ehtv2.-vel kapcsolatos döntését.[584] Az AB tíz pontból álló határozatának (a továbbiakban: Abh2.) első öt pontja az indítványoknak egészében vagy részben helyt adó rendelkezéseket tartalmaz, a további öt pont pedig indítványok visszauta-

[581] Lásd http://public.mkab.hu/dev/dontesek.nsf/0/E57CE6378E537151C1257ADA00524F50?OpenDocument (a letöltés dátuma: 2015. december 2.)

[582] Az alapvető jogok biztosa a beadványban az Alkotmánybíróság egy közigazgatási határozatokkal kapcsolatos döntésével támasztotta alá az álláspontját: „[A]z indokolás elmulasztása vagy nem kimerítő indokolás esetén az ügyfél nem tudhatja, hogy »pusztán adminisztratív mulasztásról van szó, vagy érdemi véleménykülönbség van az ügyfél és az eljáró közigazgatási szerv között, s az utóbbi esetben melyek azok a tényállási elemek vagy jogi érvek, amelyek a hatóság szerint nem teszik lehetővé az ügyfélre kedvező döntés meghozatalát«" [21/1997. (III. 26.) AB-határozat].

[583] Lásd: http://bit.ly/1lGYe5S (a letöltés dátuma: 2015. december 2.)

[584] 6/2013. (III. 1.) AB-határozat. *Magyar Közlöny*, 2013/35.

sításáról rendelkezik. Az AB először alaptörvény-ellenesség miatt 2012. január 1-re visszamenő hatállyal megsemmisítette az Ehtv2.-nek az egyház meghatározására vonatkozó szabályából „az Országgyűlés által elismert" szövegrészt, valamint az egyházkénti elismerésre irányuló eljárásban a népi kezdeményezésre vonatkozó szabályok alkalmazhatóságát, és az Országgyűlést érintő eljárási szabályokat, továbbá azt a szakaszt, amelyik kimondta, hogy a törvény hatálybalépését követően csak a törvény mellékletében meghatározott egyháznak nyújtható egyházi célú költségvetési támogatás [Ehtv2. 7. § (1) bekezdés idézett szövegrésze, 14. § (1) és (3)–(5) bekezdése, valamint 37. § (1) bekezdés]. Az Alkotmánybíróság ezt követően 2012. szeptember 1-jére visszaható hatállyal megsemmisítette azt a rendelkezést, amely szerint a törvény mellékletében meghatározott egyházak és azok vallásos célra létrejött önálló szervezetei kivételével valamenynyi, az Lvt. alapján nyilvántartásba vett szervezet és annak vallásos célra létrejött önálló szervezete 2012. január 1-től egyesületnek minősül [Ehtv2. 52. §-a által megállapított 34. § (1) bekezdése]. Ugyanennek a szakasznak 2012. január 1-je és 2012. augusztus 31-ig hatályos további bekezdéseire az Alkotmánybíróság kimondta, hogy alaptörvény-ellenesek, és ezért azok hatálybalépésüktől kezdve nem alkalmazhatóak [Ehtv2. 34. § (2) és (4) bekezdése].[585] Az Abh2. ezt követő pontjában az Alkotmánybíróság megállapította, hogy az Ehtv2. 2012. január 1-jétől 2012. augusztus 31-ig hatályos 34. § (1) bekezdése alaptörvény-ellenes volt, ezért azt a szakaszt több alkotmányjogi panaszt benyújtó indítványozó vonatkozásában a hatálybalépéstől kezdve nem alkalmazható. Mindezeken felül az Alkotmánybíróság elvi tételként állapította meg, hogy az egyházkénti elismerésre irányuló eljárásban az Alaptörvényből fakadó követelmény, hogy tárgyilagos, ésszerű feltételek alapján, tisztességes eljárásban, jogorvoslati lehetőség biztosítása mellett legyen lehetőség a jogosultság megszerzésére.[586]

Az Alkotmánybíróság a fenti döntések kialakítása során – az Ehtv1. esetéhez hasonlóan – először a közjogi érvénytelenségre vonatkozó indítványi elemeket vizsgálta meg. Az előbbi esettől eltérően itt azonban nem állapított meg közjogi érvénytelenséget, mert az alkotmánybírák szerint a „tényállásra közvetlenül vonatkozó konkrét szabály" hiányzott, és „a Házszabállyal való összhang hiánya csak többlépcsős rendszertani és logikai értelmezés útján" lenne kimutatható. Ugyanakkor elismerte az Alkotmánybíróság, hogy a törvényjavaslat „benyújtásának, bizottsági előkészítésének és napirendre tűzésének ütemezése (...) mellőzte az érdemi tárgyalás feltételeinek biztosítását", és mindössze „néhány óra állt a képviselők rendelkezésére ahhoz, hogy a törvényjavaslatot áttanulmányozzák, és megalapozott vélemény alakuljon ki bennük mind a törvényjavaslat koncepciójával, mind az egyes konkrét rendelkezéseivel kapcsolatban". Ezekkel a megállapításokkal gyakorlatilag elismerte az Alkotmánybíróság, hogy az Ehtv2. megalkotási folyamata nem mindenben felelt meg a jogállami elvárásoknak.[587]

[585] Ezekben a szakaszokban az Ehtv1. hatályvesztéséig az illetékes minisztériumnak kérelmet benyújtó egyházak további sorsát szabályozta a törvény. A (2) bekezdés azt mondta, ki, hogy az Országgyűlés a kérelmekről 2012. február 29-ig dönt, a (4) bekezdés pedig az Országgyűlés elutasító határozat esetére jelölt meg különböző határidőket az érintett vallási közösségek státusát illetően.

[586] Abh2. 5 pontja: „Az Alkotmánybíróság megállapítja: az Alaptörvény VII. és XV. cikkéből eredő alkotmányos követelmény, hogy az állam a vallási csoportok önálló működését lehetővé tevő sajátos egyházi jogállás, valamint az egyházak számára hozzáférhető további jogosultságok megszerzését a vallásszabadsághoz való joghoz, illetve az adott jogosultsághoz igazodó, tárgyilagos és ésszerű feltételek alapján, az Alaptörvény XXIV., illetve XXVIII. cikkének megfelelően, tisztességes eljárásban, jogorvoslati lehetőség mellett biztosítsa."

A tartalmi kérdések vizsgálata köréből mindenképpen fontosnak tartom kiemelni a következőket. Az Alkotmánybíróság megállapította, hogy az egyházi elismerésről való döntési jogkörnek az Országgyűléshez telepítése „az Alaptörvénnyel – és ezen belül a vallásszabadság jogával, valamint az állam és az egyházak különvált működését kimondó szabállyal – való összhang szempontjából különösen aggályos", mert az „Országgyűlés által többségi alapon meghozott döntések (...) alapvetően politikai karakterű döntéseknek minősülnek". Az Alkotmánybíróság álláspontja az volt, hogy az ilyen alapjogi vonatkozású egyedi ügyekben a döntéshozatalnak „a független bíróságtól való elvonása, és az alapvetően politikai karakterű Országgyűléshez telepítése" nem egyeztethető össze az Alaptörvénnyel. Az alapjogi biztos beadványában foglalt azon érvelésével is egyetértett az Alkotmánybíróság, hogy az egyházaknál nem merülnek fel azok a tényezők, mint amelyek a nemzetiségek alkotmányos státusát megalapozzák. Az Alkotmánybíróság az Országgyűlésnek az egyházi státus elutasítása tárgyában hozott döntése kapcsán megállapította, hogy a mellékletben felsorolt egyházak „egyházi jogállásukat nem veszítették el, vallási egyesületté történő átalakulásuk nem kényszeríthető ki".

Az AB a vizsgálat során az Emberi Erőforrások Minisztériumát (EMMI) is megkereste. Az EMMI a megkeresésre küldött válaszában részletes tájékoztatást adott arról, hogy milyen különbségek vannak az Ehtv2. alapján elismert egyházak, illetve az alapcélként vallási tevékenységet végző egyesületek jogállásában. A minisztériumi anyag alapján az AB megállapította, hogy „az egyházi elismeréshez a hatályos jogszabályok a vallási egyesületekhez képest olyan többletjogosultságokat társítanak, amelyek érdemben segítik, előnyökhöz juttatják az elismert egyházak vallási és anyagi működését, ezáltal az érintett vallási közösségek vallásgyakorláshoz való

[587] Ebben a vonatkozásban az Abh2. arra is kitért, hogy az Országgyűlésnek a téli rendkívüli ülésszakán hozott más döntése is azt mutatja, hogy nem lett volna „feltétlen és halaszthatatlan szükség" az Ehtv2. elfogadására 2012. december 31-ig, mert az Ár. más sarkalatos törvények elfogadására is haladékot biztosított.

jogát".[588] Az AB erre a tényre is alapozta azt az állásfoglalását, hogy az egyházi elismerésről való döntésnek meg kell felelnie a tisztességes eljáráshoz való jog, illetőleg a jogorvoslathoz való jog követelményeinek.

Az egyházi és az egyesületi státus összevetéséhez az Alkotmánybíróság több elvi megállapítását is segítségül hívhatjuk. Az Alaptörvény hatálybalépése óta az Ehtv2. vizsgálata volt az első alkalom, amikor az AB az Alaptörvény VII. cikkének alkotmányos tartalmát kifejtette. Az Alkotmányhoz képest új kifejezés volt ugyan a „különvált" működés, ám ez a korábbi „elválasztás" terminológiától lényegében nem hordozott új vagy más jelentéstartalmat. Az AB kifejtette, hogy az Alaptörvény az állam és az egyházak különvált működésének („különállásának") elvét a vallásszabadsággal összefüggésben fogalmazza meg, és ez a szekularizált állam működésének egyik alapelvét jelenti, egyúttal a vallásszabadság egyik garanciája is.[589] További garanciája az állam világnézeti semlegességének az Alaptörvényben az egyenjogúsági és az antidiszkriminációs klauzula (a törvény előtt mindenki egyenlő, és Magyarország az alapvető jogokat vallás szerinti különbségtétel nélkül biztosítja). Az Alkotmánybíróság a semlegességgel összefüggésben értelmezte az Alaptörvény egyházfogalmát is, és egyúttal megerősítette az AB korábbi joggyakorlatát. Ennek lényege az, hogy az Alaptörvény – az Alkotmányhoz hasonlóan – az „egyház" kifejezést „az egyesülési szabadság alapján általában igénybe vehető szervezeti formához képest sajátos jogi formában elismert vallási közösség értelemben használja". Rámutatott arra, hogy az egyházak „nem körülhatárolt résztevékenységre vagy meghatározott érdekek képviseletére szerveződnek", hanem vallás gyakorlására; a vallás viszont a „hívő számára a teljes személyiséget és az élet minden területét érinti és meghatározza".[590] Az Alkotmánybíróság szerint az Alaptörvény ezt „kifejezetten rögzíti" annak kimondásával, hogy „az egyházak önállóak". Az „önállóság" értelmezését azzal pontosította és erősítette meg az Alkotmánybíróság, hogy az Országgyűlés minden kétségen felül álló feladatává tette, hogy a vallási közösségek működéséhez olyan sajátos jogi formára vonatkozó szabályokat kell megalkotnia, amelyek „a demokratikusan felépülő egyéb társadalmi szer-

[588] Az Alkotmánybíróság a teljesség igénye nélkül felsorolt néhány lényeges különbséget, pl. a személyi jövedelemadó meghatározott részének az adózó rendelkezése szerinti felhasználása esetén, az egyházi személyeknek az egyházi szolgáltatásért kapott jövedelme személyi jövedelemadótól mentes, az egyház hitéleti célú bevételeit és azok felhasználását nem ellenőrizheti stb.

[589] Az Abh2. itt visszautalt a 4/1993. (II. 12.) AB-határozatra, és szó szerint idézte a következőt: „Az államnak vallási és más lelkiismereti meggyőződésre tartozó más kérdésekben semlegesnek kell lennie. A vallásszabadsághoz való jogból az államnak az a kötelessége következik, hogy az egyéni meggyőződés szabad kialakításának lehetőségét biztosítsa."

[590] Az Abh2. itt is szó szerint idézett a 4/1193. (II. 12.) AB-határozatból.

vezetekhez képest nagyobb belső szervezetalakítási és szabályozási szabadságot" biztosítanak. Az AB ezt az álláspontját az állami egyházjog joganyagának az elmúlt százhúsz évben történt alakulásával is alátámasztotta. Különösen a rendszerváltást követően a vallásszabadság terén elért vívmányok hátterén állította azt az AB, hogy az Országgyűlés „már nem dönthetne úgy az Alaptörvénnyel összhangban, hogy a vallási közösségek jogi formában történő működéséhez egyáltalán nem alakít ki speciális »egyházi« jogállást", és az „Alaptörvénnyel ellentétes lenne, ha a vallási közösségek *csak* egyesületi vagy más általánosan – a vallásszabadságra tekintet nélkül – igénybe vehető jogi formában működhetnének Magyarországon, és nem létezne sajátos, a vallásszabadságra tekintettel többlet-autonómiát biztosító jogi forma".

Az AB ezen megállapításai hátterén különösen fontos végiggondolni azt, hogy az egyházi státust elveszítő vallási közösségek számára nyitva álló egyesületi forma is biztosít-e többlet-autonómiát (és itt nem csak a finanszírozási előnyökre kell gondolni) a nem vallási tevékenység céljára alakult más, résztevékenységekre létrejött egyesületekkel szemben. Az Abh2. meghozatala időpontjában sem a civiltörvény, sem pedig az Ehtv2. nem tartalmaztak ilyen irányú rendelkezéseket. Márpedig az AB érvelése az én meglátásom szerint azt jelentette, hogy ha nem egyházi, hanem más jogi formában működik egy vallási közösség, akkor annak is tekintettel kellene lennie a vallásszabadság alkotmányos jogára, és többlet-autonómiát valamilyen formában biztosítania kell, mert egyébként sérül az alapjog. Ugyanis a „vallási tevékenység" fogalmilag kizárt, hogy csak „résztevékenysége" legyen egy egyénnek vagy közösségnek, mert – az AB megállapításai szerint – a vallás az egész személyiséget átfogja. Ebből az én véleményem szerint az következik, hogy bármilyen szervezeti keretben működik egy vallási közösség, az államnak a szervezeti keretre vonatkozó jogi szabályozás megalkotásakor mindenképpen figyelemmel kell lennie a vallásból fakadó sajátosságoknak.[591]

A későbbiekben látni fogjuk, hogy az Alaptörvény és az Ehtv2. módosításai miként érintették ezt a kérdést. Még mielőtt azonban erre rátérnénk, meg kell említeni azt is, hogy az Alkotmánybíróság megvizsgálta az Lvt. alkalmazásával kapcsolatos bírósági és ügyészségi gyakorlatot is. Erre azért volt szükség, hogy feltárják az Ehtv1.-nek és az Ehtv2.-nek az egyházi státus megszerzésére vonatkozó szabályozás előzményeit és a változás

[591] Ehhez kapcsolódik, hogy Dr. Balsai István alkotmánybíró az Abh2.-hez fűzött különvéleményében azt a megállapítást tette, hogy a „korábban nyilvántartásba vett vallási közösségek tekintetében a vallási tevékenységet végző egyesületet *az egyesülési szabadság alapján* a bíróság veszi nyilvántartásba", és „nem a közös vallásgyakorlás joga szűnt meg, hanem a korábban hatályban volt Lvt. szerinti egyházi jogállás értelme, és a közös vallásgyakorlás intézményi keretei változtak meg".

indokait. Ismeretes, hogy az Lvt.-vel kapcsolatban a túl engedékeny szabályozást hozták fel kifogásként, és azt róttták fel, hogy az egyházi státus rendkívül könnyű megszerzése visszaélésekre nyújt lehetőséget, és a jogalkalmazó szerveknek (bíróságnak és ügyészségnek) nincsen jogi lehetősége ezzel szemben fellépni.[592] Az Ehtv2. megalkotására irányuló törvényjavaslat indokolása szintén utalt arra, hogy „az egyházalapítás rendkívül nagyvonalú feltételei lehetőséget adnak az alapjoggal történő visszaélésekre is, mind az egyháznak járó állami támogatások jogosulatlan igénybe vételére, mind pedig ténylegesen nem hitéleti tevékenységet végző szervezetek egyházként történő bejegyeztetésére". Az Alkotmánybíróság azonban ettől némiképp eltérő véleményt alakított ki az Abh2.-ben, amikor megállapította, hogy az Lvt. alapján volt lehetőség arra, hogy a bíróság azt is vizsgálja, hogy a szervezet valójában közös vallásgyakorlás céljára jön-e létre, és nem pedig elsődlegesen gazdasági vagy más célra. Ezt a megállapítást alátámasztja több elsőfokú és másodfokú bírósági ítélet, amely „érdemben vizsgálhatónak ítélte a kérelmezők alapszabályát". Az alapszabály vizsgálata így kiterjedhetett arra, hogy megállapítsa a bíróság, hogy a közösség tevékenységében és vagyonában a gazdasági tevékenység a meghatározó, akkor az a közösség nem elsődlegesen vallás gyakorlása céljából jött létre, vagy pedig az alapszabályban megjelölt cél „mágikus tevékenység", akkor az „nem közös hitelvek követését jelenti vallásgyakorlás céljából". Az AB arra mutatott rá, hogy ezzel a bíróság nem a hitelvek tartalmát „értékeli", hanem azt állapítja meg, hogy rendelkezik-e a közösség az Lvt.-ben előírt hitelvekkel, és az valóban vallási tevékenységre utal-e, és nem pedig „kulturális közösségre", amint egyik ítéletében a bíróság megállapította.[593] Az Alkotmánybíróság a Legfőbb Ügyészségtől tájékoztatást kért az Lvt. alkalmazásával kapcsolatban. Az Lvt. értelmében az egyházi jogi személy törvénysértése esetén az ügyész pert indíthatott az egyházi jogi személy ellen, a bíróság pedig törölhette az ügyész keresete alapján a nyilvántartásból azt az egyházat, amely nem szüntette meg felhívásra sem az alkotmány-

[592] Lásd ezzel kapcsolatban a jelen fejezet elején mondottakat, valamint a kötetnek *Az 1990. évi IV. törvény módosítására irányuló törekvések 1990–2010 között* című fejezetében írottakat.

[593] A vallás fogalmának jogalkalmazói (bírói) értelmezése: „…a vallás (vallásosság) elsősorban a tiszteletben részesített természetfeletti erők és lények létezésébe vetett hitet, továbbá az ebből fakadó fogalmi, érzelmi és akarati tudatvilágot, másodsorban ezeknek megfelelő viselkedést jelent. (…) A vallás gyakorlása kapcsolatteremtést feltételez egy felsőbb lény és az ember között, amelyben az ember elismeri alárendelt szerepét és közösségi formát öltő kultusz által kifejezi vallásos meggyőződését valamilyen szertartás rend szerint" (KGD 1999. 211). Lásd ehhez Köbel Szilvia: *Lelkiismereti és vallásszabadság, állam és egyház kapcsolata.* Egyetemi előadás jegyzete. Budapest, 2010. Kézirat.

ellenes vagy törvénysértő tevékenységet. Az ügyész tehát nem gyakorolt törvényességi felügyeletet az egyházak felett, ám az ügyészségre vonatkozó törvények alapján 2001-ig volt arra jogosultsága, hogy megkeresse az egyházakat adatok, iratok megküldése céljából, vagy felvilágosítást kérjen. A 2001. évi XXXI. törvény ezt a lehetőséget megszüntette, így – az ügyészségi tájékoztatás szerint – „törvényességi felügyelet hiányában az egyházak vonatkozásában nem volt alkalmazható a korábban hatályos, a Magyar Köztársaság ügyészségéről szóló 1972. évi V. törvényben szabályozott felügyeleti jogkör". A Legfőbb Ügyészség tájékoztatása szerint egyházi szervezet megszűnésének megállapítása iránt két eredményes keresetindítás történt, és egy esetben pedig bíróság szüntette meg a szervezetet ügyészi keresetre.

Az Alkotmánybíróság a határozatában mindezek alapján úgy ítélte meg, hogy „az Lvt. szabályai is adtak lehetőséget a nem valós vallási – így különösen gazdasági céllal létrehozni kívánt szervezetek egyházi nyilvántartásba vételének megakadályozására, illetve a törvénysértések elleni fellépésre". Ugyanakkor elismerte az Országgyűlés jogát arra, hogy ha nem bizonyult hatékonynak a szabályozás, akkor „további garanciákat építsen be az elismerési eljárásba, illetve hatékonyabb jogi eszközöket biztosítson a törvénysértésekkel szemben". Sőt, azt is megállapította az AB, hogy valamely szervezet egyházi jogállása „nem minősül az Alaptörvény által védett »szerzett jognak« abban az értelemben, hogy azt – ha utólag igazolást nyer, hogy nem álltak fenn az igénybevételének feltételei – ne lehetne felülvizsgálni és adott esetben visszavonni".

Láthatjuk tehát, hogy az Alkotmánybíróság nagyon alaposan körüljárta a vallásszabadság, az állam és az egyház viszonyának alkotmányos kérdéseit, és feladta a leckét – elsősorban – az Országgyűlésnek, de egyúttal mindazoknak, akik szakmai okokból vagy érintettség okán foglalkoznak a döntés következményeivel. A döntés jelentősége nemcsak a konkrét pontok miatt volt nagy, hanem azért is, mert fontos elvi megállapításokat is tett, amelyek az Alaptörvény értelmezését voltak hivatottak szolgálni.

Az Alaptörvény negyedik módosítása

2013. február 8-án a kormánypárti frakciók benyújtották az Alaptörvény negyedik módosítására irányuló javaslatot, melynek célja az Alkotmánybíróságnak az Ár.-t közjogi érvénytelenség miatt megsemmisítő határozatának[594] a végrehajtása volt. Mivel az Ár. tartalmazott az egyházakra nézve is rendelkezéseket, az Alaptörvény negyedik módosítása a vallásszabadság

[594] 45/2012. (II. 29.) AB-határozat.

kérdését is érintette. A benyújtott törvényjavaslat[595] az eredeti Ár.-nak az egyházakra vonatkozó rendelkezéseit nem egy az egyben, hanem azt kiegészítve szándékozott beépíteni az Alaptörvénybe. Eredetileg a törvényjavaslat az Alaptörvény VII. cikk (2) és (3) bekezdéseit úgy módosította volna, hogy „[A]z Országgyűlés sarkalatos törvényben egyházként ismerhet el egyes vallási tevékenységet végző szervezeteket, amelyekkel az állam a közösségi célok érdekében együttműködik", valamint „[A]z állam és az egyházak, illetve a vallási tevékenységet végző más szervezetek különváltan működnek". Az egyházak és a vallási tevékenységet végző más szervezetek önállóak. Továbbá kiegészíteni szándékoztak az Alaptörvény VII. cikkét egy további (4) bekezdéssel az alábbiak szerint: „Az egyházakra vonatkozó részletes szabályokat sarkalatos törvény határozza meg. A vallási tevékenységet végző szervezetek egyházként való elismerésének feltételeként sarkalatos törvény huzamosabb idejű működést és társadalmi támogatottságot írhat elő." Ezzel alaptörvényi szinten rögzítették, hogy az Országgyűlés dönt, mégpedig sarkalatos törvényben az egyházi elismerésről és az elismerés feltételeire nézve is további szabályok kerültek az Alaptörvénybe. Új elem volt az, hogy az egyházak mellett a vallási tevékenységet végző szervezeteket is szabályozás alanyává tette a törvényjavaslat, és egyértelműsítette, hogy az egymástól különvált működés előírása vonatkozik az egyházként el nem ismert, vallási tevékenységet végző szervezetek és az állam viszonyára is, valamint az önállóság garanciája e szervezeteket is megilleti.[596] A törvényjavaslathoz az egyházi kérdésben az alkotmányügyi bizottság további módosító javaslatot nyújtott be. Egyrészt beiktatta a VII. cikk (2) bekezdésébe – nyilván az időközben közzétett Abh2.-nek a jogorvoslat hiányára vonatkozó megállapításai miatt – azt a mondatot, hogy az „egyházak elismerésére vonatkozó sarkalatos törvényi rendelkezésekkel szemben alkotmányjogi panasznak van helye", másrészt pedig az elismerés további feltételeként a (4) bekezdést megtoldotta azzal, hogy a huzamosabb idejű működés és a társadalmi támogatottság mellett a sarkalatos törvény „közösségi célok érdekében történő együttműködésre való alkalmasságot írhat elő".[597]

Az Abh2.-re és az imént ismertetett alkotmányügyi bizottsági módosító javaslatra reflektálva a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa (MEÖT) – „a magyarországi protestáns és orthodox egyházak alkotta független civil szervezetként" – nyílt levelet fogalmazott meg az EMMI egyházügyi államtitkárának, Hölvényi Györgynek. A MEÖT határozott álláspontja az volt, hogy az Ehtv2. módosítása során a Fővárosi Törvényszék jogkörébe kerüljön az egyházkénti elismerésről való döntés, mert – egyetértve az AB véleményével – az Országgyűlés alapvetően politikai döntéshozó testület. Kifogásolták azt, hogy az Alaptörvény negyedik módosítása során az alkotmányügyi bizottság indítványára csak alkotmányjogi panaszt mint jogorvoslati lehetőséget iktatnának az Alaptörvény szövegébe, holott rendes jogorvoslatra lenne szükség. Szerintük így nem lesz alkotmányos garancia arra, hogy az Országgyűlés közigazgatási döntésnek minősülő eljárása ellen rendes jogorvoslati lehetőséget sarkalatos törvénybe foglaljanak. Noha támogatták azt az indítványt, hogy az állam az általa meghatározott elvek és szempontok alapján döntsön az egyházakkal való együttműködésről, az „együttműködésre való alkalmasság" kitételt azonban jogilag aggályosnak tartották. Úgy vélték, hogy ennek „tartalma nehezen tisztázható, bizonytalan, megengedhetetlenül tág határok közötti, kiszámíthatatlan, egyes esetekben akár ötletszerű jogértelmezésre adna lehetőséget", ezért javasolták e szövegrész elhagyását.[598]

Az Országgyűlés nem vette figyelembe a MEÖT javaslatait, és az alkotmányügyi bizottság által benyújtott módosító javaslatokkal együtt fogadta el az Alaptörvény negyedik módosítására irányuló törvényjavaslatot a 2013. március 11-ei ülésnapon. A törvényt március 25-én hirdették ki a *Magyar Közlöny*ben, és 2013. április 1-jén lépett hatályba (a továbbiakban: Atmód4.).[599]

Alighogy kihirdették a módosítást, az alapvető jogok biztosa 2013. április 23-án beadvánnyal fordult az Alkotmánybírósághoz, és kérte az Atmód4. egyes rendelkezéseinek közjogi érvénytelenség miatti alaptörvény-ellenességének megállapítását és megsemmisítését. A biztos egyes rendelkezéseket amiatt kért megsemmisíteni, mert álláspontja szerint – annak ellenére, hogy a jogalkotási eljárás formálisan megfelelt a Házszabály előírásainak – az Alkotmányügyi bizottságnak a részletes vita lezárását követően benyújtott érdemi módosító javaslatait az Országgyűlés plenáris ülésen nem vitat(hat)ta meg, így nem volt biztosított, hogy a képviselők a demokratikus törvényalkotás (alkotmányozás) egyik nélkülözhetetlen előfeltételeként kifejthessék véleményüket a plenáris ülésen. Másfelől a biztos arra hivatkozott, hogy tágabb értelemben az is közjogi érvénytelenséget okoz, ha valamely alaptörvény-módosítás következtében belső ellentmon-

595 Magyarország Alaptörvényének negyedik módosításáról szóló T/9929. számú törvényjavaslat. http://www.parlament.hu/irom39/09929/09929.pdf (a letöltés dátuma: 2015. december 2.)

596 Lásd a T/9929. számú törvényjavaslathoz fűzött indokolást. http://www.parlament.hu/irom39/09929/09929.pdf (a letöltés dátuma: 2015. december 2.)

597 Lásd a T/9929/51. számú módosító javaslatot. http://www.parlament.hu/internet/plsql/ogy_irom.irom_madat?p_ckl=39&p_izon=9929&p_alsz=51 (a letöltés dátuma: 2015. december 2.) A módosító javaslat indokolása következő egy mondatból állt: „A módosító javaslat pontosításra irányul."

598 Lásd a nyílt levelet a MEÖT honlapján. http://www.meot.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=412:holgy&catid=2:aktualis&Itemid=3 (a letöltés dátuma: 2015. december 2.)

599 *Magyar Közlöny*, 2013/49.

dás („belső elemi koherenciazavar") keletkezik az Alaptörvényben, és ez szerinte „objektív mérce szerint megítélhető", „tartalomsemleges" kérdés. A biztos mindkét megközelítése érintette az egyházakra vonatkozó szakaszokat is.[600]

Az Alkotmánybíróság nem találta megalapozottnak a biztos indítványát [12/2013. (V. 24.); a továbbiakban: Abh3.]. Az AB szerint egyrészt nem volt akadálya annak, hogy a részletes vita újbóli megnyitását kezdeményezzék, vagy zárószavazás előtti módosító javaslatot nyújtsanak be, továbbá a záróvitára is azért nem került sor, mert ilyen indítvány nem érkezett. Azért utasította el az AB az indítványt, mert az Atmód4. elfogadása az Alaptörvény megalkotására és kihirdetésére vonatkozó, az Alaptörvényben foglalt eljárási követelményeket nem sértette, ezért a közjogi érvénytelenség nem állapítható meg. Másfelől az AB visszautasította a biztosnak az Alaptörvény belső ellentmondása miatti indítványát, mert álláspontjuk szerint az Alaptörvény módosított rendelkezéseinek felülvizsgálata „szükségképpen tartalmi jellegű lenne", és erre nem terjed ki az Alkotmánybíróság hatásköre.[601]

A kétszintű szabályozás

Az Ehtv2., az Abh2. és az Atmód4. jogosan vetettek fel alkotmányossági aggályokat, és úgy látom, ezen a ponton érdemes végiggondolni a lelkiismereti és vallásszabadság alapjogi vetületeit egy kicsit az időben is visszatekintve. A rendszerváltozás előtt az Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) nyilvánított törvényesen elismert vallásfelekezetté egy vallási közösséget. Az ÁEH – a pártállami mechanizmusokból fakadóan – politikai döntést hozott, még akkor is, ha konkrét jogszabályokra hivatkozott az elismerő vagy elutasító határozatban. A döntése ellen jogorvoslattal nem lehetett élni.[602] A rendszerváltás idején elfogadott Lvt.-ben a nyilvántartásba vétel kifejezés (a hozzá kapcsolódó alaki feltételekkel együtt) azt szándékozott erősíteni, hogy az állam a független bíróság útján csupán regisztrálja az egyházi jogi státust, ha annak megvannak a jogi feltételei, és ebből a fo-

[600] Az indítványt lásd: http://bit.ly/1N5dCSR (a letöltés dátuma: 2015. december 2.)

[601] Lásd a 12/2013. (V. 24.) AB-határozatot. *Magyar Közlöny*, 2013/80., http://bit.ly/1XTQslm (a letöltés dátuma: 2015. december 2.)

[602] Lásd ehhez Köbel Szilvia: *„Oszd meg és uralkodj!" – A pártállam és az egyházak.* Budapest, Rejtjel Kiadó, 2005; Köbel Szilvia: Vallásfelekezetek törvényes elismerése a Kádár-korszakban. *Jogtudományi Közlöny,* 2001, 56. évf., 6. 287–297. o.; Köbel Szilvia: Egyházak, vallásfelekezetek törvényes elismerése 1945 után Magyarországon. In Daniel Heinz – Rajki Zoltán – Simon Ervin (szerk.): *Szabadegyházak, vallási kisebbségek és a diktatúrák Európában a 20. században.* (Konferencia, Veszprém, 2011. május 17.) Budapest, Gondolat, 2013. 136–182. o.

lyamatból minden politikai döntést kizártak. Az Ehtv2. (ezt megelőzőleg az Ehtv1. is) újra az „elismerés" kifejezést tette az egyházi státus megszerzésére irányuló jogi aktus terminus technikusává, és a jogalkotó, az Országgyűlés hatáskörébe utalta az egyedi döntéseket. Szeretném hangsúlyozni, hogy véleményem szerint az „elismerés" kifejezés önmagában nem feltétlenül jelent politikai döntést, ám az a kérdés, hogy megvannak-e azok a jogi garanciák, amelyek biztosítják, hogy nem politikai mérlegelés következtében születik meg a döntés. Az Ehtv2. és az Atmód4. nyomán a kollektív vallásgyakorlásnak két különböző jogi formája lehetséges: az egyházi és az egyesületi státus. Itt meg kell jegyezni, hogy a lelkiismereti és vallásszabadság alapjogából következik, hogy a jogállamban – szemben a pártállami alapjogi felfogással – jogi forma nélkül is van legálisan lehetőség a közösségi vallásgyakorlásra. Semmi nem tiltja azt, hogy az állampolgárok csoportjai közösen gyakorolják vallásukat akár nyilvánosan, akár magánkörben anélkül, hogy jogilag szervezett formát öltenének, és ez nem minősül jogellenes magatartásnak. Az Lvt. hatályban léte idején is volt lehetőség egyesületi keretek között is a közösségi vallásgyakorlásra, ám ez a forma csak azon közösségek számára volt szükségszerűség, amelyek nem érték el az Lvt. szerinti minimum 100 főt. Az új szabályozás következtében azonban nem csupán a jövőben egyházi státust elérni kívánó közösségek helyzete vált nehezebbé, hanem a már – számos esetben több mint két évtizede – működő vallási közösségek is elveszítették jogállásukat.

De mit is jelent ez a kétszintű szabályozás? Milyen eltérések mutatkoznak a két státusban? Ebben az esetben sem a jogi formának az elnevezése jelenti az alapvető problémát, hanem azt kell megvizsgálni, hogy végső soron eredményez-e ez a struktúra az egyének és a közösségek között hátrányos megkülönböztetést. A két jogi forma két különböző alapjogból vezethető le. Az egyik az egyesüléshez való jog, amely alkotmányos helyzeténél fogva más, mint a lelkiismereti és vallásszabadság joga. Az egyesülési jog alapvetően szervezetalakítási jogot jelent, amely szervezet egyes, rendszerint nem az egész személyiséget átfogó tevékenység(ek)re jön létre, továbbá a szabályozási struktúra és a finanszírozás is ehhez igazodik.[603] Ezzel szemben a lelkiismereti és vallásszabadság alapjoga az egész személyiséget, az egyén egész életfelfogását és életvitelét átfogó mivoltánál fogva más megítélés alá kell, hogy essék. Szükséges, hogy a hozzá kapcsolódó szervezeti keretek is ehhez igazodjanak, mert a lényegét veszítené el az alapjog, ha egy adott szervezeti forma miatt nem kerülhetne sor a vallási meggyőződésből fakadó személyiség kibontakoztatására és az életvitel kialakítására. Az Abh2. is megerősítette az AB korábbi döntéseiben fellelhető megállapításokat, miszerint a „vallást az önkifejezés más formái fölé

[603] Az Alaptörvény VIII. cikk (2) bekezdése rendelkezik erről: „Mindenkinek joga van szervezeteket létrehozni, és joga van szervezetekhez csatlakozni."

emelte a történeti hagyomány", a vallásszabadság pedig „a szabadságjogok történeti atyja",[604] és a személyiség integritásából kifolyólag az „állam nem kényszeríthet senkit olyan helyzetbe, amely meghasonlásba vinné önmagával, azaz amely összeegyeztethetetlen a személyiségét meghatározó valamely lényeges meggyőződésével". Az AB azt is megerősítette, hogy az emberi személyiség „a jog számára érinthetetlen", és a jog csak a „külső feltételek biztosításával segítheti az autonómiát".[605]

Éppen ez utóbbi gondolat lehet a kiindulópont annak megítélésében, hogy az új kétszintű szabályozás garantálja-e a közösségi vallásgyakorlás autonómiáját – mindkét szinten. Az Alkotmánybíróság az Abh2.-ben az EMMI által készített kimutatás alapján állapította meg, hogy az akkor hatályos jogszabályok „a vallási egyesületekhez képest olyan többletjogosultságokat társítanak, amelyek érdemben segítik, előnyökhöz juttatják az elismert egyházak vallási és anyagi működését, ezáltal az érintett vallási közösségek vallásgyakorláshoz való jogát". Tehát az AB is lényeges szempontnak tekintette a szabályozási struktúrák összehasonlítását, mert az állam, amint azt fentebb idéztük, a „külső feltételeket" kell, hogy biztosítsa az autonómiához. Autonómia hiányában pedig előadódhat olyan helyzet, hogy az egyén „meghasonlásba" kerül önmagával, mert a szervezeti keretek akadályozzák vagy legalábbis nem segítik elő személyiségének szabad kibontakozását. Mindezek miatt álláspontom szerint nem kerülhető meg annak alapos feltárása, hogy a jelenleg hatályos joganyagban milyen eltérések – nem csak a finanszírozás vonatkozásában – mutatkoznak. E tanulmány keretei nem elégségesek egy ilyen teljes körű áttekintéshez, de mint antidiszkriminációs kritériumot feltétlenül számításba kell venni.[606]

[604] Ezt nyomatékosítja Gerhard Robbers: „Freedom of religion is a key freedom for human rights. Where there is no freedom of religion all other freedoms suffer, and when there is freedom of religion flourishing, other freedoms are flourishing as well." Prof. Dr. Gerhard Robbers (University of Trier, Germany): Religious Freedom in Europe. http://home.lu.lv/~rbalodis/Publikacijas/Citu-raksti/Religious_Freedom_GR.pdf (a letöltés dátuma: 2015. december 2.)

[605] Az Alkotmánybíróság a 8/1990. (IV. 25.) AB-határozatától kezdve „az emberi méltósághoz való jogot, mint »általános személyiségi jogot« fogta fel, amely magában foglalja a személyiség szabad kibontakoztatásához való jogot". Az AB a „lelkiismereti szabadság jogát a 64/1991. (XII. 17.) AB-határozat összefüggésében szintén a személyiség integritásához való jogként értelmezte". A 4/1193. (II. 12.) AB-határozat a következőket is hozzátette: „A lelkiismereti szabadság és a vallásszabadság külön is nevesített joga azt ismeri el, hogy a lelkiismereti meggyőződés, s ezen belül, adott esetben a vallás az emberi minőség része, szabadságuk a személyiség szabad kibontakozásához való jog érvényesülésének feltétele. Maga az emberi személyiség a jog számára érinthetetlen (ezt fejezi ki az emberi élethez és méltósághoz való jog korlátozhatatlan volta), a jog csakis a külső feltételek biztosításával segítheti az autonómiát." Lásd: 6/2013. (III. 1.) AB-határozat.

[606] Ezt a kérdést igyekezett körüljárni Schanda Balázs egy tanulmányában, melyben kijelentette, hogy „az új szabályozás értékelésének kulcskérdése: a vallási egyesület

Itt most néhány példára utaljunk: hitoktatást csak az egyházak végezhetnek, a vallási egyesületek nem;[607] az szja 1%-os felajánlás az egyesületek esetében csak a civil 1%-ot jelenti, míg az egyházak az egyházi 1%-ot is igénybe vehetik;[608] a kiegészítő normatíva csak az egyházi szervezeteknek jár, az egyesületnek nem;[609] stb.[610]

Az Atmód4. megerősítette a kétszintű jogi státust, és annyiban mindenképpen a jogi garanciák felé mutatott, hogy rögzítette a „vallási tevékenységet végző szervezetek" államtól való „különvált" működését és az egyházakhoz hasonló „önállóságát". Fel kell hívni a figyelmet arra, hogy eredetileg az Ehtv2. átmeneti rendelkezései is tartalmaztak garanciát annak kimondásával, hogy az egyházi státusukat elveszítő vallási közösségeknek a „lelkiismereti és vallásszabadság jogára, valamint hitéleti, vallási tevékenységére vonatkozóan a 10. §-t és a 13. § (3) bekezdését alkalmazni kell".[611] Ezzel lényegében az egyházi autonómiát biztosító szabályokat terjesztették ki a vallási tevékenységet végző egyesületekre is (önállóság, különvált működés, egyházi belső szabályok és az állami kényszer kapcsolata, felügyelet nélküli működés, adatvédelmi rendelkezések, lelkészi titoktartás). Mégsem mondhatjuk azt, hogy azonos szintű lett volna a védelmi szint, mert az Alaptörvény csak az egyházakra nézve biztosította a különvált működést és az önállóságot. Az Atmód4. következtében viszont az Ehtv2.-ről alaptörvényi szintre került a védelem, és éppen emiatt nagy

megfelelő jogi forma-e ahhoz, hogy az együttes vallásgyakorlás kerete legyen". Lásd Schanda Balázs: A vallási egyesület mint a közösségi vallásgyakorlás kerete. *Magyar Jog,* 2013/5. 272–275. o.

[607] Ehtv2. 21. §; a nemzeti köznevelésről szóló 2011. évi CXC. törvény 35/B. §.

[608] A személyi jövedelemadó meghatározott részének az adózó rendelkezése szerinti felhasználásáról szóló 1996. évi CXXVI. törvény.

[609] Az egyházak hitéleti és közcélú tevékenységének anyagi feltételeiről szóló 1997. évi CXXIV. törvény.

[610] Köbel Szilvia hozzászólása *Az egyházalapítás alkotmányos szabályai* című műhelykonferencián. (Kézirat.) A konferenciát a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán rendezték, 2013. április 10-én. Levezető elnök: Kukorelli István egyetemi tanár, korábbi alkotmánybíró. Résztvevők: Stumpf István alkotmánybíró; Dienes Ohm Egon alkotmánybíró; Köbel Szilvia, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, ELTE ÁJK; Schanda Balázs dékán, PPKE JÁK; Antalóczy Péter dékán, KRE ÁJK; Rixer Ádám egyetemi docens, KRE ÁJK.; Lásd még Rixer Ádám: A hatásvizsgálatok jelentősége és egyes szempontjai a vallási szervezetek szabályozása körében (Kodifikáció, 2013/1.). Rixer Ádám szerint a „tények ismeretének hiányáról árulkodik" a kormányzat részéről az a kijelentés, hogy „az egyesületekké átalakuló vallási szervezeteket nem éri valódi anyagi, pénzügyi hátrány, hiszen – leszámítva az állami kiegészítést – az egyesületek is hozzáférhetnek a személyi jövedelemadó adózók által felajánlható részéhez", ugyanis az egyesületté váló „korábbi egyházak majd mindegyike mellett legalább egy alapítvány is működött", sőt egyesületek is működtek. (És működnek ma is.)

[611] Ehtv2. 36. § (2) bekezdés.

jelentőségű, hogy az Abh2. és az Atmód4. nyomán milyen jogalkotási lépések következtek.

A kormány 2013. április 12-én benyújtotta a vallási közösségek jogállásával és működésével összefüggő törvényeknek az Alaptörvény negyedik módosításával összefüggő módosításáról szóló törvényjavaslatot. A törvényjavaslat – az indokolása szerint – „összhangban az Alkotmánybíróság döntésével, az Alaptörvény negyedik módosítására tekintettel meghatározza a vallási tevékenység végzésének alanyi és tárgyi kereteit, újraszabályozza az elismerési eljárást és rendezi az Alkotmánybíróság döntésével érintett vallási közösségek jogi státuszát”.[612] A módosítás 86 törvényt érintett, ezek közül kétségkívül az Ehtv2. módosítása volt terjedelménél és súlyánál fogva is a legjelentősebb.

Az Ehtv2. módosítása egységesen a vallási tevékenység szervezett kereteként a „vallási közösség" formát vezette be, amely lehet az Országgyűlés által elismert egyház (közjogi jogalany) vagy pedig a vallási tevékenységet végző szervezet (különös egyesületi formaként működő magánjogi jogalany). Az Országgyűlés által elismert egyház a második világháború előttről ismert „bevett egyház" elnevezést kapta. A módosítás minden vallási közösségre kimondta, hogy „elsődlegesen vallási tevékenység céljából jön létre és működik", és a „vallási tevékenység" eddigi definíciójából elhagyta „az erkölcsöt és az emberi méltóságot nem sértő" kitételt. A vallási közösség mindkét típusára kiterjedően szabályozta a módosítás a vallási tevékenység tárgyi feltételeit és a vallási tevékenység végzésére vonatkozó garanciáknak (pl. állami irányítás, felügyelet kizárása, belső szabály alapján hozott határozat érvényre juttatására állami kényszer nem alkalmazható) a meghatározását. A módosítással lehetővé vált, hogy a vallási közösség mindkét fajtája az „önmeghatározása" céljából elnevezésében és a tevékenysége megjelölésében használja az „egyház" megjelölést,[613] és vallási tevékenységet végző szervezet elnevezése az egyesületi különös formára való utalást nem kell, hogy tartalmazza.

Az új szabályozás révén a vallási tevékenységet végző szervezet jogállása külön alcímben került kodifikálásra, ami a különös egyesületi formára vonatkozó sajátos rendelkezéseket tartalmazta.[614] Ez lényegében a többi

[612] Lásd a T/10750. számú törvényjavaslatot. http://www.parlament.hu/internet/plsql/ogy_irom.irom_adat?p_ckl=39&p_izon=10750 (a letöltés dátuma: 2015. december 2.)

[613] A törvényjavaslat indokolása szerint ez a módosítás arra figyelemmel történik, hogy „az állami jog egyházfogalma a különböző vallási közösségek egyházfogalmától teljesen független".

[614] A módosítás a következő definíciót vezette be: „A vallási tevékenységet végző szervezet olyan egyesület, amelynek tagjai azonos hitelveket valló természetes személyek, és amelynek alapszabályában meghatározott célja vallási tevékenység végzése" [Ehtv2. 9/A. § (1) bekezdés].

egyesülettel szemben a szervezet alapítására kedvezőbb szabályozást, és az egyházakhoz hasonló többletjogosultságokat jelentett. A szervezet nyilvántartásba vétele a Fővárosi Törvényszék kizárólagos illetékességébe került. Az eredeti törvényjavaslat nem szándékozott speciálisan szabályozni az ügyész szerepét, de az Emberi jogi bizottság által benyújtott módosító indítvány nyomán – további garanciális szabályként – az ügyész számára a többi egyesülethez képest csak a korlátozott törvényességi ellenőrzés lehetősége teremtődött meg. Ez azt jelentette, hogy az ügyész kizárólag a vallási tevékenységet végző szervezet működését abban a tekintetben ellenőrizheti, amiről a törvény kimondja, hogy önmagában mi nem tekinthető vallási tevékenységnek, továbbá azt, hogy a szervezet tevékenysége nem alaptörvény-ellenes, jogszabályba nem ütközik, és nem sérti más közösségek jogait és szabadságát. Az ügyész abban az esetben bírósághoz fordulhat, ha „önkéntes teljesítésre történő felhívása alapján sem biztosítható" a szervezet törvényes működése. A bíróság az ügyész keresete alapján kötelezi a szervezetet a törvényes működés helyreállítására, ennek elmaradása esetén pedig megszünteti vagy feloszlatja, ha a szervezet tevékenysége az Alkotmánybíróság elvi véleménye alapján Alaptörvénybe ütközik.[615]

Az egyházi jogi személyre (ami alatt a módosítás szerint a bevett egyház és annak belső egyházi jogi személye értendő) vonatkozó szabályok is változtak. A törvény definiálta a bevett egyház fogalmát a következők szerint: „A bevett egyház azonos hitelveket valló természetes személyekből álló, önkormányzattal rendelkező autonóm szervezet, amelynek ezt a közjogi jogállást az Országgyűlés a közösségi célok érdekében történő együttműködés céljából biztosítja" [Ehtv2. 11. § (1) bekezdés]. Szintén az emberi jogi bizottság módosító javaslatára került bele a szövegbe az, hogy a „bevett egyház belső szabálya a jogi személyre törvényben meghatározott általános szabályoktól eltérően" határozhatja meg a belső egyházi jogi személyre vonatkozó szabályokat (pl. szervezet és képviselet, törvényes működés biztosítéka, létesítés stb.). A módosító javaslat indokolása szerint az általános szabályoktól való eltéréseket a „bevett egyház belső sajátosságára és közjogi jogalanyiságára tekintettel" lehet alkalmazni.[616]

[615] Lásd a T/10750/15. számú módosító javaslatot. Az indokolás szerint az ügyészi szerep korlátozásának az „indoka az, hogy az Ehtv. kizárja, hogy az állam a vallási közösségek irányítására, felügyeletére szervet létrehozzon és működtessen, valamint azt, hogy a vallási közösség belső szabályát az állam vizsgálja, módosítsa, felülbírálja vagy azt végrehajtsa. A javaslat az ügyész törvényességi ellenőrzését kizárólag olyan feltételekre korlátozza, amelyeket a bíróság a vallási tevékenységet végző szervezet létrehozásánál is vizsgálhat". http://www.parlament.hu/irom39/10750/10750-0015.pdf (a letöltés dátuma: 2015. december 2.)

[616] Lásd a T/10750/15. számú módosító javaslatot. http://www.parlament.hu/irom39/10750/10750-0015.pdf (a letöltés dátuma: 2015. december 2.)

A módosítás külön hangsúlyt fektetett arra, hogy a lelkészek jogi helyzetét is tisztázza a kétszintű rendszerben. Egységes fejezetcímként a „vallási közösség szolgálatában álló személy" cím alatt elkülönült az „egyházi személy"-re és a „vallási tevékenységet végző szervezet vallásos szertartást hivatásszerűen végző tagjá"-ra vonatkozó szabályozás. Ezen belül közös szabály lett a lelkészi titoktartás és a fokozott szabálysértési és büntetőjogi védelem, viszont a szolgálati jogviszony tekintetében az egyházi személynek három lehetősége van (sajátos egyházi szolgálati viszony, munkaviszony vagy egyéb jogviszony), az egyesület vallásos szertartást hivatásszerűen végző tagja azonban kizárólag munkaviszonyban teljesítheti a szolgálatot.

Jelentős változás történt az egyházkénti elismerés szabályaiban is. A törvényjavaslat indokolása szerint az elismerés feltételei két csoportra oszlottak: egyik a „tisztán jogi jellegű feltételek", a másik a „mérlegelést lehetővé tevő" szempontok. Új feltételként jelent meg egyrészt a lakosság 0,1%-ának megfelelő tagság (100 éves nemzetközi működés hiányában), másrészt a közösségi célok érdekében történő együttműködésre való alkalmasság. Az elismerést az egyházakkal való kapcsolattartásért felelős miniszternél lehet kezdeményezni, aki szakértők bevonásával vizsgálja meg a jogi feltételeket [Ehtv2. 14. § a)–f) pontok], és a jogi feltételeknek megfelelő kezdeményezést továbbítja az Országgyűlés vallásügyi bizottságának. Új, a jogalkalmazást segítő szabály lett az is, hogy a törvény konkrétan felsorolja, hogy a nemzetközi működést miként igazolhatja az elismerést kérő szervezet.[617] A miniszter közigazgatási hatósági eljárás keretében hoz döntést a jogi feltételek fennállásáról. A módosítással megszűnt a népi kezdeményezés intézménye az eljárásban (a társadalmi támogatottságot a tagságra vonatkozó új szabály biztosítja), és megszűnt a Magyar Tudományos Akadémia véleményezési jogköre is. Az Országgyűlés a pozitív miniszteri határozatot követően arról dönt, hogy a vallási tevékenységet végző szervezettel kíván-e együttműködni, és a szervezet alkalmas-e a közösségi célok érdekében történő együttműködésre. Ebben a körben az Országgyűlés azt mérlegeli, hogy a szervezet tanai nem sértik-e az ember testi-lelki egészséghez való jogát, az élet védelmét, az emberi méltóságot, a szervezettel szemben nem merült-e fel nemzetbiztonsági kockázat, és a szervezet közösségi célok érdekében történő együttműködési szándékát és az arra való hosszú távú alkalmasságot különösen az alapszabály, a tagok száma, és a kezdeményezés előtti nevelési, szociális, karitatív stb. tevékenysége alapján vizsgálja [Ehtv2. 14. § g)–i) pontok]. A jogi feltételek tekintetében

[617] Az eredeti törvényjavaslatban ez nem szerepelt, az emberi jogi bizottság már idézett módosító indítványa következtében került bele a törvény szövegébe. Lásd a T/10750/15. számú módosító javaslat 16. pontját. http://www.parlament.hu/irom39/10750/10750-0015.pdf (a letöltés dátuma: 2015. december 2.)

egyébként az Országgyűlést köti a miniszter döntése. A vallásügyi bizottság törvényjavaslatot terjeszt az Országgyűlés elé, ha az elismerés feltételei fennállnak, ha pedig nem állnak fenn, akkor az elutasításról határozati javaslatot készít. Ha az Országgyűlés nem támogatja az elismerést, és nem fogadja el a törvényjavaslatot, akkor országgyűlési határozat elfogadásáról döntenek. A miniszter döntése ellen bírósági felülvizsgálatot lehet kérni, az országgyűlési határozat felülvizsgálatát pedig az Alkotmánybíróságtól lehet igényelni.

A működési szabályok tekintetében is számos újdonságot hozott a módosítás. Közös, minden vallási közösségre vonatkozó szabály lett az pl., hogy a polgári jogviszonyokban korlátozás nélkül részt vehet, adományokat gyűjthet, közvetlenül vagy intézményei útján „identitásának megfelelően" (pl. a foglalkoztatásnál a világnézeti elkötelezettség figyelembevétele) végezhet különböző közfeladatokat, elnevezés, jelképrendszer fokozott jogi védelme, a templom és más vallásgyakorlásra rendelt hely fokozott szabálysértési és büntetőjogi védelme, a jogalkotás során véleményezésre lehetőség, stb. [Ehtv2. 19. §–19/D. §].

Az egyházi jogi személyre viszont külön szabályok is kodifikálásra kerültek, amelyek az egyesületi státushoz képest komoly előnyöket jelentenek. Eszerint a törvény garantálja, hogy az egyházi jogi személy a közvetlenül vagy intézménye útján ellátott közfeladatai [az Ehtv2. 9. § (1) bekezdésében meghatározottak] végzése után a „hasonló tevékenységet folytató állami vagy helyi önkormányzati intézményekkel azonos mértékű támogatásra jogosult", továbbá közalkalmazotti jogviszonyra vonatkozó szabályokat kell alkalmazni ezen intézményeknél. Az egyházi jogi személy „a közösségi célok érdekében történő együttműködésre tekintettel" adókedvezményben és azzal egy tekintet alá eső más kedvezményben részesíthető. Mindezeken felül az egyházi jogi személy hitéleti oktatást szervezhet, a hitéleti célú bevételeit (pl. az szja 1%-os felajánlásból befolyt összeg, ingatlanjáradék) az állam nem ellenőrizheti, a nem hitéleti célra nyújtott támogatás felhasználását az Állami Számvevőszék végzi, tábori lelkészi, valamint börtön- és kórházlelkészi szolgálatot (és más szolgálatot) végezhet, és a vallási tevékenységhez kapcsolódó személyes adatot a belső szabálya szerint kezeli, azokat az érintett hozzájárulásával továbbíthatja és hozhatja nyilvánosságra [Ehtv2. 20. §–25. §].

Az Ehtv2.-n kívüli egyéb módosuló törvények közül ki kell emelni az alkotmánybírósági törvény két vonatkozásban történt változását. Egyrészről az AB hatásköre kiegészült az Országgyűlés vallási tevékenységet végző szervezet elismerésével összefüggő döntésének vizsgálatával. Az Alkotmánybíróság ennek értelmében felülvizsgálja az elutasító határozatot, ha az érintett szervezet a határozat közzétételét követő tizenöt napon belül eljuttatja indítványát az Alkotmánybírósághoz. A vizsgálat során az AB az Országgyűlés egyházként történő elismerésre irányuló eljárásának

törvényességét vizsgálja felül. Másrészt az AB arra kapott felhatalmazást, hogy elvi véleményt nyilvánítson a vallási közösség alaptörvény-ellenes működésével összefüggésben. Az elvi véleményt az AB bevett egyház esetén a kormány, vallási tevékenységet végző szervezet esetén a bíróság indítványára teszi meg.[618]

A törvényjavaslat vitája közben a Házszabály módosítására is sor került. Az egyházként történő elismerésre irányuló eljárás új házszabályi rendelkezéseit 2013. június 21-én fogadták el. A Dr. Rubovszky György által benyújtott képviselői önálló indítvány indokolása szerint az Országgyűlésnek az egyházak elismerésével és megszűnésével kapcsolatos döntések meghozatalára külön eljárási formát kell bevezetni.[619]

Az Ehtv2. módosítása révén a kormány felhatalmazást kapott arra, hogy rendeletben meghatározza az egyházként történő elismerésre irányuló kérelem tartalmát és benyújtásának rendjét, a tábori lelkészi szolgálat végzésének szabályait, a miniszter által vezetett nyilvántartás rendjét, valamint a bevett egyház megszűnésére vonatkozó részletes eljárási szabályokat, valamint a bevett egyház és a belső egyházi jogi személy nyilvántartásból való törlésének szabályait [Ehtv2. 31. § a)–d) pontok]. A vonatkozó rendeleteket 2013. július 29-én adta ki a kormány.[620]

A fentiek alapján láthatjuk, hogy a bevett egyház és a vallási tevékenységet végző szervezet között milyen különbségek vannak. Az Alaptörvény negyedik módosítása a garanciák erősödését ígérte, és ennek bizonyos tekintetben az Ehtv2. módosítása igyekezett is megfelelni, különösen a sajátos egyesületi szabályok vonatkozásában. A különbségek azonban mégis szembeötlőek: a vallási tevékenységet végző szervezet és a bevett egyház garanciális jelentőséggel bíró külön definíciója (a bevett egyház a törvény szerint „önkormányzattal rendelkező autonóm szervezet", az egyesület meghatározásából ez a kitétel hiányzik), az egyesületek feletti ügyészi törvényességi ellenőrzés, az egyesület lelkészének jogviszonya, továbbá az egyesületek részére nem garantált az állami vagy helyi önkormányzati intézményekkel azonos mértékű támogatás, az adó- és más kedvezmények, a hitéleti oktatás szervezése, a hitéleti célú bevételek esetén mentesség az

[618] Lásd az Alkotmánybíróságról szóló 2011. évi CLI. törvény 11/A. §-át és 12/A. §-át.

[619] 68/2013. (VI. 26.) OGY határozat az egyes házszabályi rendelkezésekről szóló 46/1994. (IX. 30.) OGY határozat módosításáról. A Házszabály új 123/A.–123/D. §-okkal egészült ki.

[620] Lásd 295/2013. (VII. 29.) Korm. rendelet az egyházi elismerésről és az egyházi jogi személyek jogállásának és működésének sajátos szabályairól; 296/2013. (VII. 29.) Korm. rendelet az egyházi jogi személyek beszámolókészítési és könyvvezetési kötelezettségének sajátosságairól; 297/2013. (VII. 29.) Korm. rendelet a vallási közösségek jogállásával és működésével kapcsolatos törvényeknek az Alaptörvény negyedik módosításával összefüggő módosításáról szóló törvény végrehajtásáról. *Magyar Közlöny,* 2013/129.

állami ellenőrzés alól, tábori lelkészi, börtön- és kórházlelkészi szolgálat végzése. Végiggondolva az imént ismertetett változásokat, láthatjuk, hogy a közösségi vallásgyakorlás kétszintű jogi szabályozása mit eredményezett az alapjogi védelmi szint tekintetében. A lelkiismereti és vallásszabadság alapjoga oldaláról megközelítve a közösségi vallásgyakorlás jogi kereteken kívüli módja is adott lehetőség, és ezt a bemutatott törvényjavaslat indokolása is egyértelművé tette.[621] Erre nézve nem történt változás, alapvetően alkotmányos jogi védelem alatt áll az állami jogi szervezeti forma nélküli joggyakorlás is. A vallásgyakorlás kollektív formájának az állami jog által felkínált kerete azonban más dimenzióba helyezi az alapjog megélését anyagi és egyéb vonatkozásban egyaránt. A törvényjavaslat indokolása szerint e keretek „igénybevételére minden vallási közösség számára azonos feltételek mellett van lehetőség". Az előterjesztők a két jogi forma közötti „különbséget" abban ragadták meg, hogy „a magánjog által szabályozott jogállás a bevett egyházakra vonatkozó feltételekhez képest jelentősen kedvezőbb feltételek mellett érhető el, a vallási tevékenységet végző szervezetnek ugyanis nem kell megfelelnie a bevett egyházakra vonatkozó feltételeknek". Úgy gondolom, hogy a beterjesztett és az elfogadott javaslatok alapján ennél sokkal szélesebb értelemben beszélhetünk különbségről a két státust illetően. Ahhoz, hogy erről még pontosabb képet kapjunk, az egész a jogrendszert szükséges lenne átvizsgálni, továbbá a hatálybalépés óta kialakult jogalkalmazói gyakorlatot is fontos lenne áttekinteni.

Az Alaptörvény ötödik módosítása

Nem sokkal az Ehtv2. módosításának hatálybalépése után az Alaptörvény újabb módosítását kezdeményezte a kormány, érintve a lelkiismereti és vallásszabadság alapjogát is. Miután az Ehtv2. módosítása túlmutatott az Atmód4. érintett szabályain, fordított módon, az Alaptörvényt igazították a törvény módosításához. Az Alaptörvény ötödik módosítására irányuló indítványt (a továbbiakban: Atmód5.) 2013. augusztus 30-án nyújtotta be a kormány.[622] A kormány, reflektálva az Atmód4. vonatkozásában született, az Alaptörvény körüli vitákat „lezáró" AB-határozatra (Abh3.),[623] azzal támasztotta alá az Alaptörvény újabb módosításának szükségességét.

[621] „E kategóriák azonban nem érintik a vallásszabadság ezen kereteken túli gyakorlását. Az állam által felkínált jogi keretek igénybevételének lehetősége a vallási közösség saját döntésén múlik, számára egyaránt adott a jogi keretek közötti és az azokon kívüli vallásgyakorlás lehetősége." Lásd a T/10750. számú törvényjavaslat indokolását.

[622] Lásd a Magyarország Alaptörvényének ötödik módosításáról szóló T/12015. számú törvényjavaslatot. http://www.parlament.hu/internet/plsql/ogy_irom.irom_adat?p_ckl=39&p_izon=12015 (a letöltés dátuma: 2015. december 2.)

[623] 12/2013. (V. 24.) AB-határozat. (Abh3.)

hogy „indokolt, hogy az alkotmányos viták nemzetközi színtéren is nyugvópontra jussanak", és „egyes alkotmányos kérdések a továbbiakban ne szolgálhassanak ürügyként a Magyarország elleni további támadásokhoz". Ezek közé tartozott a kormány szerint a vallási közösségek helyzetének „megnyugtató rendezése" is.[624] A kormány az indokolása szerint igyekezett megfelelni az Alkotmánybíróság, az Európai Bizottság és a Velencei Bizottság által megfogalmazott, a közösségi vallásgyakorlás szervezeti kereteit érintő elvárásoknak. A törvényjavaslat indokolása értelmében „elsősorban terminológiai" változtatást hajtanak végre, ám ennél többről volt szó. Az Alaptörvény eddig – és korábban az Alkotmány is –„hallgatott" a közösségi formában működő vallásgyakorlás lehetséges szervezeti keretének a definíciójáról. Az Alaptörvény ötödik módosítása szerinti VII. cikk új (2) bekezdése viszont az Ehtv2. módosítása szerinti „vallási közösség" terminológiát nem csupán beépítette, hanem a definícióját is megadta: „Az azonos hitelveket követők vallásuk gyakorlása céljából sarkalatos törvényben meghatározott szervezeti formában működő vallási közösséget hozhatnak létre." Ehhez a terminológiához igazodott aztán a (3) bekezdésben egységesen a vallási közösségek és az állam viszonyát meghatározó „különvált működés" és „önállóság" garanciája. A VII. cikk új (4) bekezdése deklarálta az állam és a vallási közösségek „közösségi célok elérése érdekében" történő együttműködésének lehetőségét, és a vallási közösség kérelmére az együttműködésről való döntés országgyűlési hatáskörét. A bekezdés további része már az Ehtv2. módosítása által bevezetett terminológiával fogalmazza meg azt, hogy az „együttműködésben részt vevő vallási közösségek bevett egyházként működnek", amelyeknek „a közösségi célok elérését szolgáló feladatokban való részvételükre tekintettel az állam sajátos jogosultságokat biztosít". Ez utóbbi fordulat szintén az Ehtv2. módosításában szerepelt először, fent utaltunk is rá a bevett egyházakat megillető adó- és más kedvezmények kapcsán [Ehtv2. 20. § (3) bekezdés]. Az Alaptörvény VII. cikke egy további, új (5) bekezdéssel egészült ki, amely sarkalatos törvény szabályozási körébe utalja a vallási közösségre vonatkozó közös szabályokat, valamint az együttműködés feltételeit, a bevett egyházakat és a rájuk vonatkozó részletes szabályokat.

Meglátásom szerint az Atmód5. abban a vonatkozásban emelte az alapjog védelmi szintjét, hogy alaptörvényi szintű szervezeti formává vált egységesen a „vallási közösség", és nemcsak az egyházakra, hanem minden vallási közösségre, így az egyesületekre nézve is sarkalatos törvényben történő szabályozást írt elő. A különvált működés és az önállóság (autonómia) garanciája egységesen, minden vallási közösséget érintően továbbra is megerősítést nyert az Alaptörvény szintjén. Ugyanakkor kikerült az Alaptörvényből az alkotmányjogi panasz mint jogorvoslati lehetőség, és kikerült az egyházkénti elismerés feltételeinek a meghatározása is.

[624] Ilyen kérdések voltak még a politikai hirdetések szélesebb körű közzétételének biztosítása, a bíróságok igazgatásával összefüggő alaptörvényi garanciák növelése, bíróságok egyenletes ügyterhelésének biztosítása.

Az Atmód5. kapcsán azt is végig kell gondolni, hogy az Ehtv2. módosítása nyomán a törvénybe bekerült vallási közösség egységes, valamint a vallási tevékenységet végző szervezet és a bevett egyház külön definíciója összhangban van-e a vallási közösség alaptörvényi definíciójával. Az Ehtv2. – az Atmód5.-öt megelőzve – a következőképpen fogalmazott: „Vallási közösség az Országgyűlés által elismert egyház és a vallási tevékenységet végző szervezet. Az Országgyűlés által elismert egyház bevett egyház" [Ehtv2. 6. § (1) bekezdés]. A vallási tevékenységet végző szervezet az alábbiak szerint került meghatározásra: „A vallási tevékenységet végző szervezet olyan egyesület, amelynek tagjai azonos hitelveket valló természetes személyek, és amelynek alapszabályában meghatározott célja vallási tevékenység végzése" [Ehtv2. 9/A. § (1) bekezdés]. A bevett egyház definíciója a következő: „A bevett egyház azonos hitelveket valló természetes személyekből álló, *önkormányzattal rendelkező autonóm szervezet, amelynek ezt a közjogi jogállást az Országgyűlés a közösségi célok érdekében történő együttműködés céljából biztosítja [Kiemelés tőlem.]*" [Ehtv2. 11. § (1) bekezdés]. Felvetődhet az a kérdés, hogy miért csak a bevett egyház definíciójában található az „önkormányzattal rendelkező autonóm szervezet" kitétel, és ezt a jogállást miért „a közösségi célok érdekében történő együttműködés" alapozza meg. Az Alaptörvény szerint minden vallási közösség „önálló", tehát az önkormányzatiságot is magában foglaló autonómia a vallási tevékenységet végző szervezetre (egyesületre) is kiterjed. A bevett egyházakhoz képest tehát az egyesületek számára hiányzik az Ehtv2. szerinti autonómiát megerősítő védelem, ám ez nem írhatja felül az Alaptörvény szintjét, ugyanis ott adott a védelem. A vallási tevékenységet végző egyesületek az Ehtv2.-től függetlenül is autonóm szervezetek. További észrevétel az, hogy az Alaptörvény értelmében a bevett egyházaknak az állam „a közösségi célok elérését szolgáló feladatokban való részvételükre tekintettel sajátos többletjogosultságokat biztosít" (pl. adókedvezményeket), és nem pedig az autonómiát köti ehhez. Az Ehtv2. megfogalmazása viszont az önkormányzattal rendelkező autonóm szervezetet, mint közjogi jogállást kapcsolja ehhez a tevékenységhez, ami pedig nem vezethető le az Alaptörvényből. Sőt, álláspontom szerint a közjogi jogállás sem az autonómiával kapcsolható össze egy az egyben, mert az Alaptörvény szerint a vallási egyesületek is autonómiával rendelkeznek, az Ehtv2. értelmében azonban az egyesületek egyértelműen magánjogi jogalanyisággal rendelkeznek.

Tehát úgy látom, hogy a definíciók (összesen négy) tekintetében sérült a normavilágosság elve, ami lehetséges, hogy a módosítások gyors egymás-

utánja és fordított sorrendje miatt következett be. Fontosnak tartanám, ha a jogalkotó a jogbiztonság követelményére figyelemmel ezt a disszonanciát kiküszöbölné, és ezzel erősítené az alapjog alkotmányos védelmét.

A Vatikáni Megállapodás módosítása

Az Atmód5. és az egyházügyi törvény módosításainak hatálybalépése után várható volt az ún. Vatikáni Megállapodás módosítása is. A miniszterelnök 2013 októberében határozott az 1997. júniusban aláírt megállapodás módosításáról szóló megállapodás szövegének végleges megállapításáról.[625] A kormány novemberben nyújtotta be a módosításhoz szükséges törvényjavaslatot, amelyet 2013. december 2-án fogadtak el.[626] A törvény 3. §-a szerint három tényezővel támasztható alá a módosítás: az Alaptörvény kihirdetése és a hozzá kapcsolódó jogszabályi változások, a Budapesten 1990. február 9-én, a diplomáciai kapcsolatok helyreállításáról kötött Megállapodás azon kitétele, miszerint a kölcsönös érdeklődésre számot tartó egyedi kérdéseket a felek közös megállapodás útján oldják meg, valamint az 1997-ben aláírt megállapodás azon klauzulája, mely szerint ha a felek egyike úgy ítéli meg, hogy gyökeresen megváltoztak azok a körülmények, amelyek között a megállapodást megkötötték, tárgyalásokat kezdeményez a megállapodásnak az új körülményekhez történő igazítására. A módosítás a katolikus hitoktatók díjazását, a Katolikus Egyház egyetemeit és felsőoktatási intézményeit, a katolikus kulturális örökséget, a Pápai Magyar Egyházi Intézet épületét, az szja 1%-os szabályt és az ingatlan-járadékalapot érintette. Ebből fontosnak tartom kiemelni az szja 1%-ról szóló rendelkezést. Míg a többi rendelkezés csak a Katolikus Egyházra vonatkozik, addig a törvény 5. cikke minden egyházra nézve állapít meg szabályt. A Megállapodás 1997-es szövegének 4. cikke (1) és (2) bekezdését úgy módosították, hogy a magyar állam időhatár nélkül garantálja az egyházaknak (és a külön állami célnak) az szja 1%-ot akkor is, amennyiben az állampolgárok ennél kevesebbet ajánlanak fel közvetlenül. Érintetlenül hagyta a módosítás a 4.

[625] A miniszterelnök 128/2013. (X. 8.) ME határozata a Magyar Köztársaság és az Apostoli Szentszék között a Katolikus Egyház magyarországi közszolgálati és hitéleti tevékenységének finanszírozásáról, valamint néhány vagyoni természetű kérdésről 1997. június 20-án, Vatikánvárosban aláírt Megállapodás módosításáról szóló Megállapodás szövegének végleges megállapítására adott felhatalmazásról. *Magyar Közlöny*, 2013/166.

[626] 2013. évi CCIX. törvény az egyfelől Magyarország, másfelől az Apostoli Szentszék között a Katolikus Egyház magyarországi közszolgálati és hitéleti tevékenységének finanszírozásáról, valamint néhány vagyoni természetű kérdésről szóló 1997. június 20-án aláírt Megállapodás módosításáról szóló Megállapodás kihirdetéséről. *Magyar Közlöny*, 2013/207.

cikk sokat vitatott (3) és (4) bekezdését, amelyben egyrészt a magyar állam kötelezettséget vállalt további rendkívüli támogatásokra a Katolikus Egyház által jelzett célokra, másrészt pedig vétójogot biztosított a Katolikus Egyháznak az egyházakat érintő adókedvezmények és adómentességek szűkítése esetére („beleegyezés").[627]

Az Alkotmánybíróság 27/2014. (VII. 23.) számú határozata

Annak ellenére, hogy az Atmód5. előterjesztésekor azzal érvelt az indítványozó, hogy „indokolt, hogy az alkotmányos viták nemzetközi színtéren is nyugvópontra jussanak", az alkotmányos viták továbbra sem csitultak el. Az Alkotmánybíróság a fenti számú határozatában (a továbbiakban: Abh4.) két folyamatban lévő bírósági ügyben született indítvány alapján járt el, a határozatban azonban a konkrét ügyek vizsgálatánál tovább ment. Áttekintette egyrészt azt, hogy az Abh2.-ben vizsgáltakhoz képest a hatályos törvényi szabályozásban milyen egyezések és lényeges különbségek vannak a vallási tevékenységet végző szervezetek és a bevett egyházak jogállásában,[628] másrészt – ezekre a különbségekre figyelemmel – elvégezte az Alaptörvény VII. cikke releváns rendelkezéseinek értelmezését, valamint megvizsgálta, hogy az Abh2.-ben az Alaptörvény B) cikkével és VII. cikkével összefüggésben megállapított alaptörvény-ellenesség ebben a szabályozási környezetben továbbra is fennáll-e.[629] Ezekre a vizsgálatokra szükség volt, ugyanis az Abh2. óta az Alaptörvényt és az Ehtv2.-t többször módosították. Az Alkotmánybíróság a vizsgálatok alapján arra a következtetésre jutott, hogy a hatályos jogszabályok a bevett egyházaknak – a vallási tevékenységet végző szervezetekhez képest – többletjogosultságokat biztosítanak, és ezzel „érdemben segítik, előnyökhöz juttatják a bevett egyházak vallási és anyagi működését", és ez az AB szerint végső soron az érintett közösségek „vallásgyakorláshoz való jogát" juttatja előnyhöz.[630] Ez utóbbi megállapítás, miszerint a hatályos szabályozás végső soron a bevett egyházak vallásgyakorláshoz való jogát érdemben segíti, véleményem szerint egyúttal azt is jelenti, hogy hátrányos helyzetbe kerülnek a nem bevett egyházi státussal rendelkező vallási közösségek. Az AB továbbá azt is kimondta, hogy az Ehtv2. 2012. január 1. és 2012. augusztus 31. napja között hatályos 34. § (1) bekezdésének az Abh2. szerinti alkotmányjogi

[627] Lásd 1999. évi LXX. törvény.
[628] Lásd az Abh4. [29]–[33] pontjait.
[629] Lásd az Abh4. [34]–[59] pontjait.
[630] Lásd az Abh4. [61] pontját.

összefüggésben megállapított alaptörvény-ellenessége a „hatályos szabályozási környezetre tekintettel is fennáll".[631]

Az Alkotmánybíróság az EMMI által készített kimutatás alapján állapította meg 2013-ban (az Abh2.-ben), hogy az akkor hatályos jogszabályok alapján *„a vallási egyesületekhez képest olyan többletjogosultságokat társítanak, amelyek érdemben segítik, előnyökhöz juttatják az elismert egyházak vallási és anyagi működését, ezáltal az érintett vallási közösségek vallásgyakorláshoz való jogát".*[632] Tehát az AB is lényeges szempontnak tartotta a szabályozási struktúrák összehasonlítását, mert az állam, amint azt fentebb idéztük, a „külső feltételeket" kell, hogy biztosítsa az autonómiához. Ezt a vizsgálatot az AB 2014-ben is (tehát a negyedik Alaptörvény-módosítás és az Ehtv2. módosítása, valamint az ötödik Alaptörvény-módosítást követően) elvégezte, és szó szerint arra a következtetésre jutott, mint a 6/2013-as határozatában (Abh2.-ben).[633] Az alaphelyzetben annyi most a különbség, hogy az Alaptörvény ötödik módosítása következtében az együttműködéssel járó sajátos jogosultságok biztosítása nem jelent helyből alaptörvény-ellenességet. Ám ha ezek a sajátos jogosultságok indokolatlanul pozitív diszkriminációt eredményeznek, akkor az alkotmányos aggodalmat okoz, mert a „sajátos jogosultságok" kivételes rendszere – álláspontom szerint – nem írhatja felül az Alaptörvény nemzetközi egyezmények által is garantált antidiszkriminációs klauzuláját.[634] Az AB úgy fogalmaz, hogy a jogosultságok *„érdemben segítik, előnyökhöz juttatják... az érintett vallási közösségek vallásgyakorláshoz való jogát".* Ha következetesen végiggondoljuk, akkor ez azt jelenti, hogy aki (egyén vagy közösség) előnyös helyzetben van a vallásgyakorlását illetően, akkor előnyös helyzetben lesz a személyisége teljes kibontakozását illetően is, és előnyt élvez abban a tekintetben, hogy egész életvitelét áthatóan, meghasonlás nélkül éljen a vallási, lelkiismereti meggyőződése szerint.

Nézzünk meg – a már korábban említettek mellett további – néhány konkrét példát, a teljesség igénye nélkül, hogy milyen többletjogosultságokról van szó. A legismertebbek pl. az szja 1%-os felajánlása, amely az

[631] Lásd az Abh4. [65] pontját.

[632] 6/2013. (III. 1.) AB határozat a lelkiismereti és vallásszabadság jogáról. valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról szóló 2011. évi CCVI. törvény egyes rendelkezéseinek alaptörvény-ellenességéről és megsemmisítéséről.

[633] 27/2014. (VII. 23.) AB határozat a lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról szóló 2011. évi CCVI. törvény 2012. január 1-jétől 2012. augusztus 31-ig hatályos alaptörvény-ellenes 34. § (1) bekezdése folyamatban lévő ügyben történő alkalmazásának kizárásáról.

[634] Alaptörvény XV. cikk (2) bekezdés: „Magyarország az alapvető jogokat mindenkinek bármely megkülönböztetés, nevezetesen faj, szín, nem, fogyatékosság, nyelv, vallás, politikai vagy más vélemény, nemzeti vagy társadalmi származás, vagyoni, születési vagy egyéb helyzet szerinti különbségtétel nélkül biztosítja."

egyházak és a tagjai számára 1 + 1%-ot jelent,[635] a közfeladatok ellátását finanszírozó kiegészítő normatíva csak a bevett egyházaknak jár,[636] egyházi személy szolgálati viszonyára három jogi lehetőség van, míg az egyesület esetében kizárólag munkaviszony áll rendelkezésre,[637] helyi adók alóli mentesség,[638] tábori lelkészi, börtönlelkészi, kórházi lelkészi szolgálat végzése.[639] További előnyök például a termőföld megszerzése és hasznosítása tekintetében,[640] jogszabályok előkészítésében stratégiai partneri megállapodás megkötése (civil szervezetekkel csupán a partnerség lehetőségét mondja ki a törvény),[641] nem vezet adatvédelmi nyilvántartást a Hatóság arról az adatkezelésről, amely a bevett egyház belső szabálya szerint történik.[642] A bevett egyházakon belüli differenciálásra is van példa: a Nemzeti Gazdasági és Társadalmi Tanács tagjai által alkotott oldalakban a „legjelentősebb gazdasági súlyt képviselő négy bevett egyház képviselői" vesznek részt.[643]

Ebben a határozatban az Alkotmánybíróság elvégezte az Atmód4. és az Atmód5., valamint az Ehtv2. módosítása után az állam és a vallási közösségek viszonyára vonatkozó, megváltozott szöveg és fogalmak értelmezését is. Az AB, amint arról a fentiekben már esett szó, az állam és a vallási közösségek különvált működését, a vallási közösségek önállóságát, a vallási közösség új jogállását, az állam világnézeti semlegességét értelmezte. Külön hangsúlyt fektetett a vallási közösségek két lehetséges jogi formája, a vallási tevékenységet végző szervezetek és a bevett egyházak közötti különbség mibenlétére és ezek alkotmányos összefüggéseire.

[635] 1996. évi CXXVI. törvény a személyi jövedelemadó meghatározott részének az adózó rendelkezése szerinti felhasználásáról 4/A. §.

[636] 1997. évi CXXIV. törvény az egyházak hitéleti és közcélú tevékenységének anyagi feltételeiről 6. §.

[637] Ehtv2. 13. – 13/A. §-ai.

[638] 1990. évi C. törvény a helyi adókról 3. § (5) bekezdés, 31. § *e)* pont.

[639] Ehtv2. 24. §: „Az egyházi jogi személy jogszabályban meghatározott rendben végzett tábori lelkészi. valamint börtön- és kórházlelkészi szolgálatot vagy más szolgálatot végezhet."

[640] 2013. évi CXXII. törvény a mező- és erdőgazdasági földek forgalmáról.

[641] 2010. évi CXXXI. törvény a jogszabályok előkészítésében való társadalmi részvételről 13. § (2) és (6) bekezdések.

[642] 2011. évi CXII. törvény az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról 65. § (3) bekezdés *b)* pont.

[643] 2011. évi XCIII. törvény a Nemzeti Gazdasági és Társadalmi Tanácsról 4. § (1) bekezdés 5. pont. Annak vizsgálatára nem térek ki ebben a rövid tanulmányban, hogy a nevezett „gazdasági súly" miként mérhető és indokolható alkotmányosan, ám szükségesnek tartom egy későbbi elemzés során ezt elvégezni.

Összegzés – nemzetközi kitekintéssel

A fentiekben kirajzolódott előttünk, hogy a 2010-es választások óta eltelt időszakban milyen mélyreható változások történtek a lelkiismereti és vallásszabadság alapjogát érintő jogszabályokban. A jogállami elvárásoknak megfelelően a barátságos elválasztási modell változatlanul alkotmányos alapokon áll. Az alapjog egyéni és kollektív oldalának érvényesülését számos alaptörvényi és sarkalatos törvényi garancia biztosítja. Modellváltásról tehát nem beszélhetünk, mégis merőben új helyzet állt elő a vallási közösségek státusát illetően. A korábbi szigorúbb elválasztási struktúra az elválasztás-együttműködés irányába mozdult el. Ezt pontosíthatjuk azzal, hogy a vallási közösségek kétszintű szabályozása következtében a két különböző szinten eltérő módon hangsúlyozódik a modell jellegzetessége. Míg a vallási tevékenységet végző egyesületek esetén az elválasztás dominál, addig a bevett egyházaknál az együttműködéshez kapcsolódik számos, státust meghatározó tényező. Az egyesületek a finanszírozásban és a működési lehetőségekben szűkebb térben mozoghatnak, ám nem elvárás feléjük a közösségi célok érdekében történő – ma még nem egészen tisztázott – együttműködés az állammal. Az ügyészi törvényességi ellenőrzés révén szigorúbb ugyan felettük az állami kontroll a bevett egyházakhoz viszonyítva, de – az alaptörvény által garantált autonómiából kifolyólag – a más egyesületekhez képest viszont feléjük korlátozottabb ügyészi jogkör érvényesül. Amint már utaltunk rá, szükség lesz feltárni az egész jogrendszerben a vallási közösségekre vonatkozó joganyagot ahhoz, hogy biztos képet kapjunk a két jogi forma közötti különbségekről. A joganyagnak a teljesség igényével történő alkotmányos átvilágítása után állapítható meg az, hogy a lelkiismereti és vallásszabadság vonatkozásában milyen mértékben sérült a diszkrimináció tilalmának a nemzetközi emberi jogi egyezményekben biztosított elve.

A tanulmány írása idején született meg a strasbourgi emberi jogi bíróság ítélete több egyházi státust elveszített magyar vallási közösséggel kapcsolatban. A bíróság kimondta, hogy az egyházi törvény megsértette a panaszosoknak az Európai Emberi Jogi Egyezmény 9. cikkében biztosított vallásszabadsághoz való jogát és 11. cikkében biztosított egyesülési jogát.[644] A döntés ellen a Kormány fellebbezett a bíróság Nagykamarájához, ám ezt a fellebbezést a Nagykamara elutasította.[645] Láthatjuk ebből, hogy a demokratikus jogállamban is nagy körültekintéssel kell bánni a szabadságjogok kodifikációjával. A szabadságjogok szabályozása mindig nagy kihívást jelent a jogalkotó és a jogalkalmazó számára is, hiszen egyidejűleg kell a jogok esetleges korlátozásának szükségességégét és arányosságát, valamint a jogok érvényesülésének a jogi garanciáit mérlegre tenni. A tanulmány elején idéztük a Nemzeti Együttműködés Programját, miszerint az új szabályozással a kormány egyik célja az ún. bizniszegyházak kiszűrése volt. Ehhez képest számos olyan vallási közösség is elveszítette egyházi státusát, amelyek nem ebbe a kategóriába tartoznak. Másik oldalról pedig a bevett egyházak számára biztosított többletjogosultságok rendszere a diszkrimináció tilalmát, valamint az államtól való különvált működés határát feszegeti. A strasbourgi döntés ebben az értelemben is továbbgondolkodásra, valamint nemzetközi kitekintésre késztet.[646]

Nyugat-Európában például a muszlim közösségek státusa folyamatosan napirenden van. Az elmúlt évben Németországban elsőként Hessen tartományban egyházi státust kapott egy muszlim felekezet. A korábban egyesületi formában működő Ahmadiyya Muslim Jamaat Deutschland vallási közösség[647] 2013. április 30-án a hesseni kultuszminisztériumtól köztestületi státust (Körperschaft des öffentlichen Rechts – KdöR) kapott, amellyel egyenjogúvá vált a keresztény és zsidó felekezetekkel.[648] A közigazgatási aktussal létrehozott egyházi státust a hesseni integrációért felelős miniszter, Jörg-Uwe Hahn a következőkkel kommentálta: „Azt szeretnénk, hogy a muszlimok élhessenek a vallásuk szerint. Az iszlámot elő akarjuk hozni a »hátsó udvarból«. Ezért a következő tanévben 27 általános iskolában felekezetorientált iszlámoktatást kínálunk fel. Reméljük, hogy más tartományok ezt az alkotmányos utat példaértékűnek fogják tekinteni."[649]

Svájcban egyre növekszik az iszlám vallású lakosok száma, négyszázezer fővel ők alkotják a legnagyobb nem keresztény felekezetet, ennek ellenére nincsen egyházi (Landeskirche – Nemzeti Egyház) státusuk. Ennek kapcsán a vallásszabadságról, az állam és az egyházak viszonyáról egyre több szó esik. Quirin Weber, a luzerni egyetem jogászprofesszora[650] leszögezte, hogy „Svájc vallásilag-világnézetileg semleges állam, és ezért le-

[644] Case of Magyar Keresztény Mennonita Egyház and others v. Hungary. Judgement, Strasbourg, 2014. április 8. http://bit.ly/1lTH4Bd (a letöltés dátuma: 2015. december 2.)

[645] A Nagykamara döntését lásd:http://bit.ly/1NPR1Nq (a letöltés dátuma: 2015. december 2.)

[646] „Strasbourg után hogyan tovább?" Ezt a kérdést tette fel a „Ki egyház és ki nem?" című blitzkonferencia, amelyet 2014. április 16-án az OSA Archívumban rendezett a Közép-európai Egyetem. http://www.ceu.hu/event/2014-04-16/who-church-and-who-not-whats-next-after-strasbourg-ki-egyhaz-es-ki-nem-strasbourg (a letöltés dátuma: 2015. december 2.)

[647] Lásd a muszlim közösség honlapját: http://www.ahmadiyya.de/organisation/datenschutz-impressum/ A letöltés ideje: 2015. december 2.

[648] Lásd a hivatalos közleményt az elismerésről: http://bit.ly/1HP3mz5 (a letöltés dátuma: 2015. december 2.)

[649] Lásd Freia Peters: Der Islam gehört nun offiziell zu Deutschland. In: Die Welt, 2013. 06. 13. http://bit.ly/1XN59vA (a letöltés ideje: 2015. december 2.)

[650] Lásdhttps://www.unilu.ch/fileadmin/fakultaeten/tf/professuren/kirecht/dok/Weber_Lebenslauf_und_Schriftenverzeichnis.pdf (a letöltés dátuma: 2015. december 2.) A téma friss feldolgozását lásd Adrian Loretan-Saladin – Qurin Weber – Alexander

hetővé kell tenni a vallási sokféleséget", ám rámutatott arra a dilemmára is, hogy a közjogi elismerés egyfelől „szervezeti szempontból javít a helyzeten", másfelől viszont „önkéntes feladását" jelenti az eddigi „szigorúbb feltételeknek". Ráadásul az állami elismerés következtében a minaretek építésének tilalmát is újra kellene gondolni Svájcban.[651]

A strasbourgi emberi jogi bíróság 2014. július 1-én hozott ítéletében kimondta, hogy a francia burkatörvény nem ellentétes az emberi jogokkal. Franciaországban 2011. április 11-én lépett hatályba az a törvény, amely 150 eurós büntetés terhe mellett megtiltotta az egész arcot elfedő fátyol, a burka vagy a nikáb közterületen történő viselését.[652] Az emberi jogi bíróság azzal érvelt, hogy a társadalmi „együttélés feltételeinek megőrzése legitim cél". A francia kormány álláspontja szerint a törvény nem vallásellenes célzatú, mert nyilvános helyen senki sem takarhatja el az arcát, még a bukósisak és az álarc viselése is tilos. A törvény kb. 2000 muzulmán nőt érint Franciaországban.[653]

Liechtensteinben az állam és az egyház viszonya újraszabályozásának sürgető igénye vetődött fel a kilencvenes évektől, mégpedig újabb egyházak állami elismerése, a finanszírozás, vallásoktatás kérdésében. Mindehhez alkotmánymódosításra is szükség van, ugyanis a Nagyhercegségben a katolikus egyháznak államegyházi státusa van. Az új szabályozás célja az elismert felekezetek egyenjogúságának a megteremtése és egy új finanszírozási rendszer kidolgozása.[654] A Nagyhercegség kormánya 2014. május 20-án terjesztette a parlament elé az állam és a vallási közösségek viszonyát újraszabályozó törvényjavaslat-csomagot, amely az alkotmánymódosítást és a vallási közösségekről szóló törvény módosítását tartalmazza. A módosítás érinti a Nagyhercegség és az Apostoli Szentszék közötti egyezményt is. Az előterjesztés értelmében a Római Katolikus Egyház államegyházi státusa (Landeskirche) megszűnik, és az elismert vallási közösség státussal (staatlich annerkannte Religionsgemeinschaften) járó jogok kiterjednek a Katolikus Egyház mellett az Evangélikus Egyházra és az Evangélikus-Lutheránus Egyházra. A módosítások a temetkezéssel, adózással, külföldiek

Morawa: Freiheit und religion. Die Anerkennung weiterer Religionsgemeinschaften in der Schweiz. (Lit-Verlag, Berlin, 2014.)

651 Lásd Fabienne Riklin: Islam soll zur Landeskirche werden. In Schweiz am Sonntag, 2014. március 1. http://www.schweizamsonntag.ch/ressort/politik/islam_soll_zur_landeskirche_werden/

652 Velkey György: Életbe lépett a francia burka-törvény. http://kitekinto.hu/europa/2011/04/14/eletbe_lepett_a_francia_burka-torveny/#.VHcLTmdtjct (a letöltés dátuma: 2015. december 2.)

653 A strasbourgi bíróság ítéletét lásd: http://bit.ly/1TunRlh (a letöltés dátuma: 2015. december 2.)

654 Lásd a liechtensteini elnöki és pénzügyminisztériumi közleményt 2013-ban: http://www.regierung.li/ministerien/ministerium-fuer-praesidiales-und-finanzen/staat-und-kirche/ (a letöltés dátuma: 2015. december 2.)

alkalmazásával, finanszírozással kapcsolatos szabályokat tartalmaznak, és előírják a katolikus egyház számára, hogy az 1950 előtt keletkezett iratokat és nyilvántartásokat, főként amelyek közérdekű adatokat tartalmaznak, a történeti kutatás számára tegye lehetővé. A tervek szerint a módosítás 2015. január 1-jén lép hatályba.[655]

A skót egyháznak (Church of Scotland)[656] a függetlenségről szóló népszavazás[657] kérdésében tanúsított magatartásának példája mellett sem mehetünk el említés nélkül. A skót kálvinista egyház a Magyarországi Református Egyház testvéregyháza, Skócia legnagyobb felekezete, 1690 óta nemzeti egyház. Ellentétben az Anglikán Egyház államegyházi státusával, a skót egyház az államtól elválasztva működik. A királynőnek joga van ugyan részt venni az egyház legfőbb döntéshozó testületének (General Assembly) az ülésén, de nincsen felszólalási, tanácskozási joga. A trónra lépési esküben azonban ígéretet tesz az uralkodó arra, hogy megvédi a protestáns hitet és a presbiteriánus egyházkormányzatot.[658] Az egyház hivatalosan nem foglalt állást a népszavazás által feltett kérdésre adandó válasz tekintetében, ám nem maradt néma. „Elképzelni Skócia jövőjét" („Imagining Scotland's Future") címmel 2013-ben nemzeti konzultációt indított útnak. Három alapvető kérdést fogalmaztak meg: „1. Önnek mely értékek a legfontosabbak Skócia jövőjét illetően? 2. Hogyan tehetjük Skóciát jobb hellyé? 3. Hogyan válthatjuk tetteké a törekvéseinket?" A konzultáció során többek között a következő témák kerültek megvitatásra: értékeket kifejező fogalmak (pl. becsületesség, egyenlőség, egészség, igazság, tisztelet, tisztesség, közösség, béke, gondoskodás, integritás, részvét, tolerancia, stb.), és ezek alkalmazása pl. az adózás, munka, képzések területén; közszolgálat, jóléti állam, oktatás (élethosszig tartó tanulás), büntető-igazságszolgáltatás, média (ne legyen sárdobálás); teológiai fogalmak (keresztény értékek, amelyek alátámasztják a társadalmat: pl. hit, remény, szeretet, szolgálat, család, könyörületesség); környezetvédelem; jó kormányzás (igazság és közélet, a kormány meg kell, hogy hallgassa az emberek véleményét az országukról, a kormányzattól jövő etikai direktívák, mint pl. a közjó); társadalmi értékek (keresztényibb társadalom,

655 Lásd a módosító anyagokat: Bericht und Antrag der Regierung an den Landtag des Fürstentums Liechtenstin. Betreffend die Vorprüfung der parlamentarischen initiative zur Neuregelung des Verhältnisses zwischen dem Staat und den Religiongemeinschaften zur Abänderung der Verfassung sowie des Religionsgemeinschaftengesetzes. http://www.volksblatt.li/medienarchiv/regierung-lehnt-fl-initiative-ab.pdf (a letöltés dátuma: 2015. december 2.)

656 Lásd az egyház honlapját: http://www.churchofscotland.org.uk/ (a letöltés dátuma: 2015. december 2.)

657 2014. szeptember 18-án Skóciában népszavazást tartottak az országnak az Egyesült Királyságtól való függetlenségéről.

658 Lásd ehhez: http://www.churchofscotland.org.uk/about_us/how_we_are_organised (a letöltés dátuma: 2015. december 2.)

antidiszkrimináció, „szeresd az Urat és szeresd felebarátodat, mint magadat").[659] A skót egyház moderátora, John Calmers a népszavazás előtt nem sokkal – annak hátterén, hogy a szavazás előtti kampány végletesen megosztotta a társadalmat – a következőket nyilatkozta: „Mindannyian, akik az igenre, és mindannyian, akik a nemre szavaznak majd, emlékeznünk kell, hogy ugyanahhoz a Skóciához tartozunk. Annak ellenére, hogy csütörtökön két oldalon állunk majd, összetartozunk. Nem hagyhatjuk, hogy az határozzon meg minket, hogy melyik párton állunk majd szeptember 18-án. Amikor felkelünk másnap, készen kell állnunk, hogy ugyanazon az oldalon dolgozzunk tovább, együtt Skócia jövőjén – együtt Angliával, Walesszel és Észak-Írországgal, bármi is legyen a kimenetele a szavazásnak."[660] A skót egyházban a népszavazást követően országos megbékélési istentiszteletet tartottak, s a politikusokat arra kérték, kötelezzék el magukat a közös cél érdekében. John Calmers így fogalmazott: „Meg kell találnunk az együttműködés útját, hogy a megosztottság sebei begyógyuljanak. Az egyháznak ösztönöznie kell a két oldalt, hogy üljenek le és működjenek együtt a közös célért: Skócia jövőjéért."[661]

Ezek a példák jól mutatják, hogy az állam és az egyházak kapcsolata, a lelkiismereti és vallásszabadság alapjogának alkotmányos kérdései, valamint az egyházaknak a társadalomban betöltött szerepe korántsem jutott nyugvópontra Európában.[662] A magyarországi szabályozáshoz éppen emiatt nem a mai nyugat-európai modellek jelentenek biztos fogódzót, hanem sokkal inkább a globális és nemzeti történelmi tanulságok, amelyek a nemzetközi emberi jogi egyezményekben a második világháborút követően kikristályosodott diszkriminációellenes alapjogi felfogásban és a jogi garanciák rendszerében öltöttek testet.

[659] Lásd a konzultációs anyagot: http://www.churchofscotland.org.uk/__data/assets/pdf_file/0019/19243/our_vision.pdf; (a letöltés dátuma: 2015. december 2.) Lásd még Körmendi Tamás joghallgató prezentációját, amelyet az ELTE/ÁJK Alkotmányjogi Tanszéknek a közjogi modulban meghirdetett *Egyház az államban – állam az egyházban* című kurzusán (felelőse D. Köbel Szilvia) tartott 2014. november 19-én. Az órán vendégként részt vettek az Evangélikus Hittudományi Egyetem teológushallgatói is Dr. Orosz Gábor Viktor egyetemi docenssel együtt. Az alkalomról az írás és a prezentáció elérhető *Elképzelni a jövőt – Az állam és az egyház kapcsolatáról beszélgettek jogász- és teológushallgatók az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán* címmel az alábbi linken: http://bit.ly/1TPzdB0 (a letöltés dátuma: 2015. december 2.)

[660] Lásd Csepregi Botond: A Skót Egyház a megbékélésre koncentrál a népszavazás kapcsán. http://www.reformatus.hu/mutat/10046/ (a letöltés dátuma: 2015. december 2.)

[661] Lásd Csepregi Botond, Feke György, Keppel Ákos: Kálvinizmus ma http://www.reformatus.hu/mutat/10215/ (a letöltés dátuma: 2015. december 2.)

[662] Az állam és az egyház kapcsolatának európai szabályozásáról lásd bővebben Gerhard Robbers: *State and Church in the European Union.* Nomos, Baden-Baden 1996; 2. Auflage 2005, ISBN 3-8329-1311-4.

Források és irodalom

Abh1. – 164/2011. (XII. 20.) AB határozat

Abh2. – 6/2013. (III. 01.) AB határozat

Abh3. – 12/2013. (V. 24.) AB határozat

Abh4. – 27/2014. (VII. 23.) AB határozat

Adrian Loretan-Saladin – Qurin Weber – Alexander Morawa: Freiheit und religion. Die Anerkennung weiterer Religionsgemeinschaften in der Schweiz. (Lit-Verlag, Berlin, 2014.) https://www.unilu.ch/fileadmin/fakultaeten/tf/professuren/kirecht/dok/Weber_Lebenslauf_und_Schriftenverzeichnis.pdf

http://www.ahmadiyya.de/organisation/datenschutz-impressum/

http://www.ahmadiyya.de/fileadmin/user_upload/rechtliches/urdkunde_ahmadiyya_kdoer_2013.pdf

Bericht und Antrag der Regierung an den landtag des Fürstentums Liechtenstin. Betreffend die Vorprüfung der parlamentarischen initiative zur Neuregelung des Verhältnisses zwischen dem Staat und den Religiongemeinschaften zur Abänderung der Verfassung sowie des Religionsgemeinschaftengesetzes. http://www.volksblatt.li/medienarchiv/regierung-lehnt-fl-initiative-ab.pdf

http://www.regierung.li/ministerien/ministerium-fuer-praesidiales-und-finanzen/staat-und-kirche/

http://www.churchofscotland.org.uk/

http://www.churchofscotland.org.uk/about_us/how_we_are_organised

http://bit.ly/1m0tNIO

Csepregi Botond: A Skót Egyház a megbékélésre koncentrál a népszavazás kapcsán. http://www.reformatus.hu/mutat/10046/

Csepregi Botond, Feke György, Keppel Ákos: Kálvinizmus ma http://www.reformatus.hu/mutat/10215/

Fabienne Riklin: Islam soll zur Landeskirche werden. In Schweiz am Sonntag, 2014. március 1. http://bit.ly/1PNhXxW

Freia Peters: Der Islam gehört nun offiziell zu Deutschland. *Die Welt,* 2013. 06. 13. http://www.welt.de/politik/deutschland/article117076904/Der-Islam-gehoert-nun-offiziell-zu-Deutschland.html

Fórum – Egyháztörvény. Mink Júlia írása. *Fundamentum,* 2011/3. 55–58. o.

Fórum – Egyháztörvény. Schweitzer Gábor írása. *Fundamentum,* 2011/3. 51–54. o.

Prof. Dr. Gerhard Robbers (University of Trier, Germany): Religious Freedom in Europe. http://home.lu.lv/~rbalodis/Publikacijas/Citu-raksti/Religious_Freedom_GR.pdf (Keltezés nélküli írás.)

Gerhard Robbers: *State and Church in the European Union.* Nomos, Baden-Baden 1996; 2. Auflage 2005, ISBN 3-8329-1311-4.

http://adventista.hu/terezvaros/vallasszabadsag/religion.htm

http://bit.ly/1TunRlh

http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=143091.245145

http://bit.ly/1SHqFLO

http://tasz.hu/politikai-szabadsagjogok/tasz-allaspontja-az-egyhaztorvenyrol

http://bit.ly/1lGYe5S

http://bit.ly/1llvVu2

http://www.fundamentum.hu/vallasszabadsag/cikk/egyhaztorveny

http://www.meot.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=412:holgy&catid=2:aktualis&Itemid=3

http://www.parlament.hu/internet/plsql/ogy_irom.irom_adat?p_ckl=39&p_izon=10750
http://www.parlament.hu/internet/plsql/ogy_irom.irom_adat?p_ckl=39&p_izon=12015
http://www.parlament.hu/internet/plsql/ogy_irom.irom_madat?p_ckl=39&p_izon=5315&p_alsz=25&p_szavazas=I#szavazas
http://www.parlament.hu/internet/plsql/ogy_irom.irom_madat?p_ckl=39&p_izon=5005&p_alsz=57
http://www.parlament.hu/internet/plsql/ogy_irom.irom_madat?p_ckl=39&p_izon=9929&p_alsz=51
http://www.parlament.hu/internet/plsql/ogy_iromany.irom_lekerd_egysz?P_CKL=39&P_TIP=NULL&P_IZON_TOL=5315&P_FOTIP=null&P_FOTIP=T
http://www.parlament.hu/internet/plsql/ogy_iromany.irom_lekerd_egysz?P_CKL=39&P_TIP=NULL&P_IZON_TOL=5839&P_FOTIP=null&P_FOTIP=T
http://www.parlament.hu/internet/plsql/ogy_iromany.irom_lekerd_egysz?P_CKL=39&P_TIP=NULL&P_IZON_TOL=5854&P_FOTIP=null&P_FOTIP=H
http://www.parlament.hu/irom39/05001/05001-0040.pdf
http://www.parlament.hu/irom39/05005/05005.pdf.
http://www.parlament.hu/irom39/05315/05315.pdf
http://www.parlament.hu/irom39/09929/09929.pdf
http://www.parlament.hu/irom39/10750/10750-0015.pdf
Kis János: *Az állam semlegessége.* Atlantisz Kiadó, Budapest, 1997.
Kis János: Az állam semlegessége. Újabb nekifutás. *Fundamentum,* 2011/3. 5–22. o.
Klein Tamás: Az új egyházügyi szabályozás színe és fonákja. *Közjogi Szemle,* 2012/1.
Köbel Szilvia: *„Oszd meg és uralkodj!" – A pártállam és az egyházak.* Budapest, Rejtjel Kiadó, 2005.
Köbel Szilvia: Egyházak, vallásfelekezetek törvényes elismerése 1945 után Magyarországon. In Daniel Heinz – Rajki Zoltán – Simon Ervin (szerk.): *Szabadegyházak, vallási kisebbségek és a diktatúrák Európában a 20. században.* Budapest, Gondolat, 2013. 136–182. o.
Köbel Szilvia: *Lelkiismereti és vallásszabadság, állam és egyház kapcsolata.* Egyetemi előadás jegyzete. Budapest, 2010. Kézirat.
Köbel Szilvia: *Összehasonlító táblázat az egyházak és az alapcélként vallási tevékenységet végző egyesületekre vonatkozó szabályozásról.* Budapest, 2012. december. Kézirat.
Köbel Szilvia: Vallásfelekezetek törvényes elismerése a Kádár-korszakban. *Jogtudományi Közlöny,* 2001., 56. évf., 6. 287–297. o.
Kukorelli István: *Az Alaptörvény és az egyházakról szóló sarkalatos törvény kapcsolata.* http://adventista.hu/terezvaros/vallasszabadsag/religion.htm
Magyar Közlöny, 2011. december 19.
Magyar Közlöny, 2011. december 31.
Magyar Közlöny, 2011/157.
Magyar Közlöny, 2011/165.
Magyar Közlöny, 2012/24.
Magyar Közlöny, 2013/35.
Magyar Közlöny, 2013/49.
Magyar Közlöny, 2013/80. http://public.mkab.hu/dev/dontesek.nsf/0/1E09722E15EB5DA0C1257B5D001B9851?OpenDocument
Magyar Közlöny, 2013/129.

Magyar Közlöny, 2013/166.
Magyar Közlöny, 2013/207.
Rixer Ádám: A hatásvizsgálatok jelentősége és egyes szempontjai a vallási szervezetek szabályozása körében. *Kodifikáció,* 2013/1. 97. o.
Rixer Ádám: *Állam, jog és törvény. Régi szereplők új szerepekben.* http://adventista.hu/terezvaros/vallasszabadsag/religion.htm
Schanda Balázs: A vallási egyesület mint a közösségi vallásgyakorlás kerete. *Magyar Jog,* 2013/5. 272–275. o.
Schanda Balázs: *Vallásszabadság – törvényi keretek között?* http://adventista.hu/terezvaros/vallasszabadsag/religion.htm
Sólyom László: *Egyházügyi törvény és alkotmányos kultúra.* http://adventista.hu/terezvaros/vallasszabadsag/religion.htm
Szathmáry Béla: *Az új egyházügyi törvény alkotmányossági kérdései.* http://bit.ly/1R3g0xh
http://www.uni-miskolc.hu/~wwwdeak/Collegium%20Doctorum%20Publikaciok/Szathm%E1ry%20B%E9la.pdf
Szűcs Ferenc: *A hatalom, keresztény szabadság, vallásszabadság értelmezései bibliai és teológiatörténeti kontextusban.* http://adventista.hu/terezvaros/vallasszabadsag/religion.htm
Lásd http://www.unilu.ch/files/Lebenslauf-Schriftenverzeichnis.pdf
Van nemzetközi mércéje a vallásszabadságnak. http://bit.ly/1NPP3wF
Velkey György: Életbe lépett a francia burka-törvény. http://bit.ly/1ND6SIY
Uitz Renáta: „Hogy ki egyház és ki nem". Látlelet a magyar állam és az egyházak viszonyáról. *Fundamentum,* 2011/3. 23–40. o.

1. melléklet

„Melléklet a 2011. évi CCVI. törvényhez[663]

A bevett egyházak

1	Magyar Katolikus Egyház
2	Magyarországi Református Egyház
3	Magyarországi Evangélikus Egyház
4	Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége
5	Egységes Magyarországi Izraelita Hitközség (Statusquo Ante)
6	Magyarországi Autonóm Orthodox Izraelita Hitközség
7	Budai Szerb Ortodox Egyházmegye
8	Konstantinápolyi Egyetemes Patriarchátus – Magyarországi Ortodox Exarchátus
9	Magyarországi Bolgár Ortodox Egyház
10	Magyarországi Román Ortodox Egyházmegye
11	Orosz Ortodox Egyház Magyar Egyházmegyéje (Moszkvai Patriarchátus)
12	Magyar Unitárius Egyház Magyarországi Egyházkerülete (Magyarországi Unitárius Egyház)
13	Magyarországi Baptista Egyház
14	HIT Gyülekezete
15	Magyarországi Metodista Egyház
16	Magyar Pünkösdi Egyház
17	Szent Margit Anglikán/Episzkopális Egyház
18	Erdélyi Gyülekezet
19	Hetednapi Adventista Egyház
20	Magyarországi Kopt Ortodox Egyház
21	Magyarországi Iszlám Tanács
22	Krisztusban Hívő Nazarénus Gyülekezetek
23	Magyarországi Krisna-tudatú Hívők Közössége
24	Az Üdvhadsereg Szabadegyház Magyarország
25	Az Utolsó Napok Szentjeinek Jézus Krisztus Egyháza
26	Magyarországi Jehova Tanúi Egyház
27	Buddhista vallási közösségek

[663] Forrás: http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=143091.245145 (a letöltés dátuma: 2015. december 2.)

Záró gondolatok

A kötet kapcsán a politikai szabadságjogok 1945 és 2014 közötti magyarországi korszakaiba nyerhettünk bepillantást. A bevezetésben kissé merésznek tűnhetett a kísérlet arra, hogy ekkora időintervallumot átfogva, a különböző politikai szabadságjogok – esetenként epizódszerű – vizsgálatát egy dolgozatban szintézisbe hozzuk. Az összeállítás célja azonban az volt, hogy megkeressük a kapcsolódási pontokat az egyes alapjogok között a pártállami és a jogállami struktúrák kontextusában. Meglátásom szerint ilyen megközelítéssel mélyebb dimenziók tárulnak fel előttünk az emberi jogok értelmezésének kimeríthetetlen tárházából. A jogi, történeti és politológiai aspektusok ötvözetének eredményeképpen láthatóvá válik, hogy nem kezelhetjük „vegytisztán” jogi kérdésként a vizsgált alapjogokat. Sőt, az egyes jogok is legtöbbször egymást feltételezve és egymáshoz viszonyítva nyernek értelmet. Gondoljunk csak például a lelkiismereti és vallásszabadság kollektív oldalának és az egyesülési jognak a kapcsolatára, vagy a szólásszabadság és a vallásszabadság összefüggésére az önkifejezéssel, a személyiség szabad kibontakozásával, az emberi méltósággal. A pártállamból a jogállamba történő átmenet időszakában az alapjogok fokozatosan váltak jogállamivá, és ebben a folyamatban különösen értékes megfigyelnünk az események egymásutániságát: a közjogi rendszerváltást megelőzően – az Alkotmány módosításával együtt – már megszületett az egyesülési jogról, a gyülekezési jogról, a sztrájkról szóló törvény, majd a közjogi fordulat után, de még az első szabad választások előtt elfogadták a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló törvényt. A politikai szabadságjogok teljes megélése iránti igény vitathatatlanul hajtóereje volt a rendszerváltásnak, és a hatalom fokozatosan engedékeny hozzáállása az emberi jogokhoz a békés átmenet és a gazdasági stabilizálódás zálogává vált.

A politikai szabadságjogoknak a rendszerváltás utáni története nem befejezett folyamat. A kötet utolsó fejezete mutatja, hogy mind Magyarországon, mind pedig Nyugat-Európában komoly változásoknak vagyunk a tanúi. A jogállam és a vallási közösségek kapcsolatrendszere bonyolultabbá vált. Történelmi hagyományok és tanulságok, társadalmi berendezkedés,

gazdasági tényezők, bevándorláspolitika, háborúk, nemzetbiztonsági kockázatok, adatvédelmi szempontok mind-mind olyan aspektusok, amelyek összetett megoldásokat várnak el a jogalkotóktól. Az állam feladata, hogy megtalálja azt az egyensúlyt, amely egyrészről biztosítani szándékozik azt, hogy az egyének ne kerüljenek meghasonlásba önmagukkal, másrészről viszont a szükségesség-arányosság tesztje alkalmazásával mások jogai és szabadsága védelme érdekében hoz döntéseket. Meglátásom szerint a különböző modelleken átívelő antidiszkriminációs szempontrendszer olyan összekötő kapocs lehet, amely biztosíthatja a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságának érvényesülését.[664]

[664] Lásd ehhez kapcsolódóan Paczolay Péternek, az Alkotmánybíróság elnökének a *Szabad egyház a szabad államban* címmel, az Eötvös Károly Intézet által 2014. október 3-án szervezett konferencián tartott előadásáról az összefoglalót: „Ha elég figyelmesek és érzékenyek vagyunk egy vizsgált szabályozás körülményeinek és egy adott társadalmi környezetnek az értékelésekor, akkor elvi tételeink segítségével világosan elválasztható egymástól: mi az, ami elfogadható, és mi az, ami elfogadhatatlan." In Van nemzetközi mércéje a vallásszabadságnak. http://www.mkab.hu/sajto/sajtomegjelenes/paczolay%C2%A0peter:-van-nemzetkozi-merceje-a-vallasszabadsagnak (a letöltés dátuma: 2015. december 2.)

„A politikai szabadságjogok 1945 utáni magyarországi története még nagyon sok feltárnivalót tartogat a kutatók számára. A második világháborút követően az emberi jogok kodifikációjának új korszaka kezdődött el, és ez kihatással volt mindkét világrendszer jogi, társadalmi és politikai fejlődésére.

A lelkiismereti és vallásszabadság joga, és hozzá kapcsolódóan az állam és az egyházak kapcsolata, a szólás- és véleményszabadság joga, a hátrányos megkülönböztetés tilalma, a szabad mozgás és a tartózkodási hely szabad megválasztásának joga, a békés gyülekezéshez és a szabad társuláshoz (egyesüléshez) való jog mind olyan jogosultságok, amelyek a polgári és a politikai szabadságjogok rendszerében központi helyet foglalnak el.

Meggyőződésem, hogy a politikai szabadságjogok 1945 utáni Magyarországi története nagyon sok tanulsággal szolgál az emberi jogok nemzetközi összefüggéseinek megértéséhez is."

Dr. Köbel Szilvia (született Pavlek Szilvia) PhD, alkotmányjogász, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának tudományos főmunkatársa. 2003 óta tart kurzust az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Alkotmányjogi Tanszékén, 2010 óta a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán alkotmányjogot és egyházjogot oktat. Kutatási területe az állam és az egyház kapcsolatrendszere, a lelkiismereti és vallásszabadság, a véleménynyilvánítás szabadsága.

3500 Ft

ISBN 978 963 693 647 1

KÖBEL SZILVIA

A politikai szabadságjogok korszakai Magyarországon 1945-től napjainkig

Gondolat